بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

تۈزگۈچىلەر: ئامىنە كىچىك تۇران
ئېزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن

شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى

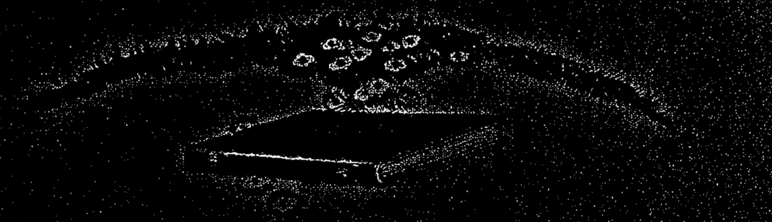

B825.1UE
0001

上海外国语大学
图书情报资料室
登记号 0 000218

تۈز گۈچىدىن

بۇرۇن بىر پەيلاسوپ ئۆتكەن ئىكەن، ئۇ مەيلى قانداقلا ئىش قىلسۇن، شۇ ئىشتىن ئەمەلىي نەتىجە قازىنالمىغۇچە بولدى قىلمايدىكەن. بەزىلەر ئۇنىڭ بۇ خىسلىتىدىن مەمنۇن بولسا، يەنە بەزىلەر ئۇنى «ئەخمەق» دەپ يۇرۇيدىكەن. چۈنكى ئۇ ئۆگەنگەنلىرىنى ئەمەلىيەتكە تەدبىقلاشقا بەكمۇ ھېرىسمەن ئىكەن.

بىر كۈنى ئۇ تاغدىكى چىغىر يولدا خىيال سۈرۈپ كېتىۋاتسا، ئالدىغا ئۇنى «ئەخمەق» لەر قاتارىدا كۆرىدىغان بىرەيلەن ئۇچراپ قاپتۇ. بۇ يول بەك تار بولغاچقا، ئىككى ئادەم قاتارلىشىپ مېڭىش مۇمكىن بولمايدىكەن. ئۇ «بۇ ئادەمگە يول بىرەي» دەپ تەمشىلىۋاتسا، ئۇنىڭغا ئۇچرىغان يولۇچى:

مەن ئېشەكلەرگە يول بەرمەيمەن؟، — دەپتۇ. ئۈنلۈك ئاۋازدا.

ئۇ شۇلارنى دەپ بولۇپ كۆڭلىدە «بۇ ئەخمەقنى راسا بىر بابلىۋالدىم. ئەمدى ئۇ نېمە دەركىن» دەپ تۇرۇشىغا، پەيلاسوپ ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك قىياپەتتە تۇرۇپ:

قېنى مەرھەمەت، مەن يول بېرىمەن! — دەپ يولنى بوشىتىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ ئادەم مەيلى قانداق ئەھۋال يۈز بېرىشىدىن قەتئىينەزەر پەيلاسوپنى «ئەخمەق» دېمەيدىغان بوپتۇ.

图书在版编目(CIP)数据

先人的哲理/阿米娜,艾则孜等编.—乌鲁木齐:新疆人民卫生出版社,2006.3
(健康生活指导)
ISBN 7—5372—4067—1

Ⅰ.先… Ⅱ.①阿…②艾… Ⅲ.格言—汇编—世界—维吾尔语(中国少数民族语言) Ⅳ.H033

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2006)第 021053 号

先人的哲理

编　　著:阿米娜·克奇克·土兰
　　　　　艾则孜·阿塔吾拉·萨尔特肯
责任编辑:佐合拉·阿布都热依木
责任校对:哈斯亚提·依布拉音
出　　版:新疆人民卫生出版社出版　电话:(0991) 2832440
社　　址:乌鲁木齐市龙泉街 66 号　邮政编码 830004
印　　刷:新疆金光印务有限公司印刷
发　　行:新疆新华书店发行
版　　次:2006 年 3 月第 1 版　2006 年 3 月第 1 次印刷
开　　本:850×1168 毫米　32/1
印　　张:12.5 印张
印　　数:0001—10000
总 定 价:32.00 元

1BUI00002180

دەرۋەقە، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىز ئىلگىرىكى زامانلاردا تەلىم ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىش جەريانىدا قانداقتۇر تۇزۇلمە ئىچىدىكى نەزەرىيىۋى چۈشەنچىلەرنى ۋاستە قىلىش ئارقىلىق، تەربىيە مەقسىتىگە يەتمەستىن بەلكى مەلۇم ھېكايەتلىك ئەمەلىي مىساللار ئارقىلىق تەربىيىلەش مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان. شۇ سەۋەب-تىن ئۇلاردىن بىزگە نۇرغۇنلىغان پاراسەتلىك چۆچەكلەر ـ ھېكايەتلەر يېتىپ كەلگەن. بۈگۈنكىدەك تەپەككۇر ئىقتىدارىنى ئۆستۈرۈش يۇقىرى دولقۇنغا كۆتۈرۈلگەن ۋەزىيەتتە ئاتا ـ بوۋى-لىرىمىزنىڭ ئەنە شۇ خىل ھېكايەتلىك پەندى ـ نەسىھەتلىرى ئارقىلىق ئۆز ـ ئۆزىمىزنى تەربىيىلەش، ئاتا ـ بوۋىمىزنىڭ شۇنداقلا، زامانىنىڭ تەقەززاسى. بىز ئەنە شۇ خىل تەقەززا تۈپەيلى خەلقىمىز ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن ئەقىل ـ پاراسەتكە دائىر چۆچەك ـ ھېكايەتلەرنى توپلاپ بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىق-تۇق. بۇنىڭغا كىرگۈزۈلگەن ھەربىر چۆچەك ـ ھېكايەتتىن ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ سالماق ھالدا تەلىم ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىۋاتقان خىزىر سۈپەت سىماسى كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ.

مۇندەرىجە

ئاۋام بىلەن ياشاشنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل 1

ئەقىل ھەممىنى بەلگىلىيەلمەيدۇ 4

ئۆزىنىلا ئويلىغان مەسخىرىگە قالۇر 7

دورامچىلىق مەسخىرىگە قويىدۇ 10

ئىرادە بار يەردە مەغلۇبىيەتكە ئورۇن يوق 13

ئىنكاسىڭ تېز بولسا يېڭىلمەيسەن 16

تەكشۇرمەيلا يەكۇن چىقارما 18

ئەجىر سىڭدۇرگەن نەرسە ئەتىۋارلىق بولىدۇ 21

ياخشىلىقتىن ۋاپا، ئەسكىلىكتىن جاپا كېلىدۇ 24

ئىككى يىغلاڭغۇ 27

ئۇستاز 29

مۇكچەيگەن بەل 31

تىلىڭنى يىغمىساڭ باش كېتىدۇ 33

ھەقىقىي مېھىر ئۆز كاراستىنى كۆرسىتىدۇ 35

شەيتان بىلەن ئالدار 37

نەپسىڭگە قۇل بولما 39

ئارزۇيۇڭ ئەمەلىيەتچىل بولسۇن 42

ئۆزۈڭنى دەڭسەپ ئىش كۆر 45

ئاچكۆزلۈك سېنى ھالاك قىلىدۇ 47

قىلدەك سەۋەنلىك پىلدەك ئاقىۋەت كەلتۈرەر 50

دورامچى مايمۇنچاق 52

ھەممىنى تولۇق ئۆگىنىۋالدىم دېمە 54
ھەر كىم قىلسا ئۆزىگە قىلار 56
كۆيۈمچانلىقنى گۇماندا قارىما 58
ئەمگىكىڭنىڭ قەدرىنى بىل 60
ئائىلە خۇشاللىقى تەڭ بەرپا قىلىنىدۇ 63
غەيۋەتخورنىڭ ھالاكىتى تېز 66
ھەقىقىي دوستنى كۆڭۈل تونۇيدۇ 68
قېرىنداشلىق مېھرى ھەممىدىن ئەلا 70
قول ئاستىڭدىكىلەرگە كۆيۈنۈشنى بىل 72
نومۇسنى بىلمىگەن ئۆزىنى بىلمەس 75
مۇتىھەم باي 77
ئۆزۈڭنىلا ئەقىللىق چاغلىما 79
ھەر ئىشقا پەم كېرەك 82
ئېغىزىڭنى ئۆزۈڭ تىزگىنلە 84
ھەقىقىي بايلىق ماددىي بايلىق ئەمەس 86
تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزدىمە 89
بەرمەس قىزنىڭ سېلىقى ئېغىر 92
دېھقاننىڭ زېرەك ئوغلى 95
ھەقىقىي بايلىقنى بىل 97
ئاتنىغا قىلغان بالىدىن كۆرەر 99
ھۈنەرنىڭ خاسىيىتى 101
يالغانچىلىق جانغا ئېكەك سالىدۇ 103
مەككار ئادەم بولما 105
ئەقىل ھەممىمىزدە بار 109
قېرىلارنىڭ قەدرى 113
چاشقان بىلەن سودىگەر 117

نىيەت ھەممىدىن ئەلا 119
ئۆزۈڭگە تەمەننا قويما 122
تىغ يارىسى ساقىيار، تىل يارىسى ساقايماس 125
خۇشاللىق ئەمگەكتە 127
پوچى پادىشاھ 129
مالغا ھېرىس، جانغا خىرىس 132
كۈچ بىرلىكتە 135
يالغاننى ئوخشىتىش 137
ئادىل شاھنىڭ ئىزباسار تاللىشى 138
ھەر ئىش قىلساڭ، كېيىنلىكنى ئويلا 141
36 سوئال 144
ئىش قىلغاندا ئەتراپلىق ئويلاش كېرەك 152
دېھقان بىلەن موزدۇز 155
ھەر كىم ئەمگىكى بىلەن قەدىرلىك 158
ئۆز ئەقلىڭ بىلەن تەپەككۇر قىل 161
ئۆزۈڭگە مەڭگۈ تايان 164
ھەرقانداق نەرسە ئەمگەك ۋە بىلىم ئارقىلىقلا ۋۇجۇدقا
كېلىدۇ 166
نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك 168
غەيۋەت ھەر ئىككى تەرەپنى ئوسال قىلىدۇ 170
كىچىككىنە سەۋەنلىكمۇ ئاپەت كەلتۈرەر 173
ئەقىل ۋە گۆھەر 175
ئەتىنىمۇ ئويلا 177
دۇنيا ئۆتكۈنچىدۇر 180
جانلىق نەرسىلەر دۈشمەنسىز ئۆتمەيدۇ 183
قانائەت يارىشىملىق لىباس 186

بىراۋنى خىجىلچىلىقتا قويما 188

قىلغان ئىشى ئەقىلدىن دېرەك بېرىدۇ 190

چالا تېۋىپ ئادەم ئۆلتۈرەر 193

يېزىشمۇ ئالاھىدە ئىقتىدار 195

ئاكا ـ ئۇكا 198

ئىشەنچنى ئاقلىيالايدىغان ئادەم 201

ئىنسان خاراكتېرى تۇراقسىزدۇر 204

ئۆز كۈچۈڭنىڭ راھىتى چەكسىز 208

ئاتا رازى خۇدا رازى 213

ئەمگىكىڭنىڭ ھۇزۇرىنى خەلق سۈرسۇن 216

بىراۋنىڭ مۈلكىگە كۆز قىزارتما 218

بىرنى دەپ ھەممىدىن قۇرۇق قالما 222

يالتايغاق بوۋاي 226

باي بىلەن چاكار 229

كاجلىق قىلساڭ جېنىڭغا زامىن بولىسەن 231

بىلەرمەنلىك قىلىۋەرمە 235

كاللەك ئالتۇن 239

قىزغانچۇقلۇق قىلغانغا توي 241

سالام ئېيت 244

چېچەن قىز 247

ئەقلىنىڭ ئۆزى بايلىق 249

پادىشاھ بىلەن چۈمۈلە 252

«تاۋۇس ئەللەيسن» 255

كۆڭۈلدىكىدەك كېلىن 261

ئەرنى ياشارتقانمۇ، قېرىتقانمۇ خوتۇن 264

پادىشاھ بىلەن باققال 268

ئىككى ھۆرۈننىڭ ئۆلۈمى 271

كۆرەلمەسنىڭ كۆزىنى ئۆلۈم ئاچىدۇ 274

ئوغرىغا يان باسقانىڭ ئۆزى ئىمانسىز 278

ئەخمەق پادىشاھ 281

ئەقىللىق بولاي دېسەڭ، ئەقىلسىزدىن ئۆگەن 283

بالىنىڭ رايىغا بېرىۋەرسەڭ «بالا» بولىدۇ 285

ئالدىراڭغۇلۇق قىلساڭ ئىشىڭ ئالغا باسمايدۇ 289

باي بىلەن قويچى 292

ئۆزۈڭنى خار قىلغۇچە، كۈچۈڭنى خار قىل 295

يامان تەربىيىنىڭ ئاقىۋىتى 297

ئەقىللىق بۆركۈت 300

ئەينەنلىكنى ئىپادىلەشكىمۇ ئەقىل كېرەك 303

تەييارغا ھەييار مۈشۈك 307

يالغان سۆزنىڭ تارقىلىشى 309

ئاجايىپ تەنبىھ 311

خالىس نىيەت 314

دوستانىلىك دوست كۆپەيتىدۇ 317

ئەقىللىق بالا 319

بېخىلنىڭ ۋەسىيىتى 321

ھۆرۈنلۈقتىن شاھلىققىچە 323

شەمشىلۇر 336

چېچەن قىز چىمەنخان 369

تۈگىمەس بايلىق 376

گۈزەللىك بۇلىقى 382

40 يالغان 386

ئاۋام بىلەن ياشاشنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل

زامانى ئاۋۋالدا بىر پادىشاھ ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ كۈنىگە يەتمىش ئىككى ۋاخ يەتمىش ئىككى خىل تاماق يەيدىكەن، مەخسۇس تاماق توشۇيدىغان مۇلازىمى بار ئىكەن. مۇلازىم ھەر قېتىم تاماق ئېلىپ كىرگەندە، پادىشاھ كۆرەڭلەپ:

— مەن يېگەن، سەن يېگەنگە ئوخشاش، يولۇڭغا ماڭ، — دەيدىكەن — دە، ئىككى قوللاپ لېگەنگە ئېتىلىدىكەن.

مۇلازىم گەز باغلاپ كەتكەن لەۋلىرىنى شوراپ، تامغاقلىرى- نى تامشىتىپ قەسىردىن ئايرىلىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ شىكارغا چىقىپتۇ، تاماق توشۇيدىغان مۇلازىممۇ بىللە مېڭىپتۇ. پادىشاھ ئاتلىق، مۇلازىم پىيادە ئىكەن. ئۇ، ئات بىلەن تەڭ ماڭالماي، پۇتلىرى ئاغرىپ بولالماي پادى- شاھقا تەلمۈرۈپ قاراپتۇ.

— ھەي چاكار، نېمىگە قارايسەن؟ مەن مىنگەن سەن مىنگەنگە ئوخشاش ئەمەسمۇ؟ مېڭىۋەر، — دەپتۇ پادىشاھ قاقاق- لاپ كۈلۈپ.

مۇلازىم ھارغىن ئاياغلىرىنى ئاران يۆتكەپ، ئۆپكىدەك ئېسىلىپ، يىغلامسىراپ مېڭىۋېرىپتۇ. ئۇزۇن ماڭغاندىن كېيىن، پادىشاھ كېيىكلىك تاغقا يېتىپ بېرىپتۇ. ئاتلىرىنى تاغ باغرىدا مۇلازىمغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ۋەزىر - كېنىزەكلىرىنى ئېلىپ تاغقا

چىقماقچى بوپتۇ، مۇلازىمنىڭمۇ بىللە چىقىپ كېيىك ئوۋلىغۇسى كەپتۇ – دە، تىزلىنىپ دەپتۇ:

— ئى، پادىشاھى ئالەم، پېقىرنىڭ ھەزرەتلىرى بىلەن شىكارغا چىقىشى تۇنجى ئىش، مەنمۇ كۆڭلۈمنى ئېچىپ چۇشەي، باشقىلار سىغقان تاغقا مەنمۇ سىغارمەن، قۇيرۇقلىرىغا سېلىۋالسىلا، رەھىم قىلىپ ئېلىۋالسىلا بوپتىكەن.

پادىشاھ كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ:

— ھوي ئەخمەق، ماڭا بەس سېلىۋاتقىنىڭنى قارا، مەن ئوۋلىغان سەن ئوۋلىغانغا ئوخشاشقۇ، — دەپلا كېتىپ قاپتۇ.

مۇلازىم يالغۇز ئولتۇرۇپ ھەسرەت چېكىپتۇ، «خەپ ماڭمۇ مۆرىتى كېلەر» دەپتۇ. پادىشاھ تاغدىن چۈشۈپتۇ ۋە تاغنى ئايلىنىپ سەيلە قىلغاچ ئوردىغا قايتماقچى بوپتۇ. يولدا سۈيى مول بىر دەريا ئۇچراپتۇ. پادىشاھ «بۇنچىلىك دەريا نېمىدى» دەپتۇ – دە، ئالدى – ئارقىسىغا باقماي ئات سايتۇ. ۋەزىرلەر ئەگىشىپتۇ، مۇلازىم قىرغاقتا قاپتۇ. ئات دەريانىڭ ئوتتۇرىغا بارغاندا، دولقۇن سوقۇپ پادىشاھنى ئېگەردىن ئاجرىتىۋېتىپتۇ. پادىشاھ سۇغا بىر چۆكۈپ، بىر لەيلەپ ۋارقىراپتۇ:

— قېنى سەن، مۇلازىم، مېنى چاققان قۇتقۇزۇۋال.

مۇلازىم جاۋاب بېرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— پادىشاھ ھەزرەتلىرى، سىلە ئاققان مەن ئاققانغا ئوخشاش. خاتىرجەم ئېقىۋەرسىلە، ياتقان يەرلىرى جەننەتتە بولسۇن![1] .

① قۇربان نىياز ئېيتىپ بەرگەن، سېيت زۇنۇن توپلىغان. «قەشقەر خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1993 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

شۇنداق، بۇ دۇنيا ھېچكىمگە باقىۋەندە ئەمەس. سەن، مەن، ئۇ، ھەممىمىز ئاخىر كېتىمىز. باقى دۇنيادىكى ئازغىنە ئىمتىيازىمىز بىزنى كۆرەڭلەتتىدىغان بولسا، پانىي دۇنيانىڭ ئەلچىلىرى بىزنى ھەر دائىم يوقلاشقا تەييار. شۇنىڭ ئۈچۈن قولدىن كېلىدىغانلىكى ئىمكانىيەت بولسا ئاۋام بىلەن ياشاشنى ئۆزۈڭگە ئادەت قىل. شۇندىلا سەن مەڭگۈلۈك ھاياتقا ئېرىشكەن بولىسەن.

ئەقىل ھەممىنى بەلگىلىيەلمەيدۇ

بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا ئۈچ دوست ئۆتكەن ئىكەن. مال ـ دۇنياسى يوق بولسىمۇ، كۆڭۈللىرى شاد ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بۇ ئۈچ دوست ئەقىل ـ پاراسەت، ئىشچانلىق، تەقدىر ئۈستىدە تالىشىپ قاپتۇ.

— مەن ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىشىنىمەن، چۈنكى ئۇ بولسىلا ھەممىنى قىلغىلى بولىدۇ، — دەپتۇ بىرىنچىسى.

— مەن ئىشچانلىققا ئىشىنىمەن، ئەقىل ـ پاراسەت ئىش ـ ئەمگەكتىن كېلىدۇ، — دەپتۇ ئىككىنچىسى.

— مەن تەقدىرگە ئىشىنىمەن، تەقدىر ھەممىنى بەلگىلەيدۇ، — دەپتۇ ئۈچىنچىسى.

ئۈچەيلەن «مېنىڭ توغرا» دەپ تالىشىپ، بىر ـ بىرىدىن يامانلىشىپ، ئاخىرى پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ ـ دە، ئەھۋالنى بايان قىپتۇ ۋە كىمنىڭ توغرا ئىكەنلىكىگە ئادىللىق بىلەن ھۆكۈم چىقىرىشنى ئىلتىماس قىپتۇ. پادىشاھ بىردەم سۈكۈتتە ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— ئۈچىڭلار ئەتە ئەتىگەندە شەھەرنىڭ كۈن پېتىشىدىكى تاغ ئۆڭكۈرىگە بېرىڭلار، بىر ئاپقۇر سۇدىن باشقا نەرسە ئالماڭلار، ئۈچىنچى كۈنى ئەتىگەن ئوردىغا كېلىپ، مەندىن جاۋاب

ئېلىڭلار، — دەپتۇ.

ئۈچ دوست پادىشاھ بىلەن خوشلىشىپ ئوردىدىن چىقىپتۇ. ئەتىسى ئەتىگەندە ئۆڭكۈر ئالدىغا بېرىپتۇ. ياساۋۇللار ئۈچ دوستنى ئۆڭكۈرگە سولاپ، ئاغزىنى ئېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنەلمىگەن ئۈچ دوست غىڭ قىلالماي يېتىشىپتۇ. بىر كۈن تاماق يېمەي ئاچلىقتىن قورساقلىرى تارتىشىپ، ئۆلەي دەپ قاپتۇ. بىر ـ بىرىگە تاپا ـ تەنە قىلىشىپتۇ. ئىككىنچى كۈنى پېشىن بىلەن ئەقىل ـ پاراسەتكە ئىشىنىدىغان بىرىنچى دوست ئۆڭكۈر ئىچىدىكى يوغان بىر تاشنىڭ تېگىگە نۇرغۇن ئۆمۈچۈكنىڭ كىرىپ كېتىۋاتقىنىنى كۆرۈپ، بۇ يەردە چوقۇم بىر نەرسە بار، دەپ ھۆكۈم قىپتۇ. ئىشچانلىققا ئىشىنىدىغان ئىككىنچى دوست تاشنى يۆتكىگەن ئىكەن، ئاستىدىن ياغلىققا ئوراپ كۆمۈلگەن يوغان بىر نان چىقىپتۇ. ناننى ئۈچكە بۆلۈپ يېيىشىپتۇ. ئۈچىنچى دوست يەۋاتقان نان قېتىدىن يالتىراپ تۇرغان بىر دانە گۆھەر چىقىپتۇ.

پادىشاھ ئۈچىنچى كۈنى ئۈچ دوستنى ئالدىغا چاقىرىپتۇ. ئۇلاردىن ئۆڭكۈردە نېمىلەرنى كۆرگەنلىكىنى سوراپتۇ. ئۈچ دوست كۆرگەنلىرىنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. پادىشاھ ئۇلارغا:

— بىرىنچى دوست ئەقىل ـ پاراستىنى ئىشقا سالغاچ، تاش ئاستىدا كۆمۈلگەن نەرسىنى بايقىغان. ئىككىنچى دوست ئىشچان بولغاچقا تاشنى يۆتكەپ، ناننى تاپقان. ئۈچىنچى دوستنىڭ تەلىيى بولغاچقا نان ئىچىدىن گۆھەر چىققان. قېنى، ئېيتىپ بېقىڭلار: مۇبادا ئەقىل ـ پاراسەت، ئىشچانلىق، تەقدىر

بىرلەشمىسە، ئاشۇنداق بولارمىدى؟ — دەپتۇ.

ئۈچ دوست پادىشاھنىڭ ئادىل ھۆكۈمىگە قايىل بوپتۇ ۋە قايتىدىن ئىتتىپاقلىشىپ، بىر ـ بىرىگە ساداقەتمەن بولۇپ دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ① .

ھېكمەت:

ئارىمىزدا شۇنداق كىشىلەر باركى، ئۇلار ئۆزىنىڭ ئەقلىگە ۋە ياكى ئىشچانلىقىغا بەك ئىشىنىپ كېتىپ، پۇرسەت ـ تەقدىرنى چەتكە قاقىدۇ ـ دە، تېزلا مەغلۇبىيەت دەرۋازىسىنى چېكىدۇ. ئۇنداقلارغا دەيدىغىنىمىز شۇكى، سېنىڭ ئەقلى ـ قابىلىيىتىڭ ھەر قانچە يۇقىرى بولغان بىلەن ئەقلىڭنى جارى قىلدۇرىدىغان پۇرسەت ۋە ھەرىكەتكە ئېرىشەلمىسەڭ ئۇ يەنىلا ئۆلۈك نەرسە، خالاس.

① «قەشقەر خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىدىن ئېلىندى. 1993 ـ يىل نەشرى.

ئۆزىنىلا ئويلىغان مەسخىرىگە قالۇر

بىر شىر تاغ ئۆڭكۈرىدە تۇرىدىكەن. كەچ بولغاندا پاشىلار ئۇنى چېقىپ زادىلا ئۇخلاتماپتۇ. شىر ئۇلارنىڭ چاقماسلىقىنى ئۆتۈنگەنىكەن، پاشىلار:

— بولىدۇ، ئەمما سەن بىزگە ياردەملىشىپ دۈشمىنىمىزنى يوقىتىپ بېرىسەن، — دەپتۇ.

— سىلەرنىڭ دۈشمىنىڭلا كىم؟ — دەپ سوراپتۇ شىر.

— يېشىل پاقا، پاتمىچۇق، ياچىۋەك ۋە چار پاقا — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ پاشىلار. شىر:

— ھا... ھا... ھا...! مەن دېگەن ھايۋاناتلار پادىشاھى تۇرسام، ئۇنچىلىك ئۇششاق نىمىلەرنى يەۋېتىش قانچىلىك ئىشتى! — دەپتۇ ـ دە، راستىنلا نۇرغۇن ياچىۋەك، چار پاقىلارنى يەۋېتىپتۇ. كەچتە ئۆڭكۈردىكى پاشىلار تېخىمۇ كۆپىيىپ كېتىپتۇ. شىر ئاچچىقلانغان ھالدا پاشىلارغا:

— سىلەر نېمە ئۈچۈن ۋەدەڭلاردە تۇرماي يەنە مېنى چاقىسىلەر؟ — دەپتۇ. پاشىلار ۋىڭىلداپ كۈلگىنىچە:

— سەن پەقەت يەردىكى دۈشمەنلىرىمىزنىلا يوقاتتىڭ، بىزنىڭ يەنە سۇ ئىچىدىكى دۈشمەنلىرىمىز قۇمچاق، بېلىق قاتارلىقلارمۇ بار، بۇلارنىمۇ يوقىتىپ بەرگىن، — دەپتۇ. شىر راستىنلا دەرياغا سەكرەپ چۈشۈپ بېلىق، قۇمچاقلارنى تۇتۇپتۇ. كەچ

بولغاندا تېخىمۇ كۆپەيگەن پاشىلار شىرنى چېقىپ ھۆركىرتىۋې-تىپتۇ. دەرغەزەپكە كەلگەن شىر:

— سىلەر بەك يۈزسىز ئىكەنسىلەر! — دەپتۇ. پاشىلار ۋىڭىلداپ كۈلۈشۈپ:

— بىزنىڭ يەنە ئاسماندا دۈشمىنىمىز بار، سەن قارلىغاچ، يىڭناغۇچ ۋە شەپەرەڭلەرنى يوقىتىپ بەر، بىز شۇ چاغدىلا سېنى چېقىشتىن توختايمىز، — دەپتۇ. بۇ قېتىم شىرغا تەس كەپتۇ. ئۇ قىينالغان ھالدا ئاسمانغا قارىسا، قارلىغاچ ھەدەپ ئۇچۇپ يۈرۈپ پاشىلارنى تۇتۇپ يەۋاتقان ئىكەن.

چوڭ دەرەخنىڭ ئۈستىگە تور توقۇپ پاشا تۇتۇپ يەۋاتقان ئۆمۈچۈك ئەجەبلەنگەن ھالدا:

— ھەي ھايۋانات پادىشاھى، بۈگۈن نېمە بولدۇڭ، ئاس-مانغا قاراپلا قاپسەنغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. شىر خىرىس قىلىپ:

— سېنى يەۋېتىمەن! توغرا، يەنە قارلىغاچ، يىڭناغۇچ، شەپەرەڭمۇ بار، — دەپ ھۆركىرەپتۇ. قارلىغاچلار شىرنىڭ باش تەرىپىدە ئۇچۇپ يۈرۈپ:

— بىزنى نېمىشقا يېمەكچى بولىسەن؟ ھېچقاچان شىرنىڭ بىزنى يېمەكچى بولغىنىنى ئاڭلاپ باقماپتىكەنمىز، — دەپ سوراپتۇ. شىر بېشىنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ:

— پاشىلار ماڭا سىلەرنى يەۋەتسەم، كەچتە مېنى چاقماي-دىغانلىقىنى دېگەنىدى، — دەپتۇ. قارلىغاچ كۈلۈپ كېتىپ:

— ئەخمەق شىر، نېمىشقا ئويلاپ باقمىدىڭ، سەن پاشى-لارنى يەيدىغان ھايۋانلارنى يەۋەتسەڭ، پاشىلار تېخىمۇ كۆپەيى-مەمدۇ.

«ھەي، ھەي، مەن نېمە دېگەن دۆت، راستتىنلا دۆت ئىكەنمەن!» دەپ، شىر شۇ چاغدىلا ئېسىنى تېپىپتۇ[1].

ھېكمەت:

ئۆزىنىلا ئويلىغان ھامان ئەل ئالدىدا مەسخى-رىگە قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن سەن ھەر قانداق ئىش قىلىشتىن بۇرۇن، ئالدى بىلەن ئەتراپىڭدىكىلەرنى ئويلا. ئۇلارنىڭ ھەرىكەت پائالىيىتىنى كۆزەت. شۇندىلا سەن ئۆزۈڭنىڭ ۋە ئۆزگىلەرنىڭ قىممىتىنى ھەقىقىي چۈشىنىسەن.

① نۇردۇن ئاخۇن ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىل نەشرى.

دورامچىلىق مەسخىرىگە قويىدۇ

قەدىمكى زاماندا بىر تۇل خوتۇن ۋە ئۇنىڭ پازىل ئىسىملىك بىر ئوغلى ياشىغان ئىكەن. بىر كۈنى بۇ تۇل خوتۇن ئوغلىغا:

— بالام، سەنمۇ خېلى چوڭ بولۇپ قالدىڭ. ئۆزىمىز يوقسۇل بولغاچقا، سېنى مەدرىستە ئوقۇتالمىدىم، داداڭ رەھمەتلىك تەقۋادار كىشى ئىدى. سەن تېخى نادان، ئوقۇشنىمۇ بىلمەيسەن. ئۆگىتەي دېسەم مەنمۇ بىلمەيمەن. ئەمدى مۇنداق يۈرۈۋەرمەي، ئەتە جامائەت بىلەن جۈمە نامىزىغا بارغىن، دىلىڭ يورۇپ ئۆگىنىپ قالساڭ ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ. پازىل:

— ئانا، مەن زادىلا بىلمىسەم قانداق ئوقۇيمەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بالام، — دەپتۇ ئانا، — يېنىڭدىكى جامائەت قانداق قىلسا سەنمۇ شۇنداق قىلساڭ بولىدۇ.

ئەتىسى پازىل تەرەت ئېلىپ جۈمە نامىزىغا بېرىپتۇ. ئۇ ئەيمەنگەن ھالدا مەسچىتكە كىرىپ، سەپنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئولتۇرۇپتۇ. بىر چاغدا ئىمام نامازنى باشلاپتۇ. پازىل كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ يېنىدىكى كىشىلەرنى دوراشقا باشلاپتۇ. بىرىنچى رەكەت ناماز ئوقۇلۇپ، ئىككىنچى رەكەتكە ئېگىشكەندە، پازىلنىڭ

ئارقىسىدا ئولتۇرغان بىر رىياكار ھارامزادە ئۇنىڭ كاسىسىنى چىمدىۋاپتۇ. پازىل دەرھال ئۇنى دوراپ، ئالدىدىكى سەجدىگە باش قويۇۋاتقان سەللىلىك كىشىنىڭ كاسىسىنى چىمدىپ قويۇپتۇ. بۇ ئىشتىن غەزەپلەنگەن سەللىلىك كىشى پازىلنىڭ مەيدىسىگە بىرنى تېپىپتۇ. بارلىق ئىخلاس ـ ئېتىقادى بىلەن باشقىلارنى دوراۋاتقان پازىل «بۇ ئىشمۇ نامازنىڭ بىر ھەرىكىتى بولسا كېرەك» دەپ ئويلاپ، ئارقىسىدىكى كىشىنىڭ ماڭلىيىغا «گاچ» قىلىپ بىرنى تېپىپتۇ.

ناماز ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، كىشىلەر پازىلنى تۇتۇپ خاتىپنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپتۇ ۋە نامازدا يۈز بەرگەن ئىشلارنى مەلۇم قىپتۇ.

— كاسامنى چىمدىپ، نامىزىمنى بۇزدى، — دەپتۇ بىرىنچى كىشى.

— سەجدىگە ئېگىلىشىۋاتسام، پېشانەمنى يېرىۋەتتى، — دەپتۇ ئىككىنچى كىشى.

خاتىپ سەۋەبىنى سوراپتۇ. پازىل ئانىسىنىڭ نەسىھەتىدىن تارتىپ ناماز ئادا بولغانغا قەدەر يۈز بەرگەن ئىشلارنى قالدۇرماي سۆزلەپ بېرىپتۇ. خاتىپ بالىنىڭ ساددا ۋە راستچىل ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئۇنى قويۇپ بېرىپتۇ، ئەمما ھېلىقى رىياكار ھارامزادىنى تۇتۇپ، قىرىق دەررە ئۇرۇشنى بۇيرۇپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن پازىل، بىلمىگەن ئىشنى قارىسىغا قىلسا بولمايدىغانلىقىنى ۋە باشقىلارنى دوراپ ئەگەشسە يامان كىشىلەرنىڭ دامىغا چۈشۈپ، كىشىلەر ئالدىدا كۈلكىگە قالىدىغانلىقىنى

0 000218

چۈشىنىپ، ئىجتىھات بىلەن ئوقۇشقا بەل باغلاپتۇ. ئۇ، تىرىشىپ ئۆگىنىپ، پات پۇرسەتتە شۇ زاماننىڭ داڭلىق ئۆلىمالىرىدىن بولۇپ قاپتۇ[1] .

ھېكمەت:

ئاتا ـ بوۋىلار شۇنداق ئېيتقان. قارىغۇلارچە دورامچىلىق كىشىنى مەسخىرىگە قويىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر نەرسىنى دوراشنىڭ ئالدىدا ئۇنىڭ تېگى ماھىيىتىنى چۈشىنىش كېرەك. مۇبادا سەن ئەسلىي ماھىيىتى بىلەن ئەمەس، بەلكى شەكلەن دوراشنى ئاساس قىلساڭ، ھېكايەتتىكى پازىل كەبى ئەھۋالغا دۇچار بولىسەن. شۇنىڭ بىلەن بىرگە سەندە سەمىمىيلىك بولمىسا، ھەر قانداق چارە قىلغىنىڭ بىلەن كىشىلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئەسلا ئېرىشەلمەيسەن.

① ئابدۇرېشىت موللاق ئېيتىپ بەرگەن، سىيىت ئېلى توپلىغان. «قەشقەر خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1993 ـ يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

ئىرادە بار يەردە مەغلۇبىيەتكە ئورۇن يوق

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ بولغانىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى يەنە بىر پادىشاھ تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ ئۇنىڭ زېمىنىنى بېسىۋاپتۇ. مەغلۇپ بولغان پادىشاھ يايلاققا چېچىلىپ كەتكەن مال پادىلىرىدەك ھەر يانغا پىتىراپ كەتكەن قوشۇنلىرىنى يىغىپ، مەملىكىتىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن دۈشمەنلەرگە قارشى ئۇرۇش قىپتۇ، لېكىن يېڭىلىپتۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇ ئالتە قېتىم ئۇرۇش قىپتۇ، لېكىن ھەممىسىدە مەغلۇپ بولۇپتۇ. ئۇ ئاخىرى تەنھا قېلىپ، ئۈمىد يۇلتۇزى ئۆچۈپ، بىر كونا كەپىگە يوشۇرۇنۇۋاپتۇ. ئۇ ئاستىغا پاخالدىن ئورۇن راسلاپ، ھەسرەت ۋە ئەلەم دېڭىزىغا چۆكۈپ ياتقىنىدا، كۆزى بىر ئۆمۈچۈكنىڭ تور توقۇۋاتقانلىقىغا چۈشۈپ قاپتۇ ـ دە، ئىچ پۇشۇقىنى چىقىرىش ۋە ئۆمۈچۈكنىڭ قانداق قىلىدىغانلىقىنى كۆرۈپ بېقىش مەقسىتىدە، ئۇنىڭ پۈتەيلا دەپ قالغان تورىنى چۇۋۇپ تاشلاپتۇ. ئۆمۈچۈك ئۆز بېشىغا كەلگەن ۋەيرانچىلىققا پىسەنتمۇ قىلماستىن تورىنى يېڭىباشتىن توقۇشقا كىرىشىپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ تورىنى يەنە بۇزۇۋېتىپتۇ. ئۆمۈچۈك ھېچنېمە بولمىغاندەك قايتىدىن توقۇۋېرىپتۇ.

پادىشاھ تەئەججۇپلىنىپ ئۆز ـ ئۆزىگە: «مەن رەقىبىم

قوشۇنلىرى تەرىپىدىن ئالتە قېتىم يېڭىلىپ ئۇرۇشتىن ۋاز كەچتىم. ناۋادا ئۆمۈچۈكنىڭ تورىنى ئالتە قېتىم بۇزۇۋەتسەم، ئۇ ئۆزىنىڭ تور توقۇش نىيىتىدىن قايتىپ تور توقۇشنى توختىتىپ قويارمۇ؟» دەپتۇ ـ دە، ئۆمۈچۈكنىڭ تورىنى ئالتە قېتىم بۇزۇۋېتىپتۇ. لېكىن ئۆمۈچۈك بۇ بالايىئاپەتكە قىلچە پىسەنت قىلماستىن يەتتىنچى قېتىم تور توقۇشقا باشلاپ ئاخىرى تورنى پۈتتۈرۈپتۇ. ئۆمۈچۈك ئۆز مۇۋەپپەقىيىتىنى تەبرىكلىگەندەك تورنىڭ ئوتتۇرىسىغا بېرىپ تورغا باغرىنى يېقىپ تۇرۇپتۇ. بۇ خىل كۆرۈنۈش پادىشاھقا پۈتۈن ئۆمۈچۈك تورى بىر دۆلەت، ئۇنىڭ ئوتتۇرىسى شۇ دۆلەتنىڭ پايتەختى، ئۆمۈچۈك شۇ دۆلەتنىڭ پادىشاھىدەك بىلىنىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ بۇ ئىشتىن ئۆزىگە غەيرەت ۋە كۈچ ئېلىپ، يەنە بىر قېتىم تاجاۋۇزچىلار بىلەن ئېلىشىشقا بەل باغلاپتۇ.

ئۇ سەۋرچانلىق بىلەن يېڭىباشتىن قوشۇن توپلاپ، ناھايىتى ئېھتىياتچانلىق بىلەن ھازىرلىق كۆرۈپتۇ. ھازىرلىق پۈتكەندىن كېيىن ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ، تاجاۋۇزچىلارنى زېمىنىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، مەملىكىتىنى ئازاد قىلىپتۇ[1].

ھېكمەت:

شۇنداق، مۇستەھكەم ئىرادە كىشىنى تاۋلايدۇ. سەن ھەرقانچە كۈچ ـ قۇدرەتلىك بولساڭمۇ، يىمىرىلمەس ئىرادەڭ بولمىسا، مەغلۇبىيەت ھامان ساڭا

① غوپۇرجان قارىم ئېيتىپ بەرگەن، نەجمىدىن سىدىق توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 ـ يىل نەشرى.

يېپىشىدۇ. ئاگاھ بولغىنكى، سېنىڭ مەغلۇبىيىتىڭ ۋە ياكى مۇۋەپپەقىيىتىڭ ئۆزۈڭنىڭ ئىرادەڭگە، ئەھۋالىڭغا ئۇيغۇن بولغان تەدبىرىڭگە باغلىق بولىدۇ. مۇستەھكەم ئىرادە بولغان يەردە مەغلۇبىيەتكە ئورۇن يوق.

ئىنكاسىڭ تېز بولسا يېڭىلمەيسەن

بۇرۇنقى زاماندا پو ئېتىشنى ياخشى كۆرىدىغان بىر ئالۋاستى بولغانىكەن. ئۇ ئۆزىنى پو ئېتىشتا تەڭدىشىم يوق دەپ ھېسابلايدىكەن.

بىر كۈنى ئۇ ئىنسانلار ئارىسىدىمۇ پو ئېتىشنى ياخشى كۆرىدىغانلار بار ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، بەسلىشىپ باقماقچى بوپتۇ. ئۇ بىر ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ھوي، ئادەم بارمۇ؟ — دەپ توۋلاپتۇ. بىر كىچىك بالا چىقىپ ئىشىكنى ئېچىپتۇ.

— ھەي، ئۆيۈڭدە چوڭلار بارمۇ؟ مەن ئۆيۈڭدىكىلەر بىلەن پو ئېتىشتا بەسلىشىمەن، — دەپتۇ ئالۋاستى. كىچىك بالا:

— ھېلى بوران چىقىپ، بىر تاغنى ئۆرۈۋەتكەنىدى، دادام ئۇنى كالتەك بىلەن تىرەپ قويغىلى كەتتى، — دەپتۇ.

— ئۇنداقتا ئاپاڭچۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ئالۋاستى. بالا:

— سەن تېخى بىلمەمسەن؟ تاغ ئاسماننى يىرتىۋەتكەن ئىكەن، ئاپام ئىككى تال پىتىنىڭ تېرىسىنى ئېلىپ ئاسماننى يامىغىلى كەتتى، — دەپتۇ. پوچى ئالۋاستى «ئىش چاتاقمۇ نېمە؟» دەپ ئويلاپتۇ ۋە:

— ھەي، مەن بىر چوڭ تۆمۈر قوڭغۇراقنى ئىزلەپ

كەلگەنىدىم. بايا قاتتىق بوران چىقىپ ئۈچ مىڭ پاتمان كېلىدىغان قوڭغۇراقنى بىر تەرەپكە ئۇچۇرتۇپ كەتكەنىدى، — دەپتۇ.

— ھە، ھېلىقى قوڭغۇراقمىدى، مەن ئۇ قوڭغۇراقنىڭ بىزنىڭ ئىشىك ئالدىدىكى ئورمانلىقتا ئۆمۈچۈك تورىغا ئىلىنىشىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن ئىدىم، — دەپتۇ بالا. بۇنى ئاڭلىغان پوچى ئالۋاستى «ئىنسانلار ئىچىدىكى كىچىك بالىلارمۇ بۇنچىلىك يامان بولسا، چوڭلارغا تېخىمۇ گەپ كەتمىگۈدەك، قارىغاندا ئىنسانلار پو ئېتىشتا ئالۋاستىلاردىنمۇ ئېشىپ چۈشىدىكەن» دەپ، ئىنسانلار بىلەن بەسلىشىشتىن يېنىپ يولىغا راۋان بوپتۇ.①

ھېكمەت:

ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئەزەلدىن ھازىر - جاۋابلىقنى يېتىلدۈرۈشنى مۇھىم ئىقتىدار قاتارىدا كۆرۈپ كەلگەن. چۈنكى، كىشى ھازىر - جاۋاب بولۇش ئۈچۈن قانداقتۇر سۆزمەنلىكنى ئەمەس، بەلكى چاقماق تېزلىكىدىكى ئەقلىي تەپەككۇر قىلىشنى ئۆگىنىش زۆرۈر. شۇنداق بولغاندا ئۇ مەيلى قانداق مەسىلىگە دۇچ كەلمىسۇن ھامان ئۆزىنىڭ ئەقلىي تەپەككۇرى ۋە سۆز قابىلىيىتى ئارقىلىق مۇشكۇلاتلاردىن ھالقىپ ئۆتەلەيدۇ.

① نۇردۇن ئاخۇن ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى ساندىن ئېلىنىدى.

تەكشۈرمەيلا يەكۈن چىقارما

بۆرە بىلەن تۈلكە بىر يەردە ياشايدىكەن. بىر كۈنى بۆرە بىر توخۇنى تۇتۇۋېلىپ خۇشال ھالدا ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ ـ دە، ئۇنى تۈلكىگە بېرىپ:

— بۇنى ئوبدان تازىلاپ يۇيۇپ پىشۇرغاچ تۇرغىن. مەن بېرىپ ئېيىقنى تەكلىپ قىلىپ كېلەي، — دەپتۇ ـ دە، ئېيىقنى چاقىرغىلى كېتىپتۇ.

تۈلكە توخۇنى پىشۇرۇشقا باشلاپتۇ. بىردەمدىن كېيىن توخۇ پىشىپتۇ. تۈلكىنىڭ نەپسى تاقىلداپ، ئاغزىدىن شۆلگەيلىرى ئېقىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قازاندىكى توخۇنىڭ بىر پۇتىنى سۇندۇرۇپ ئېلىپ يەۋاپتۇ. ئۇنى يەپ بولۇپ يەنە يېگۈسى كەپتۇ ـ دە، بىر قانىتىنى سۇندۇرۇپ ئېلىپ يەپتۇ. ئۇ يېگەنسىرى تويماپتۇ. شۇنداق قىلىپ توخۇنى پۈتۈنلەي يەپ بوپتۇ.

بۆرە قايتىپ كېلىپ:

— تۈلكىۋاي، توخۇ پىشتىمۇ؟ — دەپتۇ. تۈلكە يالغاندىن:

— ئاز قالدى، — دەپتۇ. بۆرە:

— مەن ئالدى بىلەن پىچاقنى بىلىگەچ تۇراي. ئېيىق كەلسە، توخۇنى پىچاق بىلەن پارچىلاپ يەيلى، — دەپ،

ئۆينىڭ كەينىگە ئۆتۈپ پىچاق بىلەپتۇ. بىر ئازدىن كېيىن ئېيىق كەپتۇ. تۈلكە ئېيىققا قاراپ:

— ئېيىق ئاكا، ئىتتىك قاچ! بۆرە سېنى ئالداپ كېلىپ قۇلىقىڭنى يېمەكچى. ئىشەنمىسەڭ، ئاڭلاپ باقە، بۆرە شۇ تاپتا پىچاق بىلەۋاتىدۇ، — دەپتۇ. ئېيىق شۇنداق قۇلاق سالسا، راستىنلا پىچاقنىڭ تاشقا سۈركەلگەندىكى «شارت ـ شۇرت» قىلغان ئاۋازى ئاڭلىنىپتۇ. ئېيىق قورققىنىدىن كەينىگە قاراپ بەدەر تىكىۋېتىپتۇ. تۈلكە ئېيىقنىڭ قاچقىنىنى كۆرۈپ ئاللا ـ تۇۋا كۆتۈرگىنىچە ئۆينىڭ ئارقىغا ئۆتۈپ بۆرىگە:

— قارا، سېنىڭ ئېيىق دوستۇڭ بەك يولسىز ئىكەن. سەن ئۇنى ياخشى كۆڭلۈڭ بىلەن توخۇ گۆشى يېيىشكە تەكلىپ قىلساڭ، ئۇ توخۇيۇڭنى بۇلاپ كەتتى! — دەپتۇ.

بۆرە بۇنى ئاڭلاپ ئىشىنىپتۇ ـ دە، ئاچچىقىدىن سەكرەپ كېتىپتۇ. ئۇ قولىدىكى پىچاقنى قويۇپ قويۇشنىمۇ ئۇنتۇغان ھالدا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. بۆرە يۈگۈرۈپ چىقىپ قارىسا، ئېيىق ھەدەپ يۈگۈرۈپ قېچىۋاتقان. شۇنىڭ بىلەن بۆرە بىر تەرەپتىن قوغلاپ، بىر تەرەپتىن ۋارقىراپتۇ:

— ھەي ئەخمەق ئېيىق، قايتىپ كەل!

ئېيىق شۇنداق قارىسا، بۆرە پىچاق كۆتۈرگەن ھالدا قوغلاپ كېلىۋاتقان. ئۇ، بۆرە راستىنلا قۇلىقىمنى كەسمەكچى ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، جېنىنىڭ بارىچە قېچىپتۇ. ئېيىق قانچىكى تېز قاچسا، بۆرە شۇنچە تېز قوغلاپتۇ. ئاخىرى بۆرە ئېيىققا يېتىشىۋاپتۇ ـ دە، كەينىدىن بىرلا قاماللاپ تۇتۇۋېلىپ:

— ھۇ قارايۇز، مەن سېنى ياخشى* كۆڭلۈم بىلەن توخۇ بېيىشكە تەكلىپ قىلسام، نېمىشقا توخۇنى بۇلاپ قاچىسەن؟ — دەپتۇ ئېيىق قاتتىق رەنجىگەن ھالدا:

— سەن نېمىشقا قۇلىقىمنى كەسمەكچى بولىسەن؟ — دەپتۇ.

— كىم شۇنداق دەيدۇ؟! مەن نېمىشقا سېنىڭ قۇلىقىڭنى كەسكۈدەكمەن؟! — دەپ ھاڭ - تاڭ بولۇپتۇ بۆرە.

— مەن نەدىمۇ سېنىڭ توخۇيۇڭنى بۇلاي، — دەپتۇ ئېيىق. ئۇلار شۇ چاغدىلا ئۆزلىرىنىڭ تۈلكىنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەنلىكىنى بىلىپتۇ. ئۇلار دەررۇ تۈلكىنى تۇتقىلى بېرىپتۇ. لېكىن تۈلكە ئاللىقاچان قېچىپ كەتكەن ئىكەن[1].

ھېكمەت:

يۇقىرىقى ھېكايەتتىن مەلۇمكى، سەن ھەر قانداق ئىشتا بىردەملىك ھېسسىياتىڭنىلا ئويلاپ، ھۆكۈم قىلساڭ پۇشايماندا قالىسەن. ئۆزگىنى ھەم ئۆزۈڭنى بىھۇدە ئاۋارە قىلماي دېسەڭ، ئۆز ئەقلىڭگە ۋە كۆزۈڭگە ئىشەن. باشقىلارنىڭ مەسلىھەتىنى ئېلىشقا بولىدۇ. لېكىن ھۆكۈم قىلىش ئۆزۈڭگە باغلىق.

[1] ئۇردۇن ئاخۇن ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

ئەجىر سىڭدۈرگەن نەرسە ئەتىۋارلىق بولىدۇ

بۇرۇنقى زاماندا ياشىغان بىر جۈپ ئەر - ئايال بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئۇلار بالىسىنى كىچىكىدىنلا ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرگەچكە، بالا تەييارغا ھەييار، بەتخەج بولۇپ چوڭ بوپتۇ. بوۋاي ئوغلىنىڭ چوڭ بولغانسېرى يارامسىز بولۇپ قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، بارا - بارا ئوغلىغا ئوچۇق چىراي ئاچمايدىغان بوپتۇ. لېكىن، موماي ئوغلىغا دائىم يان باسىدىكەن. بىر كۈنى بوۋاي مومايغا:

— مەن قېرىپ قالدىم. ئائىلىمىزنىڭ مال - مۈلكىنى بۇ يارىماس ئوغۇلغا تاپشۇرسام بىكاردىن - بىكارغا زايا قىلىغان بولىمەن. ئۇنىڭدىن كۆرە باشقا كىشىلەرگە بېرىۋېتەي، — دەپتۇ. موماي بوۋاينى ئۇنداق قىلماسلىققا دەۋەت قىپتۇ. بوۋاي:

— ئەگەر ئوغلىمىز ئىشلەپ بىر تەڭگە پۇل تېپىپ كېلەلىسىلا، مەن ئائىلىمىزنىڭ مال - مۈلكىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرىمەن، — دەپتۇ. موماي بوۋايدىن يوشۇرۇن ھالدا ئوغلىنىڭ قۇلىقىغا بىر نەچچە ئېغىز گەپ قىلىپتۇ.

بالا ئەتىسىدىن باشلاپ ئۆزى ئىشلەپ پۇل تاپماقچى بوپتۇ. ئۇ ئەتىسى ئەتىگەنلىكى چىقىپ كېتىپ، كەچقۇرۇنلۇقى بىر سەر كۈمۈش ئېلىپ كەپتۇ. بوۋاي بۇ پۇلنى قانداق تاپقانلىقىنى

سوراپمۇ قويماستىن، كۆمۈشنى ئوچاقنىڭ ئىچىگە تاشلىۋېتىپ
ئورنىدىن تۇرۇپلا چىقىپ كېتىپتۇ. ئانا ـ بالا ئىككىسى بۇ ئىشقا
ھەيران قاپتۇ.

ئەتىسى موماي ئوغلىنىڭ قولىقىغا يەنە بىر نىمىلەرنى دەپ
پىچىرلاپتۇ. ئانا ـ بالا بۇ قېتىم بوۋاينى چوقۇم ئىشىنىدۇ دەپ
ئويلاپتۇ. كەچقۇرۇنلۇقى ئوغلى سىرتتىن قايتىپ كېلىپ، تەرلە-
رىنى ئېيتىپ، خۇشال ھالدا بىر سەر كۆمۈشنى دادىسىغا تاپشۇ-
رۇپتۇ. بوۋاي بۇ كۆمۈشنىمۇ ئوچاق ئىچىگە تاشلاپتۇ ـ دە:

— مېنى ئالدىما بۇ سەن ئىشلەپ تاپقان پۇل
ئەمەس، — دەپتۇ. موماي ئىلاجسىز ئوغلىنى ئىشلەپ پۇل
تېپىشقا ئۈندەپتۇ. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوغلى
بىرنەچچە مىس يارماقنى ئەكىلىپ بوۋايغا بېرىپتۇ. بوۋاي قاراپ
بېقىپ، ئۇنىمۇ ئوچاققا تاشلاپتۇ. ئوغلى ئوچاق ئالدىغا ئېتىلىپ
بېرىپ، قولىنى ئوتقا تىقىپ، يارماقلارنى ئېلىۋاپتۇ ـ دە، غەزىپى-
نى باسالمىغان ھالدا:

— سەن بۇ يارماقلارنىڭ قانداق كەلگەنلىكىنى بىلەم-
سەن؟— دەپتۇ. بۇ چاغدا بوۋاي خۇشال بولغان ھالدا:

— ئالدىنقى ئىككى قېتىمدا مەن ئىككى سەر كۆمۈشنى
ئوچاققا تاشلىۋەتسەم، سەن پىسەنت قىلمىغانىدىڭ. بۇ قېتىم
ھەقىقەتەنمۇ ئۆزۈڭ ئەمگەك قىلىپ تاپقان پۇل بولغاچقا ئىچىڭ
ئاغرىدى، — دەپتۇ. ئوغلىمۇ، مومايمۇ خۇرسەن بولۇپ كۈلۈشۈپتۇ①.

---

① مۆيدۈن مەسۇم ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

ئاتا ـ بوۋىلار «ئىشلىگەن چىشلەيدۇ» دەپ نا-
ھايىتى توغرا ئېيتقان. ھەرقانداق ئەمگەككە سىڭىنىڭ
ھالال تەرىڭ سىڭسە، سەن ئۇنىڭدىن ئويلاپمۇ باق-
مىغان ھۇزۇرغا ئېرىشىسەن. ھېكايەتتىكى بالا ئو-
چاققا سېلىنغان ئىككى يارماقنى ئۆزى ئىشلەپ تاپ-
قان بولسا، باشتىلا ئۇنى ئېلىۋېلىش ئىستىكىدە بو-
لاتتى. ئەمما ئۇ ئۇنداق قىلمىدى. ئۇچىنچى يارماققا
ئۆزىنىڭ قان ـ تەرى سىڭگەن بولغاچقا، ھېچ ئىك-
كىلەنمەيلا قىزىق ئوچاقتىن ئۇنى ئېلىۋالدى. بۇ
ئۇنىڭ ئۆز ئەمگىكىنىڭ قىممىتىنى بىلگەنلىكىدىن
ئىدى. ئېسىڭدە بولسۇنكى، سەن ئەجىر سىڭدۈر-
گەن ھەرقانداق نەرسە ھامانە سەن ئۈچۈن قىممەت-
لىك.

ياخشىلىقتىن ۋاپا، ئەسكىلىكتىن جاپا كېلىدۇ

ئۆتكەن زاماندا ئاسىم ۋە قاسىم ئىسىملىك ئىككى ساۋاقداش ئۆتكەن ئىكەن. ئۇلار مەھەللە مەدرىسىدىكى دانىشمەن ئۇستاز قولىدا ئوقۇيدىكەن.

بىر كۈنى بۇ ئىككى شاگىرتنىڭ بىلىمىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغان ئۇستازى ئۇلارغا:

— ۋاپا دېگەن نېمە، جاپا دېگەنچۇ؟ — دەپ سوئال قويۇپتۇ. ئىككەيلەن ھەرقانچە ئويلاپمۇ بۇنىڭغا ئېنىق جاۋاب بېرەلمىگەندىن كېيىن، دانىشمەن:

— يۇقىرىقى مەھەللىدە ئىككى بوۋاي بار، بۇ سوئالنىڭ جاۋابىنى ئاشۇلار بىلىدۇ. شۇلاردىن بىلىپ كېلىڭلار، — دەپتۇ.

ئاسىم تىرىشچاق ھەم چىقىشقاق، مۇلايىم ئىكەن. قاسىم ئۇرۇشقاق، ئىچى تار، ھورۇن ئىكەن. ئاسىم نۇرغۇن نەسىھەت قىلىپ يۇقىرىقى مەھەللىگە بېرىشقا قاسىمنى ئاران كۆندۈرۈپتۇ. ئۇلار يۇقىرىقى مەھەللىگە بېرىپ بىرىنچى بوۋاينىڭ ھويلىسىغا كىرسە، ھويلا بەكمۇ ئازادە، مەھەللىدىكى چوڭ - كىچىك ھەممەيلەن بۇ بوۋاينى ئۆز دادىسىدەك ھۆرمەتلەپ، ئايىغى ئۈزۈلمەي كىرىپ ئەھۋال سوراپ، ئۇنىڭ ئېغىر - يېنىك ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىدىكەن. بۇنى كۆرگەن ئاسىم:

— بوۋا، ياشانغانلىرىدا مۇنداق زور ھۆرمەتكە قانداق ئېرىشتىلە؟ — دەپ سوراپتۇ. بوۋاي:

— بالام، مەن ياشلىقىمدا كىشىلەر بىلەن چىقىشىپ، ئاپقىنىمنى مەھەللىدىكىلەر بىلەن تەڭ يەپ، تەڭ خەجلەپ، بار - يوقۇمنى ئايىمىدىم، ھېچ كىمنى رەنجىتمىدىم، قولۇمدىن كېلىشىچە باشقىلارغا ياخشىلىق قىلدىم. قېرىغىنىمدا مەھەللىدىكىلەر ھۆرمەتلەپ ماڭا ۋاپا قىلدى. ھېچقانداق يالغۇزچىلىق تارتماي ئوبدان كېتىۋاتىمەن، — دەپتۇ.

ئۇلار ئىككىنچى بوۋاينىڭ ھويلىسىغا كىرسە، ھويلا پاسكىنىچىلىققا توشقان بولۇپ، بوۋاي ناھايىتى قىيىن تۇرمۇش ئۆتكۈزۈۋاتقان ئىكەن. بۇنىڭدىن ھەيران بولغان ئىككى ساۋاقداش:

— بوۋا، نېمىشقا مۇنداق قىيىن تۇرمۇشقا قالدىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بالىلىرىم، مېنىڭدىن نەسىھەت شۇكى، ياشلىقىڭلاردا باشقىلار بىلەن چىقىشىپ ئۆتۈپ، قولۇڭلاردىن كېلىشىچە باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىڭلار. مەن ياش چېغىمدا تەرسا، گۇمانخور، پىخسىق ئىدىم. بۇ مەھەللىدە مەن ئۇرۇشمىغان بىرەرمۇ ئادەم يوق. ئويلىسام، شۇنچە ياشقا كەلگۈچە بىرەر كىشىگە ياخشىلىق قىلماپتىمەن. شۇڭا، قېرىغىنىمدا يەتكۈچە جاپا تارتىۋاتىمەن، — دەپتۇ.

ئاسىم بىلەن قاسىم ئۇستازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ كۆرگەن ۋە ئاڭلىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن دانىشمەن ئۇستازى ئۇلارغا:

— ئېسىڭلاردا تۇتۇڭلاركى، نېمە تېرىساڭ، قېرىغاندا شۇنى ئورۇيسەن. ياخشىلىقتىن ۋاپا، ئەسكىلىكتىن جاپا كېلىدۇ، — دەپتۇ. بۇ مەنىلىك گەپتىن ئاسىم كۆلۈمسىرەپ، قاسىم پۇشايمان ئىلكىدە قىزىرىپتۇ[①] .

① مەھكەم ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

ئىككى يىغلاڭغۇ

بۇرۇنقى زاماندا بىر موماي ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ بىر كۈنى يىراق سەپەرگە كەتكەن ئوغلىدىن بىر پارچە خەت تاپشۇرۇۋېلىپ، يولدىن ئۆتكەنلەرگە خەتنى ئوقۇتۇپ كۆرۈش ئۈچۈن دەرھال كوچىغا چىقىپتۇ. شۇ چاغدا يولدىن كۆرۈنۈشى سالاپەتلىك بىر كىشى ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئىكەن، بۇ كىشى خەتنى قولىغا ئېلىپ بىر ئازدىن كېيىنلا يىغلاپ كېتىپتۇ. موماي پەرەز قىلىپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى قايتا - قايتا سوراپتۇ. لېكىن ھېلىقى سالاپەتلىك كىشى ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى ئېتىۋېلىپ تېخىمۇ قاتتىق يىغلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن مومايمۇ ئوغلۇم بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچراپتۇ دەپ ئويلاپ يىغلاشقا باشلاپتۇ.

بۇ ۋاقىتتا يولدىن يەنە بىر كىشى ئۆتۈپتۇ. ئۇ ئىككى كىشىنىڭ يىغلاپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ ئالدىغا كېلىپ ھەيران بولغان ھالدا نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. موماي جاۋاب بېرىپ:

— بۇ كىشى ئوغلۇمدىن كەلگەن خەتنى ئوقۇپ يىغلاپ كەتتى، مەن ئوغلۇمنى ئۆلۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ دەپ يىغلاۋاتىمەن، — دەپتۇ.

— ھەي، سەن نېمىگە يىغلاۋاتىسەن؟ خەتتە قانداق

قايغۇلۇق خەۋەر بار ئىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ ئۇچىنچى كىشى. ھېلىقى سالاپەتلىك كىشى چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ:

— ھەي قەدىردان ئاغىنە، مەن ئۆزۈمگە ناھايىتى ئېچىندمەن. مەن كۆزى ئوچۇق قارىغۇمەن، ئۆزۈمنىڭ ساۋاتسىز بولۇپ قالغىنىمغا يىغلاۋاتىمەن، — دەپتۇ[1] .

① مۆيدۈن مەسئۇم ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى ساندىن ئېلىندى.

ئۇستاز

بۇرۇن ناھايىتى يىراق بىر دۆلەتتە ئاتاقلىق بىر بىلىملىك ئۇستاز بولۇپ، ئۇ قېرىپ جان ئۈزۈش ئالدىدا ئۈچ شاگىرتىنى چاقىرىپ:

— مەن ئۆلگەندىن كېيىن سىلەر بىر ياخشى ئۇستاز تېپىۋېلىڭلار. مەن ئۈچۈڭلارغا ئون يەتتە ئات قالدۇرۇپ كېتىمەن. ئەڭ چوڭ شاگىرتىم بۇ ئاتلارنىڭ يېرىمىنى ئالسۇن، ئوتتۇرانچىسى ئۈچتىن بىرىنى ئالسۇن، كەنجى شاگىرتىم توققۇزدىن بىرىنى ئالسۇن، — دەپ ۋەسىيەت قالدۇرۇپتۇ.

ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ۋەسىيەت بويىچە، بۇ 17 ئاتنى قانداق تەقسىم قىلىش توغرىسىدا ھېلىقى ئۈچ شاگىرتنىڭ بېشى قېتىپتۇ. بىر نەچچە بىلىملىك كىشىلەرنى تېپىپ، بۇ ئاتلارنى ئادىل تەقسىم قىلىپ قويۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. بىرەيلەن ئۇلارغا بۇ ئاتلارنى بىرلىكتە ئىشلىتىش تەكلىپىنى بېرىپتۇ. يەنە بىرەيلەن «بۇ ۋەسىيەتنامە كۈچكە ئىگە ئەمەس، چۈنكى ئاتلارنى ئۇنىڭ ئېيتقىنى بويىچە تەقسىم قىلغىلى بولمايدۇ» دەپتۇ. ئەڭ ئاخىرىدا بۇ ئۈچ شاگىرت ئىزدە - ئىزدە يەنە بىر بىلىملىك كىشىنى تېپىپتۇ. ئۇ كىشى:

— مەن سىلەرگە يەنە بىر ئات بېرىمەن، شۇنىڭ بىلەن ئاتلار ئون سەككىز بولىدۇ. شاگىرتلارنىڭ ئەڭ چوڭى بۇ ئاتلارنىڭ يېرىمىنى، يەنى توققۇز ئاتنى ئالىدۇ. ئوتتۇرانچىسى ئون سەككىز ئاتنىڭ ئۈچتىن بىرىنى ئالىدۇ، يەنى ئالتە ئاتنى ئالىدۇ. كەنجى شاگىرت توققۇزدىن بىرىنى، يەنى ئىككى ئاتنى ئالىدۇ. توققۇز، ئالتە، ئىككىنى قوشساق جەمئىي ئون يەتتە ئات بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ مەن يەنىلا ئۆزۈمنىڭ ھېلىقى ئېتىمنى قايتۇرۇۋالىمەن، — دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئۈچ شاگىرت ئۆزلىرىنىڭ بېگى ئۇستازىنى تېپىۋاپتۇ①.

① مەمەت سدىق ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى ساندىن ئېلىندى.

مۆكچەيگەن بەل

بۇرۇنقى زاماندا بىر ۋەزىر ئۆز يۇرتىغا كېلىپ كىچىكىدە بىللە ئوينىغان دوستى بىلەن كۆرۈشۈپ قاپتۇ. دوستى دېھقان ئىكەن. بۇ چاغدا ھەر ئىككىلىسىلا 70 ياشتىن ھالقىغان بولۇپ، بەللىرى مۆكچىيىپ كەتكەن ئىكەن. ۋەزىر دوستىغا:

— ھەي، ھەر ئىككىمىزلا قېرىپتىمىز. ئىككىمىزنىڭ ئوخشايدىغان تەرىپىمىزمۇ، ئوخشىمايدىغان تەرىپىمىزمۇ بار ئىكەن، — دەپتۇ.

— بۇ نېمە دېگىنىڭ؟ — دەپتۇ دوستى.

— ئوخشايدىغان تەرىپىمىز، — دەپتۇ ۋەزىر، — ھەر ئىككىلىمىز دۈمچەك بوۋايغا ئايلىنىپتىمىز. ئوخشىمايدىغان تەرىپىمىز، سەن ھاياتىڭنى ئېتىزدا ئۆتكۈزدۈڭ، مەن ئوردىدا ياشىدىم.

— ئىككىمىزنىڭ يەنە بىر ئوخشىمايدىغان تەرىپى بار، — دەپتۇ دوستى، — مېنىڭ بېلىم ئۇزۇن يىللاردىن بېرى ئېتىزدا يەر تېرىش، ئوتاق ئوتاشقا ئوخشاش جاپالىق ئەمگەك بىلەن مۆكچەيگەن. سېنىڭ بېلىڭ بولسا، يىل بويى پادىشاھقا باش ئېگىپ، تەزىم قىلىپ مۆكچەيگەن.

بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ ۋەزىر گەپ قىلالماي قاپتۇ[1].

ھېكمەت:

ھەر ئىشنىڭ قانۇنىيىتى كىشىلەرنى شۇ بويىچە ئىشلەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. ئىش ـ ئەمگەك ھاياتىنىلا ئەمەس سىنىڭ قىياپىتىڭنىمۇ ئۆزگەرتىدۇ. ئۆزگەرمەيدىغىنى پەقەت سىنىڭ مۇستەھكەم ئىرادەڭ.

① مۇيدۇن مەسئۇم ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

تىلىڭنى يىغمىساڭ باش كېتىدۇ

بىر كۈنى پادىشاھ ئوردا ئىچىدىكى بارلىق ۋەزىر، مۇلازىملىرىنى يىغىپ كېڭەش ئېچىپ ئولتۇرسا، توساتتىن ئوردا چوڭ دەرۋازىسىدىن بىر قەلەندەر ماراپتۇ. بۇنى پەقەت پادىشاھ سېزىپ قاپتۇ. لېكىن، شاھ يەنىلا ئۆز سۆزىنى داۋاملاشتۇرۇۋېرىپتۇ. قەلەندەر ئىچكىرىلەپ ئوردا ئىچىگە كىرىشكە تەمشىلىپتۇ ـ يۇ، لېكىن ئۆزىنى بېسىۋېلىپ جىم تۇرۇپ قاپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ كۆڭلىگە نېمىلەرنىدۇر پۈككەن ھالدا سۆزىنى توختىتىپ، قەلەندەرنى ئوردىغا كىرىشكە تەكلىپ قىپتۇ. قەلەندەر ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن شاھ ئۇنىڭغا قاراپ تىلىنى چىقىرىپتۇ، قەلەندەر شاھقا جاۋابەن ھايالشمايلا بېشىنى كۆرسىتىپتۇ. پادىشاھ يەنە گېلىنى كۆرسىتىپتۇ، قەلەندەر جاۋابەن يۈزىنى سىيلاپتۇ. پادىشاھ بۇنىڭغا قاراپ، قەلەندەرنىڭ ئەقىل ـ پاراستىگە بارىكاللا ئېيتىپتۇ ھەمدە ئۇنىڭغا نۇرغۇن تىللا ئىنئام قىپتۇ. قەلەندەر تىللانى ئېلىپ، پادىشاھقا رەھمەت ئېيتىپ ئوردىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. ۋەزىر قەلەندەرنىڭ ئىنئام ئالغان تىللاسىغا چىدىماي شاھتىن:

— ھۆرمەتلىك شاھىم، سىلى قەلەندەرنىڭ نېمىسىگە شۇنچىۋالا تىللا بېرىلا؟ بۇ بەك ئورۇنسىز زىيان بولدى. بولسا،

ئۇنى تارتىۋالغىنىمىز تۈزۈك، — دەپتۇ. پادىشاھ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ۋەزىرنى سىنىماقچى بولۇپ:

— قېنى ئېيتىڭ، قەلەندەرنىڭ قىلغان ھەرىكەتلىرى نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ۋەزىر نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي «بۇ... بۇ...» دېگىنىچە تۇرۇپ قاپتۇ. پادىشاھ ئۆز ۋەزىرىنىڭ دۆتلىكىنى كۆرۈپ ناھايىتى كايىپ كېتىپتۇ ۋە:

— مەن دەسلەپتە تىلىمنى چىقارسام، قەلەندەر بېشىنى كۆرسەتتى. بۇنداق قىلغىنى «تىلىڭنى يىغمىساڭ، باش كېتىدۇ» دېگىنى. مەن گېلىمنى كۆرسەتسەم، ئۇ يۈزىنى كۆرسەتتى. بۇنداق قىلغىنى «گېلىڭنى يىغمىساڭ، يۈز كېتىدۇ» دېگىنى. مەن ئاشۇ ھېكمەتلىك ئىككى سۆزنى شۇنچە پۇلغا سېتىۋالدىم، — دەپتۇ پادىشاھ، ۋەزىر لام - جىم دېيەلمەپتۇ.

«تىلىڭنى يىغمىساڭ، باش كېتىدۇ. گېلىڭنى يىغمىساڭ، يۈز كېتىدۇ» دېگەن سۆز شۇنىڭدىن قالغان ئىكەن[1].

ھېكمەت:

تىل ئادەمنى ھەم يۈكسەكلىككە ئېرىشتۈرىدۇ ھەم پەسكويىغا چۈشۈرىدۇ. تىلدىن ئادەم ئاشكارا بولىدۇ. چۈنكى تىل ئارقىلىق ھەر قانداق ئادەمنىڭ ئەسلىي زاتىنى بىلىشكە بولىدۇ. سەن مەڭگۈلۈك بولمىغان بۇ دۇنيادا تىلىڭ ئارقىلىقلا تەقدىرىڭنى بەلگىلىيەلەيسەن.

[1] بەدرىدىن ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

ھەقىقىي مېھىر ئۆز كارامىتىنى كۆرسىتىدۇ

ئىككى كىشى بىر بالىنى «مېنىڭ بالام» دەپ تالىشىپ قاپتۇ. ئاخىرى بۇ داۋا پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. پادىشاھ ئالدىدىمۇ ھەر ئىككىلىسى بۇ بالىنى «مېنىڭ بالام» دەپ چىڭ تۇرۇۋېپتۇ.

پادىشاھ جاللاتنى چاقىرىپتۇ - دە:

— بۇ بالىنى باشتىن - ئاياغقا قاپ ئوتتۇرىسىدىن ئىككى پارچە قىلىپ، بۇ ئىككى كىشىگە بۆلۈپ بەرگىن! — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان دەۋاگەرنىڭ بىرى ئۆزىنى قويىدىغان جاي تاپالماي ئەتراپتىن پاناھ تىلەپ، كۆز ياشلىرىنى ئاققۇزۇپ تۇرۇپ:

— ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم، مەن بۇ بالىدىن كەچتىم، بالىنى ئاشۇ كىشىگە بۇيرۇپ بەرگەيلا، — دەپ ئىلتىجا قىپتۇ.

پادىشاھ بالىنى «بالىدىن ۋاز كەچتىم» دېگەن مۇشۇ كىشىگە بۇيرۇپتۇ - دە، يەنە بىر دەۋاگەرنى زىندانغا مەھكۇم قىپتۇ.

بۇ ئىشتىن كېيىن ۋەزىرلەردىن بىرى پادىشاھتىن بۇنداق ھۆكۈم قىلىشنىڭ سەۋەبىنى سورىغان ئىكەن، پادىشاھ:

— بالىنى ئىككى پارچە قىلىشقا ھۆكۈم قىلغىنىمدا، بالىنىڭ ھەقىقىي دادىسى دادىلىق مېھرىنى ئىپادىلىدى. بالىنىڭ

ئۆلۈپ كېتىشكە چىدىيالمىدى، ئۇ بالىسىنىڭ ھايات قېلىشى ئۈچۈن بالىدىن كېچىشنى لايىق تاپتى. بۇ ھال راستچىللىق بىلەن يالغانچىلىقنىڭ دەلىلى بولۇپ قالدى. بۇ مېنىڭ ئاخىرقى ھۆكۈمۈمگە ئاساس بولدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ[1] .

ھېكمەت:

دۇنيا مېھىر - مۇھەببەت بىلەن تولغان. شۇنداقلا مېھىر- مۇھەببەتكە خىيانەت قىلىدىغانلار بىلەنمۇ تولغان. كىشىدە ھەقىقىي مېھىر - مۇھەببەتلا بولىدىكەن، قايغۇ - ئەلەم ئۇنىڭدىن يىراق كېتىدۇ.

① شېرىپ خۇشتار ئېيتىپ بەرگەن، نەجمىدىن سىدىق توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

شەيتان بىلەن ئالدار

بىر كۈنى شەيتان بىلەن ئالدار كۈئېنلۈن تېغىغا قاراپ بىللە سەپەرگە چىقىپتۇ. ئۇلار ئۇزۇن يول مېڭىپتۇ، ھېرىپتۇ، ئېچىپتۇ. ئاخىرى بىر تاغنىڭ باغرىدا دەم ئاپتۇ. قارىسا، بىر كاللەك ئالتۇن تۇرغۇدەك. بۇ ئالتۇننى ھەر ئىككىسى تەڭلا كۆرۈپتۇ. شەيتان دەرھال ھېلىقى ئالتۇننى ئالماقچى بوپتۇ. ئالدار شەيتاننىڭ ئالدىنى توسۇپ مۇنداق دەپتۇ:

— بىزنىڭ قائىدىمىز بويىچە قىممەتلىك دۇنيا ئۇچرىسا، كىمنىڭ يېشى چوڭ بولسا شۇ ئالىدۇ. ئىككىمىزدىن قايسىمىزنىڭ يېشى چوڭ بولسا شۇ ئېلىشى كېرەك.

شەيتان:

— مەن سېنىڭدىن چوڭ، — دەپتۇ. ئالدار:

— ياق، سېنىڭدىن مەن چوڭ، — دەپتۇ. مۇشۇنداق تالىشىپ بىر پىكىرگە كېلىشەلمەپتۇ. ئاخىرى ئالدار شەيتاندىن:

— سەن قاچان تۇغۇلغان؟ — دەپ سوراپتۇ. شەيتان مۇنداق دەپتۇ:

— مەن تۇغۇلغاندا يەر قوشۇقتەك، ئاي ئوشۇقتەك، كۆن مۈشۈكتەك بار ئىدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئالدار قۇلىقىنى تۇتۇپ قاتتىق يىغلاشقا

باشلاپتۇ. شەيتان ئالداردىن:

— نېمىشقا يىغلايسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. ئالدار:

— سەن دېگەن ئۇ چاغدا مېنىڭ ئىككىنچى ئوغلۇم ئۆلۈپ كەتكەنتى. شۇ ئوغلۇم يادىمغا كېلىپ يىغلاۋاتىمەن. دېمەك، سەن مېنىڭ شۇ ئىككىنچى ئوغلۇم بىلەن تەڭ ياشتا ئىكەنسەن، — دەپتۇ. شەيتان بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆزىنى كىچىك ھېساپلاپتۇ - دە، غىڭ - پىڭ قىلالماپتۇ. ئالتۇننى ئالدار ئېلىپ كېتىپتۇ①.

① يۈسۈپ روزى ئېيتىپ بەرگەن، پازىل قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى تيانشان رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1994 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

نەپسىڭگە قۇل بولما

بۇرۇنقى زاماندا، بىر يۇرتتا تۇرسۇن ئىسىملىك بىر قويچى ئۆتكەن بولۇپ، ئۇ شۇ يۇرتتىكى مامۇت ئىسىملىك بىر زالىم باينىڭ قويىنى باقىدىكەن. تۇرسۇن شۇ يۇرتتىكى بىر كەمبەغەلنىڭ ئالمىخان ئىسىملىك قىزىنى ياخشى كۆرىدىكەن. ئالمىخان چىرايلىق، ئىشچان قىز ئىكەن. ئۇ ھەر كۈنى تۇرسۇن قوي باققان جايغا بېرىپ ئۇنىڭغا قارىشىپ بېرىدىكەن.

بىر كۈنى ئۇلار مۇنداق مەسلىھەتلىشىپتۇ: تۇرسۇن باشقا شەھەرگە بېرىپ پۇل تېپىپ كېلىپ، ئاندىن ئىككىسى توي قىلماقچى بوپتۇ. تۇرسۇن ئەتىسى سەھەر سەپەرگە چىقىپتۇ. مامۇت باي تۇرسۇننىڭ كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ئالمىخانغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. ئالمىخاننىڭ دادىسى بۇنىڭغا قوشۇلماپتۇ. تۇرسۇن بىر كۈنى بىر چۆل باياۋاندا كېتىۋاتسا ئالدىدىن ئاپئاق ساقاللىق، ھاسا تايانغان بىر كىشى چىقىپ كەپتۇ ۋە ئۇنىڭدىن بىرئاز نان بېرىشنى سوراپتۇ.

تۇرسۇن بوۋايغا بىر نان بېرىپتۇ. بوۋاي ناننى يەپ بولۇپ يەنە سورىغانىكەن، يېنىدىكى ناننىڭ ھەممىسىنى بېرىۋېتىپتۇ. بوۋاي ناننى يەپ بولۇپ ئۇنىڭدىن سۇ ئەكىلىپ بېرىشنى

سورىغانىكەن، تۇرسۇن بوۋاينىڭ چۆگۈننى ئېلىپ سۇنىڭ يىراقلىقىغا قارىماي بىر چۆگۈن سۇ ئەكىلىپ بېرىپتۇ. بوۋاي سۇنى ئىچىپ بولۇپ يەنە ئەكىلىپ بېرىشنى سورىغانىكەن، ئۇ ئېرىنمەي يەنە مېڭىپتۇ. بوۋاي ئەمدى ئۇنى توختىتىپ:

— بالام، بولدى ئەكەلمە، ئەگەر بىر نەرسە لازىم بولسا مۇشۇ چۆگۈنگە «قاينا چۆگۈن، قاينا» دېسەڭ سورىغان نەرسەڭنى بېرىدۇ، — دەپتۇ ـ دە، كۆزدىن غايىپ بوپتۇ. تۇرسۇن رەھمەت ئېيتىپ يۇرتىغا قايتىپ كېتىپتۇ.

ئۇ چۆگۈندىن بىر كەتمەن، بىر ھارۋا سوراپتۇ. خاسىيەتلىك چۆگۈن تۇرسۇننىڭ سورىغانلىرىنى بېرىپتۇ. ئۇنىڭ خاسىيەتلىك چۆگۈن ئېلىپ كەلگەنلىكىنى كۆرگەن باي چۆگۈننى كۆك ئېتىغا تېگىشمەكچى بوپتۇ. باي چۆگۈننى ئۆزىنىڭ كۆك ئېتىغا مەجبۇرىي تېگىشىپ، ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ ـ دە، ئىشىك، تۈڭلۈكنى مەھكەم ئېتىپ، چۆگۈندىن ئالتۇن ـ كۈمۈش سوراپتۇ. شۇئان چۆگۈننىڭ ئىچىدىن بىر توپ ھەرە چىقىپ باينى چېقىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ چۆگۈن يەنە تۇرسۇنغا قاپتۇ. تۇرسۇن چۆگۈننى ئەھلى ـ جامائەت ئۈچۈن ئىشلىتىپتۇ. كېيىن راسا پۇل تېپىپ ئالمىخان بىلەن بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ① .

ھېكمەت:

كىشىنىڭ نەپسى شۇنداق دەھشەتكى، ئۇ بىرلا قەھرىلىنىدىغان بولسا ئەسلىي ۋەسلىنى يوقىتىدۇ.

① زىياۋۇدۇن نۇر ئېيتىپ بەرگەن، يۈسۈپ روزى توپلىغان. «كۇچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

مۇبادا سەن ئۆز نەپسىڭنىلا كۆزلەپ، بىراۋغا ئېتىبارسىز قارىساڭ غەپلەتتە قالىسەن. شۇڭا نەپسىڭنىڭ كەينىگە كىرمە. ئۇنىڭ قۇلى بولۇپ قالما. ئەگەر نەپسىڭنىڭ قۇلى بولۇپ قالىدىكەنسەن، ھايات نىشانىڭدىن ئۈمىدىڭنى ئۈز.

ئارزۇيۇڭ ئەمەلىيەتچىل بولسۇن

بۇرۇن بىر يېزىدا بىر باي بىلەن بىر كەمبەغەل دېھقان بولغان ئىكەن. باي مال ـ دۇنياغا تويمايدىكەن، كەمبەغەل بولسا كۆرگەن كۈنىگە شۈكرى قىلىدىكەن. بىر كۈنى دېھقان تاغقا ئوتۇن كەسكىلى چىقىپتۇ. ئۇ ئەتراپقا قارىسا بىر تالمۇ ئوتۇن كۆرۈنمەپتۇ. تاغنىڭ چوققىسىغا قاراپتىكەن، خىزىر كۆرۈنۈپتۇ ـ دە، شۇ ھامان باش قويۇپ تەزىم قىلىپتۇ. خىزىر ئۇنىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلىپ ئۇنىڭدىن:

— ھەي ئاجىز بەندە، ساڭا نېمە كېرەك؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ماڭا بىر ئېغىز ئۆي بىلەن ئازراق پۇل كېرەك، — دەپتۇ دېھقان. خىزىر ئۇنىڭغا ھەشەمەتلىك ساراي ۋە نۇرغۇنلىغان ئالتۇن ئاتا قىپتۇ. بۇنى ھېلىقى باي ئاڭلاپ قېلىپ، ئۇمۇ تاغقا بېرىپ خىزىرغا سالام قىپتۇ. خىزىر ئۇنىڭدىن:

— ساڭا نېمە كېرەك؟ — دەپ سوراپتۇ.

باي:

— ئويلىنىپ باقسام بولامدۇ؟ — دەپتۇ.

— بولىدۇ دەپتۇ خىزىر، — مەن سېنىڭ ئۈچ ئارزۇيۇڭنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ بېرىمەن، نېمىنى تىلىسەڭ بولىۋېرىدۇ.

باي ئۆيىگە قايتىپ كېلىۋېتىپ نېمە تىلەش توغرۇلۇق ئويلىنىۋاتقاندا، بىر قاغا ئۇچۇپ كېلىپ قاقىلداپتۇ. قاغىدىن بىزار بولغان باي، ئىلاھىم مۇشۇ يەردىلا جېنىڭنى ئالسا بولامدۇ، دەپ قاغىنى تىللاپتۇ. قاغا شۇ ھامان پالاقشىغان پېتى يەرگە چۈشۈپ ئۆلۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن باي، ھەي، بىر ئارزۇدىن قۇرۇق قالدىم، دەپ ئويلاپتۇ. ئۇ ئۆيىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تامقىنىمۇ يېمەي كوچىغا چىقىپ بىر تاشنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپتۇ. شۇنداق ئولتۇرسا مالىيى كېلىپ:

— ۋاي بېگىم، ئاغىچام قىچقىرىدۇ، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلاپ تېخىمۇ جىلە بولغان باي:

— كىرىپ دەپ قوي، ئىشى بولسا ئاخشاملىققا دېسۇن، — دەپتۇ. مالاي كىرىپ كېتىپ، ئاغىچام چىقىپ:

— ۋاي قوپسىلا، مۇھىم ئىش بار ئىدى، — دەپتۇ. بۇ گەپ بايغا خۇش ياقماي تاشقا چاپلىشىپ قالسام دېگەن خىيال بىلەن ئورنىدىن تۇرماقچى بوپتىكەن، قوپالماپتۇ. بۇنى كۆرگەن خېنىم:

— ۋاي نېمە بولدىلا؟ — دەپ سوراپتىكەن، باي بولغان ئىشنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. خېنىم بۇنى ئاڭلاپ:

— ئەڭ ئاخىرىدا قالغان بىردىنبىر ئارزۇلىرىنى شۇ تاشتىن ئاجرىتىۋېتىشنى تىلەش، — دەپتۇ. باي خىزىردىن شۇنى تىلەپ تاشتىن ئاجراپتۇ. شۇنداق قىلىپ باينىڭ ئۈچ ئارزۇسى بەربات بوپتۇ[①].

① جامالى راشى ئېيتىپ بەرگەن، ئۇرنىسا ھاشىم توپلىغان. «كوچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

ھېكمەت:

ئىنسان ئارزۇ - ئۈمىدسىز ياشىمايدۇ. ھەرقانداق ئىنساننىڭ ئارزۇسى بولىدۇ. ئەمما ئۇ ئارزۇسى ئۆز ئەھۋالىغا مۇناسىپ بولسا ئەمەلگە ئاشىدۇ. ئۇنداق بولمىغاندا ئارزۇ ئەكسىچە ئۈنۈم بېرىدۇ.

ئۆزۈڭنى دەڭسەپ ئىش كۆر

بۇرۇنقى زاماندا بىر پالۋان بولغانىكەن. ئۇ بىر قولىدا تاغنى كۆتۈرۈپ، پىرقىرىتىپ ئوينايدىكەن. ئۆزگە ئەللەردىن بۇ يەرگە كەلگەن پالۋانلار ئۇنىڭ كۈچتۈڭگۈرلىكىنى كۆرۈپ، ئاغزىنى كاماردەك ئېچىشىپ ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ كېتىشىپ قالىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ پالۋان، ئەگەر يەرنىڭ تۇتىدىغان تۇتقۇچى بولسا، يەرنى بىر پىرقىرىتىپ چۆگىلىتىۋەتكەن بولاتتىم، دەپتۇ. بۇ گەپ يەتتە ئىقلىمغا يېتىپتۇ. ئۇنىڭ بۇ گېپىنى ئاڭلىغان نۇرغۇنلىغان پالۋانلار، قويە، بۇنداق ئىشنى، دۇنيادا ئۇنداق كۈچلۈك پالۋان تۇرغان يەردە بىزگە پالۋانلىق قىلىشنى كىم قويۇپتۇ، دېيىشىپ ئۆزلىرىنىڭ پالۋانلىقىدىن ۋاز كېچىشىپتۇ. ھېلىقى كۈچلۈك پالۋان ئۆز - ئۆزىدىن مەغرۇرلىنىپ بارغانسېرى ھارامزادىلىشىپ كېتىپتۇ.

ئۇ پادىشاھنىمۇ قورقۇتۇپ، سايىھەتكە چىققاندا پادىشاھنىڭ قىزىنى بىرگە ئېلىپ چىقىدىغان بولۇۋاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ئۇ سايىھەتتىن قايتىپ تاغ باغرىدا كېتىۋاتسا، ئاق ساقاللىق بىر ئادەمنىڭ يەردىكى بىر كىچىك ساندۇقنى ئېتىنىڭ ئالدىغا ئالالماي تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ. ھېلىقى بوۋاي يېنىغا كەلگەن پالۋانغا:

— بالام، ساڭا دۇئا قىلاي، ماۋۇ ساندۇقنى ئالدىمغا ئېلىپ بەرگىن، — دەپ ئىلتىماس قىلىپتۇ. پالۋان بىر ھىجىيىپ قويۇپتۇ ـ دە، ساندۇقنى ئىككى بارمىقى بىلەن قىسىپ كۆتۈرمەكچى بولۇپتۇ. لېكىن قانچە قىلسىمۇ كۆتۈرەلمەپتۇ. بىر قولى بىلەن كۆتۈرۈپ بېقىپتۇ، كۆتۈرەلمەپتۇ. ئاندىن ئىككى قولى بىلەن كۆتۈرۈپ بېقىپتۇ، يەنىلا كۆتۈرەلمەپتۇ. ئۇ يېرىم كۈن ھەپىلىشىپ، ھەممە ھۈنىرىنى ئىشقا سالغان بولسىمۇ، ھېلىقى كىچىك ساندۇقنى ئورنىدىن مىدىرلىتالماپتۇ. شۇ چاغدا ھېلىقى بوۋاي:

— ھەي بالام، سەن پالۋان ئىدىڭغۇ؟ نېمەڭگە ئىشىنىپ چوڭچىلىق قىلغانسەن؟ چاشقانغىمۇ كۈچى يەتمەيدىغان قارا قۇش بول! — دەپ دۇئا قىپتۇ. دۇئا قىلىپلا كۆزدىن غايىب بوپتۇ. ھېلىقى پالۋان قارا قۇشقا ئايلىنىپ قاپتۇ. شۇڭا قارا قۇشنىڭ چاشقاندىن باشقا ھېچقانداق نەرسىگە كۈچى يەتمەيدىكەن[①] .

ھېكمەت:

ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، ئۆزگىلەرنى كۆزگە ئىلماسلىق ياخشى ئىش ئەمەس. سەن ئۆزۈڭدە مانا مۇشۇنداق ناچار ئادەتلەرنىڭ بىخلىنىشىغا ئورۇن بەرسەڭ، ئۇ بىخ تېزلا كۆكلەپ سېنى ھېچنەرسىگە ئەرزىمەيدىغان كېرەكسىزلەر قاتارىغا قوشۇپ قويىدۇ.

① ئوسمان ھوشۇر ئېيتىپ بەرگەن، ئاسگۈل تۇراپ توپلىغان. «كۇچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

ئاچكۆزلۈك سېنى ھالاك قىلىدۇ

بۇرۇنقى زاماندا بىر بوۋاي بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. بوۋاي ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئوغۇللىرى مىراسنى بۆلۈشۈش دەۋاسىدا ئۇرۇشۇپ قاپتۇ ۋە كەنجى ئوغۇلنى ئۆيدىن ھەيدەپ چىقىرىپتۇ.

كەنجى ئوغۇل بېشى قايغان، پۇتى تايغان تەرەپكە يول ئاپتۇ. بىر يەرگە كەلسە بىر چىنار تۇرغۇدەك. بالا بۇ چىنارنىڭ تۈۋىدە بىر دەم ئارام ئالماقچى بولۇپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر چاغدا كەنجى ئوغۇلنىڭ ئالدىغا بىر دىۋە پەيدا بوپتۇ. بالا قورقۇپ كېتىپتۇ ۋە ئۆزىنى خۇشال تۇتۇشقا باشلاپتۇ. دىۋە بالىنى كۆرۈپ كۈلۈپتۇ. بالا دىۋىگە:

— سەن نېمىشقا كۈلىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ. دىۋە بولسا:

— مەن ھېچقاچان سەندەك تەييار كەلگەن غەنىمەتكە ئۇچراپ قالمىغانىدىم. مېنىڭ قورسىقىم بەك ئېچىپ كەتتى، شۇڭا سېنى كۆرۈپ كۈلۈۋاتىمەن، — دەپتۇ. شۇ چاغدا بالا كۈلۈپتۇ. دىۋە بالىدىن:

— سەن نېمىشقا كۈلىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن ئۇ دۇنيادىن كەلدىم، مېنى خۇدا ئەۋەتتى. ۋەيلۇن

دوزاخنىڭ بىر تۈۋرۈكى ئۆرۈلۈپ كەتكەنىدى، شۇڭا سېنى كۆرۈپ كۈلۈۋاتىمەن، — دەپتۇ بالا. دىۋە «خۇدا ئەۋەتتى» دېگەن گەپنى ئاڭلاپ قورقۇپ كېتىپتۇ ۋە بالىغا مۇنداق دەپتۇ:

— مېنى قويۇپ بەرگىن، مەن ساڭا بىر تۇلۇم ئالتۇن بېرەي.

— ياق، بىر تۇلۇم ئالتۇننى دەپ سېنىڭدىن ۋاز كېچىپ ۋەيلۇن دوزاخنىڭ تۈۋرۈكىگە باب كېلىدىغان نەرسىنى نەدىن ئىزدەي، — دەپتۇ بالا. دىۋە:

— ئەمىسە مەن ساڭا ئىككى تۇلۇم ئالتۇن بېرەي، مېنى قويۇپ بەرگىن، — دەپتۇ.

— بوپتۇ، ئەمىسە مەن سېنى قويۇپ بېرەي. سەن ھېلىقى ئىككى تۇلۇم ئالتۇننى چىنارنىڭ تۈۋىگە كۆمۈپ قوي، — دەپتۇ. دىۋە ئىككى تۇلۇم ئالتۇننى كۆتۈرۈپ چىنارنىڭ تۈۋىگە كۆمۈپ قويۇپتۇ. دىۋە قۇتۇلغىنىغا خۇشال بولۇپ قېچىپتۇ. شۇ ئارىلىقتا يەنە بىر دىۋە ئۇچراپتۇ.

— سەن نېمىشقا مۇشۇنداق قورقۇپ كەتتىڭ، — دەپتۇ ھېلىقى دىۋە.

— سەن سورىما، مەن دېمەي، — دەپتۇ دىۋە. ھېلىقى بالا ئىككى تۇلۇم ئالتۇننى ئېلىپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. ئاكىلىرى كەنجى ئوغۇلنىڭ باي بولۇپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ:

— بۇ ئالتۇننى نەدىن تاپتىڭ، — دەپ سوراپتۇ.

— ئاۋۇ كۆرۈنگەن يەردە بىر چىنار بار، شۇ يەردىن ئەكەلدىم، سىلەرمۇ ئاشۇ يەردىكى ئالتۇنلاردىن ئېلىپ كەلسەڭلار بېيىپ كېتىسىلەر، — دەپتۇ كەنجى ئوغۇل. ئاكىلىرى دەرھال

يول ئاپتۇ. ھېلىقى چىنارنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر دەم بولغاندا بىر دىۋە كېلىپ ھېلىقى ئاكىلىرىنى يەۋېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كەنجى ئوغۇل باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ[1] .

ھېكمەت:

بارغا قانائەت قىلىپ، ئۇنىڭدىن تەڭ بەھرىمەن بولغاندا باياشادلىق بولىدۇ. ئەگەردە ئۆز كۆمىچىگىلا چوغ تارتىدىغان ھالەتنى ئۆزۈڭگە يۇقتۇرۇۋالساڭ، ھېكايەتتىكى ئاچكۆز ئاكىلاردەك، ئەجەل ئالدىغا ئۆز ئىختىيارىڭ بىلەن بېرىپ قالىسەن.

[1] ئوسمان ھەسەن ئېيتىپ بەرگەن، مۇكەررەم ئەمەت توپلىغان. «كۈچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 - يىل نەشرى.

قىلدەك سەۋەنلىك پىلدەك ئاقىۋەت كەلتۈرەر

بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا بىر پادىشاھ ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ تەقۋادار ھەم ئادىل ئىكەن. ھەر خىل ھايۋانات ۋە قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلىدىكەن. شۇڭا ئۇنىڭغا ئادەم، ھايۋانات ۋە قۇشلارمۇ چوقۇنىدىكەن. خەلق پادىشاھنى ناھايىتى ياخشى كۆرىدىكەن. شۇڭا ئۇلار ھەرقانداق ۋاقىتتا پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ دەرد ـ ئەھۋالىنى تولۇق ئېيتالايدىكەن. شۇنداق بولغاچقا پادىشاھنىڭ ئارام ئالغۇدەكمۇ ۋاقتى يوق ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە پادىشاھ ساياھەتكە چىقىپ ئارام ئالماقچى بولۇپتۇ. پادىشاھ ئۆزىگە كىملەرنىڭ ھەمراھ بولۇپ بارىدىغانلىقىنى سورىغانىكەن. پۈتۈن ۋەزىرلەر، جامائەت، ھەتتا قۇشلارمۇ ھەمراھ بولۇپ بىرگە بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ ساياھەتكە ماڭغاندا چۆل ـ جەزىرە بىلەن ماڭىدىغانلىقىنى دەپتۇ. ۋەزىرلەر بولسا شەھەر ۋە مەھەللە بىلەن مېڭىپ تېخىمۇ كۆپ خەلق بىلەن پادىشاھنىڭ كۆرۈشۈشىنى ئۈمىد قىپتۇ. پادىشاھ بۇ تەكلىپنى رەت قىپتۇ ۋە ئېيىقنىڭ ئۆزىگە ھەمراھ بولۇپ بىللە مېڭىش تەلىپىنى قوبۇل قىلغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ پادىشاھ ئېيىقنىڭ ھەمراھلىقىدا ساياھەتكە مېڭىپتۇ. خەلقلەر بولسا: «ئې-

يىق دېگەن تەرسا نەرسە، پادىشاھقا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزۈپ قويارمىكىن» دەپ ئەنسىرىشىپتۇ. پادىشاھ تومۇز ئىسسىقتا ئېيىق بىلەن چۆل كېزىپ ئۈچ كۈن مېڭىپتۇ. ئاخىرى بىر بۇلاقنىڭ قېشىغا كەپتۇ. پادىشاھ بۇلاق بويىدىكى دەرەخنىڭ تۈۋىگە كېلىپ سايىداپ ئولتۇرۇپ ئۈگىدەپ قاپتۇ. ئېيىق ئۇۋ ئۇۋلاپ قورسىقىنى تويغۇزۇپ پادىشاھنىڭ قېشىغا كەپتۇ. ئېيىق پادىشاھنىڭ يۈزىگە بىر قانچە چىۋىن ئولىشىپ، پادىشاھنى ئۇخلاتمىغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئېيىقنىڭ چىۋىنگە ناھايىتى ئاچچىقى كەپتۇ ـ دە، يوغان بىر تاشنى كۆتۈرۈپ كېلىپ پادىشاھنىڭ يۈزىگە قونغان چىۋىنگە بىر ئۇرغان ئىكەن. چىۋىن ئۇچۇپ كېتىپ پادىشاھ شۇ زامان ئۆلۈپتۇ. پادىشاھنىڭ ئاممىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ئەقىلسىز ئېيىقنىڭ قولىدا ئۆلگەنلىكىگە خەلق قاتتىق ئېچىنىپتۇ① .

ھېكمەت:

سەن مۇناسىۋەتلىشىدىغان ئوبيېكتنى ھەقىقىي كۆزەتمىسەڭ، ئۇ ساڭا ياخشى ئىش قىلىپ بېرىمەن دەپ، تاسادىپىي ۋەقەلەرنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. شۇڭا سەن مەيلى قانداق ئىش بولۇشىدىن قەتئىينەزەر ئەتراپىڭدىكىلەرنى ئوبدان تاللا. ئۇلار سېنىڭ غەلىبەڭگە ۋە ياكى مەغلۇبىيىتىڭگە سەۋەب بولىدۇ.

① مىجىت ئەيسا ئېيتىپ بەرگەن، قۇربان ياسىن توپلىغان. «كۇچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

دورامچى مايمۇنچاق

بۇرۇنقى زاماندا، يىراق تاغنىڭ كەينىدە بىر بوۋاي ياشايدىكەن، بوۋاي ئاز بىر پارچە يېرى بىلەن جان باقىدىكەن. ئۇ يەرگە يازدا ئاش تېرىپ، قىشتا يەيدىكەن. بوۋاينىڭ بىر تۈپ ئالما دەرىخى بار بولۇپ، ياز كۈنلىرى شۇ دەرەختىكى ئالمىنى يەپ كۈن ئۆتكۈزىدىكەن، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچنەرسىسى يوق ئىكەن. بوۋاينىڭ ئالمىسى كۈندە بىر تال چۈشىدىكەن، ھەمدە شۇ بىر تالنى يەيدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بوۋاي كەپىسىدىن چىقىپ قارىسا، يەرگە چۈشكەن ئالمىسى يوق تۇرغۇدەك. بوۋاي مۆكۈنۈپ قاراپ تۇرسا بىر مايمۇنچاقنىڭ ئالمىنى ئېلىپ قاچقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. بوۋاي دەررۇ ئارقىسىدىن قوغلاپ بارسا، مايمۇنچاق يۈگۈرۈپ بېرىپ بىر قورام تاشنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئولتۇرۇپ ئىشتىھا بىلەن ئالمىنى غەمسىز يەپ ئولتۇرۇپتۇ. بوۋاينىڭ سەل ئاچچىقى كېلىپ: «خەپ توختاپ تۇر» دەپ جۇنۇپتۇ. بوۋاي ئاخىرى بىر چارە ئىزدەپ مايمۇننى تۇتماقچى بوپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئەتىسى ئەتىگەن ئورنىدىن تۇرۇپ، ۋاقتىنى توغرا مۆلچەرلەپ، كۈن دەل چۈش بولغاندا پىنھان جايدا قاراپ تۇرسا، ئالمىغا ئۆگىنىپ قالغان مايمۇنچاق يىراقتا بىردە ئالمىغا،

بىردە بوۋايغا قاراپ تۇرغۇدەك. بوۋاي ئەمدى ئۆزىنىڭ تاپقان چارىسى بويىچە، مايمۇنچاققا كۆرسىتىپ تۇرۇپ، كېسۋېتىلگەن ياغاچنىڭ ئۈستىگە كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئاندىن كۆتۈرۈپ چىققان جامدىكى سۇنى ئولتۇرغان يېرىگە سۈرۈپتۇ ۋە ياغاچنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ سۇنى كۆزىگە سۈرتۈپ جىممىدە ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر چاغ بولغاندا ئورنىدىن تۇرۇپ يەنە بىر جامدىكى ئېرىتىپ قويغان يار يېلىمنى قويۇپ قويۇپ كەپىسىگە كىرىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن دورامچى مايمۇنچاق كېلىپلا بوۋاي قىلغان ئۇسۇلدا يار يېلىمنى ئالدى بىلەن ئولتۇرغان يېرىگە، ئاندىن كۆزىگە سۈرۈپ بوۋاينىڭ قىياپىتىدە ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپتۇ. بىردەمدىن كېيىن كۆزىنى ئاچسا ئاچالماپتۇ. ئورنىدىن قوپسا قوپالماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئاخىرى دورامچى مايمۇنچاق بوۋاينىڭ قولىغا چۈشۈپتۇ① .

① ئىمىن مۆمىن ئېيتىپ بەرگەن، تۇنىياز ئىمىن توپلىغان. «كۇچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 - يىل نەشرى.

ھەممىنى تولۇق ئۆگىنىۋالدىم دېمە

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، بىر گۈزەل ئورمانلىقتا نۇرغۇن ھايۋانلار ياشايدىكەن. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مۈشۈك بىلەن يولۋاس ئىناق دوستلاردىن ئىكەن. بىر كۈنى ئۇلار ئوۋغا چىقىپتۇ. ئۇ چاغلاردا يولۋاس ھېچقانداق كارامەتلەرنى بىلمەيدىكەن، مۈشۈك بولسا بەكمۇ چىۋەر ئىكەن. شۇنداق بولغانلىقتىن ئوۋ ئوۋلاشتا يولۋاس ھەرگىزمۇ مۈشۈككە تەڭ كېلەلمەپتۇ. يولۋاس بىر ئوۋنى ئوۋلىغىچە مۈشۈك ئون ئوۋنى ئوۋلايدىكەن. شۇڭا يولۋاس مۈشۈكتىن ئۆزىگە ماھارەت ئۆگىتىپ قويۇشنى، ئۆزىنى شاگىرت قىلىۋېلىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. مۈشۈك ئۇنىڭ تەلىپىنى دوستانىلىك بىلەن قوبۇل قىپتۇ ھەمدە ھەر خىل ماھارەتلەرنى، ئوۋ ئوۋلاشنى، دۈشمەنلەرگە تاقابىل تۇرۇشنى ئۆگىتىپتۇ. يولۋاس كۆڭۈل قويۇپ ئىخلاسمەنلىك بىلەن ئۆگەنگەچكە تېزلا كامالەتكە يېتىپ، مۈشۈكتىن قېلىشمايدىغان بولۇپ قاپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، بىر كۈنى يولۋاس ئۆزىچە بۇ كىچىككىنە بىر نەرسە ماڭا قانداقمۇ ئۇستازلىققا مۇۋاپىق كېلىدۇ، ئەمدى مەن ئۇنىڭ ھەممە ماھارىتىنى ئۆگىنىۋالدىم، ئۇنى يوقاتمىسام ھېساب ئەمەس، دەپ ئويلاپ نىيىتىنى بۇزۇپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ مۈشۈك بىلەن ئۇچرىشىپ قاپتۇ، يولۋاس

ئەتەي مۈشۈك بىلەن جېدەللىشىپ تەپ تارتماستىن مۈشۈككە ئېتىلىپتۇ. يولۋاسنىڭ يامان نىيىتىنى بۇرۇندىنلا تۇيۇپ يۈرگەن مۈشۈك چاققانلىق بىلەن يۈگۈرۈپ بېرىپ بىر دەرەخكە چىقىۋاپتۇ. يولۋاسنىڭ يامان نىيىتى ئىشقا ئاشماپتۇ. مۈشۈكنىڭ ھەممە ماھارەتلىرىنى ئۆگىنىۋالدىم دەپ چوڭچىلىرىنى خام ساناپ يۈرگەن يولۋاس، مۈشۈكنىڭ ئۆزىگە دەرەخكە چىقىش ماھارىتىنى ئۆگەتمىگەنلىكىنى كېچىكىپ بىلىپتۇ. مۈشۈكمۇ يامان كۈنلەرنىڭ كېلىپ قېلىشىنى بىلىپ ئۇنىڭغا دەرەخكە چىقىش ماھارىتىنى ئۆگەتمىگەنىكەن. يولۋاس مۈشۈكنىڭ ئۆگەتكەن كارامەتلىرى ئارقىلىق ھايۋانلارغا پادىشاھ بولۇپ ياشاپ كەپتۇ. ئەمما ئۇ ئۆزىنىڭ قارا نىيەتلىكى تۈپەيلىدىن تا ھازىرغىچە دەرەخكە چىقىشنى بىلمەيدىكەن[1].

ھېكمەت:

بىلىم ـ ماھارەتنىڭ تۈرى چەكسىز، ھېچكىم ئۇنى تولۇق ئىگىلەپ بولغان ئەمەس. چۈنكى قانچە ئۆگەنگەنسېرى بىلمەيدىغىنىمىزنىڭ شۇنچە كۆپلۈكىنى چۈشىنىسەن. شۇڭا سەن مەيلى قايسى ئىلىمنى ئۆگەن ئالدىراپلا «ۋايىغا يەتكۈزدۈم» دەپ قارىما. ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولساڭ ھېكايەتتىكى يولۋاس كەبى ئاقىۋەتكە قالىسەن.

[1] نىياز كېرىم ئېيتىپ بەرگەن، تۇرسۇن نىياز توپلىغان. «كوچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

ھەر كىم قىلسا ئۆزىگە قىلار

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەم بار ئىكەن. ئۇ ئادەمنىڭ ئەتىۋار-
لىق بىر ئوغلى بولۇپ، ئاتا ـ ئانا ئوغلىنى بەكمۇ ئەتىۋارلاپ
باقىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى بالىنىڭ دادىسى قېرىپ كۆزى
قارىغۇ بولۇپ قاپتۇ. بالىسى دادىسىنى بېقىپ يۈرۈپ نېيىتى
بۇزۇلۇپ «دادام ماڭا يۈك بولۇپ قالغۇدەك، مەن ئۇنى بېقىپ
يۈرسەم ئۆزۈمنىڭ جېنىنى باقالمىغۇدەكمەن» دەپ ئويلاپ دادى-
سىنى يوقىتىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپتۇ. كۈنلەر، ئايلار ئۆتۈپ بالا
چەت ـ ياقىدىكى بىر بۇلاقنى تېپىپتۇ. ئۇ دادىسىنى ئالداپ
يۈرۈپ بۇلاق بېشىغا ئاپىرىپ بۇلاققا تاشلىۋېتىپ قايتىپ كەپتۇ.
ئۇ دادىسىدىن ئايرىلىپ ئىش ـ ئوقەت قىلىپ يۈرۈپ، ئاخىرى
ئۆي ـ ئوچاقلىق بولۇپ، ئايالى بىلەن ناھايىتى ياخشى ئۆتۈپ
بىر پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئۇ بالىنىڭ ئىسمى قادىر ئىكەن. ئۇلارمۇ
بالىنى ناھايىتى ئەتىۋارلاپ بېقىپ چوڭ قىپتۇ. بالىسى يىللارنىڭ
ئۆتۈشى بىلەن چوڭ بىر يىگىتكە ئايلىنىپتۇ. دادىسىمۇ قېرىپ
كۆزى كۆرمەس بولۇپ قاپتۇ. بالىسى دادىسىنىڭ ئۆزىگە يۈك
بولۇپ قېلىشىنى ئويلاپ، ئاخىرى ئۇنى يوقىتىش نىيى-
تىگە كەپتۇ ـ دە، دادىسىنى بىر كۈنى ھېلىقى بۇلاقنىڭ قېشىغا
ئاپىرىپ تاشلىماقچى بوپتۇ. دادىسى بۇ ئىشنى تۇيۇپ قاپتۇ، ئۇ

بالىسىغا:

— بالام مەن چوڭ داداڭنى مۇشۇ يەرگە تاشلىغانىدىم،
مېنى تېزرەك تاشلىغىن! — دېگەن ئىكەن، بالىسى «مەن
قېرىغاندىمۇ كۆزۈم كۆرمەس بولۇپ قالسا بالام مۇشۇنداق قىل-
مىسۇن» دەپ ئويلاپ، دادىسىنى ئۆيىگەياندۇرۇپ ئەكىتىپتۇ.
دادىسىنىڭ كۆزىنى داۋالاپ ساقايتىپ، ئاخىرقى ئۆمرىگىچە ياخ-
شى بېقىپتۇ[1] .

ھېكمەت:

**بۇ دۇنيادا ھېچكىمنىڭ ھەققى ھېچكىشىدە قال-
مايدۇ. بولۇپمۇ ئاتا ـ ئانا ئەجرىنى يەردە قويمى-
ساڭ، ئۇنىڭ ھالاۋىتىنى ۋارىسىڭدىن كۆرىسەن.
كونىلار «كالىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن موزاينىڭ
بېشىغىمۇ كېلەر» دەپ بىكار ئېيتمىغان.**

[1] دىلىپساخان سىدىق ئېيتىپ بەرگەن، رۇقىيە ياسىن خاتىرىلىگەن. «كۇچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

كۆيۈمچانلىقتا گۇماندا قارىما

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەم بولۇپ، ئۇنىڭ كۆڭلى ناھايىتى
غۇربەتچىلىكتە ئۆتكەن ئىكەن. بۇ ئادەمنىڭ ئىككى ئوغلى بار
ئىكەن. چوڭىنىڭ ئىسمى خېلىل، كىچىكىنىڭ ئىسمى جېلىل
ئىكەن. بۇ ئادەم كېسەل بولۇپ بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ۋاپات
بولۇپتۇ. باللار يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ. ئاخىرى بىر ئامال قىلىپ
دادىسىنىڭ نەزىرىنى بېرىپتۇ.

بۇ باللار يەي دېسە نان، كېيەي دېسە كىيىم يوق. ئاخىرى
بېلىقچىلىق قىلىشقا باشلاپتۇ. باللارنىڭ چوڭى دادىسىنىڭ ۋە-
سىيتى بويىچە ئۇكىسىنى ئوبدان بېقىپتۇ. ئۇ بېلىقنىڭ بېشىنى
ئۆزى يەپ قالغىنىنى ئۇكىسى جېلىلغا بېرىدىكەن. بۇنداق قىلد-
ۋەرگەندىن كېيىن ئۇكىسى گۇمانلىنىپ: ئاكام دائىم ماڭا بېلىق-
نىڭ بېشىنى بەرمەي ئاخىرىنى بېرىدۇ، دەپ ئويلاپ، ئاكىسىنى
يوقىتىپ ئۆزى بېلىقنىڭ بېشىنى ئوڭچە يېمەكچى بولۇپتۇ ۋە
بىر كۈنى ئاكىسىغا:

— دەريا بويىغا بېرىپ بېلىق تۇتۇپ كېلەيلى، — دەپتۇ.
ئاكىسى ماقۇل بولۇپ دەريا بويىغا بېرىپتۇ ۋە تورنى يېيىپ
سېلىپتۇ، بىر يوغان بېلىقنى سۈزۈپ ئېلىپ ئۇكىسىغا بېرىپتۇ.
ئۇكىسى:

— ھەي ئاكا ئاۋۇ يەردە يوغان بىر بېلىق بار ئىكەن، — دەپتۇ.
ئاكىسى:

— قېنى؟ — دەپ دەريا لېۋىگە بارغانىكەن، ئۇكىسى بىر
ئىتتىرىپلا ئاكىسىنى سۇغا غەرق قىلىپتۇ ۋە بېلىقنى ئۆيگە ئاپى-
رىپ پاكىز تازىلاپ پىشۇرۇپ يېگەن ئىكەن، بېلىقنىڭ بېشى
ناھايىتى ئاچچىق ھەم تەمسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ ۋە دەريا بويىغا
بېرىپ ئاكىسىنى چاقىرىپ يىغلاپتۇ. يىغلا - يىغلا ئاخىرى
قۇشقاچقا ئايلىنىپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. رىۋايەت قىلىنىشىچە ئۇ قۇشقاچ
يەنىلا دەريا بويىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ ئاكىسىنى ئىزدەيدىكەن①.

① ئوسمان ھوشۇر ئېيتىپ بەرگەن، دىلبەر ھېمىت توپلىغان. «كۇچا خەلق چۆچەكلە-
رى»، 1993 - يىل نەشرى.

ئەمگەكنىڭ قەدرىنى بىل

بۇرۇنقى زاماندا بىر دېھقان ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ يازدا تېرىقچىلىق قىلىپ تاپقان ئاشلىقى بىلەن قىشنى ئۆتكۈزىدىكەن. ئۇ بىر قىشتا بىر ئۆينىڭ ھاۋاسىنى تەڭشەپ، چىلگە تېرىپتۇ. ئۇ چىلگىنى پادىشاھمۇ يېسۇن دەپ، پادىشاھقا سوۋغا قىپتۇ. پادىشاھ چىلگىنى كۆرۈپ دېھقانغا:

— قىشتا چىلگە تېرىش ئۇسۇلىنى سەن قانداق ئويلاپ تاپتىڭ؟ — دەپتۇ. دېھقان ئۇسۇلىنى بىر ـ بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ. پادىشاھ:

— بارىكاللا، — دەپتۇ، — چىلگىنىڭ بېشىنى پادىشاھ يېسە دەپ ئەكىردىڭمۇ؟ — دەپتۇ.

— ھەئە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ دېھقان. پادىشاھ دېھقاننىڭ ئەكەلگەن چىلگىسىگە «ئۈچ بارىكاللا» بىلەن يولغا سالىپتۇ.

دېھقان بىر ئاشخانىغا كىرىپ 10 مانتا بۇيرۇتۇپ، مانتىنى يەپ بولۇپ:

— ئاشپەز ئۇستام، مۇشۇ مانتا قاسقاندا پىشتىمۇ؟ — دەپتۇ.

— ھەئە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ئاشپەز.

— بارىكاللا، — دەپتۇ دېھقان. يەنە:

— مۇشۇ مانتىنى ئۆزلىرى ئەتلىمۇ؟ — دەپتۇ.

— ھەئە، — دەپتۇ ئاشپەز. دېھقان:

— ھە بەك ئوخشاپتۇ. بارىكاللا، — دەپ ئاشخانىدىن چىقىپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن ئاشپەزنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— سىنىڭ قۇرۇق بارىكاللاڭنىڭ نېمە كېرىكى، ئۇنىڭغا 10 مانتا كەلمەيدۇ، — دەپ دېھقاننىڭ ياقىسىدىن سۆرەپ پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپتۇ. ئاشپەز بولغان ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. دېھقان:

— سىلە باياتىن مېنىڭ چىلگەمنى ئۈچ بارىكاللا بىلەن ئالغان ئىدىلە، مەنمۇ ئۈچ بارىكاللا بىلەن 10 مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلىمىدىم، — دەپتۇ.

پادىشاھ ناھايىتى خىجىل بولۇپ، مانتىنىڭ پۇلىنى تۆلەپ دېھقانغا ئايرىم ئىنئام بېرىپتۇ[1] .

ھېكمەت:

سەن بىر ئۆمۈر ئەجىر سىڭدۈرگەن ئەمگەكىڭدىن راھەت كۆرمىسەڭ، ئۇ ھېچنېمىگە تەڭ ئەمەس. ئارىمىزدا شۇنداق كىشىلەر باركى، ئۇلار تىرىشىپ ئەمگەك قىلىدۇ. ئەمما ئەمگىكىنىڭ قەدرىنى باشقىلارنىڭ باھاسىغا ئاساسەن ئۆلچەيدۇ. سەن ئەمگىكىڭگە ئالدى بىلەن ئۆزۈڭ باھا بەر. ئۆزۈڭگە ئەرزىسە باشقىلارغىمۇ ئەرزىيدۇ. ھېكايەتتىكى دېھقان ئۆز ئەمگىكىنىڭ باشقىلار تەرىپىد-

① ئوسمان ھەسەن ئېيتىپ بەرگەن، ئەكبەر توپلىغان. «كۇچا خەلق چۆچەكلىرى»، 1993 ـ يىل نەشرى.

دىن بەدەلسىز ئىگىلىنىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن قاي-
غۇرماستىن، ئەقلىنى ئىشقا سېلىپ سىلىق يول
ئارقىلىق تېگىشلىك ھەققە ئېرىشتى. ئەگەر ئۇ بۇ
خىل ئۇسۇلنى قوللانماستىن، پادىشاھقا بىۋاستە
ھەق بېرىشنى ئېيتقان بولسا، ئوخشىمىغان ئاقىۋەت-
نىڭ كېلىپ چىقىشى مۇقەررەر ئىدى.

ئائىلە خۇشاللىقى تەڭ بەرپا قىلىنىدۇ

بۇرۇنقى زاماندا بىر جۈپ ئىناق ئاكا ـ ئۇكا ئۆتكەنىكەن. ئۇلار ئۆيلەنگەندىن كېيىنمۇ ئايرىلماي بىر ھويلىدا بىر ـ بىرسىنى ئىززەتلەپ تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. قازىنى بىر بولغاچقا، بىر ئايدا ئاكىسى راسخوت قىلىدىكەن، يەنە بىر ئايدا ئىنىسى راسخوت قىلىدىكەن. كۈنلەر ئەنە شۇنداق خاتىرجەملىك ئىچىدە ئۆتۈۋېرىپتۇ.

بىر كۈنى ئاكىسىنىڭ ئايالى ئېرىگە:

— ھەي، بىلىپ قويۇڭ جۇمۇ، سىزنىڭ ئۆز ئىنىڭىز بىلەن ئىناق ئۆتۈشىڭىزدە مېنىڭمۇ رولۇم بار، — دەپتۇ.

ئاكىسى:

— ماڭە نېرى، سېنىڭ نېمە رولۇڭ بولاتتى. بىز دېگەن ئەزەلدىن بىرەر قېتىممۇ قاپاق تۈرۈشۈپ باققان قېرىنداشلار ئەمەس. سەن ھەرقانچە قىلغىنىڭ بىلەن بىز يەنە ئەپ ئۆتۈۋېرىمىز، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ خوتۇنىنىڭ ئىچىگە بىر جىن كىرىپتۇ ـ دە، ئېرىگە قاراپ: «ھىم، ئۇنداق بولسا قايسىمىزنىڭ سۆزى توغرا، كېيىن بىلىپ قالارسىز» دەپتۇ.

شۇ ئايلىق راسخوت قىلىش نۆۋىتى ئىنىسىگە كەلگەنىكەن. ئىنىسى بازاردىن بىر دانە قوي ئېلىپ چىقىپ سويۇپ، ئىككى دانە بۆرەكنىڭ بىرسىنى ئاكىسىنىڭ ئوغلىغا، بىرسىنى ئۆزىنىڭ ئوغلىغا بېرىپتۇ.

كەچقۇرۇن ئاكىسى بازاردىن كېلىشىگە خوتۇنى دومسىيىپ:

— ھوي، ئىنىڭىزنى بەك ماختاپ كېتىۋاتاتتىڭىز چاغلىقلا بىر نېمە ئىكەن ئۇ. قوينى سويۇپ، بىزنىڭ بالىمىزنى تەلمۈرتۈپ قويۇپ، بىر بۆرەكنى بالىسىغىلا بەردى. بالام بىچارە مۆلدۈرلەپ قاراپلا قالدى. شۇمۇ ئادەمگەرچىلىكمۇ؟ سىز بولسىڭىز، ھەرگىزمۇ ئۇنداق قىلمايتتىڭىز، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئاكىسى ئاچچىقىنى باسالماي يۈگۈرۈپ چىققان پېتى ئىنىسىنى تىللاپتۇ. ئالاھەزەل، ئۇلار خېلى دېيىشىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئاكىسىنىڭ ئايالى قاقاقلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ ئېرىگە شۇنداق دەپتۇ:

— ھوي كىشى، ئېغىرراق بولۇڭ، قويدىمۇ بىر بۆرەك بولامدۇ؟ يەنە بىرسى قېنى دېمەيسىزغۇ؟ ئىنىڭىز ئىككى بۆرەكنىڭ بىرسىنى ئاۋۋال بىزنىڭ بالىغا، ئاندىن يەنە بىرسىنى ئۆزىنىڭ بالىسىغا بەردى.

ئېرىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ:

— سەن خوتۇنزە ...— دەپ تېرىكىپتۇ.

خوتۇنى بولسا مەغرۇر ھالدا:

— قانداق، مېنىڭمۇ رولۇم بارمىكەن؟ — دەپتۇ. شۇندىن

كېيىن ئاكا - ئۇكىلار ئۆزلىرىنىڭ ئىناق ئۆتۈشىدە خوتۇنلىرىنىڭمۇ رولى بارلىقىنى چۈشىنىپتۇ①.

ھېكمەت:

ئائىلىدىن ئىبارەت كىچىك ۋەتەننىڭ پادىشاھ ۋە خانىشلىرى بولغان ئەر - خوتۇن، ھېچقاچان بىر - بىرىدىن مۇستەقىل ھالدا ئەتراپتىكىلەر بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتالمايدۇ. ئۇلار بەئەينى قان بىلەن گۆشتەك ئۇيۇشقاندىلا ئاندىن ھاياتنىڭ لەززىتىنى تېتىيالايدۇ. كىمدە كىم «مېنىڭ راست» دەيدىغان ھالىتىنى ئۆزگەرتمەيدىكەن جېدەل - ماجىرادىن خالىي بولالمايدۇ.

① ماھىبەدەر ئىبراھىم توپلىغان. «غۇلجا خەلق چۆچەكلىرى»، 1989 - يىل نەشرى.

غەيۋەتخورنىڭ ھالاكىتى تېز

بۇرۇن بىر موماي بىلەن بىر بوۋاي ئۆتكەنىكەن. ئۇلار ئۆمرىدە ئىككى قىز پەرزەنت كۆرگەنىكەن. قىزلىرى چوڭ بولغاندا بىرىدىن كېيىن يەنە بىرىنىڭ توينى قىلىپ ئۇزىتىپتۇ، موماي بىلەن بوۋاي ئۆيدە غېرىبانە بولۇپ يالغۇز قاپتۇ.

بوۋاي ئاق كۆڭۈل، توغرا نىيەتلىك ئىكەن، موماي غەيۋەتخور ئىكەن. موماي چوڭ قىزىنىڭ ئۆيىگە بارغاندا كىچىك قىزىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىكەن. كىچىك قىزىنىڭ ئۆيىگە بارغاندا چوڭ قىزىنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، موماي ئىككى قىزىنى بىر - بىرىگە يامان قىلىپ قويۇپتۇ. بوۋاي قەدىناسىغا سىلىق ئېيتسا ئاڭلىماپتۇ، ئاغرىتىپ ئېيتسا ئاھانەتكە قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ بوۋاي دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ نومۇس ئىچىدە ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ. ھەدە - سىڭىلمۇ بارا - بارا ئانىسىنىڭ غەيۋەتخورلۇقىنى بىلىپ، ئۆزئارا ياخشى - خوپ بولۇشۇپتۇ. ئۇلار ئانىسىغا نەسىھەت قىلىپمۇ غەيۋەتخورلۇقتىن قالدۇرالماپتۇ، ئۇ ئىككىسى ئانىسىدىن زېرىكىپتۇ. موماي چوڭ قىزىنىڭ ئۆيىگە كەلسە، ئۆيىگە كىرگۈزمەيدىغان بوپتۇ. كىچىك قىزىنىڭ ئۆيىگە بارسا، ئۇ كېلىشى بىلەن ئىشىكنى تاقىۋاپتۇ. ئەل - يۇرتمۇ مومايغا نەزەر سالمايدىغان بولۇۋاپتۇ.

موماي ئۆز ئۆيدە تىكەندەك يالغۇز قاپتۇ. ئۇنىڭ دۇنيالىقتا بىر مۈشۈكى بولۇپ، ئۇ شۇ مۈشۈككە ئەل - يۇرتنى، قىزلىرىنى يامانلاپ غەيۋەت قىلىدىغان ھالەتتە قاپتۇ ۋە شۇنداق يېگانىلىك بىلەن دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ[①] .

ھېكمەت:

سەن غەيۋەتكە قانچە بېرىلسەڭ ھايات شامىڭ شۇنچە خىرەلىشىدۇ. سەن مەيلى كىمنىڭ غەيۋىتىنى قىل، ئۇ يەنىلا بەربىر غەيۋەت. شۇڭا بۇ ئىللەتنى تاشلاپ غەيۋەتسىز ھاياتىڭنى باشلا. شۇ چاغدىلا سەن ھاياتىڭ نەقەدەر گۈزەللىكىنى تېخىمۇ ھېس قىلىسەن.

① روزى ئاخۇن ئېيتىپ بەرگەن، «غۇلجا خەلق چۆچەكلىرى» ، 1989 - يىل نەشرى.

ھەقىقىي دوستنى كۆڭۈل تونۇيدۇ

بۇرۇن ئىككى دوست ئۆتكەنىكەن. بۇلار ئۆيلىنىپ، خېلى يىللار ئۆتكەندىن كېيىن، بىرسى يەنە بىرسىنى يوقلاپ بېرىپتۇ. يوقلاپ كەلگۈچى تالادا تۇرۇپ چاقىرىپتۇ. ئۆي ئىگىسى دوستىنىڭ كەلگىنىنى بىلىپ، قورۇدا:

— دوستۇم، پوق يېگىنىڭ كەلسە قورۇغا كىر، — دەپتۇ.

يوقلاپ كەلگۈچى رەنجىپ كېتىپ قاپتۇ. ئارىدىن بىر نەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن ھېلىقى ئادەم يەنە دوستىنى يوقلاپ كېلىپ چاقىرىپتۇ. دوستى قورۇدا تۇرۇپ:

— دوستۇم مۇشت يېگىنىڭ كەلسە قورۇغا كىر، — دەپتۇ.

يوقلاپ كەلگۈچى يەنە رەنجىپ كېتىپ قاپتۇ. ئارىدىن يەنە خېلى يىللار ئۆتۈپتۇ. ھېلىقى ئادەم خاپىچىلىقىنى ئۇنتۇپ يەنە كەپتۇ. بۇ نۆۋەت دوستى چىقىپ، كەلگۈچىنى قۇچاقلاپ، ئۆيىگە تەكلىپ قىپتۇ. ئۆي ئىگىسىنىڭ بالىلىرى كەلگۈچىنىڭ ئېتىنى باغلاپ، قولىغا سۇ بېرىپ، داستىخان سېلىپ، ئىززەت ئىكرام كۆرسىتىپتۇ.

گەپتىن گەپ چىقىپ، مېھمان ئالدىنقى ئىككى نۆۋەتتە رەنجىپ كەتكەنلىكىنى يوشۇرماپتۇ. ساھىبخان كۈلۈپ كېتىپ:

— دوستۇم، ئۇ گەپلەرگە رەنجىمە، — بىرىنچى قېتىم كەلگىنىڭدە ساڭا خىزمەت قىلىۋاتقان مۇنۇ بالىلارنىڭ ئالدى

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

ماڭغان، كەينى قۇچاقتا ئىدى. ئۆيدە ئادەم ئولتۇرغىدەك ئورۇن يوق، ھەممە يەر بالىلارنىڭ پوق - سۈيدۈكىگە مىلەنگەنتى. شۇڭا پوق يېگىنىڭ كەلسە كىر دېگەنتىم. ئىككىنچى قېتىم كەلگىنىڭدە بالىلارنىڭ چوڭى 13 ياش، كىچىكى يەتتە ياشتا ئىدى. بىر - بىرى بىلەن جېدەللىشىپ، ئۆي قالايمىقان ئىدى. خاتىرجەم ئەمەس ئىدىم. شۇڭا مۇشت يېگىنىڭ كەلسە كىر، دېگەنتىم. ئۈچىنچى قېتىم كەلگىنىڭدە كۆرۈپ تۇرۇپسەن، ئۆي رەتلىك، پاكىز، بالىلار ئەقلىگە كىرگەن. بالىلار بىرەر مېھمان كەلسە مېھماننىڭ قەدرىنى چۈشىنىدۇ، — دەپتۇ.

بۇ گەپتىن مېھمان كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە ئۆزىنىڭ بىھۇدە رەنجىگىنىنى ھېس قىپتۇ① .

ھېكمەت:

ھەقىقىي دوستلارنىڭ دوستلۇقىغا ھېچنەرسە توغرا كەلمەيدۇ. ئۇلارنىڭ ئالدىدا ھەرقانداق ئېگىز تاغ - داۋان پەيدا بولسىمۇ، ۋاقىت بورانلىرى ئۇچۇرتۇپ كېتىدۇ. ئەگەردە دوستلارنىڭ دىلىدا ئېغىر - بېسىقلىق بولماي، ئىتتىك مىجەز بولسا، دوستلۇققا تېزلا تەسىر يېتىدۇ. ھېكايەتتىكى دوستلار ئەنە شۇنداق. ئۇلار ئارىدىن كۆپ يىل ئۆتۈپ كەتسىمۇ، لېكىن مېھرىنى ئۈزەلمىگەن. ئاچچىقنىڭ كەينىگە كىرمىگەن. نەتىجىدە ئەمەلىي دوستلۇققا يەنىمۇ مۇستەھكەم ئۇل سېلىنغان.

① دوس نۇرزۇم رەتلىگەن، كامال ئالنىم خاتىرىلىگەن. «غۇلجا خەلق چۆچەكلىرى»، 1989 - يىل نەشرى.

قېرىنداشلىق مېھرى ھەممىدىن ئەلا

زامانىنىڭ زامانىسىدا بىر پادىشاھ ئۈچ گۇناھكارغا ئۆلۈم جازاسى بەرمەكچى بوپتۇ. شۇ شەھەردە يېشى ئوتتۇز بەشلەرگە بېرىپ قالغان بىر ئايال بولۇپ، ئۆلۈمگە بۇيرۇلغان ئۈچ گۇناھكارنىڭ بىرسى ئۇنىڭ ئېرى، يەنە بىرسى ئوغلى، ئۈچىنچىسى بولسا بىر تۇغقان قېرىندىشى ئىكەن. پادىشاھ بەلگىلىمە بويىچە ئايالنى چاقىرتىپ، ھۆكۈمنامىگە قول قويۇشنى بۇيرۇپتۇ. ئايال ئالدى بىلەن ئېرىنىڭ ھۆكۈمنامىسىگە قول قويۇپتۇ. ئارقىدىن ئوغلىنىڭ ھۆكۈمنامىسىگىمۇ نائىلاج قول قويۇشقا مەجبۇر بوپتۇ. ئاخىرىدا بىر تۇغقان ئىنىسىنىڭ ھۆكۈمنامىسىگە قول قويۇشقا نۆۋەت كەلگەندە، ئايالنىڭ قوللىرى تىترەپ، يۈرىكى سىلىپ، قاتتىق يىغلاپ كېتىپتۇ ۋە قول قويغىلى ئۇنىماپتۇ.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن پادىشاھ ئايالغا قاراپ:

— سەن نېمە ئۈچۈن ئېرىڭنىڭ ۋە بالاڭنىڭ ئۆلۈشىگە رازى بولۇپ قول قويىسەنۇ، ئىنىڭگە كەلگەندە بۇنچە يىغلاپ پەرياد چېكىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئەي ئۇلۇغ پادىشاھىم ئېرىمنىڭ ئۆلۈمگە رازى بولۇشۇممۇ ئىلاجسىزلىقتىن بولدى. مەن تېخى ياش، بىرەرسىگە تۇرمۇشلۇق بولسام ئېرىمنىڭ ئورنىنى باسار دەپ ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم. ئوغلۇمنىڭ ئۆلۈمگە رازى بولۇشۇم تېخىمۇ نائىلاجلىقتىن بولدى. ئەرگە تەگسەم خۇدايىم بىر ئوغۇل بەرسە ئوغلۇمنىڭ ئوتنى باسار دەپ ئۆزۈمگە تەسەللى بەردىم. ئىنىمگە كەلگەندە يىغلاپ كەتكىنىم، قېرىنداشنى تاپماق قولۇمدىن كەلمەيدىكەن. ئۇنى تېپىش تۇغۇپ بېرىدىغان ئاتا ـ ئانام ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەن. شۇڭلاشقا، قېرىندىشىمدىن ئايرىلسام ئورنىنى قانداق تولدۇرارمەن دەپ يىغلىدىم. قول قويۇشقىمۇ قولۇم بارمىدى، — دەپ يەنە يىغلاپ كېتىپتۇ.

بۇ گەپلەر پادىشاھقا قاتتىق تەسىر قىلىپ، كۆڭلى بۇزۇلۇپتۇ. پەرمان چۈشۈرۈپ ئۈچ گۇناھكارنى ئۆلۈمدىن ئازاد قىپتۇ. ئايالنىڭ ئاقىلانە سۆزى مەيدانغا يىغىلغان ھەممە ئادەملەرنى خۇشال قىپتۇ[①] .

---

① ماھىبەدەر ئىبراھىم توپلىغان. «غۇلجا خەلق چۆچەكلىرى»، 1987 ـ يىل نەشرى.

قول ئاستىدىكىلەرگە كۆيۈنۈشنى بىل

بار ئىكەنۇ ـ يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ ـ توق ئىكەن. زامانلارنىڭ زامانىسىدا بىر باي ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ يەيدىغان ـ ئىچىدىغىنى تولۇق، مال ـ ۋارانلىرى يېتىپ ئاشقۇدەك بولسىمۇ، لېكىن ئىنتايىن ئاچ كۆز ۋە پىخسىق ئىكەن. ئۇنىڭ ئەل ـ يۇرت ئىچىدە «پىخسىق باي» دەپ نامى بار ئىكەن. ئۇ باشقىلاردىن ئېلىشنى بىلىدىكەن، بېرىشنى بولسا پەقەت ئۆگەنمىگەنىكەن. باي ھەرقانداق مېھماندارچىلىق، توي ـ تۆكۈن، ئۆلۈم ـ يېتىملارغا باشقىلار تەكلىپ قىلمىسىمۇ، موردىن چىققان تۈتۈنگە قاراپ ئىزدەشتۈرۈپ كېلىدىكەن. ئۆزى يەپ ـ ئىچكەندىن سىرت، «خان ئاچلىرىغا نېسىۋە ئالغاچ كېتەي» دەپ داستىخاندىن قولىغا چىققاننى ئېلىپ ماڭىدىكەن.

باينىڭ بىر ئەقىللىق ۋە سەمىمىي مالىيى بولۇپ، باي بىلەن ھەممە يەرگە بىللە بارىدىكەن. يول بويى باي تازا ھەشەمەتلىك توقۇلغان خېچىرگە مىنىپ ماڭسا، مالاي كەينىدىن ھېرىپ ـ ئېچىپ پىيادە يۈگۈرىدىكەن. ئېلىنغان نېسىۋىلەرنى كۆتۈرۈپ پىيادە قايتىدىكەن. باي قېچىرنىڭ ئاچ ـ توقلۇقىنى دائىم سوراپ تۇرىدىكەنۇ، بىراق مالىيىنىڭ ئاچ ـ توقلۇقى بىلەن كارى بولمايدىكەن. بۇ ئىشتىن مالاينىڭ بەك

قورسىقى كۆپۈپتۇ.

بىر كۈنى باي بىر يەرگە مېھماندارچىلىققا بېرىپتۇ. ساھىبخان يوغان چىنىدە ئۈستى ساپسېرىق قايماق باغلىغان قېتىق ئەكىلىپ باينىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. باي قېتىقنى بىر يانغا قويۇپ، باشقا نەرسىلەردىن تويغۇچە يەپتۇ ۋە قايتىدىغان چاغدا «بۇ قېتىقنى خان ئاچلىرىغا نېسىۋە قىلىپ ئالغاچ كېتەي» دەپ مالىيىغا كۆتۈرگۈزۈپ ئۆزى قېچىر بىلەن ئالدىدا مېڭىپتۇ. قورسىقى ئېچىپ بېشى قېيىپ، ئۈچەيلىرى تارتىشىپ، كۆزلىرىگە قاراڭغۇلۇق تىقىلغان مالاي يولدا كېتىۋېتىپ بايغا ئۆچمەنلىكى تۇتۇپتۇ ۋە ئۇنى بىر ئەپلەپ ئەدىپىنى بېرەي، دەپ خېلى ئارقىدا يىراقلاپ قاپتۇ. باي ئارىلاپ ـ ئارىلاپ:

— يېتىشىپ ماڭ! ... — دەپ توۋلاپ قويۇپتۇ. مالاي ئارىلىقنى ئۇزارتىپ قاچىدىكى قېتىقنى ئىشتىھا بىلەن ئىچىپ بوپتۇ ۋە ئىنتايىن ھۇزۇرلىنىپتۇ، پۇت ـ قولىغا خېلى جان كىرىپتۇ. مالاي بايغا يېتىشىۋالغۇچە يۈگۈرۈپتۇ. يېقىن كەلگەندە ۋايجان! — دەپ قولىدىكى قاچىنى توپىلاڭ يەرگە ئۇرۇپتۇ. ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپتۇ. باي قېچىردىن چۈشمەي تۇرۇپ مالايغا قاراپ غەزەپ بىلەن:

— يىقىلدىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. مالاي:

— قوپالمايۋاتىمەن؟ — دەپتۇ. باي:

— قېتىق تۆكۈلدىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. مالاي:

— قاچىنى تاپالمايۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

باي غەزەپتىن يېرىلىپ كەتكۈدەك بولۇپ، قېچىردىن سەكرەپ چۈشۈپ قامچىسىنى كۆتۈرۈپ مالايىنى قوغلاپتۇ. مالاي يول

بويىدىكى ئۆستەڭنى بويلاپ قېچىپتۇ. باي ئالدىراشچىلىقتا ئۆستەڭگە چۈشۈپ كېتىپ تېز ئېقىۋاتقان ئۇلۇغ سۇغا غەرق بولۇپتۇ. مالاي ئەنە شۇنداق ئەقىل ئىشلىتىپ زالىم بايدىن ئۆچىنى ئاپتۇ ۋە جەبىر - زۇلۇمدىن قۇتۇلۇپتۇ①.

ھېكمەت:

ھاياتتىكى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن كىشىلەردە يالغانچىلىق، ئالدامچىلىق ۋە يالاقچىلىق ... ئىللەتلەر مەۋجۇت بولغان. سەن بىر مەزگىل يالغانچى بولساڭ، بىر مەزگىل يالغانچى بولۇپ قېلىشىڭ مۇمكىن. بۇنى پەقەت ئۆزۈڭ بىلىسەن.

① تۇخان ئېيتىپ بەرگەن، ئوسمان قادىر توپلىغان. «ئۈرۈمچى شەھىرى سايباغ رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1991 - يىل نەشرى. («ئۈرۈمچى كەچلىك گېزىتى» دىن ئېلىنغان.)

نومۇسنى بىلمىگەن ئۆزىنى بىلمەس

قەدىمكى زاماندا بىر ئايال ئۆز ھەقەمسايىسىنىڭ ئايالى بىلەن دۈشمەنلىشىپ قالغانىكەن. بىر كېچىسى ئۇ ئۆز بالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، جەسىتىنى ھەقەمسايىسىنىڭ ھويلىسىغا تاشلاپ قويۇپتۇ. ئەتىسى: «مېنىڭ بالامنى ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ» دەپ ھەقەمسايىسىگە تۆھمەت قىلىپ، قازىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، ئەرز - شىكايەت قىپتۇ. قازى ئۇنىڭ ھەقەمسايىسىنى چاقىرتىپ كېلىپ سوراق قىلىپ قورقۇتۇپتۇ:

— راست گەپ قىل، بولمىسا ئۆلۈمگە بۇيرۇيمەن، — دەپ تەھدىت سالپتۇ. لېكىن ئۇ ئايال قەسەم ئىچىپ زادىلا ئىقرار قىلماپتۇ. قازى:

— ئەگەر سەن مېنىڭ ئالدىمدا قىپيالىڭاچ بولالىساڭ سۆزۈڭگە ئىشىنىمەن، — دەپتۇ.

ئۇ ئايال ئۇيىلىپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ دەپتۇكى:

— مەن ئۆلۈمگە رازىمەنكى، قىپيالىڭاچ بولمايمەن.

قازى ئۇنىڭغا رۇخسەت قىپتۇ. ئارقىدىن ھېلىقى ئۆز بالىسىنى ئۆلتۈرگەن ئايالنى چاقىرىپ:

— سەن مېنىڭ ئالدىمدا، يالىڭاچ بولالىساڭ سۆزۈڭنى راست قىلىمەن، — دەپتۇ. ئۇ ئايال ئۇيالماستىنلا يېشىنىپ

قىپيالىڭاچ بولۇپتۇ. قازى بۇنى كۆرۈپ، دەرھال دەررە ئۇرۇشقا بۇيرۇپتۇ. ئۇ ئايال ئۆزىنىڭ بالىسىنى ئۆزى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئېقرار قىپتۇ. قازى ئۇنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈشكە ھۆكۈم قىپتۇ[1].

① سىيتاخۇن ئېيتىپ بەرگەن، سۇلتانەم بارى توپلىغان. «ئۇرۇمچى سايباغ رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1991 ـ يىل نەشرى.

مۇتىھەم باي

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، كۆرۈنگەن تاغنىڭ نېرىسىدا ئىككى باي بىر تۇل مومايغا نۇرغۇن مال ـ دۇنيالارنى «ھەرقانداق ۋاقىتتا ئىككىمىز تەڭ كەلسەك ئاندىن تاپشۇرۇپ بەرگەيسىز» دېگەن شەرت بىلەن ئامانەت قويۇپتۇ. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئۇ ئىككى باي ئۆزئارا تىل بېرىكتۈرۈپ، مومايدىن كۆپرەك مال ـ دۇنيا ئۇندۇرۇۋېلىش غەرىزى بىلەن، بايلاردىن بىرى مومايىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— شېرىكىم ئۆلۈپ كەتتى، ئامانەت قويغان مال ـ دۇنيالارنى ماڭا بېرىڭ، — دەپتۇ.

موماي ئىلاجسىزلىقتىن مال ـ دۇنيالارنى ئۇ بايغا بېرىپتۇ. بىرنەچچە كۈندىن كېيىن يەنە بىر باي كېلىپ، مال ـ دۇنيانى تەلەپ قىلىپتۇ. موماي ئۆتكەن ۋەقەنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. باي بۇنىڭغا قايىل بولماستىن، مومايىنى سۆرەپ قازىنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ ۋە ئادالەت بىلەن سوراپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپتۇ. قازى كۆپ سوراپ، سۈرۈشتە قىلىپ بولغاندىن كېيىن دەپتۇكى:

— مال دۇنيالارنى ئىككىمىز تەڭ كەلسەك بەر، دېگەن ئىكەنسىلەر. سەن بېرىپ شېرىكىڭنى تېپىپ كەلگىن، ئاندىن مال ـ دۇنيالىرىڭنى ئېلىپ بېرەي، يالغۇز كەلسەڭ ئېلىپ بېرەل-

مەيمەن، — دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ مۇتىھەم باي سەۋەب تاپالماستىن، دىمى ئىچىگە چۈشۈپ يولىغا راۋان بوپتۇ[①].

ھېكمەت:

بىراۋغا قىلىنغان تۆھمەت ھامان بىر كۈنى ئاشكارىلىنىپ، خارلىققا ئېلىپ بارىدۇ. سەن كۆچۈم يېتىدۇ، دەپ بىراۋغا تۆھمەت قىلساڭ، ھەقىقەت ئەينىكى تېزلا سېنىڭ قىياپىتىڭنى ئاشكارىلاپ قويىدۇ. ئۇ ۋاقىتتا سەن ئۆزۈڭنى قويىدىغان يەر تاپالماي قالىسەن. بۇ ھال ئۆلۈمدىنمۇ بەتتەررەكتۇر.

① رازىخان ئېيتىپ بەرگەن، سۇلتانئەم بارى توپلىغان. «ئۈرۈمچى سايباغ رايون خەلق چۆچەكلىرى»، 1991 - يىل نەشرى.

ئۆزۈڭنىلا ئەقىللىق چاغلىما

يەكشەنبە بازاردا[①] گۆشگىردە[②] يېقىپ ساتىدىغان ھاشىماخۇن ناۋاي، سادىقاخۇن ئىسىملىك بىر دېھقان بىلەن تونۇشۇپ قاپتۇ. سادىقاخۇن بىر يەكشەنبە ئەتىگەنلىكى يېرىم خۇرجۇن پىيازنى دولىسىغا تاشلاپ ھاشىماخۇننىڭ دۇكىنىغا كېلىپ:

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ناۋاي ئۇستام، ئاز بولسىمۇ پىياز ئالغاچ كەلدىم، كۆڭلىمىز يېقىنلىقىنىڭ نىشانىسى، — دەپتۇ.

ھاشىماخۇن جاۋاب سالامدىن كېيىن:

— بارىكاللا، ئاۋارە بولمىسىلىمۇ بولاتتى، — دەپتۇ. بىر ئاش پىشىمچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن گۆشگىردە پىشىپتۇ. ھاشىماخۇن بىر لېگەنگە لىق گۆشگىردە تىزىپ كېلىپ سادىقاخۇننىڭ ئالدىغا قويۇپ:

— ئالسىلا، مەزەگە باقسىلا، دەپتۇ. سادىقاخۇن گۆشگىردىنى چايناۋېتىپ:

— پىيازنىڭ تەمى بىلەن بۇ گۆشگىردە بەكمۇ مېزىلىك پىشىپتۇ، — دەپ بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاپتۇ. ھاشىماخۇن «گۆشنىڭ تەمى چىقماپتىما؟» دەپ سورىغۇسى كەلسىمۇ، سادى-

① قاراقاشنىڭ ناھىيە بازىرى يەكشەنبە كۈنلۈكتە قىزىيدۇ
② تونۇردا خۇيلاپ پىشۇرۇلىدىغان قىيمىلىق يېمەكلىك.

قاخۇننىڭ كۆڭلىنى ئاۋايلاپ لام - جىم دېمەپتۇ. كېيىنكى يەكشەنبە كۈنى سادىقاخۇن يېرىم خۇرجۇن پىيازنى دولىسىغا سېلىپ، بىرنەچچە ئاغىنىسىنى باشلاپ ھاشىماخۇننىڭ دۇكىنىغا كىرىپتۇ. ھاشىماخۇن بۇ مېھمانلارنىڭ ئالدىغا ئون - ئونبەشچە گۆشگىردىنى قويۇپ:

— ئالسىلا، مەزىگە بېقىشسىلا، — دەپتۇ. مېھمانلار ئىشتىھا بىلەن يېيىشكە باشلاپتۇ. سادىقاخۇن گۆشگىردە يەۋېتىپ:

— پىيازنىڭ تەمى بىلەن بۇ گۆشگىردىنىڭ قىيمىسى بەكمۇ شەربەتلىك پىشىپتۇ، شۇڭا بۇ ئۇستامنىڭ گۆشگىردىسىگە خېرىدار جىق، — دەپتۇ. بۇنداق ئىش بىر نەچچە يەكشەنبە تەكرارلىنىپتۇ.

«گاچىمۇ چۈچۈرىنى ساناپ يەيدۇ» دېگەن گەپ بار. ھاشىماخۇن كۆڭلىدە گۆش بىلەن پىيازنىڭ نەرقىنى سېلىشتۇ- رۇپ كۆرگەندىن كېيىن «بىر پۇللۇق پىياز ئۈچۈن پۇللۇق گۆشگىردە بىلەن مېھمان بولىدۇ، يەنە تېخى گۆش توغرىلىق گەپ يوق، پىيازنى ماختىغىنى نېمىسى؟» دەپ قورسىقى كۆپۈپ- تۇ. كېيىنكى يەكشەنبە كۈنى سادىقاخۇن يېرىم خۇرجۇن پىياز- نى دولىسىغا سېلىپ بىرنەچچە ئاغىنىسىنى باشلاپ ناۋايخانىغا كىرىپتۇ. ھاشىماخۇن بىر تال گۆش ئارىلاشتۇرماي خاس پىياز قىيمىسى بىلەن يېقىلغان گۆشگىردىلەرنى مېھمانلارنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ. سادىقاخۇن دەسلەپ قىلىپ بىر گۆشگىردىنى يېرىپ قارىسا، بىر تال گۆش يوق، خاس پىياز.

— ئۇستام، — دەپتۇ ئۇ بىر گۆشگىردىگە، بىر ھاشىما- خۇنغا قاراپ، — بۈگۈن قاسساپلار قوي ئۆلتۈرمەپتىمۇ -

قانداق؟

— ئۇنداق ئەمەس، — دەپتۇ ھاشىماخۇن كۈلۈپ، — بىر جىڭى بەش پۇللۇق گۆش، چارىكى ئىككى پۇللۇق پىيازلىرد- نىڭ تەمىنى بۇزۇپ قويمىسۇن دېدىم.

سادىقاخۇن خىجىللىق ئىلكىدە لام - جىم دېيەلمەپتۇ[1] .

ھېكمەت:

ئۆزۈڭنىڭ ئازغىنە ئەمگىكىڭنىڭ قىممىتىنى بەك يۇقىرى چاغلاپ، باشقىلارنى كۆزگە ئىلمىساڭ، ئۆزاق قالمايلا ئۆز ئەمگىكىڭمۇ قەدىرسىز نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ.

[1] ئابدۇللائاخۇن سىرچى سۆزلەپ بەرگەن، مۇھەممەتئىمىن قۇربان رەتلىگەن: «مەجمۇ- ئەتۇل ھېكايەت» 1991 - يىل نەشرى.

ھەر ئىشقا پەم كېرەك

بۇرۇنقى زاماندا ئۈچ دوست ياشىغان ئىكەن. بۇلارنىڭ بىرى بېشىدىن ئاپئاق «تەڭگىلەر» ئاجراپ تۇرىدىغان تاز، يەنە بىرى كۆزلىرىنى ئاچالمايدىغان چاپاق، يەنە بىرى بۇرنىدىن «لەڭمەن» ساڭگىلاپ تۇرىدىغان ماڭقا ئىكەن. بۇ ئۈچ ئاغىنە مەنزىرىلىك باغقا بېرىپ تاماشا قىلىشقا قارارلىشىپتۇ. لېكىن باغقا بارغىچە تاز بېشىنى قاشلىماي، چاپاق كۆزىنى سۈرتمەي، ماڭقا بۇرنىنى ئېيتماي مېڭىشقا، كىم بۇنىڭغا خىلاپلىق قىلسا، قالغان ئىككىسى يۈزدىن ئىككى يۈز مۇشت ئۇرۇشقا ۋەدىلىشىپتۇ. بۇ ئاغىنىلەر سەپەر باشلاپ يۈز قەدەمچە مېڭىشقاندىن كېيىن، تازنىڭ بېشى قىچىشىپ چىدىيالماي قاپتۇ. بېشىنى قاشلىسا مۇشت يەيدۇ، قاشلىمىسا ئازابقا چىدىيالمايدۇ. تازنىڭ كۆڭلىگە ئەقىل كېلىپ:

— ئاغىنىلەر، بۇنداق ماڭساق زېرىكىپ قالىمىز. قىزىق گەپلىشىپ ماڭساق قانداق؟ — دەپتۇ، چاپاق بىلەن ماڭقا:

— قېنى ئاۋۋال ئۆزۈڭ گەپ باشلا، — دەپتۇ. تاز گەپ باشلاپ:

— مېنىڭ دادامنىڭ تەلپىكى قالتىس نوچى ئىدى، بۇگۈن بۇنداق قىرلاپ كىيسە، ئەتىسى ئۇنداق قىرلاپ كىيەتتى، — دەپ ئۆزىنىڭ تەلپىكىنى قىرلىغان بولۇپ بېشىنى قاشلىۋاپتۇ.

چاپاق بىلەن ماڭقا تازنىڭ بۇ ھىيلىگەرلىكىگە ھەسەتلىنىپتۇ. ئۇرايلى دېسە، ئۇنى گەپ باشلا دەپ ئۆزلىرى بۇيرۇغان. ئۇرمايلى دېسە، دادىسىنى دورىغان بولۇپ بېشىنى قاشلىۋالدى. بىردەم ماڭغاندىن كېيىن كۆزىنى ئاچالماي قالغان چاپاق:

— مېنىڭ دادام ئۇستا پالۋان ئىدى. مىلتىقنى كۆزىگە يېقىن تۇتۇپ ئوڭدىن كەلگەن كېيىكنى بۇنداق، سولدىن كەلگەن كېيىكنى ئۇنداق ئاتاتتى، — دەۋېتىپ، ئوڭ قولى بىلەن ئوڭ كۆزىنى، سول قولى بىلەن سول كۆزىنى سۈرتۈۋاپتۇ. بۇرنى ئېغىرلىشىپ تىنالماي كېتىۋاتقان ماڭقا ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىۋاتقانىكەن. ئۇمۇ بىر ئەقىل تېپىپ:

— سېنىڭمۇ راست، — دەپ ئوڭ قولى بىلەن سول تەرەپتىكى چاپاقنى، سېنىڭمۇ راست، — دەپ سول قولى بىلەن ئوڭ تەرەپتىكى تازنى ئىشارەت قىلغان بولۇپ بۇرنىنى سۈرتۈپ يۈكتىن يەڭگىللىشىپتۇ. بۇ ئۈچ ئاغىنە:

— بىر - بىرىمىزدىن ئۇستا ئىكەنمىز، — دەپ كۈلۈشۈپتۇ ۋە تېخىمۇ يېقىن بولۇپ ياشاپتۇ①.

ھېكمەت:

سەن ھاياتتا مەيلى كىچىك ياكى چوڭ سىناقلارغا دۇچ كەلسەڭ، سېنى غالىبلىققا ئۈندەيدىغىنى يەنىلا سېنىڭ ئەقلىڭ، سەندىكى سەزگۈرچانلىق. مۇبادا ئەقىل بولۇپ، سەزگۈرچانلىق بولمىسا، ۋاقتىڭ بىھۇدە زايە كېتىدۇ.

① ئابدۇرشىت پاسار سۆزلەپ بەرگەن، مۇھەممەتئىمىن قۇربان رەتلىگەن: «مەجمۇئەتۇل ھېكايەت» 1991 - يىل نەشرى.

ئېغىزىڭنى ئۆزۈڭ تىزگىنلە

بۇرۇنقى زاماندا، گۈزەل بىر ماكاندا داڭلىق بىر سودىگەر ياشىغانىكەن. ئۇنىڭ ياسانچۇق، ھۆرۈن بىر خوتۇنى بار ئىكەن. خوتۇنى ئېرىگە ھەر كۈنى:

— بارلىقىم ئۆزلىرىگە تەئەللۇق، پۇتلىرىغا كىرىدىغان تىكەن مېنىڭ كۆزۈمگە سانجىلسۇن، سىلىگە ئەجەل كەلسە، مەن قۇربان بولاي، — دەپ تەكرارلايدىكەن.

— سىلە ئەزرائىلنى تونۇمسىلە؟ — دەپ سوراپتۇ سودىگەر خوتۇنىدىن.

— ياق، تونۇمايمەن. مەن ئۇنى كۆرۈپ باقمىغان.

سودىگەر خوتۇنىغا:

— ئەزرائىل بەئەينى يۇگىدىۋېتىلگەن خورازغا ئوخشايدۇ، — دەپ چۈشەندۈرۈپتۇ.

بىر كۈنى سودىگەر كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. خوتۇنى ئۇنىڭ كېسىلىدىن ئۈمىدسىزلىنىپ، ئالتۇن مۇنچاق، كۈمۈش بىلەيزۈك ۋە قىممەت باھالىق كىيىم - كېچەكلىرىنى ساندۇققا قاچىلاپ قۇلۇپلاپ قويۇپتۇ. سودىگەر خوتۇنىنى سىناپ بېقىش ئۈچۈن بىر قارا خورازنى چالا يۇگىدىۋېتىپ ئۆيىگە تاشلاتقۇزۇپتۇ. چالا ئۆلگەن خوراز پالاقشىپ يۇملاشقا باشلاپتۇ. قورقۇپ

ئەرۋاھى ئۇچۇپ كەتكەن خوتۇن «ئەزرائىل» غا:

— مەن ساق - سالامەتمەن، مېنىڭ ھېچقانداق كېسىلىم يوق، كېسەل كىشى ئەنە ئاۋۇ يەردە ياتىدۇ — دەپ ئېرىنى كۆرسىتىپ قويۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ سودىگەرنىڭ كېسىلى شىپالىق تېپىپتۇ ۋە خوتۇنىنى «ئۈچ تالاق» قىلىۋېتىپتۇ. بۇ خوتۇن ئۆمۈر بويى خىجالەتچىلىك ۋە خاپىلىق ئىچىدە ياشاپتۇ①.

ھېكمەت:

كىشىنى ئىشەندۈرىمەن دەپ كەلسە - كەلمەس سۆزلەۋەرسەڭ، ئۆز تىلىڭنىڭ قۇربانىغا ئايلىنىسەن. شۇڭا ھەرقانداق سۆزدە ئىمكانىيەتكە يول قوي.

① توختى مەمەت سۆزلەپ بەرگەن، مۇھەممەتئىمىن قۇربان رەتلىگەن: «مەجمۇئەتۇل ھېكايەت» 1991 - يىل نەشرى.

ھەقىقىي بايلىق ماددىي بايلىق ئەمەس

بۇرۇنقى زاماندا ئۆتكەن بىر پادىشاھنىڭ تەڭداشسىز گۈزەل بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىز چىرايلىق بولۇپلا قالماستىن، ناھايىتى ئەقىللىق ئىكەن. قىز بالاغەتكە يەتكەندىن كېيىن قىياپىتى ۋە ئەقلى جەھەتتىن تېخىمۇ كامالەتكە يېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ قىزنىڭ داڭقى نۇرغۇن شەھەرلەرگە تاراپتۇ. ئۇ شەھەرلەردىكى شاھزادىلەردىن ئەلچىلەر كېلىشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ بىلەن خانىشنىڭ بۇ ئىشقا تازا بېشى قېتىپتۇ. خانىش مەلىكىگە كېنىزەكلىرى ئارقىلىق شەھەر ـ شەھەرلەردىن ئەلچىلەر كېلىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزۈپتۇ. مەلىكە كېنىزەكلىرى ئارقىلىق مۇنداق دەپتۇ:

— ئاتا ـ ئانامغا يەتكۈزۈڭلار، كەلگەن ئەلچىلەرنى يىغىپ ئۇلارغا دېسۇن. ئۇلار شاھزادىلىرىنى ئېلىپ كەلسۇن، ئۇلارغا مېنىڭ بىر سوئالىم بار. كىم توغرا جاۋاب بەرسە، مەن شۇنىڭ بىلەن توي قىلىمەن. توغرا جاۋاب بېرەلمىسە تەلىپىنى رەت قىلىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

مەلىكىنىڭ سۆزىنى كېنىزەكلەر خانىش بىلەن پادىشاھقا يەتكۈزۈپتۇ. ئەلچىلەر يۇرتلىرىغا قايتىپ ھەممىسى شاھزادىلىرىنى ئېلىپ كەپتۇ. پادىشاھ كەلگەن ئەلچى ۋە شاھزادىلەرنى ئوبدان

كۈتۈپ، ئۇلارغا ئوبدان بىر سورۇن راسلاپ بېرىپتۇ.

شاھزادىلەر ھەممىسى جەم بولغاندا، مەلىكە ئۆز سوئالىنى بايان قىلىپتۇ:

— كىم ماڭا ئەمەلىيەت ئارقىلىق ھەقىقىي باي ۋە ھەقىقىي گادايىنى كۆرسىتىپ بەرسە مەن شۇنىڭ بىلەن توي قىلىمەن، — دەپتۇ.

سورۇندا ئولتۇرغان شاھزادىلەردىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ھازىر مەن ھەممىڭلاردىن باي، توي قىلىشقا تەييارلىغان مال ـ دۇنيانى مەلىكىگە بېرىمەن. شۇندىلا ھەممىڭلاردىن گاداي بولۇپ قالىمەن، — دەپتۇ.

مەلىكە بېشىنى چايقاپ جىم ئولتۇرۇپتۇ. شاھزادىلەرنىڭ كۆپىنچىسى يۇقىرىقى شاھزادىگە ئوخشاش سۆزلەرنى بايان قىلىپتۇ. مەلىكە بىرىگىمۇ پىسەنت قىلماي ئولتۇرۇپتۇ. شاھزادىلەرنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان، ئاددىي كىيىنگەن بىر يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مېنىڭ شاھزادىلەردەك كۆپ مال ـ دۇنيالىرىم يوق، شۇنداق بولسىمۇ مەلىكىنىڭ سوئالىغا مەن جاۋاب بېرىمەن، — دەپ سۆز باشلاپتۇ.

— مەن تېۋىپ، قېنى شاھزادىلەر قولۇڭلارنى سۇنۇڭلار، — دەپتۇ ۋە سورۇندىكى ھەممە ئادەملەرنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ كېسەل بار ـ يوقلۇقىنى ئېنىقلاپ، قوللىرىغا رېتسېپ يېزىپ بېرىپتۇ.

ئۇ يەنە رەسسام ئىكەن. ئولتۇرغان شاھزادىلەرنىڭ سۈرى-

تىنى شۇ سورۇندا سىزىپ ھەر بىرىنىڭ قولىغا بېرىپتۇ ۋە بۇ مېنىڭدىكى ھەقىقىي بايلىق. ھۈنەرنى ئىشقا سالماي جىم ئولتۇرسام مەن ھەممىڭلاردىن گاداي، — دەپتۇ ھېلىقى يىگىت.

مەلىكە بۇ يىگىتنىڭ بەرگەن جاۋابىغا قايىل بولۇپ شاھزادىلەرگە:

— ھەقىقىي بايلىق ماددىي بايلىق ئەمەس، مەنىۋى بايلىق. ھەر قايسىڭلار پادىشاھلارنىڭ شاھزادىلىرى ئىكەنسىلەر، ئاتاڭلاردىن قالغان تەييار بايلىق سىلەرگە ئەسقاتمايدۇ. ئىنسان بىلىم، ھۈنەر ئۆگىنىپ ئۆزىنىڭ ھالال ئەمگىكى ئارقىلىق باي بولسا شۇ ئەسقاتىدۇ، — دەپ، ئۆزىنىڭ شەرتى بويىچە شۇ يىگىت بىلەن قىرىق كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ، كۆڭۈللۈك تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 20» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

تىرناق ئاستىدىن كىر ئىزدىمە

ئۆتكەن زاماندا بىر دېھقان بار ئىكەن. ئۇنىڭ ئىنتايىن ھۇرۇن ۋە بىشەم بىر خوتۇنى بار ئىكەن. بۇ خوتۇن دائىم يېتىپ ئۇخلاش بىلەنلا بولىدىكەن. ھېچ ئىش بىلەن كارى يوق ئىكەن. دېھقان ئاق كۆڭۈل، ساددا ئادەم بولۇپ، مەدىكار ئىشلەپ، تاپقىنىنى خوتۇنىغا ئەكىلىپ بېرىدىكەن. خوتۇن بولسا ئېرى تېپىپ بەرگەن نەرسىلەرنى بۇزۇپ - چېچىپ تۈگەتكەنىنىڭ سىرتىدا، ئېرىنىڭ ئۆيدە يوق ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئوغرىلىقچە تاماق ئېتىپ يەپ، ئېرىگە بىر قاچا ئاشمۇ قويمايدىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېرىنى ھەر كۈنى «ماڭا تۈزۈك كىيىم - كېچەك ئېلىپ بەرمىدىڭ» دەپ تىللايدىكەن. گاھىدا ئېرىنى كاچاتلاپمۇ كېتىدىكەن. ئۆي ئىچى ۋە تېشىنى ئاي، يىللار ئۆتۈپ كەتسىمۇ سۈپۈرۈشنى ياقتۇرمايدىكەن. ئۆينىڭ ياماق ئىشلىرىنى قىلمايدىكەن، ئۆزىنىڭ ۋە ئېرىنىڭ كىر - قاتلىرىنى يۇمايدىكەن. دېھقان خوتۇنىغا كۆپ قېتىم تەربىيە - نەسىھەت قىلىپتۇ، لېكىن خوتۇن تۈزەلمەپتۇ. ئەكسىچە تېخىمۇ بىشەملىشىپ، ئېرىگە كۆپ قېتىم ئېسىلىپ، جېدەل چىقىرىپتۇ. دېھقان بۇ ئەھۋالدىن غەزەپلىنىپ، كۆڭلۈكى خوتۇنىنى ئۇرىدىغان، تىللايدىغان بولغانىنىڭ سىرتىدا، ئۆيدىن قوغلاپ چىقارماقچى بولۇپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن

خوتۇن ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى چۈشىنىپ بىر دانىشمەن كىشىنى تېپىپ، ئۇ كىشىگە مەسلىھەت سېلىپ كۆرۈشنى ئويلاپتۇ ـ دە، بىر دانىشمەن بوۋاينى تېپىپتۇ. ئۇ دانىشمەن بوۋايغا مۇنداق ئىلتىجا قىپتۇ:

— مېنىڭ ئېرىم بىرىگە كۆيۈپ قالدىمۇ ـ قانداق، داۋاملىق مېنى ئۇرىدىغان، تىللايدىغان بولۇپ قالدى. ھەتتا «قوپ، ئۆيدىن چىق» ، «خېتىڭنى ئال» ، «ئۈچ تالاق قىلىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى. ئاجرىشىپ كېتەي دېسەم ئېرىمگە چىدىمايمەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەن بۇ يۇرتلۇق ئەمەس، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىممۇ يوق، ئۆي تۇتاي دېسەم ھېچقانداق ئامال قىلالماي قالدىم. سىز ئاشۇ ئېرىمنى ئۆزۈمگە ئامراق قىلىپ بەرسىڭىز، مېنى بۇ تاياق ـ توقماقتىن خالىي قىلىپ قويسىڭىز!

دانىشمەن بوۋاي ئۇنىڭغا:

— بۇ ئاسان ئىش، سىز خاتىرجەم بولۇپ ئەتە كېلىڭ، — دەپتۇ. بۇ ئايال ناھايىتى خۇشال بولۇپتۇ ۋە ئەتىسى يەنە دانىشمەن بوۋاينى تېپىپتۇ. بوۋاي بىلەن سالاملىشىپ بولغاندىن كېيىن، دانىشمەن بوۋاي يانچۇقىدىن ئۆرۈك ئۈچكىسىدەك بىر تاشنى ئېلىپ ئايالغا بېرىپتۇ ۋە سىز بۇ تاشنى ئاغزىڭىزغا داۋاملىق سېلىپ يۈرۈڭ، تاماق يېگەندىن باشقا چاغلاردا ئاغزىڭىزدا بولسۇن. بۇ تاش ئاغزىڭىزدىن چۈشۈپ كەتسە چاتاق بولىدۇ. باشقا كىشىلەر گەپ سوراپ قالسىمۇ جاۋاب بەرمەڭ. ئۆي ئىچىدە ئىش قىلىپ قولىڭىز تىنىمسۇن، بىردەممۇ بىكار تۇرماڭ. بۇ تاش ئاغزىڭىزدا بولسىلا ئېرىڭىز سىزنى پەقەت ئۇرمايدۇ، — دەپتۇ. ئايال بەكمۇ خۇشال بوپتۇ. ئۇ شۇ ھامانلا

تاشنى ئاغزىغا سېلىۋاپتۇ ـ دە، ئۆيىگە كېتىپتۇ. دېگەندەك تاماق يېگەندىن باشقا چاغدا تاشنى ئاغزىدىن چىقارماپتۇ. شۇندىن بۇيان ئۆي ئىچىدە جېدەل تۈگەپتۇ. خوتۇنمۇ ئېرىنىڭ دېگىنىنى قىپتۇ، «قىلما» دېگىنىنى قىلماپتۇ.

ئارىدىن بىر قانچە يىل ئۆتۈپ كېتىپتۇ. بۇلار ئاۋۋالقىدىنمۇ ياخشىراق تۇرمۇش ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ. خوتۇن ئاۋۋالقى ھۆرۈنلۈقىنى، بىشەملىكىنى تاشلاپتۇ. ئەسلىدە دانىشمەن كىشى تاشقا دۇئا ئوقۇمىغان، خوتۇننىڭ تولا گەپ قىلىشىنى تۈگىتىپ، ئىشقا كىرىشىپ كېتىشى ئۈچۈن شۇنداق ئامال قىلغانىكەن. «ئېغىرلىق رەھمانلىق، يېنىكلىك شەيتانلىق» ، «تاشنىڭ ئېغىرى سايدا قالار، خوتۇن ئېغىرى ئۆيدە قالار» دېگەن ھېكمەتلىك سۆزلەر مانا شۇنىڭدىن قالغانىكەن[1] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 10» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1987 ـ يىل نەشرى.

بەرمەس قىزنىڭ سىلىقى ئېغىر

بۇرۇنمۇ ئەمەس، ھازىرمۇ ئەمەس، كونا قايىنغان تومۇز ئايلىرىدا، كۆرۈنگەن تاغنىڭ بېرىسىدە بىر مەھەللە بولغانىكەن. بۇ مەھەللىدە ياشاۋاتقان «قوڭغۇز باي» نىڭ ئوغلى «بوك - بوڭجان» بۇرۇتلىرىنى تولغاپ، جانان ئىزدەپ «جاھان» سەيلىسىگە چىقىپتۇ. ئۇ قانىتىنى كېرىپ، غوڭۇلداپ ئۇچۇپ، نەچچە ئېرىق ئۆستەڭدىن ئۆتۈپ، دالانى كېزىپ، ئوت - چۆپى بولۇق، ساداسى قويۇق «غىڭ - غىڭ» شەھىرىگە چۈشۈپتۇ.

بۇ شەھەردە بەللىرى قىلدەك، ئاۋازى زىلدەك، كۆزلىرى خۇما، بويىدا تۇما «مىڭ - مىڭخان» ئىسىملىك بىر قىز بار ئىكەن. «مىڭ - مىڭخان» نەغمە - ناۋاسى بىلەن «بوك - بوڭجان» نى قارشى ئېلىپ زىلۋا ھۆسنى بىلەن ئۆزىگە مەپتۇن قىلىپتۇ. يىگىتنىڭمۇ قىزنىڭ ئىشقى پىراقىدا يۈرەك - باغرى كاۋاپ بوپتۇ...

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەيلا بۇلار كېلىشىپ قاپتۇ. «بوك - بوڭجان» ئۆز مەھەللىسىگە كەيپى شىرسمان بولۇپ راۋان بوپتۇ.

كونىلەر ئۆتۈپ «قوڭغۇز باي» ئوغلىنىڭ ھالىدىن خەۋەر تېپىپ، ئوغلىنى ئۆيلەش قارارىغا كېلىپ، ئەلچىلىرىنى باشلاپ

«غىڭ - غىڭ» شەھىرىگە كېلىپ پاشىخانىغا يەتتە ئېگىلىپ، سەككىز پۈكۈلۈپ، مىڭ بىر تەسلىكتە قۇدا بولۇش ئۈچۈن كەلگەنلىكىنى بايان قىپتۇ. ئۇلار ئۇيان تارتىشىپ، بۇيان تارتىشىپ، نەچچە تىك تۇرۇپ، نەچچە ئولتۇرۇپ، قۇدا بولۇشقا پۈتۈشۈپتۇ. بۇ ئىشتىن خۇشاللانغان «بوك - بوڭجان» نىڭ تاقىتى - تاق بوپتۇ. «مىڭ - مىڭخان» نىڭ شەيدالىقى چاك بوپتۇ.

بىر مەھەل ئۆتكەندىن كېيىن كېلىشىم بويىچە «قوڭغۇز باي» ئۇرۇق - تۇغقان، قولۇم - قوشنىلىرىنى جەم قىلىپ، شايى - ئەتلەس، قەنت - گېزەكلەر بىلەن بەتتە پولۇلارنى تەييارلاپ، توينىڭ تاتلىق چېيىنى ئىچكۈزگەچ، ئېلىق - سىلىق ئۈچۈن پاشىخانىنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. پاشىخانمۇ بارلىق جەمەتلىرىنى جەم قىلىپ قۇدىلارنى كۈتۈۋاپتۇ. تائاملار يېيىلگەندىن كېيىن شۇ سورۇننىڭ ئۆزىدە ئېلىق - سىلىق سىلىنىپتۇ. چوڭ - كىچىك پاشىخانىلار بىرىنىڭ سۆزى تۈگمەيلا يەنە بىرى سۆزلەپ سىلىق ساپتۇ. قىزنىڭ تويلۇقى، ئەكىلىدىغان ئانىلىق، يۇرتقا تارتىلىدىغان تاماقلارغىچە تۆر - تۆرى بىلەن مول سىلىنىپتۇ. خەتتاتنىڭ قەغەزلىرى تولۇپ، سىياھلىرى تۈگەپتۇ. يەنىلا سىلىق تۈگمەپتۇ. تۆردە ئولتۇرغان چوڭ - چوڭ پاشىلار بۇرۇتلىرىنى بىر - بىرىگە تەڭكۈزۈپ:

— غىڭ - غىڭ - غىڭ، ئەكىلىسىز ئون مىڭ، — دەپ خۇلاسىلىشىپتۇ.

تويى سىلىقنىڭ ھەددىدىن زىيادە ئېشىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن قوڭغۇز بايلار:

— بىز ئۇرۇق - تۇغقان بولمىز. يۇرت ئېقىمى بويىچە بولسا، بىر قانچە «مىڭ» نى ئەكەلسەك، «ئون مىڭ» دىن چۈشۈپ بەرسەڭلار، — دەپ يالۋۇرۇپتۇ.

بىراق پاشلار شۇ ھامان غۇلغۇلا كۆتۈرۈپتۇ:

غىڭ - غىڭ - غىڭ،
ئەكىلسىز ئون مىڭ.
كەڭچىلىكىمىز شۇ،
سالمىدۇق يۈز مىڭ.

دېيىشىپتۇ. نېرى تارت، بېرى تارت بولۇنغان بۇ سورۇندا خاپا بولغان قوڭغۇز بايلار ئاچچىقىدا:

— بۇنداق رەھىمسىز يەردىن قىز ئالمىساق بولمىدىمۇ! «بەرمەس قىزنىڭ سىڭلىقى ئېگىز» دېگەن مۇشۇ - دە، بۇنداق توينى قويۇڭ! — دېيىشىپ، كەينى - كەينىدىن ئۇچۇپ كېتىپتۇ[1].

ھېكمەت:

ئىلگىرى بەرمەس قىزنىڭ سىڭلىقى ئېگىز دەيتتۇق. ھازىر بەرمەس قىز يوق. چۈنكى تويلۇقنىڭ كۆپلۈكى ھەشەمەت بولىدىغان بولدى. خەيرىيەت، بەرمەس قىز، ئېگىز سىڭلىق ھامان يوقىلىدۇ.

[1] نىزام بوۋاي ئېيتىپ بەرگەن، ئىلياس تاھىر نەشرگە تەييارلىغان، «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 10» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1987 - يىل نەشرى.

دېھقاننىڭ زېرەك ئوغلى

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا بىر زالىم باي ئۆتكەنىكەن. باي دېھقانلارنى قاتمۇقات قەرزگە بوغۇۋېتىپ ئۆز كۆڭلىدە نېمىنى خالىسا شۇنى قىلدۇرىدىكەن. بىر كۈنى باي قەرزى كۆپرەك بىر دېھقاننى چاقىرىپ:

— مەن ساڭا بىر قوي بېرىمەن. قويىنىڭ ئېغىرلىقى يۈز جىڭ، يۈز كۈن باقسەن، يۈز جىڭ يەم يېدۈرسەن. قايتۇرۇۋال-غۇچە قويىنىڭ ئېغىرلىقى يۈز جىڭدىن ئاشماسلىقى كېرەك. بۇ شەرت ئورۇنلانسا قەرزىڭ بىكار قىلىنىپ مۇكاپاتقا ئىگە بولسەن، ئەگەر شەرت ئورۇنلانمىسا قەرزىڭ كۆپەيتىلىپ جازاغا تارتىلى-سەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان دېھقان ئۆيىگە غەمكىن قايتىپتۇ. دېھقاننىڭ باللىرى ئاتىسىنىڭ غەمكىن قايتىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، نېمە ئىش بولغانلىقىنى سوراپتۇ. دېھقان باينىڭ شەرتى-نى خوتۇن - باللىرىغا تەپسىلىي سۆزلەپ بېرىپتۇ.

دېھقاننىڭ زېرەك بىر ئوغلى بولۇپ، ئۇ «ئىشنىڭ چارىسى ئاسان» دەپ ئاتىسىنىڭ غېمىنى يېنىكلىتىپتۇ. دېھقان شەرت بويىچە باينىڭ ئۆيىدىن قوينى ئېلىپ كېلىپتۇ.

باينىڭ ئىككى ئادىمى ھەر كۈنى كېلىپ، بىر جىڭ يەمنى قويغا قاراپ تۇرۇپ يېدۈرۈپ قايتىپ كېتىدىكەن. دېھقاننىڭ

ئوغلى جاڭگالغا بېرىپ بۆرە كۈچۈكىنى تۇتۇپ كېلىپ، باينىڭ ئادەملىرى كەتكەندىن كېيىن قوينىڭ يېنىغا باغلاپ قويىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن قوي كۈندە يەم يېسىمۇ بۆرە كۈچۈكىدىن قورقۇپ سەمرىمەيدىكەن.

يۈز كۈن توشقان كۈنى باي قوينى شەرتى بويىچە جىڭلاپ تاپشۇرۇۋاپتۇ. قوي بىر جىڭ ئارتۇق ياكى بىر جىڭ كەم چىقماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دېھقان باي بىلەن قىلىشقان شەرت بويىچە قەرزدىن خالاس بولۇپ، مۇكاپاتقا ئېرىشىپ، تۇرمۇشنى باياشاد ئۆتكۈزۈپتۇ① .

ھېكمەت:
زالىمنىڭ زالىملىقىغا ئەقىلنىڭ زىيادىلىكى مەلھەم بولۇر.

① ئابلىمىت تاھىر ئېيتىپ بەرگەن، «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 19» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

ھەقىقىي بايلىقنى بىل

بىر بوۋاينىڭ تۆت ئوغلى بار ئىكەن. بىر كۈنى بوۋاي ئوغۇللىرىنىڭ قايسىسىنىڭ ئەقىللىق ئىكەنلىكىنى بىلىش ئۈچۈن ئوغۇللىرىنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— باللىرىم، مەن قېرىپ بىر پۈتۈم گۆرگە ساڭگىلىدى. مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، ئاراڭلاردىن بىرىڭلار ئائىلە باشلىقى بولۇشۇڭلار كېرەك. كىم دۆلەتمەن ۋە ئەقىللىق بولسا شۇ ماڭا ۋارىس بولۇپ، مال - مۈلكۈمگە ئىگىدارچىلىق قىلىدۇ. شۇڭا، ھەرقايسىڭلار ئۆزۈڭلارنىڭ ئەقىللىق ۋە دۆلەتمەنلىكىڭلارنى كۆرسىتىڭلار، — دەپتۇ. بوۋاينىڭ چوڭ ئوغلى قولىدىكى ياقۇت كۆزلۈك ئالتۇن ئۈزۈكىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ:

— مۇشۇ ئۈزۈكۈمنى كۆرگەن ھەر قانداق كىشى مېنى چوقۇم ئەقىللىق ۋە دۆلەتمەن، دەپ بىلىدۇ، — دەپتۇ.

بوۋاينىڭ ئىككىنچى ئوغلى زەر باسقان چاپىنىنى كىيىپ:

— مۇشۇ تۇرقۇمدا مېنى كۆرگەن كىشى ھەقىقەتەن ئەقىللىق ۋە باي بالا ئىكەن دەيدۇ، — دەپتۇ.

بوۋاينىڭ ئۈچىنچى ئوغلى گۆھەر قادالغان كۈمۈش كەمىرىنى بېلىگە باغلاپ:

— ھازىرغا قەدەر ھېچقانداق ئادەم بېلىگە بۇنداق كۈمۈش

كەمەرنى باغلىغان ئەمەس. مەن ئەقىللىق بولغاچقا مۇنداق نەرسىلەرنى ساقلايمەن، — دەپتۇ.

— ھەي ئوغلۇم، سەن ئۆزۈڭدىكى ئەقىل ۋە بايلىقىڭنى كۆرسەتمەمسەن؟ — دەپتۇ بوۋاي بىر چەتتە جىم ئولتۇرغان كەنجى ئوغلىغا قاراپ:

— مەندە ياقۇت كۆزلۈك ئۈزۈكمۇ، زەر باسقان چاپانمۇ، كۈمۈش كەمەرمۇ يوق. مەندە پەقەت ئەمگەك قىلالايدىغان بىر جۈپ قول ۋە سادىق يۈرەك ھەم ئۆزۈمگە چۇشلۇق ئەقىل بار، — دەپتۇ.

كەنجى ئوغلىنىڭ ھەقىقەتەنمۇ ئەقىللىق ئىكەنلىكىگە ئىشەنگەن بوۋاي بارلىق بىساتىنى ئۇنىڭغا مىراس قالدۇرۇپتۇ ۋە ئاكىلىرىنى ئۇنىڭ سۆزىدىن چىقماسلىققا جېكىلەپتۇ[①].

ھېكمەت:

سەندە مەۋجۇت بولغان ماددىي نەرسىلەر ئۆتكۈنچىدۇر. مەڭگۈلۈككە ئىگە بولغىنى سەندىكى ئەقىل. شۇڭا ئەقلىڭنى بايلىق ھېسابلا. ماددىي نەرسىلەر پەقەت شەكلەن بايلىقتۇر. ئۇنىڭدا يۈكسەك دەرىجىدىكى مەنىۋى كامالەتنى بايقىيالمايسەن.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 8» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

ئاتىغا قىلغان بالىدىن كۆرەر

بۇرۇنقى زاماندا ھەسەن ئىسىملىك بىر بوۋاي يۈز ـ كۆزلىرى قانغا بويالغان ھالدا: «بالا باققاننىڭ سازايىسى، بالا باقتىم دەپ بالا ـ قازانى باققانىكەنمەن. ئاغزى ـ بۇرنۇمنى قان قىلدى، بۇنداق بولۇشنى بىلگەن بولسام زاكىسىدا بوغۇپ قويار ئىكەنمەن» دەپ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ كوچىنى بېشىغا كىيىپتۇ. شۇ ئەسنادا باشقا يەردىن كەلگەن بىر كىشى بۇ كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ بوۋايغا ئىچ ئاغرىتىپ تەسەللى بېرەي دەپ قارىسا، ھەسەن بوۋاينىڭ مەھەللىسىدىكىلەر ھېچ ئىش كۆرمىگەندەك ئۆز ئىشىنى قىلىۋاتقۇدەك. ئۇ كىشى ئاشۇ مەھەللىلىك بىرىدىن سوراپتۇ.

— بۇ بوۋاي قانداق ئادەم، سىلەر نېمىشقا تەسەللى بەرمەيسىلەر؟

— تەسەللى بېرىپ زېرىكتۇق، — دەپتۇ ھەسەن بوۋاي بىلەن بىر مەھەللىلىك كىشى، — ھەسەن بوۋايمۇ ياش ۋاقتىدا دادىسىنى ھەر كۈنى ئاشۇنداق قاقشاتاتتى، ئەمدى ئۇنى بالىسى قاقشىتىۋاتىدۇ. «ئۆتنىگە لاپقۇت» دېگەن شۇ! — دەپتۇ[①].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 8» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

ھېكمەت:

سەن ئاتا - ئاناڭنى قانچە رازى قىلساڭ، بالاڭمۇ سېنى شۇنچە رازى قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ دىلىنى رەنجىتسەڭ، كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇنىڭ جازاسىنى ئۆز پەرزەنتىڭدىن كۆرىسەن.

ھۈنەرنىڭ خاسىيىتى

قەدىمكى زاماندا، سەمەت ئىسىملىك بىر كىشى شەرىئەت ئالدىدا چوڭ گۇناھ ئۆتكۈزۈپ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىپتۇ. جاللات ھۆكۈمنى ئىجرا قىلىش ئۈچۈن سەمەتنى دار ئالدىغا ئېلىپ كېتىۋاتسا، سەمەت ھەدەپ: «ۋاي ئىست، ۋاي ئىست!» دەپ ھەسرەت چېكىپتۇ. جاللات بۇ گەپنى ئاڭلاپ، «بۇ گۇناھكارنىڭ ھاياتلارغا قالدۇرۇپ كېتىدىغان بىرەر ھېكمىتى بولسا كېرەك، بۇنىڭدىن بىرەر ئېغىز گەپ سوراپ بېقىپ ئاندىن ئۆلتۈرسەكمۇ كېچىكمەس» دەپ ئويلاپ، سەمەتنى دار ئالدىدا توختىتىپ قويۇپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەھۋالنى بايان قىپتۇ. پادىشاھ چوڭ گۇناھكارنى ياندۇرۇپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. جاللات سەمەتنى پادىشاھ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ. پادىشاھ سەمەتتىن:

— سەن نېمە ئۈچۈن ئۆلۈم ئالدىدا «ۋاي ئىست!» دەپ پەرياد ئۇرىسەن؟ ياكى جازاغا ناقايىلمۇ سەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئى پادىشاھى ئالەم! — دەپتۇ سەمەت، — مەن جازاغا ناقايىل ئەمەسمەن. ئۆلۈشۈمگە ھەسرەت چەكمەيمەن. «ۋاي ئېست!» دەپ ھەسرەت چېكىشىمدىكى سەۋەب مۇنداق: ئالەم بىنا بولغاندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە قاسساپلار ئۆچكە سويغاندا گۆشىنى قىل قىلىۋېتەتتى. مەن ئۆچكىنى سويغاندا قىل قىلماي

پاكىز سويۇشنى كەسىپ قىلغانىدىم، لېكىن مەن بۇ ھۈنەرنى تېخى بىرىگە ئۆگەتمىگەن. ئەمدى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىندىم، مەن دار ئالدىغا كېتىۋېتىپ ئىچىمدە: «مەن بۇ ھۈنىرىمنى بىرىگە ئۆگىتىپ قويسام بولغانىكەن. مەن ئۆلسەم بۇ ھۈنەر مەن بىلەن كېتىدۇ. قاسساپلار يەنە ئۆچكە گۆشىنى قىل قىلىۋېتىدۇ» دەپ ئويلاپ «ۋاي ئىسىت!» دېگەنىدىم.

— شۇ ھۈنىرىڭ راستمۇ؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— راست، — دەپتۇ سەمەت.

— ئۇردىنىڭ قاسسىپىمۇ ئۆچكە سويغاندا گۆشىنى قىل قىلىۋېتەتتى. مۇشۇ ھۈنىرىڭ ئۈچۈن مەن سېنىڭ گۇناھىڭنى كەچۈردۈم، سەن مۇشۇ ھۈنىرىڭنى ئالدىمدا نامايان قىل، — دەپتۇ پادىشاھ.

جاللات چىقىپ جازا مەيدانىدىكى خەلقنى تارقىلىشقا بۇيرۇپ، دارنىڭ تاسمىسىنى يېشىپتۇ. توپ ئىچىدىن بىرى جاللاتتىن سوراپتۇ:

— گۇناھكارنى نېمىشقا دارغا ئاسمايسىلەر؟

— ئاسمايدىغان بولدۇق، — دەپتۇ جاللات.

— نېمە سەۋەبتىن؟

— نېمە سەۋەبتىن بولاتتى! ھۈنەرنىڭ خاسىيىتىدىن! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ جاللات[①] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 8» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

يالغانچىلىق جانغا ئېكەك سالىدۇ

بۇرۇن بىر يۇرتتا ئۆمرىدە بىر قېتىممۇ راست گەپ قىلىپ باقمىغان، ھەرقاچان بارنى يوق، يوقنى بار دەيدىغان بىر يالغانچى ئادەم ئۆتكەنىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپ بۇ ئادەم ئاغرىپ قېلىپ، تالا - تۈزگە چىقالماس بولۇپ قاپتۇ - دە، بالىسىغا:

— ئەگەر بىرەرى مېنى ئىزدەپ كەلسە يوق دېگىن. سورىغانلارغا ساقايدى دەپ قويغىن، ئۆيگە ھېچكىم كىرمىسۇن، — دەپ جېكىلەپتۇ ۋە تېۋىپقىمۇ كۆرۈنمەي، ئۆيدە يېتىۋېرىپتۇ. نەتىجىدە بۇ ئادەمنىڭ كېسىلى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىپ، ئۆلەر ھالەتكە كېلىپ قاپتۇ.

بۇ يۇرتتا نام - شۆھرىتى باشقا جايلارغا كەڭ تارقالغان بىر تېۋىپ بولۇپ، ئۇ ھەرقانداق كېسەللىكنى ساقايتىشقا ماھىر، خەقنى كېسەل ئازابىدىن قۇتۇلدۇرۇشنى پەرز ۋە بۇرچى ھېسابلايدىغان كىشى ئىكەن. ئۇ نەدە كېسەل بولسا شۇ يەرگە بېرىپ، ئانچە بەك ھەق سورۇشتۇرۇپ كەتمەي داۋالايدىكەن. بىر كۈنى بۇ تېۋىپ ھېلىقى يالغانچى كىشىنىڭ كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر تېپىپتۇ - دە، شىپالىق دورا - دەرمانلار بىلەن ئۇنىڭ قورۇسىغا يېتىپ كېلىپ ئىشىك قېقىپتۇ.

— بىرى كەلگەن ئوخشايدۇ، ئەگەر مېنى سورىسا، ئۆيدە يوق دېگىن، — دەپتۇ ھاياتى تۈگەش ئالدىدا تۇرغان يالغانچى ئادەم ئوغلىغا بۇيرۇپ.

ئوغۇل چىقىپ دەرۋازىنى ئېچىپتۇ.

— بالام، داداڭنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟

— ئۇزاقتىن بېرى كېسەللىك بىلەن ياتقانىدى. بۈگۈن بىرئاز ياخشىلانغانلىقتىن بازارغا بېرىپ كېلەي دەپ كەتتى، — دەپتۇ ئوغۇل راست گەپ قىلسا دادىسىنىڭ خاپا بولىدىغانلىقىنى بىلىپ، تېۋىپ بۇ گەپنى ئاڭلاپ قايتىپ كېتىپتۇ.

ئارىدىن بىرەر سائەت ۋاقىت ئۆتە - ئۆتمەي يالغانچى ئادەم ئۆلۈپتۇ. ئوغلى يىغلاپ دادىسىنىڭ گېپىگە كىرىپ يالغان سۆزلىگىنىگە ناھايىتى پۇشايمان قىپتۇ ۋە يالغانچىلىقنىڭ دادىسىنىڭ ئۆلۈشىگە ھەم ئۆزىنىڭ يېتىم بولۇپ قېلىشىغا سەۋەب بولغانلىقىدىن ساۋاق ئېلىپ راستچىل ئادەم بولۇشقا ئىرادە باغلاپتۇ[①] .

ھېكمەت:

يالغاننى ئۆزۈڭگە ئادەت قىلساڭ، ياشىغىنىڭمۇ يالغان بولۇپ قالىدۇ.

① تۇرغۇن مەمەت ئېيتىپ بەرگەن، ئابدۇرېھىم ئىسمايىل «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 8» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

مەككار ئادەم بولما

بۇرۇنقى زاماندا، مەنزىرىسى گۈزەل، خەلقى ئاق كۆڭۈل بىر يېزا بار ئىكەن. يېزا كىشىلىرى راستچىل، ئىناق بولغاچقا تۇرمۇشى باياشاتچىلىقتا ئۆتىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە تەقى - تۇرقى سەت، دوقا باش بىر سودىگەر بۇ يېزىغا كېلىپ قاپتۇ. ئۇ بەكمۇ مەككار ئادەم بولۇپ، باشقىلارنىڭ قولىدىن كىچىككىنە نەرسە بولسىمۇ يۇلۇۋېلىشنىڭلا كويىدا يۈرىدىكەن، يالغانچىلىقتا ئۇچىغا چىققان ئىكەن. ئۇ بۇ يېزىدا دۇكان ئاچقاندىن كېيىن يېزا خەلقى زىيان ئۈستىگە زىيان تارتىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇلار قانداق قىلىپ بۇ مەككار سودىگەردىن قۇتۇلۇش كويىدا ئامال ئىزدىشىپتۇ.

بۇ يېزىدا ياۋايى ھايۋانلارنى كۆندۈرىدىغان بىر ئادەم بولۇپ، بىر كۈنى بىرنەچچە يىگىتنىڭ ياردىمى بىلەن تاغدىن بىر ئېيىقنى تۇتۇپ كەپتۇ - دە، ئۇنى ئۆرە ماڭالايدىغان، «يارايدۇ» دېگەن سۆزنى ئېيتالايدىغان قىلىپ كۆندۈرۈپتۇ.

بىر بازار كۈنى، ئۇ ئېيىققا ئىسىل كىيىم - كېچەكلەرنى كىيدۈرۈپ، ئۆزى يوغان بىر خۇرجۇننى ئارتىپ، سودىگەرنىڭ دۇكىنىغا يېتىپ كەپتۇ. سودىگەر ئېيىقنىڭ بەستىنى ۋە ئۈستىبې-

شىنى كۆرۈپ، نەچچە ئېگىلىپ تەزىم قىپتۇ.

ھايۋان كۆندۈرگۈچى ئادەم سودىگەرگە:

— بۇ كىشى مېنىڭ خوجايىنىم ئېپىق بەگ بولىدۇ. بۇ كىشى يارىغان مالنى ئېلىۋېرىدىغان، سودىدا نەرخ تالاشمايدىغان ئادەم، قېنى ماللىرىنى كۆرسەتسىلە، — دەپتۇ ۋە ئېپىققا قاراپ:

— كۆرۈپ باقاملا؟ — دەپ سوراپتۇ. ئېپىق بەگ:

— يارايدۇ! — دەپتۇ. «راستىنلا چوڭ باي ئوخشايدۇ. بۇنىمۇ بىر قىسماققا دەسسىتىپ، تازا بىر باپلاي» دەپ ئويلاپتۇ سودىگەر ۋە ئۇزاقتىن بېرى خېرىدارسىز قالغان بىر توپ رەختنى ئېلىپ راسا ماختاپتۇ.

— يارايدۇ! — دەپتۇ ئېپىق بەگ.

— «رەختنى تۇتۇپ كۆرمەي يارايدۇ، دەۋاتامدۇ ماۋۇ ئەخمەق! پۈتۈن مېلىمنى كۆرسىتىپ، باھاسىنى ئۆستۈرۈپ سېتىۋالاي» دەپ ئويلاپتۇ سودىگەر ئىچ ـ ئىچىدىن خۇش بولۇپ.

— بۇ رەختنىڭ باھاسى ئەللىك تەڭگە، — دەپتۇ ئۇ بىر توپ رەختنى قولىغا ئېلىپ.

— يارايدۇ! — دەپتۇ ئېپىق بەگ.

سودىگەر ماللىرىنى كەينى ـ كەينىدىن كۆرسىتىپتۇ، ئېپىق بەگمۇ قورسىقىنى سىلىغىنىچە «يارايدۇ!» دەۋېرىپتۇ. دۇكاندا مال تۈگەي دېگەندە، ھايۋان كۆندۈرگۈچى ئادەم ئېپىق بەگكە قاراپ:

— ماۋۇلارنى كىرا قىلغاچ ھارۋىغا باسقاچ تۇرايلىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— يارايدۇ! — دەپتۇ ئېپىق بەگ.

ھايۋان كۆندۈرگۈچى ئادەم ماللارنى ماڭغۇزۇۋەتكەندىن كېيىن، دۇكانغا كىرىپ:

— ھارۋىكەش مالنى چۈشۈرۈپ قويمىسۇن، مەن ماڭغاچ تۇراي، سىلە ھېسابلىشىپ قايتارلا، — دەپتۇ ئېپىق بەگكە.

— يارايدۇ! — دەپتۇ ئېپىق بەگ. ھايۋان كۆندۈرگۈچى ئادەم دۇكاندىن چىقىپ كېتىپتۇ. سودىگەر ئۇزاق ھېسابلىمايلا:

— پۈتۈن مالنىڭ باھاسى ئۈچ مىڭ بەش يۈز تەڭگە بوپتۇ، — دەپتۇ.

— يارايدۇ! — دەپتۇ ئېپىق بەگ.

— يارىشىدا گەپ يوق، ئەمىسە پۇلنى تۆلىۋەتمەملا؟

— يارايدۇ!

سودىگەر غەزەپلىنىپ:

— «يارايدۇ!» نى خەجلىگىلى بولمايدۇ، پۇلنى چىقارمامسەن؟ — دەپتۇ.

— يارايدۇ! — دەپتۇ ئېپىق بەگ.

سودىگەر ئاچچىقىدا ئېپىق بەگنى ئىشىك تاقايدىغان دەم بىلەن بىرنى ئۇرغانىكەن، ئېپىق بەگ: «يارايدۇ!» دەپ توۋلاپ سودىگەرنىڭ كاللىسىغا بىر مۇشت ئۇرۇپ مېڭىسىنىڭ قېتىقىنى چۇۋۇۋېتىپتۇ ـ دە، تاغقا قاراپ يول ئاپتۇ.

سودىگەر ئۆلۈپتۇ، يېزا خەلقى يەنە خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 8» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

ھېكمەت:

سەن ئۆزۈڭنىڭ كىچىككىنە ئۇستۇنلۇكىڭدىن پايدىلىنىپ مەككارلىق قىلساڭ، سەندىن ئازار يېگەن ئاجىز ھامان سەندىن غالىپ كېلىپ، قىلغانلىرىڭغا پۇشايمان قىلدۇرىدۇ. شۇڭا سەمىڭدە بولسۇنكى، ھەر ئىشنى ھەللىسىدە قىلىشنى ئۆگەن.

ئەقىل ھەممىمىزدە بار

بار ئىكەنۇ ـ يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ ـ توق ئىكەن. قەدىمكى زامانلارنىڭ بىرىدە بىر كەمبەغەل كىشى بوپتىكەن. ئۇنىڭ ھېچنېمىسى يوق ئىكەن. ئۇ كۈنىنى ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن بىر باي ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدە ئىشلەشكە ياللىنىپتۇ. ئۇنى ياللاپ ئالغۇچى بىر كۈنى ئۇنى ئالدىغا چاقىرىپ:

— ھاي مالاي، بۈگۈن مەن دەريانىڭ ئۇ قىرغىقىدىكى كەنتكە تويغا بارىمەن. سەن چىقىپ ئاتنى توقۇپ كەل، سەنمۇ ئېتىمنى يېتىلەپ مېنىڭ بىلەن بىللە تويغا بارىسەن. لېكىن ئالدىمدا ماڭماي، ئەدەب يۈزىسىدىن ئارقامدا ماڭىسەن. پەقەت ئاتنىڭ مېنى ئېلىپ قاچماسلىقى ئۈچۈن، چۇلۋۇرنى ئۇزۇن قويۇپ بېرىپ، ئۇچىنى مەھكەم تۇتۇپ ماڭساڭ بولىدۇ. تويغىمۇ مەن ئادەت بويىچە بۇرۇن كىرىمەن، سەن ئېتىمنى يېتىلەپ، سوۋۇتۇپ باغلاپ قويۇپ، ئاش تارتىلغان ۋاقتىدىلا كىرسەڭمۇ ئۈلگۈرىسەن. بۇ ئىش بۈگۈنلا ئەمەس، ھەرقاچان، ھەر ۋاقىتتا مەن بىلەن بىرەر يەرگە بارساڭ شۇنداق قىلىسەن. سەندىن بۇرۇنقىلارمۇ شۇنداق قىلغان. بۇ گەپنى ئوبدان ئېسىڭدە ساقلا، بولمىسا بۇ ئەدەبسىزلىكىڭ ئۈچۈن كۆرىدىغان كۆرگۈلۈكـۈڭ بار، — دەپ تاپىلاپتۇ.

كەمبەغەل كىشى چىقىپ، باي ئاخۇنۇمنىڭ ئېتىنى ئېگەرلەپتۇ. باي ئاخۇنۇم ئېتىغا مىنىپ مېڭىپتۇ. ئۆيدىن سەھەردە چىققانلىقى ئۈچۈن، دەرياغا تېخى سۇ كەلمىگەن چاغدا ئۇ تەرەپكە ئۆتۈشۈپتۇ. توي بولغان ئۆيگىمۇ يېتىپ بېرىپتۇ. ئاخۇنۇم ئۆزى دېگەندەك قىلىپ، ئېتىنى كەمبەغەلگە يېتىلەشكە تاشلاپ بېرىپ، ئۆزى جامائەتنى باشلاپ ئالدىدا مېڭىپ سورۇنغا كىرىپ كېتىپتۇ. كۈن يانغاندا توي تۈگەپتۇ. ئاخۇنۇم ئالدىدا چىقىپ ئېتىغا مىنىپتۇ، مالاي ئاتنى يېتىلەپ مېڭىپتۇ. دەريا بويىغا كەلسە، كۈن ئىسسىق بولغانلىقتىن، دەرياغا سۇ كېلىپ كەتكەن. قايتىپ كېتىشكە موللامنىڭ كۆڭلى ئۇنىماپتۇ، ئۆتۈپ كېتىشكە كۆزى يەتمەپتۇ، شۇنىڭ بىلەن بېشى قېتىپ مالايغا قاراپتۇ ۋە:

— ھاي مالاي، بۇ نۆۋەت سەن مېنىڭ ئالدىمغا چۈشۈپ، تېيىز يەردىن ئېتىمنى يېتىلەپ ماڭ! مېنىڭ دەريادىن ئۆتۈۋېلىشىمغا ياردەم قىلىپ يول ئاچ! — دەپتۇ.

— تەقسىر، تېخى ئەتىگەنلا سىلى «ھەرقاچان، ھەر ۋاقىتتا سەن مېنىڭ ئالدىمغا ئۆتمەيسەن. بولمىسا، بۇ ئەدەبسىزلىكىڭ ئۈچۈن كۆرىدىغان كۆرگۈلۈكۈڭ بار!» دېگەنىدىلە. ئەمدى تەقسىر، ئۆزلىرى ئېيتىپ باقسىلا، مەن سىلىنىڭ ئالدىلىرىدا سۇغا كىرسەم، ئەدەبسىزلىك بولمامدۇ؟ بۇ يەردىمۇ ئۆزلىرى ئۆزلىرىنىڭ سۆزلىرىگە ئەمەل قىلىپ ئالدىدا يول باشلاپ كىرىپ بەرسىلە. مەن ئارقىلىرىدىن ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ ماڭاي، — دەپتۇ.

— ياق! مەن سېنى توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغقا بارغاندا، سورۇنغا مېنىڭ ئالدىمدا كىرمە دېگەن. سۇغا ئالدىمدا

كىرمە دېگىنىم يوق! — دەپتۇ باي ئاخۇنۇم ۋە سۆزىنى داۋام قىلىپتۇ، — سۇغا، بولۇپمۇ بۇنداق كەلكۈن سۇغا سەن ئالدىمدا يول باشلاپ كىرىپ، كېچىك تېپىپ ماڭمىساڭ بولمايدۇ!

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ مالاي، — ئاتتىن چۈشسىلە، مەن ئاتنى مىنىپ كىرەي. بۇنداق كىرسەم، سۇغا چۆكۈپ كېتىپ قېلىپ، سىلىگە كۆرۈنمەي قالىمەن! سىلى قورقسىلا ئاتنىڭ چۇلۋۇرىغا ئېسىلىۋالسىلا، بولمىسا مەن قايتىپ چىققىچە تۇرۇپ تۇرسىلا!

بايىنى ئېغىر خىجىللىق بېسىپتۇ. «مالايىنى ئاتلىق ئالدىمغا سالسام، مالاي سۇدىن ئۆتۈپ كېتىپ قالسا، ئاتتىنمۇ، جاندىنمۇ ئايرىلىمەن. ئەڭ ياخشىسى، ئۆزۈم ئاتلىق سۇغا چۈشسەم، ئات ئۈزۈپ ئېلىپ چىقىشى مۇمكىن، ئۇ چاغدا مەن زىيان تارتمايمەن» دەپ ئويلاپ ئاخىر:

— ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى قويۇپ بەر. ئۇنى تۇتۇۋالساڭ ئات ماڭالمايدۇ، — دەپ، ئېتىنى سۇغا سېپتۇ. مالىيى سۇ بويىدا، ئاخۇنۇمنىڭ سۇدىن ئۆتۈشىنى كۆزىتىپ تۇرۇپ قاپتۇ. ئاخۇنۇم سۇنىڭ ئوتتۇرىسىغا بارغاندا، ئېتى سۇغا چۆكۈشكە باشلاپتۇ. ئاخۇنۇم ئارقىسىغا قايرىلىپ قاراپ:

— ھاي مالاي، كەل! ئات چۆكۈپ كەتتى، مېنى قۇتقۇزۇۋال! بۇندىن كېيىن مەن ھەر جاي، ھەر ماكاندا سېنىڭ ئالدىڭدا ماڭماسلىققا قەسەم قىلاي، — دەپ يىلىنىپتۇ.

— ھاي تەقسىر، بۇرۇنمۇ بۇ دۇنيادا سىلى ھېچكىمنى ئالدىلىرىغا ئۆتكۈزمىگەن. ئەمدى ئۇ دۇنياغا بارىدىغان چاغدا مېنى ئالدىلىرىغا سېلىۋالسىلا ياخشى بولمايدۇ. ئۆزلىرى دەپ

كېلىۋاتقان پىلسىرات كۆۋرۈكىدىنمۇ ئامان - ئېسەن ئۆتەلمەيلا. شۇنىڭ ئۈچۈن، ھېلىمۇ مېنىڭ ئالدىمدىراق ئۇ دۇنياغا بېرىپ تۇرغانلىرى تۈزۈك. چۈنكى ئۇ يەردىكىلەرمۇ سىلىنى ئالدىغا ئۆتكۈزۈش ئۈچۈن تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرماقتا! — دەپتۇ.

باي بۇ گەپنى ئاڭلاپ جاۋاب قايتۇرغۇچە بىر دولقۇن كېلىپ يۇتۇپ كېتىپتۇ[1].

ھېكمەت:

بايلاردا بولغان ئەقىل نامراتلاردىنمۇ تېپىلىدۇ. ئۇنىڭدىكى پەرق ئىشلىتىشتە. يەنى ئەقىلنى جارى قىلدۇرىدىغان مەيداندا. سەن ھەرقانچە ئەقىللىق بولساڭمۇ، شۇ ئەقلىڭنى جارى قىلدۇرىدىغان شارائىتقا ئېرىشەلمىسەڭ، ئەپسۇسلۇق ئىچىدە قالىسەن.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 8» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

قېرىلارنىڭ قەدرى

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، تەكلىماكاننىڭ نېرىسىدا بىر زالىم پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. پادىشاھنىڭ قىرىق خوتۇنى، يۈزلىگەن كېنىزىكى بولغاننىڭ سىرتىدا، كۆڭلىنى ئاچىدىغان ئەلنەغمىچى، ئۇسۇلچىلىرى بەش يۈزدىن ئاشىدىكەن. پادىشاھ كېچە - كۈندۈز ئەيش - ئىشرەت، كەيىپ - ساپا بىلەن بولۇپ، پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشى بىلەن قىلچە كارى بولمايدىكەن. پادىشاھ ئەمەلدارلىرىنىڭ ھال - كۈنىمۇ پادىشاھتىن كەم ئەمەس ئىكەن. پۇقرالار بولسا، ئالۋاڭ - ياساقنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئاچ - زار كۈن ئۆتكۈزىدىكەن. پۇقرالار پادىشاھنىڭ سېلىقىنى تۆلىيەلمىگەنلىكتىن زىندانلارغا تاشلىنىدىكەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن پۇقرالاردا پادىشاھقا قارىتا نارازىلىق كۈچىيىپ، دۆلەت مالىمان بولۇشقا باشلاپتۇ. بۇنىڭدىن ئەنسىرىگەن پادىشاھ، بىر كۈنى ئەمەلدارلىرىنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ ئۇلارغا:

— بىزنىڭ مۇشۇنداق كەڭ، مۇنبەت يېرىمىز ۋە سىلەردەك پەم - پاراسەتلىك ئاقىللىرىمىز تۇرۇقلۇق، خەلقنىڭ شۇنچىلىك ئاز سېلىقىنىمۇ تۆلەشكە مادارى نېمىشقا يەتمەيدۇ؟ — دەپ سوئال قويۇپتۇ.

پادىشاھنىڭ سوئالىغا سول قول ۋەزىر جاۋاب بېرىپ:

— بۇنىڭ سەۋەبى، بىزدە تەييارغا ھەييار بولىدىغان تىرىكتاپ قېرىلار ناھايىتى كۆپ. ياشلار تاپقاننى ئاشۇ قېرىلار يەپ تۈگىتىدۇ. بىر كىشى ئىككى ـ ئۈچ كىشىنى قانداق بېقىپ كېتەلەيدۇ؟ ئەھۋالىمىزنىڭ بارغانسېرى ئوساللىشىپ كېتىۋاتقانلىقىمۇ مانا مۇشۇ يەردە. بۇنىڭغا ئۆزلىرى بىر ئەقىل ئىشلىتىپ چارە تاپمىسىلا، ھەر قايسىمىزنىڭ ئامالى بولمىدى. ئىش راۋاجلىنىپ كەتسە شەۋكەتلىك تاجۇ ـ تەخت، كاتتا ئابروييلىرىغىمۇ نۇقسان يېتىش خەۋپى بار، — دەپتۇ.

پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ «ھىم!» دەپتۇ ـ دە، ئەمەلدارلىرىغا 60 ياشتىن ھالقىغان بارلىق ئەر ـ ئايال قېرىلارنى يوقىتىشنى بۇيرۇپتۇ. پادىشاھنىڭ ھۆكۈمى ئىجرا قىلىنىشقا باشلاپتۇ، يۇرتنى ئاھ ـ زار قاپلاپتۇ.

بۇ شەھەرنىڭ ئەڭ چېتىدىكى يېزىدا بىلال ئىسىملىك بىر كىشى ياشايدىكەن. بۇ كىشىنىڭ يېشى 60 تىن ئاشقانلىقى ئۈچۈن ئۇمۇ پادىشاھ قۇربانلىرىنىڭ بىرسى ئىكەن. بىلالنىڭ ئوغلى چېچەن بولۇپ، دادىسىغا بەك كۆيۈمچان ئىكەن. شۇڭا ئۇ دادىسىنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىگە كۆزى قىيماي يوغان بىر كات ياسىتىپ، دادىسىنى ئۇنىڭ ئىچىگە سېلىپ ئۇنى ئۆلۈمدىن ساقلاپ قاپتۇ، قېرىلار تامام ئۆلتۈرۈلۈپتۇ. بۇ ئىش بولۇپ ئۈچ يىلچە ۋاقىت ئۆتە ـ ئۆتمەيلا بۇ ئەلدە قۇرغاقچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپتۇ. پۈتۈن يۇرت قاقاسلىققا ئايلىنىپ، دەريالار قۇرۇپ، بۇلاق كۆزلىرى پۈتۈپ كېتىپتۇ، پۇقرالار ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلۈپ

كېتىشكە باشلاپتۇ. ھەتتا پادىشاھ ئوردىسىدىكىلەرمۇ يىغىۋالغان سۇلىرىنى ئىچىپ بولۇپ، جېنى ھەلقۇمغا كېلىپ قاپتۇ. بۇ قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىش يولىدا توغرا مەسلىھەت بەرگۈدەك بىرمۇ كىشى چىقماپتۇ. مۇشۇنداق قىيىن شارائىتتا پادىشاھ: «كىمكى بۇ قۇرغاقچىلىق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ھەققىدە توغرا مەسلىھەت بېرەلىسە، ئۇنى ئۆزۈمگە ئوڭ قول ۋەزىر قىلىمەن» دەپ پەرمان چىقىرىپتۇ. «بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىققۇدەك كىشى تېپىلىپ، ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرىدىغان بولسا، پادىشاھلىقىمنىمۇ بېرىمەن» دەپتۇ ۋە شۇ سۆزنى ئېيتىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، ئۆزىمۇ ئۇسسۇزلۇقتىن ئۇ دۇنياغا سەپەر قىپتۇ. ئەمەلدارلارنىڭ تولىسى ئۆلۈپ تۈگەپتۇ. بىلالنىڭ بالىسى بۇ ئىشلاردىن دادىسىنى خەۋەرلەندۈرۈپتۇ. شۇ چاغدا بىلال ئۆز ئوغلىغا مۇنداق مەسلىھەت بېرىپتۇ: «سەن بىر پادا كالىنى ئالدىڭغا سېلىپ ھەيدە، ئۇسسىغان كالىلار يەرنى پۇراپ ھۆكۈرەپ ماڭىدۇ. سەن ئۇنىڭ يولىنى توسما، كالا پادىسى قاتتىق ھۆكۈرەپ توپىنى چاپچىپ تۇرۇۋالغان يەرنى كولىساڭ، ئەنە شۇ يەردىن سۇ چىقىدۇ...»

بالا دادىسىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە بىر پادا كالىنى ھەيدەپ مېڭىپتۇ. دېگەندەك كالىلار بىر يەرگە بارغاندا قاتتىق ھۆكۈرۈشۈپ، ئالدى ئىككى پۇتىدا يەرنى تىلغاپ، توپىنى ئاسمانغا پۇرقىتىپتۇ. بالا شۇ ئورۇننى قېزىپتىكەن، دېگەندەك بۇلدۇقلاپ سۇ چىقىپتۇ. خەلق ئۆستەڭ قېزىپ سۇنى يۇرتقا باشلاپتۇ. يۈرىكى سۇغا قانغان يۇرت ئەھلى تىرىشىپ ئىشلەپ

قۇرغاقچىلىق ئۈستىدىن غەلىبە قىلىش بىلەن ئۆزى بەگ، ئۆزى خان ھالدا باياشات تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «قېرىلارنى كاتتا ساقلا، ئۆلۈكنى ھەپتە ساقلا» دېگەن تەمسىل مانا شۇنىڭدىن قالغان ئىكەن[1] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 6» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

چاشقان بىلەن سودىگەر

بۇرۇن بىر سودىگەر ئۆتكەنىكەن. ئۇ سودا قىلىش ئۈچۈن يىراق بىر شەھەرگە بېرىپ دەڭگە چۈشۈپتۇ. دەڭچى قىمارۋاز ئىكەن. ئۇ ئاخشامدا «قىمار ئويناي‌دىغانلار بارمۇ؟» دەپ توۋلاپتۇ. سودىگەر «مەن ئوينايمەن» دەپتۇ. ئىككىسى قىمار ئويناشقا كىرىشىپتۇ. دەڭچى قاراڭغۇ ئۆيدە مۈشۈكنىڭ ئۈستىگە بىر تال شامنى قوندۇرۇپ قويۇپتۇ. سودىگەر ھەيران بولۇپ:

— ھوي، بۇ شام ئۆرۈلۈپ چۈشمەمدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. دەڭچى:

— ياق، بىز تاڭ ئاتقۇچە ئوينىساقمۇ ئۆرۈلۈپ چۈشمەيدۇ، — دەپتۇ.

سودىگەر بۇنىڭغا ئىشەنمەپتۇ، ئىككىسى تىكىشىپتۇ. ئەگەر تاڭ ئاتقۇچە مۈشۈك شامنى ئۆرۈۋەتمىسە سودىگەر دەڭچىگە قىرىق قاچا ئالتۇن بەرمەكچى بوپتۇ. دېگەندەك مۈشۈك شامنى ئۆرۈۋەتمەپتۇ. سودىگەر ئۇتتۇرۇپ قويۇپ قىرىق قاچا ئالتۇننى بېرىپتۇ - دە، ئۆيگە قايتىپ كېلىپ بولغان ۋەقەنى خوتۇنىغا سۆزلەپ بېرىپتۇ. خوتۇنى بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن بىر ھىلە ئىشلىتىپتۇ. بۇلار ئەر - خوتۇن بىرنەچچە ئاي ئۈچ - تۆت چاشقاننى قەپەسكە سولاپ تەربىيىلەپتۇ. چاشقان قەپەسنى

توك ـ توك ئۇرسا سىرتقا چىقىدىغان، توك ـ توك ئۇرسا قەپەسگە كىرىدىغان بولۇپتۇ. سودىگەر چاشقانلارنى ئېلىپ ھېلىقى دەڭجانىڭ قېشىغا كەپتۇ. بۇلار قىمار ئويناپتۇ. دەڭجا يەنە ئۇتكەنىكەندەك قىلىپتۇ. سودىگەرمۇ ئۇقمىغانغا ساپتۇ. دەڭجا:

— ئەگەر مۈشۈك تاڭ ئاتقۇچە شامنى ئۆرۈۋەتسە، مەن پۈتۈن مال ـ دۇنيايىمنى ساڭا بېرىمەن، — دەپتۇ.

سودىگەر تۇيدۇرماي قەپەسگە ئۇرۇپتىكەن، چاشقانلار قەپەستىن بىر ـ بىرلەپ چىقىشقا باشلاپتۇ. چاشقاننى كۆرگەن مۈشۈك بىر ئېتىلىپتىكەن، شام دۈمبىسىدىن چۈشۈپ كېتىپتۇ. ئاڭغىچە سودىگەر چاققانلىق بىلەن قەپەسنى يەنە ئۇرۇپتىكەن چاشقانلار قەپەسگە كىرىپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ سودىگەر دەڭجانىڭ پۈتۈن ئۆي ـ بىساتىنى، مال ـ دۇنياسىنى ئۇتۇۋاپتۇ① .

ھېكمەت:

سېنىڭ ئۇتكۇزگەن خاتالىقىڭ مەڭگۈلۈك ئەمەس، تۈزىتىشكە ئۇنىتىلمەسلىكىڭ مەڭگۈلۈكتۇر.

① توختى قارى ئېيتىپ بەرگەن، «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 6» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

نىيەت ھەممىدىن ئەلا

بۇرۇنقى زاماندا قاسىم ئوغرى دەپ كاتتا، ئەمما پىخسىق بىر ئوغرى ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ بىر دەللال خوتۇنى بولۇپ، تۇغماي ـ تۇغماي ئاخىر بىراقلا يەتتە قىز تۇغۇپتۇ. بۇ قىزلار تەڭلا چوڭ بوپتۇ. بۇ قىزلارغا بايلاردىن، سودىگەرلەردىن، قازىلاردىن ئەلچىلەر كەپتۇ. لېكىن قاسىم ئوغرى قىزلىرىنى ئۇلارغا ياتلىق قىلىشقا ئۇنىماپتۇ. ئاخىر ئۇ قىزلىرىنى ئۆزىگە ئوخشاش ئۇچىغا چىققان ئوغرىلارغا ياتلىق قىلىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئائىلىدە ئوغرى سەككىز بوپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ سەككىز ئوغرى سەككىز تەرەپكە مېڭىپتۇ. قاسىم ئوغرى چوڭ بىر شەھەرگە كەپتۇ. ئۇ بازارنى ئايلىنىپ كېتىپ بارسا، بىر زەرگەرنىڭ ئالدىدا بىرنەچچە زىقچە ئالتۇن تۇرغۇدەك. قاسىم ئوغرى ئالتۇننى قولىغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن زەرگەرنىڭ ئالدىغا كەپتۇ ـ دە:

— ئالتۇنىڭىزنى ساتامسىز؟ — دەپتۇ. زەرگەر:

— ساتىمەن، — دەپتۇ. ئەمما ئىككىسى باھادا كېلىشەلمەي گەپ تالىشىپ قاپتۇ. ئاخىر قاسىم ئوغرى نىيىتىنى بۇزۇپ: «بۇ ئالتۇن مېنىڭ ئىدى، ساتاي دەپ كەلسەم بۇ مۇتىھەم مېنىڭ

دەپ تۇرۇۋالدى» دەپ زەگەرگە تۆھمەت قىپتۇ. زەگەر «ياق، بۇ ئالتۇن مېنىڭ» دەپتۇ. ئۇلار قازىنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. قازى زەگەردىن:

— ئالتۇنۇڭ قانچە زىنقچە ئىدى، — دەپ سورىسا، زەگەر دەپ بېرەلمەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاسىم ئوغرى بىكاردىن - بىكار بىرمۇنچە ئالتۇنغا ئىگە بولۇپ قاپتۇ. بۇ ئالتۇنلارنىڭ بىر قىسمىغا نۇرغۇن مال ئاپتۇ. ماللارنى دەريادىن ئۆتكۈزۈشكە توغرا كەپتۇ. ئۇ بىر كىراكەش بىلەن سۆزلىشىپتۇ، ئۇ بىر سەر ئالتۇن بەرسە كىراكەش ئۇنىڭ ماللىرىنى دەريادىن ئۆتكۈزۈپ بېرىدىغان بوپتۇ. ئەمما، دەريادىن ئۆتتۈۋالغاندىن كېيىن قىزىل كۆزلۈك قىلىپ، كىراكەشكە ھەق بەرمەكتە يوق، ئۇنىڭ قېچىرىنى ئۆزدىنىڭ قىلىۋاپتۇ. ئۇ ئۆيگە كەلسە قىزلىرى «بىزگە يىڭى كىيىم ئېلىپ بەر» دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ئۇ ئۆز يېنىدىن پۇل چىقىرىشقا چىدىماي بىر ھىلە ئىشلىتىش ئۈچۈن بازارغا بارسا، بىر گەزمالچى رەخت سېتىۋاتقانىكەن. قاسىم ئوغرى رەختنى كۆرۈپ يەتتە توپ تاللاپتۇ - دە:

— ھوي قارى، مەن پۇل ئالماي كەپتىمەن، ئۆيگە بېرىپ پۇل ئېلىپ كەلگەچ رەختنى قىزلىرىمغا كۆرسىتىپ كېلەي، — دەپ رەختنى ئېلىپ ئۆيگە كەپتۇ. دەل شۇ چاغدا ئۇنىڭ يەتتە كۈيئوغلى ئۆيدە ئىكەن. ھېچ نەرسىگە ئىگە بولالماي تىتىلداپ تۇرغان كۈيئوغۇللار قاسىم ئوغرىنىڭ ئەكەلگەن ماللىرىغا كۆزى چۈشۈپتۇ - دە، ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈپتۇ.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن يەتتە ئوغرى بىر بولۇپ قاسىم

ئوغرىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇنىڭ بارلىق مال - دۇنياسىغا ئىگە بولۇپ قىزلىرىنى قويۇپ بېرىپ شەھەردىن چىقىپ كېتىپتۇ[1] .

ھېكمەت:

مال - دۇنيانى كۆزلەپ، كىشىلەرگە ئالا نىيەتلىك قىلساڭ، ئۆز - ئۆزۈڭنىڭ ھاياتىغا كىشەن سالىسەن. شۇڭا نىيىتىڭنى دۇرۇس قىل.

[1] جامال شېرىپ ئېيتىپ بەرگەن، «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 6» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

ئۆزۈڭگە تەمەننا قويما

ئەتىياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىر كىرپە ئەتىگەنلىكى دالىدا ئايلىنىپ يۈرسە يىراقتىن بىر توشقان كېلىپ قاپتۇ. كىرپە توشقانغا قاراپ سالام بېرىپتۇ. توشقان كىرپىنىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالماقتا يوق مەسخىرە قىلىپ:

— ھە، كىرپە نەگە بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— توشقان تەقسىر! بۈگۈن ھاۋا ئىنتايىن ياخشى ئىكەن، ساياھەتكە ماڭدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ كىرپە. توشقان ئۇنى مەنسىتمىگەن ھالدا:

— سېنىڭ پۇتلىرىڭ مايماق، بەللىرىڭ دوڭغاق تۇرۇپ، قانداق قىلىپ ساياھەت قىلالايسەن؟ — دەپتۇ.

كىرپىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ تۇرسىمۇ، كۈلۈپ تۇرۇپ:

— تەقسىر مېنىڭ پۇتۇم مايماق بولسىمۇ يۈگۈرىدىغان بولسام مەن سىزدىن ئۆتۈپ كېتىمەن، — دەپتۇ. توشقانىنىڭ غەزىپى ئۆرلەپ:

— كېلە ئەمسە چېپىشىپ باقايلى، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— بولىدۇ. مەن ئەتىگەنلىك چېيىمنى تېخى ئىچمىدىم، ئىچىپ چىققۇچە كۈتۈپ تۇرۇڭ، — دەپتۇ كىرپە.

شۇنداق قىلىپ توشقان بىلەن كىرپە ئىككىسى يۈگۈرۈشىدىغانغا كېلىشىپتۇ. كىرپە ئۇۋىسىغا كىرىپ، يەنە بىر سەپدىشىنى چاقىرىپ:

— بول، چاققان تەييارلان. بىز توشقان بىلەن مۇسابىقىگە چۈشىدىغان بولدۇق، — دەپتۇ. سەپدىشى چۆچۈگەن ھالدا:

— بىز توشقان بىلەن يۈگۈرۈشتە قانداق تەڭ كېلەلەيمىز؟ — دەپتۇ.

— ھەي، ئەخمەق ئىكەنسەن. مەن توشقان بىلەن ئۇ باشقا بارىمەن، سەن بۇ يەردە تۇرىسەن. توشقان يېنىڭغا يېتىپ كەلگەندە «مەن ئاللىقاچان كېلىپ بولغان» دەپ تۇرۇۋەر، — دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، توشقان بىلەن كىرپە ئېتىزنىڭ بېشىغا بېرىپ كەينىگە بۇرۇلۇپ يۈگۈرۈشنى باشلاپتۇ. شۇ ۋاقىتتا توشقان بار كۈچى بىلەن يۈگۈرۈپ، پەللىگە يېتىپ كېلىپ يەنە بىر كىرپىنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ ۋە:

— سەن قاچان كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ. كىرپە:

— مەن ئاللىقاچان كېلىپ بولغان، — دەپتۇ. توشقانىنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، — كېلە يەنە بىر قېتىم چېپىشىپ كۆرەيلى، — دەپتۇ. كىرپە — بولىدۇ، — دەپ يۈگۈرۈشكە تەمشىلىپتۇ.

بۇ قېتىم توشقان بار كۈچى بىلەن قۇيۇندەك چېپىپتۇ. ئۇ پەللىگە يېتىپ كېلىپ قارىسا، ھېلىقى كىرپە ئۆز جايىدا تۇرغۇدەك. شۇنداق قىلىپ توشقان بىر قانچە قېتىم يۈگۈرگەن-

-دىن كېيىن ماغدۇرسىزلىنىپ، يولدا يىقىلىپ ئۆلۈپتۇ. ئىككى كىرپە توشقاننىڭ ئۆزىگە تەمەننا قويۇپ، ئۆز بېشىغا چىققانلىقىنى مەسخىرە قىلىپ ئۆز ئۇۋىسىغا قايتىشىپتۇ① .

ھېكمەت:

ئۆزۈڭنى ھامان باشقىلاردىن ئۈستۈن چاغلاۋەرسەڭ، ئەرزىمەس ئىشلار سەۋەبلىك كۈرسۈك چۈشۈپ كېتىدۇ. شۇڭا ھامان كەمتەر بول. كەمتەرلىك كىشىنىڭ زەر باسقان لىباسى.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 6» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

تىغ يارىسى ساقىيار، تىل يارىسى ساقايماس

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئوتۇنچى بوۋاي ئۆتكەنىكەن. بوۋاي بىر كۈنى جاڭگالدا كېتىۋېتىپ بىر ئېيىق كۈچۈكىنىڭ چوڭقۇر ئورەككە چۈشۈپ كېتىپ چىقالمايۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ قاپتۇ - دە، ئۇنى ئورەكتىن چىقىرىپ قويۇپتۇ. بالىسىنى ئورەكتىن چىقىرىشنىڭ ئامالىنى تاپالماي پىرقىراپ يۈرگەن ئانا ئېيىق، بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ بەك خۇشال بولۇپتۇ ۋە بوۋاينىڭ يېنىغا كېلىپ بېشىنى ئېگىپ تۇرۇپ، — خۇدانىڭ ياخشى بەندىسى ئىكەنسەن، ياخشىلىقىڭنى ئۆلگىچە ئۇنتۇمايمەن، ئىككىمىز ئۆمۈرلۈك دوست بولايلى، — دەپ غىڭشىپتۇ. بوۋايمۇ ئۇنىڭ سۆزىگە ماقۇل بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ھەر قايسىسى ئۆز يولىغا مېڭىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى بوۋاي يەنە جاڭگالغا ئوتۇنغا بېرىپتۇ. ئايلىنىپ يۈرۈپ قويۇق بىر جاڭگالنىڭ ئىچىدە بىر ئېيىقنى كۆرۈپ قاپتۇ. توختا، — دەپتۇ يۈرىكى دۈپۈلدىگەن بوۋاي ئىچىدە، — يېتىپ ئۆلگىچە ئېتىپ ئۆل دېگەن گەپ بار، بىكاردىن - بىكار ئۇنىڭغا يەم بولۇپ بەرمەي يەنە — دەپ قولىدىكى پالتىنى ئېيىققا ئېتىپتۇ. پالتا ئېيىقنىڭ قاق بېشىغا تېگىپتۇ. شۇ ھامان ئېيىقنىڭ بېشىدىن قان شورقىراپ ئېقىپتۇ. ئېيىق ئاچچىقىدا ئوتۇنچىغا قاراپ شۇنداق ئېتىلىپتۇ - يۇ،

بوۋاينى كۆرۈپ ئورنىدا تۇرۇپلا قاپتۇ. بوۋايمۇ ئېيىقنى تونۇپ ئالدىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇقۇشماي قىلىپ قويغان ئىشىغا ئۆكۈنۈپ ئەپۇ سوراپتۇ، ئېيىقمۇ كەچۈرۈپتۇ. ئىككىسى كۆرۈشكەندىن كېيىن، ئېيىق بوۋاينى ئۇۋىسىغا باشلاپ ئاپىرىپ مېۋىلەر بىلەن راسا مېھمان قىپتۇ. ئەتىسى بوۋاي قايتماقچى بوپتۇ، ئېيىق خوشلىشىۋېتىپ:

— ئۇقۇشماستىن بولغان ئىشلاردىن خىجىل بولۇپ يۈرمە، سېنىڭ ياخشىلىقىڭنى ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن. ناۋادا بېشىڭغا كۈن چۈشۈپ قالغۇدەك بولسا مېنى تاپقىن دەپتۇ. بوۋايمۇ:

— ئىككىمىز ئىككى دۇنيالىق ئاغىنە بولدۇق، شۇنچىۋالا ئىشنى كۆڭلۈڭگە ئالماي، يەنە شۇنداق ياخشى مېھمان قىلغانلىقىڭدىن بەك خۇرسەن بولدۇم. لېكىن ئاغىنە، تىنىقىڭ شۇنچىلىك سېسىقكەنكى، كېچىچە سەسكىنىپ ئۇخلىيالماي، تاڭنى ئاران ئاتقۇزدۇم، — دەپ مېڭىپ كېتىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ، ئايلار ئۆتۈپ بوۋاي جاڭگالغا كېلىپ ئېيىق بىلەن يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. بوۋاي يۈگۈرۈپ كېلىپ ئېيىق بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن:

— ۋاي ئاداش قانداقراق؟ ھېلىقى پالتا جاراھەتلەندۈرگەن يەر ساقايدىمۇ؟ — دەپتۇ، شۇ چاغدا ئېيىق:

— ئۇ يارىغۇ ئاللىقاچان ساقىيىپ كەتتى. لېكىن، سېنىڭ ھېلىقى «تىنىقىڭ سېسىق ئىكەن» دېگەن گېپىڭ تېخىچە يۈرىكىمدىن چىققىنى يوق. چۈنكى كونىلار «تىغ يارىسى ساقىيار، تىل يارىسى ساقايماس» دېگەن ئەمەسمۇ؟ — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

خۇشاللىق ئەمگەكتە

رىۋايەت قىلىنىشىچە، يەر يۈزىدىكى بارلىق شاھلارنىڭ شاھى، ھايۋانات ۋە قۇشلارنىڭ تىلىنى بىلىدىغان سۇلايمان پادىشاھ، بىر كۈنى ئوردىدىكى بارلىق ۋەزىر – ۋۇزرا، قازى – قۇززات، ئاتارمەن – چاپارمەنلىرىنى يىغىپ بۇيرۇق قىلىپ: ھازىر پادىشاھ مۈلكىگە تەۋە خەزىنىلەردە ئالتۇن – كۈمۈش، تاغ – يايلاقلاردا مال – ۋاران، ساڭلاردا ئاشلىق ۋە باشقا يېمەكلىكلەر تولۇپ، ھەددى – ھېسابسىز كۆپىيىپ كەتتى. بۈگۈندىن باشلاپ ئاينىڭ ئاخىرىغا قەدەر تەييارلىق قىلىپ، يەتتە مىڭ يەرگە داش قازان ئېسىڭلار. ئاندىن جاھاندىكى ھەممە ھايۋانات، ئۇچار قۇشلارنى مېھمانغا چاقىرىڭلار. بۇلار يېمەكلىك ئىزدەپ ئاۋارە بولماي، بىر كۈن مېھمان بولۇپ قورساقلىرىنى تويغۇزۇپ خۇشال – خۇرام ئويناپ – كۈلۈۋالسۇن دەپ جاكارلاپتۇ.

بۇ بۇيرۇقنى ئاڭلىغان ئوردا ئەمەلدارلىرى، مىڭلىغان ئوردا خىزمەتچىلىرى، كېنىزەك – چۆرىلەر ۋە قۇللارنى ئىشقا سېلىپ، چوڭ داغدۇغا، قىقاس – چۇقانلار بىلەن تەييارلىق ئىشىنى باشلىۋېتىپتۇ. بۇ تەييارلىقتىن دۇنيادىكى بارلىق مەۋجۇداتلار خەۋەردار بوپتۇ. ئۇلار تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ پادىشاھقا خەۋەر يەتكۈزۈپتۇ.

سۇلايمان پادىشاھ ئۇلۇڭ قول ۋەزىرىگە: «بېگى ئاينىڭ بىرىنچى كۈنىگە بارلىق ھايۋانات، ئۇچار - قۇشلارنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلىپ، دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىگە يۈزلىگەن چاپارمەنلەرنى ئەۋەتىڭلار» دەپ پەرمان قىپتۇ. سۇلايمان پادىشاھمۇ ئاينىڭ بىرىنچى كۈنى ئەتىگەندە ناغرا - سۇناي، داقا - دۇمباقلارنى چالدۇرۇپ، ئوردا مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن ئاتلىنىپ زىياپەت مەيدانىغا كېلىپ، بارلىق مېھمانلارنىڭ زىياپەتتىن كېيىن بولىدىغان ئويۇن - تاماشىلىرىنى كۆرۈش ۋە بۇلارنىڭ ئۆزىگە ئېيتقان تەشەككۈر ئالقىشلىرىنى ئاڭلاش ئۈچۈن، مەخسۇس ياسالغان شاھ سۇپىسىغا چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ.

بۇ زىياپەتنى باشقۇرىدىغان ئەمەلدار: «قېنى مېھمانلار تاماققا بېقىڭلار» دەپ تەكلىپ قىلغانىكەن، ئالدى بىلەن دېڭىزدىن يەتتە مىڭ لەھەڭ چىقىپ، يەتتە مىڭ قازانغا تەييارلىغان تاماقنى بىر سۈمۈرۈش بىلەن يەپ تۈگىتىپ، دېڭىزغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. زىياپەتكە يىغىلغان پۈتۈن جان - جانىۋار ئۇچار قۇشلار ئاچ قېلىپ نارازىلىق بىلدۈرۈپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ھەزرىتى سۇلايمان تەڭلىكتە قېلىپ، ئاسمانغا قاراپ، ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ: «يا ئاللا! ھەممە جان - جانىۋارنىڭ ئۆز ئەمگىكى بىلەن، ئۆز تۇرمۇشىنى ئۆتكۈزۈشى كۆڭۈللۈك ئىكەن، مەن خاتا قىلىپتىمەن» دەپتۇ[1] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

پوچى پادىشاھ

— بۇرۇنسىدا بىر پوچى پادىشاھ بار ئىكەن. بىر كۈنى ئۇ زېرىكىپ كېتىپتۇ - دە، جايلارغا «كىم مېنى يالغانچىلىقتا يېڭەلىسە، ئەلنىڭ يېرىمىنى بېرىمەن!» دەپ ئېلان چىقىرىپتۇ.

بىر پادىچى يىگىت ئېلاننى كۆرگەندىن كېيىن پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ:

— پادىشاھى ئالەم دادامنىڭ بىر تال ھاسىسى بار، ئۇ شۇنداق ئۇزۇنكى ئۇنىڭ بىلەن كېچىدە ئاسماندىكى يۇلتۇزلارنى ئۆركۈتكىلى بولىدۇ، — دەپتۇ.

— بۇنىڭ نېمە ھەيران قالغۇچىلىكى بار، دادامنىڭ بىر چىلىمى بار، تاماكا چەككەندە ئۇنى قۇياشتا تۇتاشتۇرىدۇ! — دەپتۇ پادىشاھ. پادىچى يىگىت كېتىپتۇ. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بىر ماشىنچى كېلىپ:

— ھەي پادىشاھى ئالەم، مەن بۇرۇنلا كەلمەكچىدىم بىراق تۈنۈگۈن چاقماق چېقىپ ئاسماننى يىرتىۋەتكەچ شارقىراپ يامغۇر يېغىپ كەتتى، شۇنىڭ بىلەن ئاسماننى يامايمەن دەپ كېلەلمىدىم، — دەپتۇ.

— سەن ياخشى ئىش قىلىپسەن، ئەمما بوش ياماپ قويۇپسەن. بۈگۈن ئەتىگەندە يەنە يامغۇر ياغدى! — دەپتۇ

پادىشاھ. ماشىنىچى غىلىك قىلالماي كېتىپ قاپتۇ. ئارقىدىنلا بىر ياغاچچى كەپتۇ. ئۇ بۇرۇن ئوردا سالغانىكەن.

— نېمىشقا كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ ئۇنىڭدىن.

— شېرىكلىرىمگە ۋەكالەتەن سىلىدىن ئىش ھەققىمىزنى ئالغىلى كەلدىم. سىلە ئىش ھەققى ئۈچۈن بىزگە بىر كورە ئالتۇنغا قەرزدار، — دەپتۇ ياغاچچى.

— مەن سەنلەرگە قاچان قەرزدار بولدۇم؟ — دەپ ئالدىراپ سوراپتۇ پادىشاھ.

— سىلە قەرزدار بولمىسىلا، مەن نېمىشقا پۇل ئالغىلى كېلىمەن؟ سىلە تۇرغان ئوردىنى بىز سالمىدۇقمۇ!

— يالغانچىلىق قىلىۋاتىسەن!

ياغاچچى بۇ گەپنى ئاڭلاپ كۈلۈپ تۇرۇپ:

— سىلە يالغانچىلىقتا يېڭىلدىلە. ئەمدى ئەلنىڭ پىرىمىنى ماڭا بېرەلا! — دەپتۇ.

پادىشاھ ئۆزىنىڭ يېڭىلىپ قالغانلىقىنى سېزىپ دەرھال:

— ياق سەن راست سۆزلەۋاتىسەن! — دەپ گېپىنى ئۆزگەرتىپتۇ.

— راست سۆزلىگەن ئىكەنمەن ماڭا بىر كورە ئالتۇن بېرىشلىرى كېرەكتە! — دەپتۇ ياغاچچى. پادىشاھ ئامال قىلالماي ياغاچچىغا بىر كورە ئالتۇن بېرىپتۇ[1] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

ھېكمەت:

سەن ئۆزەڭنى ھەرقانچە ئەقىللىق چاغلىساڭمۇ، بەربىر يېڭىلىپ قالىدىغان چاغلىرىڭ بولىدۇ. شۇڭا مەنمەنلىكنى ئۆزۈڭدىن يىراق قىل.

مالغا ھېرىس، جانغا خىرىس

بۇرۇنقى زاماندا بىر سودىگەر ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ تەلەيخان ئىسىملىك بىر ۋاپادار ئايالى ۋە ئامەت ئىسىملىك ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە سودىگەر تىجارەت قىلىش ئۈچۈن بىر سەھراغا يولغا چىقىپ يېرىم يولغا كەلگەندە، يوغان بىر تۈپ قېرى سېدە دەرىخىنىڭ سايىسىدە ئارام ئاپتۇ ۋە ئاندىن كېيىن سەھرا بازىرىغا بېرىپ سودىسىنى تۈگىتىپ ئۆيگە قايتىپ كەپتۇ. ئۇ تىجارىتىدە كۆپ پايدا ئالغانلىقى ئۈچۈن كېيىنكى بازارغا ئوغلىنىمۇ بىللە ئېلىپ مېڭىپتۇ ۋە ھېلىقى يوغان سېدە سايىسىدە ئارام ئاپتۇ. بىر چاغدىن كېيىن سودىگەر ئويغىنىپ قارىسا ئوغلىنى يىلان چېقىپ ھالسىزلاندۇرۇپتۇ. بۇ ھالنى كۆرگەن سودىگەر يىلاننى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن قولىغا تاش ئاپتۇ. يىلان زۇۋانغا كېلىپ:

— ھەي ئادىمىزات! مېنى ئۆلتۈرسەڭ ئوغلۇڭ تىرىلىپ قالارمۇ؟ — دەپتۇ.

— ئوغلۇم تىرىلمىسىمۇ جانغا ـ جان ئالىمەن، — دەپتۇ سودىگەر.

— مەن ساڭا بىر ساندۇق ئالتۇن بېرەي، مېنىڭ جېنىمغا زامىن بولمىغىن، — دەپتۇ يىلان قۇيرۇقىنى شىپاڭلىتىپ تۇرۇپ

ۋە سودىگەرنى يول سىرتىدىكى بىر ئېدىرلىققا باشلاپ بېرىپ، بىر ساندۇقنى كۆرسىتىپتۇ. سودىگەر ساندۇقنى ئېچىپ ئالتۇنلارنى كۆرگەندىن كېيىن يىلاننىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈپتۇ.

يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن سودىگەر بۇ يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ قېرى سېدە سايىسىدە ئايالى بىلەن ئارام ئاپتۇ. بۇ قېتىم يىلان سودىگەرنىڭ ئايالىنى چېقىپ ئۆلتۈرۈپتۇ. غەزەپكە كەلگەن سودىگەر يىلاننى چوقۇم ئۆلتۈرمەكچى بولۇپ يوغان بىر تاشنى قولىغا ئاپتۇ.

— ئەي سودىگەر، بۇ قېتىممۇ مېنى ئەپۇ قىلساڭ، مەن سېنى ئوبدان رازى قىلاتتىم، — دەپتۇ يىلان يالۋۇرۇپ تۇرۇپ. سودىگەر يىلاننىڭ ئۆتكەنكى سېخىيلىقىنى ئەسلەپ، قولىدىكى تاشنى تاشلاپتۇ. يىلان بۇ نۆۋەت بىر ساندۇق ئالتۇن بىلەن بىر كومزەك ياقۇت بېرىشكە ۋەدە بېرىپتۇ. سودىگەر يىلاننىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ ۋە يىلاندىن ئالغان ياقۇت بىلەن بىر ساندۇق ئالتۇننى ئېلىپ قايتىپتۇ. كۈنلەر ئۆتۈپ سودىگەر بۇ يولدىن يەنە بىر قېتىم ئۆتۈپ، يىلاننىڭ ماكانى بولغان بۇ قېرى سېدىنىڭ سايىسىدە يەنە ئارام ئېلىپ ئۇخلاپ قاپتۇ. ئويغىنىپ قارىسا يىلان نەشتىرىنى سوزغىنىچە سودىگەرگە قاراپ تۇرغۇدەك، سودىگەر يىلاننىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ قولىغا تاياق ئېلىشقا تەييارلىنىپتۇ. يىلان سودىگەرنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈپتۇ. سودىگەر يىلانغا يالۋۇرۇپتۇ. يىلان ئۇنىڭغا قىلچە پىسەنت قىلماي:

— ئەي ئەخمەق، ئاۋۋال ئوغلۇڭنى چاقتىم، ئىبرەت ئالمىدىڭ. كېيىن ئايالىڭنى چاقتىم يەنە ئىبرەت ئالمىدىڭ. سەن

مال ـ دۇنياغا ھېرىس بولغانلىقنىڭ ئۇچۇن بۇ ئاقىۋەت ئۆزۈڭگە كېلىشىنى ئويلىمىدىڭ. مال ـ دۇنياغا بېرىلمەي، مېنى ئۆلتۈرگەن بولساڭ بۇ ھالغا قالماس ئىدىڭ، — دەپ ئۇنى چېقىپتۇ ـ دە، كۆزدىن غايىب بوپتۇ. سودىگەرمۇ جان ئۈزۈپتۇ. سودىگەرنىڭ بۇ ھالىدىن خەۋەر تاپقان ئەل ـ يۇرت ئۇنىڭ بۇ ھالىغا ئېچىنىپتۇ. ئاخىر كىشىلەر سودىگەرنىڭ مال ـ دۇنياغا بولغان ئاچكۆزلۈكىنى مەسخىرە قىلىپ، ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن ئۇنىڭغا «ھېرىسباي» دېگەن لەقەمنى قويۇشۇپتۇ①.

ھېكمەت:

مال ـ دۇنيا سەۋەبلىك ئاپەتنىڭ ئالدىنى ئالمىساڭ، شۇ ئاپەت تۈپەيلى ھاياتىڭنى ئاخىرلاشتۇرىسەن. مال ـ دۇنياغا ھېرىس بولما، يالىڭاچ كەلگەن ئىكەنمىز، يالىڭاچ كېتىمىز.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

كۈچ بىرلىكتە

بىر يىلى قاتتىق قۇرغاقچىلىق بولۇپ، ئۈچ ئايغىچە بىر تامچىمۇ يامغۇر ياغماپتۇ. بىر ئائىلىدە بىللە ياشاۋاتقان ئۈچ ئاكا ـ ئۇكا ئاخىر قۇدۇق قېزىپ سۇ چىقارماقچى بولۇشۇپتۇ. ئۇلار ئۈچ كۈن قاتتىق ئىشلىگەن بولسىمۇ، سۇ چىقماپتۇ. چوڭ ئاكىسى ئالقىنىدىكى قاپارتمىلارغا قاراپ:

— بۇ قۇدۇقتىن سۇ چىققاندىن كېيىن، سۇنى ئۆزۈم تەقسىم قىلىمەن. چۈنكى قۇدۇق قېزىپ سۇ چىقىرىش چارىسىنى سىلەرگە مەن كۆرسەتكەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان كەنجى ئىنىسى ئالدىراپ ـ تېنەپ ۋارقىراپ كېتىپتۇ:

— ياق بۇ ئەقىلنى سىلەرگە مەن كۆرسەتكەن، شۇڭا سۇنى مەن تەقسىم قىلىمەن! — ئوتتۇرانچىسى غىڭ ـ پىڭ قىلماپتۇ ـ يۇ، لېكىن ئىچىدە:

«ئاكام بىلەن ئىنىم ئۆز كۆمچىگە چوغ تارتىۋاتىدۇ. ئۇلار بىلەن بىللە ئىشلەپ نېمە ئالالمىغۇدەكمەن» دېگەنلەرنى ئويلاپتۇ ـ دە، ئەتىسى باشقا بىر جاينى تېپىپ ئۆزى يالغۇز قۇدۇق قېزىشقا باشلاپتۇ.

كەنجىسىمۇ چوڭ ئاكىسى بىلەن بىر كۈن بىللە ئىشلەپ ھېرىپ ھالى قالماپتۇ. ئۇمۇ كۆڭلىدە: «ئاكامنىڭ يېشى چوڭ،

ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرالمايمەن» دەپ ئويلاپتۇ ـ دە، ئەتىسى ئۇمۇ ئايرىم بىر قۇدۇق قېزىشقا كىرىشىپتۇ.

ئۈچ ئاكا ـ ئۇكا ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا ئىشلەپتۇ. ئەمەلىيەتتە ھېچقايسىسى قۇدۇقتىن سۇ چىقىرالماي، ئۈچىلىسى ئۇسسۇزلۇق ئازابىدىن ئۆلۈپتۇ[1] .

ھېكمەت:

پۇتمىگەن ئىشقا تۆھپە تالىشىدىغان، ئۆزىنىلا ئويلاپ باشقىلارنى كۆزگە ئىلمايدىغان كىشىلەرنىڭ ھاياتى، مەغلۇبىيەت بىلەن تاماملىنىدۇ.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

يالغاننى ئوخشىتىش

بۇرۇن مەلۇم بىر يېزىدا ئىككى ئاكا ـ ئۇكا ئۆۋچى بولغانىكەن. ئاكىسى دائىم يالغان سۆزلەپ كىشىلەرنى ئىشەندۇ-رىدىكەن، ئىنىسى بولسا راستچىل ئىكەن. ئاكىسىنىڭ يالغان سۆزلەپ كىشىلەرنى ئىشەندۈرگىنىگە قاراپ، ئۇمۇ ئاكىسىنى دو-راپ باققۇسى كەپتۇ ـ دە، بىر كۈنى ئۆۋدىن قايتىپ ئەتراپىغا ئولىشىۋالغان كىشىلەرگە قاراپ:

— مەن بۈگۈن بىر كېيىكنىڭ كەينى تۇيىقىغا ئاتقانىدىم، ئوق كېيىكنىڭ قۇلاق تۈۋىدىن چىقىپ كەتتى، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان كىشىلەر «يالغان» دەپ چۇرقىرىشىپ كېتىپتۇ ۋە زادىلا ئىشەنمەپتۇ. ئىنىسىنىڭ ئوسال ئەھۋالدا قالغانلىقىنى كۆرگەن ئاكىسى دەرھال ئارىغا چۈشۈپ:

— راست ـ راست! ھېلىقى كېيىك ئارقا پۇتى بىلەن قۇلاق تۈۋىنى قاشلاۋاتقانىكەن. ئۇ دەللەپ ئېتىۋېدى، ئوق كېيىكنىڭ ئارقا پۇتىنىڭ تۇيىقىدىن كىرىپ، قۇلاق تۈۋىدىن چىقىپ كەتتى، — دەپ يالغان گۇۋاھلىق بەرگەنىكەن، كۆپچى-لىك بۇنىڭغا ئىشىنىپتۇ. ئاكىسىنىڭ بۇ ماھارىتىنى كۆرگەن ئىنىسى ئىچىدە: «ھەرقانداق ھۈنەرنى قىلىپ كۆرگەن كىشىلا، ئۇنىڭ ھۆددىسىدىن تولۇق چىقالايدىكەن» دەپتۇ[1] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

ئادىل شاھنىڭ ئىزباسار تاللىشى

ئۆتكەن زاماندا مۇشۇ ماكاندا بىر ئادىل پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. تۇرمۇشتا روناق تاپقان خەلق ئۇنىڭغا قايىل ئىكەن. پادىشاھنىڭ شانۇ ـ شەۋكىتى خەلق ئارىسىدا كۈنسېرى ئاشقان، مال ـ دۇنياسى تولۇپ ـ تاشقان بولسىمۇ، بېشى ئەللىكتىن ئاشقىچە بىرەر پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسىغا يېتەلمەپتۇ. بۇ خىيال كېچە ـ كۈندۈز ئۇنىڭ كاللىسىدىن كەتمەپتۇ. پادىشاھ نۇرغۇن سەۋەب، تالاي دۇئا تەلەپ قىلىپ، ئاخىر بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. «بارى يوقى بىر بالام، باش كۆزلىرى تاز بالام» دېگەندەك، بۇ شاھزادە تۇغما دۆت، ئەلەس ئىكەن. پادىشاھ ئوغلىنىڭ ئەيىبىنى ئوڭلاش ئۈچۈن كۆرسەتمىگەن داڭلىق ھېكىم ـ تېۋىپ قالماپتۇ. ئەمما شاھزادىگە قىلىنغان داۋا كار قىلماپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، شاھزادىنىڭ بېشى ئون بەشكە يېتىپتۇ. پادىشاھ ھەر قېتىم شاھزادىنى كۆرگەندە چوڭقۇر غەم ـ قايغۇغا پاتىدىكەن. پادىشاھمۇ قېرىپ، بەللىرى مۈكچىيىپ، چاچ ساقاللىرى ئاقىرىپ باقى ئالەمگە يېقىنلىشىپتۇ. پادىشاھ ئاجىز شاھزادىنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ، خانلىقنىڭ تېخىمۇ گۈللەپ ـ ياشنىشى، خەلقنىڭ ئامانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئەنئەنىنى بۇزۇپ، دانا، ئادىل بىر كىشىنى ئۆزىگە ۋارىس قىلىپ تەيىنلەش قارارىغا كەپتۇ ۋە دەرھال ئوردا ئەھلىنى يىغىپ، بۇ ئىش ئۈستىدە كېڭشىپتۇ. ئوردا ئەھلى پادىشاھنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەن بولسىمۇ، باشقا بىرەر كىشىنى پادىشاھنىڭ ۋارىسلىقىغا نامزات قىلىپ كۆرسىتىشكە جۈرئەت قىلالماپتۇ. خان ئوردىسىدا ئارمان ئىسىملىك قارا نىيەت، سۇيىقەستچى بىر مۇلازىم بار ئىكەن. ئوردا ئەھلى ئۇنى «خۇشامەتكۈي» دېيىشسە، پۇقرالار «چايان» دەپ ئاتايدىكەن. مۇلازىملار ئۇنىڭدىن بىزار ئىكەن. كاسىپ، دېھقانلار زار ـ زار ئىكەن. ئۇ ۋەزىر ـ ۋۇزرا، بەگلەرنى مېھمان قىلىپ باقىدىكەن. يېتىم ـ يېسىر، تۇللارنى نەشتەر ئۇرۇپ چاقىدىكەن. ئارمان بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ، ھەممە ھىيلە ـ نەيرەڭلىرىنى ئىشقا سېلىپ، پادىشاھتىن يۇقىرى مەنسەپ، كۆپلەپ نەپ ئېلىش ئۈچۈن، زەھەرلىك دىلىنى يوشۇرۇپ، خۇشامەت تىلىنى چايناپ، ئوردا ئىچىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ سۆزلەشكە باشلاپتۇ. ئۇ پادىشاھنى بىر ھازا ماختىغاندىن كېيىن شاھزادىنى كۆككە كۆتۈرۈپ ماختاشقا كۆچۈپتۇ.

— ئېھ، كەرەملىك شاھىم، جانابلىرىنىڭ بۇ دانا ھىممىتىگە پۈتۈن ئوردا ئەھلى رەھمەت ئېيتىدۇ. پۈتۈن ئەقىل ـ پاراسىتىمنى ئىشقا سېلىپ كۆپ ئويلاندىم. بىز كۆپ يىللاردىن بۇيان داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ئادەت، نىزاملارغا رىئايە قىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ ۋارىسى قىلىپ يەنىلا يۈزلىرى تولۇنئايدەك، قامىتى چىناردەك، كۆزلىرى بۇلاقتەك، قاشلىرى بەرگى قىياقتەك، بېشى بۇلۇتقا تەگكەن، ئەقلى كامالەتكە يەتكەن شاھزادىمىزنى ...

خۇشامەتچى ئارماننىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە پادىشاھنىڭ سەۋىر - تاقىتى تۈگەپتۇ. غەزەپ - نەپرەتتىن چىرايلىرى كۆكىرىپ كېتىپتۇ - دە:

— بەس، تىلىڭنى تارت ئىپلاس! تۆت ئاياغلىق بولۇپ ئۆمىلەپ، تىلىڭ بىلەن يەرنى يالاپ، ئوردا ئىچىنى ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ كۆزۈمدىن يوقال! — دەپ شۇنداق ۋارقىراپتۇكى، پۈتۈن ئوردا ئىچى زىلزىلىگە كەپتۇ. ئىپلاس ئارمان پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى بىر - بىرلەپ بەجا كەلتۈرۈپ، ئىتقا ئوخشاش تۆت ئاياغلىق مەخلۇق سىياقىدا ئوردىدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

پادىشاھ شۇ مەيداننىڭ ئۆزىدىلا، ئۆز جەمەتىدىن بولمىغان تېخى ئوتتۇز ياشقا توشمىغان، ئادىل، بىلىملىك، دانىشمەن، قاۋۇل بىر يىگىتنى ئۆزىگە ۋارىس قىلىپ بېكىتىپتۇ.

پادىشاھنىڭ بۇ ئادىل، كەسكىن تەدبىرىگە ھەممە قايىل بوپتۇ. ئوردا ئەھلى بىر قېتىم ئاچچىق ساۋاققا نائىل بولۇپتۇ. خەلقنىڭ كۆڭلى يايراپ خۇشاللىققا تولۇپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

ھەر ئىش قىلساڭ، كېيىنلىكنى ئويلا

بۇرۇنقى زاماندا مەخسۇت ئىسىملىك بىر سودىگەر ئۆتكەن بولۇپ، تولىمۇ باي ئادەم ئىكەن. بۇ سودىگەرنىڭ ئۆيىنىڭ يېنىدا ھۆسەن ئىسىملىك بىر نامرات چەۋەنداز بولۇپ، ئۇنىڭ چىرايلىق ئارغىمىقىدىن باشقا ھېچنېمىسى يوق ئىكەن. بىر كۈنى مەخسۇت پېشايۋاندا سايىداپ ئولتۇرۇپ، يىراقتىكى قۇملۇقتا ئات مىنىپ ئوقتەك تېز كېتىۋاتقان ھۆسەننى كۆرۈپ قاپتۇ. ئەسلىدە ئاتنىڭ رەڭگى سارغۇچ قۇم رەڭدە بولۇپ، مەخسۇت باي چاڭ - توزان ئىچىدە چېپىپ كېتىۋاتقان ئاتنى كۆرمەي، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ھۆسەننىلا كۆرگەنىكەن. باينىڭ ئىچى قىزىپ: «پاھ ئۇنىڭ ئېتى ئادەتتىكى ئات ئەمەس، دۇلدۇل ئىكەن. بۇنداق ئات مەندەك باينىڭ قولىدا بولماي ھۆسەندەك گادايىنىڭ قولىدا بولغىنى بەكمۇ قاملاشمىغان ئىش. بۇ ئاتنى جەزمەن قولغا كىرگۈزۈشۈم كېرەك» دەپ ئويلاپتۇ. ئەتىسى ئۇ ھۆسەننى ئۆيىگە چىللاپ:

— ئېتىڭنى ماڭا ساتقىن، مەن ساڭا ئىككى ئاتنىڭ پۇلىنى بېرەي، — دەپتۇ. ھۆسەن بۇنىڭغا كۆنمەپتۇ. باي يەنە ئارىغا ئادەم سېلىپ:

— مىڭ تىللا بېرەي، ئېتىڭنى ماڭا سېتىپ بەر، — دەپتۇ.

ھۆسەن ئۇنىڭغا:

— بۇ ئات كىچىكىمدىن تارتىپ ماڭا ھەمراھ بولۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ ماڭا بىر تۇغقان قېرىنداشتىنمۇ قەدىرلىك. شۇڭا ئاتنىڭ كاللىسىدەك ئالتۇن بەرسەڭمۇ ساتمايمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

باي يەنىلا نىيىتىدىن يانماپتۇ. بىر كۈنى ئۇ ھۆسەننىڭ يىراق بىر جايغا سەپەر قىلماقچى ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئالدىنئالا ئۆزىنى نىقابلاپ، ھۆسەن ئۆتىدىغان يول ئۈستىگە كېلىپ، ئېغىر كېسەل قىياپىتىگە كىرىپ يېتىۋاپتۇ.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي، ھۆسەن بۇ جايدىن ئۆتۈپتۇ ۋە ئۆلەر ھالغا چۈشۈپ ياتقان بۇ «كېسەل» نى كۆرۈپ قىلچە ئىككىلەنمەي ئاتتىن چۈشۈپتۇ ـ دە، ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، ئاغزىغا بىر تامچە ـ بىر تامچىدىن سۇ تېمىتىپتۇ. مەخسۇت باي كۆزىنى ئاچماي، زۇۋانمۇ سۈرمەي، بۇ ھىممەتنى قوبۇل قىپتۇ. ئاندىن ھۆسەن ئۇنى ئېتىغا مىنگەشتۈرۈپ، قۇملۇقتىن ئېلىپ چىقىپ كېتىۋاتقاندا، مەخسۇت باي ھۆسەننى ئاتتىن ئىتتىرىپ چۈشۈرۈۋېتىپتۇ ـ دە، قېچىپ كېتىپتۇ. چەۋەنداز ھۆسەن ئۆزدىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ ئىسقىرتىپتۇ. ئات ئۆز ئىگىسىنىڭ تونۇش بەلگىسىنى ئاڭلاپ، ئارقىسىغا قايتىپ كەپتۇ. ھۆسەن مانا شۇ چاغدىلا بۇ ئالدامچىنىڭ مەخسۇت باي ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. ھۆسەن قاتتىق غەزەپلىنىپ مەخسۇت بايغا:

— بۇ قىلمىشىڭ بەكمۇ ئوساللىق بولدى. ئەگەر بۇ ئاتنى شۇنچە ياخشى كۆرسەڭ بوپتۇ ئال. ساڭا بىر تىيىن ھەق ئالماي بېرىۋېتەي. ئەمما ئادەملەرگە مۇشۇ ئاتنى مىنىپ ماختانغىنىڭدا،

بۇ ئاتنى رەزىل ئۇسۇل بىلەن قولغا كىرگۈزگىنىڭنى ھەرگىز دېمىگىن، — دەپتۇ.

بۇنىڭدىن ھەيران بولغان مەخسۇت باي:

— نېمە ئۈچۈن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئادەملەر، — دەپتۇ ھۆسەن، — ئەگەر سېنىڭ مۇنداق پەسكەش ئۇسۇل قوللانغىنىڭنى بىلىپ قالسا، ئۇلار يولدا پالاكەتكە ئۇچرىغان ئادەملەرنى يولۇقتۇرغاندا ئالدامچى ئوخشايدۇ، دەپ قۇتقۇزۇۋالمايدىغان بولۇپ قالىدۇ. ئۇ چاغدا، نۇرغۇنلىغان ياخشى ئادەملەر قۇملۇقتا بىھۇدە ئۆلۈپ كەتمەمدۇ؟

بۇ گەپنى ئاڭلىغان مەخسۇت باي گەپ قىلالماي تۇرۇپ قاپتۇ. ئۇ: «ھۆسەن ئۆزى شۇنچە قىيىن ئەھۋالدا تۇرۇقلۇقمۇ، يەنىلا باشقىلارنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىدۇ. مەن بولسام...» دەپ ئويلاپتۇ ۋە ئازابلانغان ھالدا ياش تۆكۈپ تۇرۇپ:

— مەن راستىنلا بەك ئەسكى ئىش قىلىپتىمەن. سەن مېنى ئەپۇ قىلارسەنمۇ؟ — دەپتۇ.

— بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلمىساڭلا بولدى، — دەپتۇ چەۋەنداز ۋە باينى ئېتىغا مىندۈرۈپ ئېلىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇلار ئىككىسى ئوبدان دوستلاردىن بولۇپ قاپتۇ.

ھېكمەت:

ھەرقانداق مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن قوللانغان تەدبىرىمىز، تەربىيىۋى ئەھمىيەتكە ئىگە بولسا، توسالغۇسىز ھالدا ئالغا ئىلگىرىلىيەلەيمىز. ئەكسىچە بولسا، ئەل نەزىرىدىن چۈشىمىز.

36 سوئال

ئۆتكەن زاماندا، سۇللۇغ دېگەن شەھەردە كاتتا بىر سودىگەر بولغان ئىكەن. ئۇ مال ـ دۇنياسىنىڭ كۆپلۈكىدىن سانىنى بىلمەيدىكەن. ئۇنىڭ دۇنيادىكى بارلىق مەملىكەتلەردە كارۋان سارايلىرى، سارايلاردا قۇل ـ دېدەكلىرى بار ئىكەن. سودىگەرنىڭ ھەممە بايلىقىدىن ئېشىپ چۈشىدىغان بىر بايلىقى بار ئىكەن، ئۇ بولسىمۇ ئوغلى ئابدۇنەبى ئىكەن.

ئابدۇنەبى شۇنداق بىر ئىنسان ئىكەنكى، دۇنيادىكى بىلىم ـ ھۈنەرنىڭ ھەممىسىنى پىششىق بىلىدىكەن. ئابدۇنەبى چوڭ بولۇپ دادىسىغا ياردەملىشىپ، سودا ـ سېتىق ئىشلىرىنى پۇختا ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ كۆڭلىگە سەپەر قىلىش ئىستىكى چۈشۈپتۇ. ئۇ دادىسىغا:

— ئەي مېھرىبان دادا، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۆز يۇرتۇمدىن چىقماي سودا قىلدىم. خۇدايىم ساقلا، بىرەر قازايىقەدەر يېتىپ، خۇدا سىزدىن ئامانەتنى ئالغاندا، سودا ئىشلىرى ماڭا قالىدۇ. شۇڭا، سىزنىڭ بارىڭىزدا كۆزۈمنى پىشۇرۇپ، ئەقلىمنى ئاشۇراي دەيمەن. رۇخسەت قىلسىڭىز، باشقا مەملىكەتلەرگە بېرىپ سودا ـ سېتىق قىلىپ كېلەي، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان سودىگەر بىر ھازا ئويلانغاندىن كېيىن:

— ياخشى ئويلاپسەن، قېنى قايسى مەملىكەتكە باراي دەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— چىن ماچىنغا بارايمىكىن دەيمەن، — دەپتۇ ئوغلى.

شۇنداق قىلىپ، ئابدۇنەبى چىن ماچىنغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇنىڭ ئېلىپ ماڭغىنى تاۋار ـ دۇردۇن، شايى ـ ئەتلەس بولماستىن، بەلكى ساپلا كىتاب ئىكەن.

ئەمدى گەپنى چىن مەملىكەتلىرىدىن ئاڭلايلى:

چىن مەملىكىتىدە مەھمۇد شاھ دەپ ئاتىلىدىغان بىر پادىشاھ بولغان ئىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ مەلىكە مېھرىئاي ئىسىملىك بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىزمۇ سودىگەر ئابدۇنەبىگە ئوخشاش بىلىملىك قىز ئىكەن، قىز بويىغا يەتكەندە بىر كۈنى بىر چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە بىر تاغنىڭ ئۈستىدە تۇرغۇدەكمىش، ئەتراپىدا ھەرخىل گۈل ـ گىياھلار بار ئىمىش. ئۇ گۈللەردىن بىر دەستە گۈل تىزىپ پۇراي دەپ تۇرۇشىغا، تۇيۇقسىز ھاۋادىن بىر قۇش ئۇچۇپ كېلىپ، قىزنى قاماللاپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلەي دەپ تۇرۇشىغا، گۈللەر ئارىسىدىن بىر يىگىت چىقىپ قىزنى قۇشنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغۇدەكمىش ۋە قىزغا قاراپ: «ئەي مەلىكەم، ئەگەر ياتلىق بولۇشنى خالىسىڭىز، سىزگە جۈپ بولۇشنى خالىغان كىشىدىن 36 سوئال سوراڭ. سوئالىڭىزغا جاۋاب بېرەلمىسە، ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرمەستىن، بىلىم ئېلىشقا دالالەت قىلىپ يولغا سالغايسىز» دەپ كۆزدىن غايىب بوپتۇ. مەلىكە چۆچۈپ ئويغانسا كۆرگىنى چۈش ئىكەن.

شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە، باشقا مەملىكەتلەردىن نۇرغۇن شاھزادىلەر مەلىكە مېھرىئاينىڭ داڭقىنى ئاڭلاپ، ئەلچى ئەۋەتىپ-

تۇ. لېكىن ئۇ شاھزادىلەرنىڭ ئەلچىلىرى مەلىكىنىڭ 36 سوئالى تۇگۇل، تۆت سوئالىغىمۇ جاۋاب بېرەلمەپتۇ. ئەسلى ئىش مۇنداق بولغانىكەن: مەلىكە ھېلىقى چۈشىدىن كېيىن قانداق ئەلچى كېلىشتىن قەتئىينەزەر، ئالدى بىلەن ئۇ كىشىنى كۆزىدىن كەچۈرىدىكەن. بۇنىڭدىن مەقسەت، چۈشىدە كۆرگەن ھېلىقى يىگىتنى ئوڭدا كۆرۈۋېلىش ئىكەن. چۈنكى مەلىكە مېھرىئاي ئۇ يىگىتنىڭ ئوتىدا پۇچۇلىنىپ، ھېچ ماجالى قالمىغان ئىكەن. شۇڭا «شۇ يىگىت كېلىپ قالسا ئەجەب ئەمەس» دەپ ھەرقانداق ئەلچىنى ئۆز كۆزىدىن كەچۈرۈپ ئاندىن سوئال سورايدىكەن.

ھەپتە ئۆتۈپتۇ، ئاي ئۆتۈپتۇ. ئارىدىن ئالتە ئاي ئۆتكەندە، مەلىكە ئۆز ھۇجرىسىدا ئولتۇرسا، بىر كېپىنەك كىرىپ كەپتۇ ھەم بىردىنلا زۇۋانغا كېلىپ مەلىكىگە قاراپ: «ئەي مەلىكەم، سۇللۇغ شەھىرىدىن بىر سودىگەر كەپتۇ. ئۇنىڭ ئېلىپ كەلگەن ماللىرى ئىنتايىن كۆپ بولسىمۇ، لېكىن ساپلا كىتاب ئىكەن. سىز چۈشىڭىزدە كۆرگەن يىگىت شۇ بولمىسۇن يەنە» دەپتۇ.

سودىگەر ئابدۇنەبىمۇ مەلىكىنىڭ داڭقىنى يول بويى ئاڭلاپ، مەلىكىگە غايىبانە ئاشىق بولۇپ قالغانىكەن. شۇڭا كۆڭلىدە مەلىكىنىڭ سوئاللىرىغا جاۋاب بېرىپ، ئۇنى ئۆز ئەمرىگە ئېلىشنى ئويلاپ كەلگەنىكەن.

سودىگەر ئابدۇنەبى مەلىكىنىڭ شەھىرىگە كەلگەن ھامان، مەھمۇد شاھنىڭ ئوردىسىغا كىرىپ مەلىكىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ ھەمدە جاۋاب بېرىشكە تەييارلىنىپتۇ. مەلىكە ئابدۇنەبىنىڭ بوي - تۇرقىغا، چىراي شەكلىگە قاراپ، چۈشىدە ئۆزىنى قوشنىڭ چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇۋالغان يىگىتنىڭ

دەل ئۆزى ئىكەنلىكىنى سېزىپتۇ - دە:

— ئەي سودىگەر، مەن سەندىن 36 سوئال سورايمەن. ئەگەر جاۋاب بېرەلىسەڭ پۈتۈن توي چىقىمىنى ئۆزۈم تارتىپ، مەملىكىتىمگە 40 كېچە - كۈندۈز توي - تاماشا قىلىپ بېرىپ، ئەمرىڭگە ئۆتىمەن. جاۋاب بېرەلمىسەڭ ماللىرىڭنى نىسەنگە ئېلىپ، ئۆزۈڭنى زىندانغا تاشلايمەن. بۇنىڭغا نېمە دەيسەن؟ — دەپتۇ.

— خوپ دېگىنىڭىزچە بولسۇن، مەن رازى. قېنى سوئالىڭىزنى باشلاڭ. قۇلىقىم سىزدە، — دەپتۇ يىگىت.

مەلىكە سوئالنى باشلاپتۇ:

— پادىشاھ نېمە بىلەن ئۇلۇغلىنىدۇ؟

— خەلقپەرۋەرلىك بىلەن.

— پادىشاھ قانداق ئىشتا زاۋال تاپىدۇ؟

— نەپسانىيەتچىلىك بىلەن.

— قانداق كىشى ئەڭ كۈچلۈك بولىدۇ؟

— بىلىملىك كىشى.

— قايسى ئىش پۇقرالىرىنى پادىشاھتىن يۈز ئۆرۈتىدۇ؟

— تەسلىمچىلىك.

— قانداق كىشى جېنى چىقماي تۇرۇپ ئۆلىدۇ؟

— يالغانچى.

— قانداق ئادەم ئاسان قېرىيدۇ؟

— خوتۇنى ئۇرۇشقاق ئەر، ئېرى يالغانچى خوتۇن.

— قانداق ئىش ئادەمنىڭ ئابرويىنى ئۆستۈرىدۇ؟

— ئاجىزلارنىڭ بېشىنى سىلاش.

— قايسى ئىش ئادەمنى كىشىلەردىن يىراقلاشتۇرىدۇ؟
— چېقىمچىلىق.
— قانداق قىلغاندا سودىگەر روناق تاپىدۇ؟
— باھادا ئادىل بولغاندا.
— قانداق ئىش ئوردىنىڭ بەرىكىتىنى قاچۇرىدۇ؟
— ھارام سودا.
— قانداق ئادەم ھەققىي بولىدۇ؟
— ئۆز ئېلىگە سادىق ئادەم.
— قانداق كىشى دوستلۇققا يارىمايدۇ؟
— دوستىنىڭ سىرىنى ئاشكارىلايدىغان كىشى.
— ئىنسانىنىڭ پەزىلىتى نېمە بىلەن ئۆلچىنىدۇ؟
— ئەخلاق بىلەن.
— ئادەمنىڭ قىممىتى نېمىدە؟
— بىلىمدە.
— قايسى ئىشنىڭ چېكى يوق؟
— ئەل ئۈچۈن خىزمەت قىلىشنىڭ.
— دۇنيانى نېمە قېرىتىدۇ؟
— پىتنە - ئېغۋا.
— ئادەم ئۈچۈن ئەڭ قايغۇلۇق كۈن قايسى؟
— ئۆزى ياخشى كۆرگەن نەرسىدىن ئايرىلغان كۈن.
— ئاياللار ئۈچۈن ئەڭ مۇقەددەس ئىش قايسى؟
— ئىپپەت - نومۇسنى ساقلاش.
— ئاياللارنى نېمە چاكىنىلاشتۇرىدۇ؟
— ھەددىدىن ئارتۇق شاللاقلىق.

— قىز - يىگىتلەرنىڭ خۇشاللىق كۈنى قايسى؟
— توي قىلسا ۋىسال شەربىتىنى ئىچكەن كېچە.
— قانداق ئىش ئادەمنىڭ يۈزىنى چۈشۈرىدۇ؟
— ئاچكۆزلۈك.
— قانداق تاماق ئەڭ لەززەتلىك؟
— ئۆزى ئەجىر سىڭدۈرۈپ يېگەن تاماق.
— ئادەم نېمە بىلەن ئۇلۇغلىنىدۇ؟
— يېڭىلىق يارىتىش بىلەن.
— ئادەمنى نېمە زەئىپلەشتۈرىدۇ؟
— خۇراپىيلىق.
— قانداق كىشى ئەڭ ئېسىل كىشىلەردۇر؟
— ۋەدىسىگە ۋاپا قىلغان كىشىلەر.

مەلىكە سوئال سوراپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، كۆڭلىدە سودىگەر ئابدۇنەبىگە ئاپىرىن ئوقۇپتۇ ۋە ئۇنىڭدىن مۇھەببەت توغرىسىدا سوئال سوراپتۇ:

— ئادەمنىڭ ياشىشى نېمە بىلەن؟
— مۇھەببەت بىلەن.
— مۇھەببەت دېگەن نېمە؟
— چىن دىلدىن ياخشى كۆرمەك.
— مۇھەببەتنىڭ ئاچقۇچى نېمە؟
— ۋاپا قىلماق.
— قانداق مۇھەببەت ئەڭ ساپ بولىدۇ؟
— ھەر ئىككى تەرەپ بىر - بىرىنى ياخشى كۆرگەن مۇھەببەت.

— قىز - يىگىتلەرنىڭ مۇھەببىتىنى نېمە ئاجىزلاشتۇرىدۇ؟

— ئېغىر تويلۇق.

— ئائىلە قانداق قىلغاندا روناق تاپىدۇ؟

— ئەر - ئايال ئىناق بولغاندا.

مەلىكە مېھرىئاي ئابدۇنەبىدىن سورايدىغان سوئال تاپالماي قاپتۇ. بۇنى سەزگەن ۋەزىرلەردىن بىرى مەلىكىگە ئىشارەت بېرىپ، ئۆزىنىڭ بىر قانچە سوئال سورايدىغانلىقىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. بۇنى بىلگەن مەلىكە مېھرىئاي ئابدۇنەبىگە قاراپ:

— ئەي سودىگەر، ھازىرغىچە سورىغان سوئاللىرىمغا توغرا جاۋاب بەردىڭىز، قالغان سوئالنى ۋەزىرلەر سورايدۇ. بۇنىڭغا نېمە دەيسىز؟ — دەپتۇ.

— بولىدۇ، — دەپتۇ ئابدۇنەبى تەمكىنلىك بىلەن.

ھېلىقى ۋەزىر سوئالنى باشلاپتۇ.

— مەملىكەتنى نېمە خارابلاشتۇرىدۇ؟

— بىھۇدە ئۇرۇش قىلىش.

— قانداق ئۇرۇش ئاسان مەغلۇپ بولىدۇ؟

— ناھەق قان تۆكىدىغان ئۇرۇش.

— قانداق نەرسە ئادەمنى ئاسان خورىتىدۇ؟

— ئادەمنى ئاسان خورىتىدىغان تۆت نەرسە بار:

(1) قىمار، (2) شاراب، (3) ئوغرىلىق، (4) يالغانچىلىق.

— پادىشاھلار قانداق قىلغاندا ئادىل پادىشاھ بولالايدۇ؟

— پادىشاھنىڭ قازىسى ئادىل بولغاندا.

— دۇنيانىڭ تۈۋرۈكى نېمە؟

— ھەقىقەت.

شۇنىڭ بىلەن سوئال - جاۋاب تۈگەپتۇ. پادىشاھ مەھمۇد، بولغۇسى كۈيئوغلىنىڭ بىلىمىگە قايىل بولۇپ، قىرىق كېچە - كۈندۈز توي قىلىپ، مەلىكە مېھرىئايىنى سودىگەر ئابدۇنەبىگە قوشۇپ سۈللۇغ ئېلىغا يولغا سالپتۇ. سودىگەر ئابدۇنەبى مەلىكە مېھرىئاي بىلەن بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ.

ئىش قىلغاندا ئەتراپلىق ئويلاش كېرەك

بۇرۇنقى زاماندا ئىككى دوست بولۇپ، بىرىنىڭ ئىسمى زاھىت يەنە بىرىنىڭ ئىسمى ساھىت ئىكەن. ئۇلار خان ئوردىسىدا بىللە ئىشلەيدىكەن.

پادىشاھ زاھىتقا بەك ئىشىنىدىكەن، ساھىت بۇنىڭغا ھەسەت قىلىدىكەن. بىر كۈنى ساھىت پادىشاھتىن ئۆزىگە مۇھىم ۋەزىپە تاپشۇرۇشنى تەلەپ قىپتۇ. دەل شۇ پەيتتە ئوردا ئالدىدىن بىر كالا ھارۋىسى ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىكەن، پادىشاھ ئۇنىڭغا:

— سەن بېرىپ، ھارۋىدىكىلەرنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سوراپ كەلگىن، — دەپتۇ.

ساھىت دەرھال بېرىپ، سوراپ كەلگەندىن كېيىن پادىشاھقا:

— ھارۋىدا ئىككى ئادەم بار ئىكەن. بىرىنىڭ ئىسمى رىيات، يەنە بىرىنىڭ ئىسمى ئەمىر ئىكەن، — دەپ خەۋەر قىپتۇ.

— پادىشاھ يەنە:

— ئۇلار قەيەرگە بارىدىكەن، شۇنى سوراپ كەلگىن، — دەپتۇ.

ساھىت ھارۋىنىڭ كەينىدىن قوغلاپ بېرىپ، سورىۋالغاندىن كېيىن قايتىپ كېلىپ پادىشاھقا:

— ئۇلار چىمەنتاغ دېگەن جايغا بارىدىكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

— ئۇلارنىڭ ئۇ يەرگە بېرىپ نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىنى سوراپ كەلگىن، — دەپتۇ پادىشاھ. ساھىت يەنە يۈگۈرۈپ بېرىپ، ئۇلارنىڭ توي مۇراسىمىغا قاتناشقىلى بارىدىغانلىقىنى ئۇقۇپ كەپتۇ.

— ئۇلار كىمنىڭ تويىغا قاتنىشىدىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ. ساھىت يەنە ئامالسىز ھارۋىنى قوغلاپ بېرىپ، ھارۋىدىكى بىر كىشىنىڭ ئىنىسىنىڭ تويىغا قاتنىشىدىغانلىقىنى سوراپ كەلگەندىن كېيىن، ھاسىراپ - ھۆمۈدىگەن ھالدا سورىغان ئەھۋالنى پادىشاھقا ئېيتىپتۇ. بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ، يەنە بىر كالا ھارۋىسى خان ئوردىسى ئالدىدىن ئۆتۈپتۇ. پادىشاھ زاھىتنى چاقىرىپ، ھارۋىدىكىلەرنىڭ كىم ئىكەنلىكىنى سوراپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. زاھىت ئەھۋالنى سوراپ بىلگەندىن كېيىن پادىشاھقا:

— ھارۋىدا ئولتۇرغانلار كامىل ۋە ئۇنىڭ ئوغلى ئىكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ ئۇلار نەگە بارىدىكەن، — دەپ سورىغاندا، زاھىت ئۇلارنىڭ قازىخانىغا بارىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

— ئۇلار ئۇ يەرگە بېرىپ نېمە ئىش قىلىدىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ، — پادىشاھ.

— بىر كىشى بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن ئۇلاردىن ئۈچ مىڭ تەڭگە قەرز ئالغانىكەن، ھازىرغىچە قايتۇرۇپ بەرمەپتۇ. ئۇلار شۇ ئىش ئۈچۈن قازىغا ئەرز قىلغىلى بارىدىكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. زاھىت

پادىشاھ بۇنى ئاڭلاپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ساھىتقا:

— سەن ئۇقۇشماقچى بولغان ئەھۋالنى بەش قېتىم بېرىپ ئاران بىلىپ كەلدىڭ. بىراق زاھىت بولسا، بىرلا قېتىم بېرىپ ھەممە ئەھۋالنى ئىگىلەپ كەلدى. بىرەر ئىش قىلغاندا ئەتراپلىق ئويلاپ، ئەستايىدىل ئىشلەش كېرەك. ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە پىششىق بىلىۋېلىش كېرەك. بولمىسا كۆزلىگەن مەقسەتكە يەتكىلى بولمايدۇ، — دەپتۇ.

ساھىت ئۆزىنىڭ يېتەرسىزلىكىنى تونۇپ، زاھىتنىڭ ئىش بېجىرىش ئىقتىدارىنىڭ ئۆزىگە قارىغاندا يۇقىرى ئىكەنلىكىگە قايىل بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن زاھىتقا ئىچى تارلىق قىلمايدىغان، بىرەر ئىش بولسا مەسلىھەتلىشىدىغان ياخشى دوستلاردىن بولۇپ قاپتۇ[1] .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىل نەشرى.

دېھقان بىلەن موزدۇز

بىر دېھقان بىكار بولسىلا موزدۇزخانىغا بېرىپ، يېيىپ قويۇلغان ئاياغلارنى كۆرىدىكەن. قاقباش موزدۇز ئۆز دۇكىنىدىكى ئاياغلارغا دېھقانىنىڭ ھەۋەس بىلەن قاراپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، كۆڭلىگە بىر ھىيلە پۈكۈپتۇ.

بىر كۈنى دېھقان يەنە ئاياغ كۆرگىلى بېرىپتۇ، موزدۇز ئۇنى دۇكانىغا چاقىرىپ ئەكىرىپ:

— قەدىرلىك مېھمان، ئەگەر خالىسىڭىز ئاياغلارنىڭ ئەڭ ياخشىسىدىن بىر جۈپ تاللىۋېلىڭ، ھەق ئالمايمەن، — دەپتۇ. دېھقان بىر تىيىن پۇلمۇ خەجلىمەي، ئۆزى خالىغان ئاياغتىن ئالالايدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، قىن - قىنىغا پاتماي قاپتۇ ۋە موزدۇزدىن نېمە شەرتى بارلىقىنى سوراپتۇ.

— پەقەت ئۈچ كۈن گەپ قىلمىسىڭىزلا بولىدۇ، باشقا شەرت يوق، — دەپتۇ موزدۇز.

دېھقان بۇنى ناھايىتى ئوڭاي چاغلاپ، ئىچ - ئىچىدىن خۇشال بوپتۇ. ئۇزاقتىن بېرى كۆزىگە چىرايلىق كۆرۈنگەن بىر جۈپ ئاياغنى تاللىۋېلىپ، مەپتۇن بولغان ھالدا ئۆيىگە قايتىپتۇ. خوتۇنى ئاي پاشاخان ئاياغنىڭ ناھايىتى چىرايلىق ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ:

— يائاللا، بۇنىڭغا قانچە پۇل خەجلىدىلە؟ — دەپ سوراپتۇ.

دېھقان لام ـ جىم دېمەي ھېجىيىپلا تۇرۇپتۇ. ئاي پاشاخان ئاياغنى قولىغا ئېلىپ:

— ھۇي ئۆلگۈر! پۇلنى زايا قىلىپ مۇشۇنداق قىممەت ئاياغنىمۇ ئالىدىكەنمۇ؟ بۇنى سەن كىيەمسەن؟ — دەپ كايىپتۇ ۋە ئاياغنىڭ نەرخىنى يەنە سۈرۈشتۈرۈپتۇ. دېھقان يەنىلا گەپ قىلماي بىردەم قولىنى پۇلاڭلىتىپ، بىردەم بېشىنى لىڭشىتىپ، قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ. ئېرىنىڭ بۇ قىلىقىنى كۆرۈپ ئاي پاشاخان تېۋىپ چاقىرىپتۇ.

تېۋىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا جىن چاپلاشقانلىقىنى ئېيتىپ، باخشىنى چاقىرتىپ پىرە ئويناتقۇزۇشنى دەۋەت قىپتۇ.

باخشى ۋە ئۇنىڭ داپكەشلىرى، ئاي پاشاخاننىڭ ئۆيىگە كېلىپ دېھقاننى پىرە ئويناتقىلى باشلاپتۇ. بۇنىڭغا ئاچچىقى كەلگەن دېھقان گەپ ـ سۆز قىلماي قولىنى قالايمىقان پۇلاڭلاتقان بولسىمۇ، بەرىبىر كار قىلماپتۇ. باخشى ۋە داپكەشلەر دېھقاننى پىرە ئويناتقىلى قارا تەرگە چۆمۈلدۈرۈۋېتىپتۇ. دېھقان يەنىلا ئاچچىقىنى بېسىپ، پۇلسىز ئاياغقا ئېرىشىش ئۈچۈن ھەممىسىگە بەرداشلىق بېرىشكە تىرىشىپتۇ.

شۇ ئەسنادا ئاي پاشاخان موزدۇزنى ئۆيىگە باشلاپ ئەكەپتۇ. موزدۇز دېھقان بىلەن يالغۇز پاراڭلىشىپتۇ:

— قانداق؟ گەپ قىلماسلىق تەسمىكەن؟ ئەمدى سىز سۆزلىسىڭىز بولىدۇ. گەرچە بىز پۇتۇشكەن ۋاقىت توشمىغان بولسىمۇ، مەن ھەممىدىن كەچتىم. سىز ھازىردىن باشلاپ سۆز-

لەۋېرىڭ، ئاياغ سىزگە تەئەللۇق بولدى. سىز ھەقىقەتەن بۇ ئاياغقا ئېرىشتىڭىز، — دەپتۇ ـ دە، دېھقان بىلەن خوشلىشىپ كېتىپ قاپتۇ. دېھقان كۆرەڭلىگەن ھالدا خوتۇنىغا:

— قارا مەن بىر تىيىنمۇ خەجلىمەي بۇ ئاياغقا ئېرىشتىم! — دەپتۇ. ئارقىدىنلا ئىشنىڭ جەريانىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ.

— نېمە، نېمە؟ — دەپ سەكرەپ كېتىپتۇ ئاي پاشاخان، ھۇ ھىيلىگەر موزدۇز! ئۇ سېنىڭ كېسىلىڭنى داۋالايمەن دەپ ۋەدە بېرىپ، مەندىن يۈز تەڭگە ئالغانىدى، ئەمما بۇ ئاياغ ئاران ئەچچە ئون تەڭگىگىلا يارايدۇ① .

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى — 12» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1991 ـ يىل نەشرى.

ھەر كىم ئەمگىكى بىلەن قەدىرلىك

زامانىنىڭ زامانىسىدا بىر دانىشمەن باغۋەن ئۆتكەنىكەن. بۇ
دانىشمەنگە باغۋەنچىلىك كەسپى ئاتا ـ ئانىسىدىن مىراس قالغا-
نىكەن. دانىشمەن كىچىككىنە بېغىنى كېڭەيتىپ، ئۇنىڭغا ئانار،
ياڭاق، ئۈزۈم تېلى ۋە ئالما كۆچەتلىرىنى سالپتۇ. دانىشمەن
كۆچەتلىرىنى قېتىقىنىپ پەرۋىش قىلغاچقا، ئۇزۇن ئۆتمەي كۆ-
چەتلىرى بۈك ـ باراقسان ئۆسۈپ مول مېۋە بېرىپتۇ.

ئۆز ئەمگىكىنىڭ مېۋىسىدىن بەھرىمەن بولغان دانىشمەن ئۆز بېغى-
نىڭ شېرىن ـ شېكەر مېۋىلىرى بىلەن يۇرت ـ جامائەتنى راسا
مېھمان قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن دانىشمەننىڭ ئىززەت ـ ئابرويى
ئېشىپ ئۆسۈپ، نام ـ شۆھرىتى جاھانغا پۇر كېتىپتۇ. بىراق
بىر ياخشىغا بىر يامان ھەر جايدا بار دېگەندەك، شۇ زامانلاردا
دانىشمەن باغۋەننى كۆرەلمەيدىغان ئوقەتچى باققاللار بار ئىكەن.
ئۇلار «باغۋەننىڭ كاساپىتىدىن بىزنىڭ سودىمىز ئاقمايۋاتىدۇ»
دەپ ھېس قىلىپ، خېلى بۇرۇنلا دانىشمەن باغۋەننى ئۇجۇقتۇ-
رۇشنىڭ كويىغا چۈشكەنىكەن. بىر بازار كۈنى، باققاللارنىڭ
سودىسى ئاقماي قاپتۇ. بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمىغان باققاللار،
كەچتە بىر ئاشخانىغا جەم بولۇپ تاماق يېگەچ دانىشمەن باغۋە-

نىڭ بېغىنى ۋەيران قىلىشنى پىلانلىشىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار
پۇل دېسە جېنىنى بېرىدىغان كاززاپتىن بىر نەچچىنى سېتىۋې-
لىپ، تەڭ كېچە بىلەن دانىشمەن باغۋەننىڭ بېغىغا كىرىپ ئوت
قويۇۋېتىپتۇ ـ دە، دەرھال تىكىۋېتىپتۇ.

ئەتىسى دانىشمەن باغۋەن ئورنىدىن تۇرۇپ باغقا كىرسە،
بارلىق كۆچەتلىرى كۆيۈپ كۈلگە ئايلىنىپ بولغانىكەن. دانىش-
مەن باغۋەن ۋەيران بولغان بېغىغا قاراپ ئۆكسۈپ ـ ئۆكسۈپ
يىغلاپ كېتىپتۇ. يۇرت ـ مەھەللە قەۋمى، دانىشمەن باغۋەنگە
تەسەللى بېرىپتۇ ۋە باغنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈ-
شۈپ بېرىپتۇ.

كۆز كېتىپ، قىش كەپتۇ. قىشتىن كېيىن باھار كەپتۇ.
دانىشمەن باغۋەننىڭ كۆز يېشىدىن ئاللا تەسىرلىنىپتۇ. ئۇزۇن
ئۆتمەي باغقا ئاللانىڭ ئەلچىسى خىزىر يېتىپ كېلىپ دۇئا قىپتۇ.
نەتىجىدە دانىشمەن باغۋەننىڭ كۆچەتلىرى تېز ئايىنىپ كۆركەم
ئۆسۈپتۇ، باغ ئىلگىرىكىدىن بىرنەچچە ھەسسە كۆپ مېۋە بېرىپ-
تۇ. يۇرت ئەھلى باغدىن قايتا بەھرىمەن بولۇپتۇ. كېيىنكى يىلى
قارانىيەت باققاللار سودىسىنىڭ ئاقماي قالغانلىقىدىن ئىچى ئۆر-
تىنىپ، دانىشمەن باغۋەننىڭ بېغىنى يەنە كۆيدۈرۈپ تاشلاشنى
پىلانلىشىپتۇ. ئۇلار تەييارلىقنى پۈتتۈرۈپ، تۈن يېرىم بولغاندا
باغقا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. كېتىپ بېرىپ ئۇيقۇچىلىقتا يولدىن
ئېزىپ قاپتۇ. تاڭ ئېتىشقا ئاز قالغاندا ئۇلار تىك ھاڭنى كۆرمەي
يىقىلىپ چۈشۈپتۇ ـ دە، ئېلىپ ماڭغان تۇترۇقلىرى ئۆزلىرىگە
تۇتۇشۇپ كېتىپ كۆيۈپ كۈل بولۇپتۇ.

دانىشمەن باغۋەن يۇرت ئەھلىنىڭ ھىمايىسىدە تېخىمۇ روناق تېپىپتۇ ۋە بېغىنى ئاۋادىغا يەتكۈزۈپتۇ[1] .

ھېكمەت:

باشقىلارنىڭ نەتىجىسىنى كۆرەلمەي، ئۇلارنىڭ ئەمگىكىنى زايا قىلساڭ، ئۆزۈڭگىلا ئەمەس، باشقىلارغىمۇ زىيان يەتكۈزگەن بولىسەن. ھاياتتا ياخشى نام قالدۇرۇشنىڭ ئاساسى، باشقىلارنىڭ ئەمگىكىنى قەدىرلەش، شۇ ئاساستا خەلق ئۈچۈن بىر كىشىلىك تۆھپە قوشۇشتا.

① غوپۇر روزى رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ئۆز ئەقلىڭ بىلەن تەپەككۇر قىل

قەدىمكى زاماندا بىر كاۋىچى بىلەن بىر قاپاقچى ئۆتكەنىكەن. كاۋىچى كاۋا تېرىيدىكەن. چۈشكەن كاۋىنى سېتىپ كۈنلىرىنى بەختلىك ئۆتكۈزىدىكەن. قاپاقچى قاپاق تېرىيدىكەن، سايىسىغا خۇشتار ئىكەن. شۇڭا قاپىقى پىلەك سۇنۇش بىلەنلا پەرۋىشنى توختىتىدىكەن.

بىر كۈنى، قاپاقچى كاۋىچىنىڭ ھويلىسىدىكى باراڭدا ساڭگىلاپ تۇرغان يوغان كاۋىلارنى كۆرۈپ:

— سىز كاۋا تېرىماي، بېشىڭىزغا بالا تېرىپسىز. ئەگەر سىز كاۋا بارىڭى ئاستىدا ئۇخلاپ قالسىڭىز، كاۋىلار ئۈزۈلۈپ چۈشۈپ كاللىڭىزنى يەنجىپ ئۆلتۈرۈپ قويمامدۇ؟ — دەپتۇ. كاۋىچى بولسا، قاپاقچىنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ سەل ئارىسالدا بولۇپ قاپتۇ ـ دە:

— ئۇنداقتا قانداق قىلسام بولار؟ — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن قاپاقچى:

— بۇنىڭ چارىسى ئاسان، — دەپلا باراڭدىن بىر تال بادىرىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ، كاۋىلارنىڭ بىرىنى قويماي ئۇرۇپ يەنجىۋېتىپتۇ. نەتىجىدە كاۋىچىنىڭ بىر يىللىق ئەجرى بىكار

بولۇپ، زور زىيان تارتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كاۋىچىنىڭ بېشىغا قىشنى قانداق ئۆتكۈزۈشنىڭ غېمى چۈشۈپتۇ. بۇنىڭغا پەرۋايى - پەلەك قاپاقچى كاۋىچىغا:

— ئاغىنە، مېنىڭ قاپاق بارىڭىمنى كۆرۈپ باق. مەن ساڭا ئوخشاش بالا تېرىغىنىم يوق، — دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كاۋىچى ئۇنىڭ ھويلىسىدىكى قاپاق بارىڭىنى كۆرۈشكە بېرىپتۇ ۋە:

— بۇرادەر، باراڭدا بىر تالمۇ قاپاق يوققۇ؟ — دەپتۇ. قاپاقچى تېرىكىپ:

— مەن ساڭا ئوخشاش ئەخمەق ئەمەس، قاپاق چۈشۈپ، باراڭ ئاستىدا ئۇخلاپ قالغاندا، بېشىمنى يېرىپ ئۆلتۈرۈپ قويمىسۇن دەپ پىلەك ئايىنغاندا پەرۋىش قىلىشنى توختاتقانمەن. سەن كاۋىلىرىڭغا ئەنە شۇنداق قىلىشىڭ كېرەك، — دەپتۇ.

شۇ ئەسنادا، ئىشىك ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر دانىشمەننىڭ بۇ گەپنى ئاڭلاپ قەۋەت ئاچچىقى كەپتۇ - دە، ھويلىغا كىرىپلا قاپاقچىدىن قاپاق سوراپتۇ. قاپاقچى تۇرۇپلا قاپتۇ. كاۋىچىدىن كاۋا سورىغانىكەن، كاۋىچى:

— قاپاقچى ئۇرۇپ يەنجىۋەتتى، — دەپتۇ.

— دانىشمەننىڭ كاۋىچىغا خەيرى - خاھلىق قىلغۇسى كەپتۇ - دە، ئۇنىڭغا قاپاقچىنىڭ ئېغىلىدىكى ئىككى قويىنى يېتىلىتىپ قويۇپتۇ ۋە قاپاقچىغا:

— ئەمدى توغرىلاشتى، — دەپ كېتىپ قاپتۇ① .

① غوپۇر روزى رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 - يىلدىكى ساندىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

باشقىلارنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ توغرا - خاتالىقىغا ھۆكۈم قىلماي تۇرۇپ ئىش تۇتساڭ، ئەمگىكىڭ قەدىرسىز بولىدۇ. ئۇنىڭ قەدرىنى قىلىدىغىنى ئالدى بىلەن ئۆزۈڭ.

ئۆزۈڭگە مەڭگۈ تايان

بار ئىكەنۇ ـ يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ ـ توق ئىكەن. تېرىق تۇلۇمدا، پىتىم بۇلۇڭدا ئىكەن. شۇ زامانلارنىڭ بىرىدە جاڭگالدىن ئوتۇن تېرىپ سېتىپ كۈن كەچۈرىدىغان ھاشىم ئىسىملىك بىر بوۋاي بولغانىكەن. ئۇ بوۋاي باللىق چاغلىرىدىن تارتىپ 70 ياشلارغىچە ئوتۇن تېرىپ سېتىپ، بىر ئائىلىدىكى ئۈچ جان ئادەمنى بېقىپ كەلگەنىكەن. ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە بوۋاي ئەمدىلا 17 ياشقا كىرگەن ئوغلىنى سىنىماقچى بولۇپ، جاڭگالدىن ئوتۇن تېرىپ سېتىپ، كۈنلۈك تەمنات ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. لېكىن بۇ ئوغۇل «دادا مەن ئوتۇن يىغىشنىغۇ يىغارمەن، ئەمما ئېشەككە قانداق ئارتىپ كېلەرمەن» دەپتۇ.

ھاشىم بوۋاي ئوغلىغا:

— بالام، ئاشۇ ئوتۇن يىغىدىغان جاڭگالدا ئىلاجى ئاخۇن دېگەن كىشى بار. سىز ئوتۇننى تەل قىلىپ قويۇپ، دوڭگە چىقىپ ئىلاجى ئاخۇن ئاكىنى چاقىرىڭ. ئىلاجى ئاخۇن ئاكا كېلىپ سىزگە ياردەملىشىدۇ. مەنمۇ شۇنداق قىلغان، — دەپتۇ. ھاشىم بوۋاي ئوغلىنى شۇنداق دەپ يولغا سالپتۇ. بۇ ئوغۇل ئىككى ئېشەكنى ئالدىغا سېلىپ، جاڭگالغا بېرىپ ئوتۇن يىغىپ،

ئېشەككە ئارتىشقا تەييارلىق قىپتۇ. دادىسىنىڭ گېپى ئېسىگە كېلىپ، ئېگىز دوڭگە چىقىپ، «ئىلاجى ئاخۇن ئاكا...» دەپ چاقىرىپتۇ، توۋلاپتۇ، ئەمما ھېچ بىر كىشى بۇ يەرگە يېقىن يولىماپتۇ. يەنە چاقىرىپ بېقىپتۇ، كەلمەپتۇ. كەچ كىرەي دەپ قاپتۇ. قانداق قىلغۇلۇق؟ ئۆزى چارە ئويلاپ، ئوتۇننى ئېشەككە ئۆزى ئارتىپتۇ. ئۇ ئۆيىگە كەلسە، دادىسى ئىشىك ئالدىغا چىقىپ كۈتۈپ تۇرغانىكەن. بوۋاي ئوغلىنى كۆرۈپ خۇش بوپتۇ ۋە: «ئوغلۇم بۇ ئىككى ئېشەككە ئوتۇننى قانداق ئارتالىدىڭ» دەپتۇ. ئوغلى بولغان ئەھۋالنى سۆزلەپ بېرىپ، ئىلاجىكامنىڭ يوقلۇقىدىن ئۆزەم قىلدىم دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

شۇندىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە، كىشىلەر ئۆزى يالغۇز ئەستىرەك قىلغان ئىشلارنى ئىلاجىكامنىڭ يوقلۇقىدىن ئۆزەم قىلدىم، دەيدىغان بىر سۆز داۋاملىشىپ كەلگەنىكەن[①].

ھېكمەت:

ئادەمنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە تايىنىشى ئەڭ مۇھىم. سەن ئۆزۈڭگە تايانماي، باشقىلارغا بېقىنىپ كۆنۈپ قالساڭ، مۇستەقىل ئىشلەش ئىقتىدارىڭدىن مەھرۇم بولىسەن.

① ئەخمەت ئىبراھىم رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 ـ يىلدىكى ساندىن ئېلىندى.

ھەرقانداق نەرسە ئەمگەك ۋە بىلىم ئارقىلىقلا ۋۇجۇدقا كېلىدۇ

بۇرۇنىسىدا ئەقىللىق بىر ئادەم ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ يالغۇز بىرلا قىزى بار ئىكەن. بۇ ئادەمنىڭ بىر نەچچە ئېغىز ئۆيى بولۇپ، ناھايىتى ياسىداق، ئازادە ۋە يورۇق ئىكەن، ئۇنىڭ يەنە كىچىك بىر باغچىسىمۇ بار ئىكەن.

قىزى باغچىدا ئويناپ زېرىككەندە، ئۇ ئۆيدىن بۇ ئۆيگە چېپىپ يۈرۈپ ئوينايدىكەن، پەقەت بىرلا ئۆيگە كىرەلمەيدىكەن. چۈنكى ئۇ ئۆي دائىم قۇلۇپلاقلىق تۇرىدىكەن. بىر كۈنى قىز دادىسىغا:

— دادا، ئاشۇ قۇلۇپلاقلىق ئۆينى ئېچىپ بەر. ئۇ ئۆي چوقۇم باشقا ئۆيلەردىنمۇ ئالىيراق بولۇشى مۇمكىن، — دەپتۇ.

— راست ئېيتتىڭ قىزىم، ئۇ ئۆيگە ھەقىقەتەن ئەڭ ياخشى نەرسە قويۇلغان. لېكىن سەن تېخى كىچىك، چوڭ بولغىنىڭدا ئۇ سېنىڭ بولىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن ئۆمۈرۋايەت راھەت كۆرىسەن، — دەپتۇ دادىسى.

قىز چوڭ بولۇپتۇ، دادىسى قۇلۇپلاقلىق ئۆينىڭ ئاچقۇچىنى قىزىغا بېرىپتۇ. قىز ئۇ ئۆينىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ كىرىپ قارىغۇدەك بولسا، ئۆيدە پەقەت بىر چاق، بىر ئۇرچۇق ۋە بىر كىتابتىن

باشقا ھېچنەرسە يوقمىش. قىز دەرھال دادىسىنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ — دە، كۆز ياشلىرىنى يامغۇردەك تۆكۈپ يىغلاپتۇ:

— دادا، سەن ماڭا قۇلۇپلاقلىق ئۆيدە ئەڭ ياخشى نەرسىنىڭ بارلىقىنى ئېيتقانىدىڭ. بىراق مەن ئۇ ئۆيدىن بىر چاق، بىر ئۇرچۇق ۋە بىر كىتابتىن باشقا ھېچنەرسە كۆرمىدىم، سەن مېنى ئالداپسەن، — دەپتۇ.

— ئۇنداق دېمە جېنىم قىزىم، سېنى ئالدىغىنىم يوق. ئەمەلىيەتتىمۇ مېنىڭ ئەڭ ياخشى نەرسە دېگىنىم ئاشۇلار ئىدى. چۈنكى چاق بىلەن ئۇرچۇق ئەمگەك، كىتاب بولسا بىلىم دېمەكتۇر. بۇ دۇنيادا ئۇلاردىنمۇ ئارتۇق تۇرىدىغان يەنە قانداق نەرسە بولسۇن؟ بىز ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان ھەرقانداق نەرسە ئەمگەك ۋە بىلىم ئارقىلىقلا ۋۇجۇدقا كېلىدىغۇ، — دەپتۇ.

قىز دادىسىنىڭ سۆزىنى چۈشىنىپتۇ ۋە خىجىللىقتىن يەرگە قاراپ قاپتۇ[1].

① مۇرىگۇل ئىسمائىل ئېيتىپ بەرگەن، تۇرسۇن قادىر رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك

بار ئىكەنۇ - يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا ئۈچ دوست ئۆتكەنىكەن. لېكىن، ئۇلار ئالا كۆڭۈل ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئۈچ دوست شىكارغا چىقىپتۇ. كەچكىچە يول يۈرۈپ چۆللەرنى كېزىپ، ھېرىپ - ئېچىپ، قونالغۇغا كەچتە يېتىپ كەپتۇ. قارىسا ئېگىز ئۆسكەن بىر تۈپ توغراقنىڭ قېشىدا بۇلاق تۇرغۇدەك. بۇلار بۇلاقتىن قانغۇدەك سۇ ئىچىپ، ھۇزۇرلانغاندىن كېيىن، بۇلاقنىڭ سول تەرىپىدە تۇرغان ياغىچاقتەك يوغان بىر تاشنى كۆرۈپتۇ. ئەسلىدە ئۇ تاش ئەمەس، ئالتۇن ئىكەن. بۇ ئۈچ دوست خۇدايىم بىزگە بۇ ئالتۇننى غايىبتىن نېسىپ قىلدى، دەپ ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، پارچىلاپ بۆلۈشۈۋالماقچى بولۇشۇپتۇ. لېكىن، ئۇلار ئاۋۋال ئالتۇندىن ئازراق پارچىلاپ، شەھەرگە ئەكىرىپ سېتىپ، مانتا ئېلىپ چىقىپ، قورساقنى تويغۇزغاندىن كېيىن، بىر تەرەپ قىلىش قارارىغا كەپتۇ. شۇنداق قىلىپ بىرى مۇشتۇمدەك ئالتۇننى پارچىلاپ، شەھەرگە قاراپ يولغا راۋان بوپتۇ، ئىككىسى ئالتۇننىڭ قېشىدا قاپتۇ. ھېلىقى بىرەيلەن شەھەرگە كىرىپ، ئالتۇننى ساتقاندىن كېيىن ئۈچ قاسقان مانتا سېتىۋاپتۇ. ئاشقان پۇلنى يانچۇققا ساپتۇ. بىر قاسقان مانتىنى ئۆزى يەپ، ئىككى قاسقان مانتىنى خومۇر قاچىغا قاچىلاپ،

ئىككى دوستىنىڭ قېشىغا قاراپ يولغا چىقىپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ، ئۇنىڭ قورسىقىغا جىن كىرىپتۇ. ئۇ مانتىغا زەھەر ئارىلاشتۇرۇپ ئىككىسىگە يېگۈزسەم، ئۇلار ئۆلسە، ئالتۇننىڭ ھەممىسى ماڭا قالامدۇ، دەپ ئويلاپتۇ - دە، دېگىنى بويىچە ئىشنى جايلاپتۇ. ئالتۇن قېشىدا قالغان ئىككىيلەننىڭمۇ نىيىتى بۇزۇلۇپ، ھېلىقى دوستىنى مانتا ئېلىپ چىققان ھامان كېچىكىپ قالدىڭ، دېگەن بانا بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئالتۇننى ئۆزلىرى تەقسىم قىلىۋالماقچى بولۇپتۇ. شۇ ئارىدا ھېلىقى دوستى شەھەردىن مانتا ئېلىپ چىقىپتۇ. ھەش - پەش دېگۈچە ئۇنى ئىككىيلەن كېلىدىن بوغۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ. ئاندىن ئالتۇن دەخلىسىز بىزگە قالدى دەپ ئويلاپ، زەھەر ئارىلاشتۇرۇلغان مانتىنى يەپتۇ - دە، ئۇ ئىككىسىمۇ شۇ يەردىلا جان ئۈزۈپتۇ. تەقدىر شۇنداق بولسا كېرەك، ئالتۇن ئۆز جايىدا قاپتۇ. «نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك» دېگەندەك، ئۈچ دوست بىر - بىرىگە ئورا كولاپ، ئاخىرى ئۆزلىرى ھالاك بوپتۇ.[1]

① مەھەممەت يۈسۈپ ئېيتىپ بەرگەن، ئابدۇسەمەت خېلىل رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىلق 1989 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

غەيۋەت ھەر ئىككى تەرەپنى ئوسال قىلىدۇ

بۇرۇنقى زاماندا ساتىراش، تۇزچى ۋە سۇچىدىن ئىبارەت ئۈچ دوست پۇل تېپىش ئۈچۈن ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلىپ، باشقا بىر شەھەرگە بېرىپتۇ ۋە ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشىپ، قىسقا ۋاقىت ئىچىدىلا بىيىپ خەلق ئارىسىدا يۈز ئابروي تېپىپتۇ. ئۇزاق ئۆتمەي ئۇلار ئارىسىدا بىر - بىرىگە كۆيۈنمەسلىك، بىر - بىرىنى كەمسىتىپ، ھاقارەتلەيدىغان قىلمىشلار يۈز بېرىپتۇ. مەسىلەن، رەستىلەردەك ئادەم كۆپ توپلاشقان جايلاردا بىر - بىرىنى كەمسىتىپ ئىناۋەتلىرىنى تۆكۈشكە باشلاپتۇ. ساتىراش:

— تۇزچى بىلەن سۇچى ئۆز يۇرتىغا سىغمىغان ئەسكى ئادەملەر ئىدى. كۆن ئالالماي بىرسى سۇ توشۇپ، بىر كۈنلۈك ئاش - ئوزۇقنى ئاران تاپاتتى. تۇزچى تاغدىن تۇز توشۇپ كېلىپ جان باقىدىغان كۈنلۈكچى مەدىكار ئىدى، ئەمدى سىلەرنىڭ شەھىرىڭلەرگە كېلىپ تىرىلىپ قالدى، — دەپ ئېغۋا تارقىتىپتۇ. تۇزچى بىلەن سۇچى:

— ساتىراش ئۆز يۇرتىدا ھەمىشەم تازنىڭ بېشىغا سالغان ئۇستىرىنى، ساقىنىڭ بېشىغا سىلىپ ئاش - نان ئورنىغا تاياق - توقماق تېپىپ يەيتتى. مانا بۇ شەھەرگە كېلىپ ئادەم

بولۇپ قالدى، — دەپتۇ. ئۇلار مۇشۇنداق ئۆزئارا بىر - بىرىنىڭ ئۇستىدىن پىتنە - پاسات توقۇپ تارقىتىپ، بۇ شەھەردىكى خەلقنىڭ نەزەرىدىن چۈشۈپ كېتىپتۇ. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ساتىراشنىڭ دۇكىنىغا ھېچكىشى كىرمەيدىغان، سۇچىغا سۇ توشۇتمايدىغان، تۇزچىدىن تۇز ئالمايدىغان بوپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يەنە كەمبەغەللىشىپ كۈن ئالمىقى تەس بوپتۇ. ئۇلار بۇ شەھەردە تۇرۇشقا ئامالسىز قېلىپ، باشقا شەھەرگە بېرىپتۇ ۋە ئۆتكەنكى سەۋەنلىكلىرىنى ئۆزئارا سۆزلىشىپ، بىر - بىرىدىن ئەپۇ سوراپ، بىر - بىرىنى ھۆرمەتلەپتۇ. جامائەت سورۇنلىرىدا بىر - بىرىنى تۆرگە تەكلىپ قىلىپتۇ ۋە ئۆزئارا ياخشى تەرىپلىرىنى كىشىلەرگە سۆزلەپتۇ. تۇزچى سۇچىنى ماختاپ: بۇ كىشىنىڭ سۈيىنى ئىچكەنلا ئادەم ئاجايىپ ھۇزۇرلىناتتى، توشۇغان سۇلىرى تاماققا تەم كىرگۈزەتتى، جانغا راھەت بېغىشلايتتى دەپتۇ. سۇچىمۇ تۇزچىنى: بۇ كىشىنىڭ تۇزىنى يېگەن ئادەمنىڭ ھەرقانداق كېسىلى بولسا چىقىپ كېتەتتى، شەھىرىمىزدە بەك ئابرويلۇق زات ئىدى، دەپ تەرىپلەپتۇ. ساتىراشنى: بۇ كىشىنىڭ قولى شىپالىق ئىدى، ھەمىشەم پادىشاھ بىلەن ۋەزىرنىڭ چېچىنى ئالاتتى، بۇ كىشىنىڭ قولى تەگكەن ھەرقانداق تاز كاللا دەرھال ساقىيىپ كېتەتتى، دەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ شەھەردىكى خەلق مۇشۇ ئۈچ مۇساپىرنىڭ سۈيىدىن باشقا كىشىنىڭ سۈيىنى ئىچمەيدىغان، تۇزىدىن باشقا تۇزنى سېتىۋالمايدىغان، باشقا ساتىراشقا چاچ ئالدۇرمايدىغان بوپتۇ ۋە ئۈچەيلەن باشقىدىن پۇل تېپىپ بېيىپ، ئابرويلۇق كىشىلەرگە

ئايلىنىپتۇ[1].

ھېكمەت:

سىنىڭ بىراۋنىڭ غەيۋىتىنى قىلغىنىڭ، ماھىيەتتە ئۆزەڭنىڭ ئەيىبى - بەشىرەڭنى ئاشكارىلىغىنىڭ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

① رەھمىتۇللا ئىبراھىم رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

كىچىككىنە سەۋەنلىكمۇ ئاپەت كەلتۈرەر

ئۆتكەن زاماندا بىر بوۋاي بىلەن بىر موماي ئۆتكەنىكەن. ئۇلارنىڭ دۇنيالىقتا بىرلا قويى بار ئىكەن. بىر كۈنى موماي بوۋايغا دەپتۇكى:

— ھەر ئىككىمىزنىڭ يېشى بىر يەرگە بېرىپ قاپتۇ، پۇت - قولىمىزغا يىلىك بولارمىكىن دەيمەن. شۇڭا قويىنى ئۆلتۈرۈپ چۆچۈرە ئاش ئېتىپ ئىچسەك قانداق؟

بوۋاي مومايغا دەپتۇكى:

— ئۇنداقتا ئۇ ئاشنى نېمىدە ئىچىمىز؟ جاڭگالغا بېرىپ چىنىدا چوكا ياساپ ئىچەيلى.

ئۇلار قويىنى ئۆلتۈرۈپ، چۆچۈرىنى ئېتىپ قويۇپ، جاڭگالدىن كەلسە قازىنىدىكى ئاش يوق، ئەمما بىر دانە چۈشىن ئۇچۇپ يۈرگۈدەك. بۇنى كۆرگەن موماي: ئاشنى مۈشۈ تەييارتاپ ئىچىپ كېتىپتۇ، دەپ چۈشىننى كەكە بىلەن بىرنى ئۇرغانىكەن، قازان سۇنۇپ كېتىپتۇ. چۈشىن ئۇچقان پېتى مومايىنىڭ پېشانىسىغا قونۇپتۇ. ئاچچىقى كەلگەن بوۋاي كەكە بىلەن بىرنى سالغانىكەن، موماي تىن تارتماي ئۆلۈپتۇ. چۈشىن ئۇچۇپ ئۆينىڭ مورىسىغا قونۇپتۇ. بوۋاي مورىغا بىرنى تەپكەن ئىكەن، مورا ئۆرۈلۈپ، چۈشىن ئۆينىڭ خام ياغىچىغا قونۇپتۇ. ئاچچىقى

كەلگەن بوۋاي كەكىنى قويۇپ كەتمەن بىلەن بىرنى قويۇپتىكەن، ئۆي بۆسۈلۈپ چۈشۈپ، بوۋاي ئۆلۈپ قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ بىر چۈش ئىككى كىشىنىڭ بېشىغا چىققانىكەن①.

ھېكمەت:

بىلىپ - بىلمەي ئۆتكۈزۈپ قويغان سەۋەنلىك، مەغلۇبىيەتكە ئېلىپ بارىدۇ. شۇڭا، سەن قانداق ئىش قىلىشىڭدىن قەتئىينەزەر بىردەملىك ھېسسىياتىڭلا ئەمەس، بەلكى كېيىنلىكنى ئويلا.

① تەۋەككۈل تۈردى ئېيتىپ بەرگەن، مەرمەنسا تەۋەككۈل رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ئەقىل ۋە گۆھەر

ئۆتكەن زاماندا بىر پۇلدار كوچىدا بىر ئادەمنىڭ: «ئەقلىم بار، پۇلۇم يوق. پۇلۇم بولسا گۈل كەلتۈرەتتىم» دەپ ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن ۋارقىراپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. باي بۇنىڭغا ھەيران بوپتۇ ـ دە، ئۇ ئادەمدىن ساڭا قانچە پۇل كېرەك؟ دەپ سىراپتۇ.

— ماڭا بەش يۈز تەڭگە لازىم، — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم.

باي دەرھال ئۇنىڭغا بەش يۈز تەڭگە بېرىپتۇ. لېكىن باي ئۆز كۆڭلىدە تەئەججۇپلىنىپ، ئۇ ئادەمنىڭ پۇلنى نېمىگە ئىشلىتىدىغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ، ئۆزىنىڭ خىزمەتكارىنى ئۇنىڭ ئارقىسىغا سېلىپ قويۇپتۇ. خىزمەتكار ھېلىقى ئادەمنىڭ كەينىدىن بىلىندۇرمەي بايقاپ مېڭىپتۇ. ئۇ ئادەم بازارغا بېرىپ بەش يۈز تەڭگىنىڭ ھەممىسىگە قوناق شېخى سېتىۋېلىپ، شاخنى ئېشەك كىرا قىلىپ، شەھەرنىڭ سىرتىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. قاش قارايغان چاغدا دېڭىز بويىغا يېتىپ كەپتۇ. قوناق شېخىنى تۆت يەرگە بۆلۈپ، ئۇنىڭغا ئوت يېقىپ، كۆل دۆۋىسىگە ئايلاندۇرۇپتۇ. بۇنى كۆرگەن باينىڭ خىزمەتكارى ھەيران بولغان ھالدا تېزلىك بىلەن بۇ يەردىن قايتىپ، ئەھۋالنى بايغا مەلۇم قىپتۇ. باي ئەمدى بەش يۈز تەڭگىدىن قۇرۇق قالدىغان بولدۇم دەپ غەمگە چۆكۈپتۇ...

ئەسلىدە سۇ كاللىرى، كېچىسى دېڭىزدىن گۆھەرنى چىشلەپ چىقىپ قەيەردە ئېگىز دۆڭ بولسا، شۇ يەردە قويۇپ، گۆھەرنىڭ يورۇقىدا ئوتلاپ، تاڭ ئاتارغا يېقىن يەنە گۆھەرنى چىشلەپ، دېڭىزغا كىرىپ كېتىدىكەن. ھېلىقى ئادەم بۇ سىرنى ئۇقۇۋالغانىكەن. ئۇ ئۇزۇندىن بۇيان بۇ گۆھەرلەرنى قانداق قىلىپ قولغا چۈشۈرۈشنى ئويلاپ، يۇقىرىقى چارىنى تاپقانىكەن. شۇڭا، ئۇ بۇ كېچىنى غەنىيمەت بىلىپ، ئەپچىللىك بىلەن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىپ، مارىلاپ ئولتۇرۇپتۇ.

سۇ كاللىرى بۇ كېچىمۇ ئادىتى بويىچە دېڭىزدىن گۆھەرلەرنى چىشلەپ چىقىپ، كۆل دۆۋىلىرىنىڭ ئۈستىگە قويۇپتۇ. ئەپسۇسكى گۆھەرلەر كۆل دۆۋىلىرىنىڭ ئاستىغا چۆكۈپ كېتىپتۇ. بۇرۇنقىدەك يورۇقلۇق بېرەلمەپتۇ. شۇنداق قىلىپ سۇ كاللىرى كېچىچە دېڭىزدىكى گۆھەرلەرنى بىر ـ بىرلەپ، توشۇپ، كۆل دۆۋىلىرىگە ئارىلاشتۇرۇۋېتىپ ئوتلىيالماي، دېڭىزغا كىرىپ كېتىپتۇ.

ئۆز مەقسىتىنىڭ ئىشقا ئاشقانلىقىدىن خۇشاللانغان بۇ ئادەم، تاڭ ئاتقاندا كۆل دۆۋىسى ئاستىدىكى گۆھەرلەرنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ، تاغارغا قاچىلاپ، ئېشەككە ئارتىپ شەھەرگە قايتىپ كەپتۇ ۋە بەش يۈز تەڭگە قەرز بەرگەن ھېلىقى باينى تېپىپ، ئۇنىڭغا بىرنەچچە دانە گۆھەر بېرىپ، ئۇنى تولۇق رازى قىپتۇ. شۇندىن كېيىن بۇ ئادەم كاتتا بايغا ئايلىنىپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىنى بەختلىك ئۆتكۈزۈپتۇ. ئېيتىشلارغا قارىغاندا، «پۇل تاپقىچە ئەقىل تاپ» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قالغانىكەن[①] .

---

① ئابدۇغېنى ئېيتىپ بەرگەن، ئابدۇسەمەت خېلىل رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

ئەتىنىمۇ ئويلا

ئەتىيازنىڭ پاتقاق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، بىر دېھقان ئۆكۈز قوشقان هارۋىسىنى ھەيدەپ، شەھەرگە كىرىپتۇ. دېھقان تار بىر كوچىغا كەلگەندە، ئالدىغا بىر سودىگەر ئۇچراپتۇ. بۇ سودىگەر دېھقاننى كولدۇرلىتىپ بىر مۇنچە سوئال سوراپتۇ، دېھقان سودىگەرنىڭ سوئالىغا بىرمۇ بىر جاۋاب بېرىپتۇ. سودىگەر ئاخىرىدا دېھقاندىن:

— شەھەرگە نېمە ئۈچۈن كىردىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— شەھەرگە نېمە دەپ كىرەتتىم، نېمە ئەرزان بولسا، شۇنى سېتىۋالاي دەپ كىردىم، — دەپتۇ دېھقان. تازا ئېپى كەلدى دەپ ئويلىغان سودىگەر خۇشاللىقىدىن:

— ئەمىسە، مەندە بىر هارۋىسىنى بىر تەڭگىگە ساتىدىغان نەرسە بار، ئالامدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ماقۇل ئالاي، — دەپتۇ دېھقان. سودىگەر دېھقاننى ئۆيىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىپ، ئىشىكنىڭ ئالدىدىكى پاتقاقنى كۆرسىتىپتۇ ۋە:

— مۇنۇ پاتقاقتىن بەش هارۋا ئۇسسۇۋېلىپ بەش تەڭگە بەرسىلە، — دەپتۇ.

— ئەرزان سودىدىن چاتاق چىقىپ قالمىسۇن، بىر پارچە

تىلخەت يېزىپ بەرگەن بولسىلا بوپتىكەن، — دەپتۇ دېھقان. سودىگەر خۇشال بولۇپ تىلخەت يېزىپ بېرىپتۇ. دېھقان بەش تەڭگىنى بېرىپ پاتقاقتىن بىر هارۋا ئۇسۇپ ئەكىتىپتۇ. پاتقاق كۆنلەر ئۆتۈپ، ھەممە جاي باغۇ ـ بوستانلىقتا ئايلانغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، دېھقان هارۋىسىنى ھەيدەپ سودىگەرنىڭ ئىشىكى ئالدىغا كەپتۇ ۋە سودىگەرنىڭ ماڭىدىغان يولىنى كولاپ، هارۋىغا ئۇسۇغىلى تۇرۇپتۇ. بۇ ۋاقىتتا سودىگەر ئۆيدىن يۈگرەپ چىقىپ:

— ھەي كالۋا ساراڭ، نېمىشقا ئۆيۈمنىڭ ئالدىدىن توپا ئۇسۇپ، تۈز يەرنى ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل قىلىپ قويىسەن؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. دېھقان مىيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ:

— ئەتىيازدا پاتقاقنى سەھراغا ئەپچىقىپ كېتەلمىگەنىدىم. ئەمدى ئۇنىڭ توپىسىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىمەن، — دەپتۇ.

— ھۇ كاززاپ، چاپسان يولۇڭغا ماڭ، بولمىسا كۆرگىلىكىڭنى كۆرىسەن! — دەپتۇ سودىگەر ئاچچىقىدىن قولىنى شىلتىپ.

— ئوھۇي! كاززاپ قايسىمىزكىن، كىم كۆرگىلىكىنى كۆرۈپ، كىمنىڭ چاۋىسى چىتقا يېيىلاركىن، سودىگەر غوجام، — دەپتۇ دېھقانمۇ مەنسىتمەستىن كۈلۈپ قويۇپ.

سودىگەر خەلق ئالەم ئالدىدا نومۇسقا قېلىشتىن قورقۇپ، دېھقاننىڭ بەش تەڭگىسىنى بېرىپ ھەيدىۋەتمەكچى بوپتۇ. ئەمما دېھقان ئۇنىماپتۇ، ئون تەڭگە بېرەي دەپتۇ، يىگىرمە تەڭگە بېرەي دەپتۇ، دېھقان يەنىلا ئۇنىماپتۇ. قوشنىلىرىنىڭ بىلىپ قېلىشىدىن ۋەسۋەسىگە چۈشكەن سودىگەر ئاخىرى ئەللىك تەڭگە بېرىپ

دېھقاننى ئاران تەسلىكتە يولغا سالپتۇ. دېھقان كېتىپتۇ، سودىگەر ئەللىك تەڭگىنىڭ دەردىدە تامغا يۆلىنىپلا قاپتۇ①.

ھېكمەت:

ئىشقا سەۋرچانلىق كېرەك. سەن بىر ئىشتا ئالدىراقسانلىق قىلىپ قويساڭ نەتىجە قازىنالمايسەن. ئېغىر ـ بېسىق بول. بۇگۈنىلا ئەمەس ئەتىنىمۇ ئويلا.

① تۇخان مەمتىلى رەتلىگەن: «يەكەن خەلق چۆچەكلىرى» نىلقا 1989 ـ يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

دۇنيا ئۆتكۈنچىدۇر

زامانلارنىڭ ئەۋۋىلىدە، لوپنۇر كۆلى بويىدا نامى چىققان شىر بەگ ئىسىملىك ئىنتايىن كۈچلۈك بىر پالۋان ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئۆزىنى بارلىق ئادەملەرنىڭ كۈچتۈگۈرى ھېسابلايدىكەن ۋە «مەن ئۆلمەيمەن، ئەزرائىلغا بوزەك بولمايمەن» دەپ ماختىنىپ يۈرۈيدىكەن.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. شىر بەگنىڭ ياش - قۇرامىمۇ ئېشىپ بېرىۋېرىپتۇ، بىراق شىر بەگ ئۆلۈمنى ئېسىگىمۇ ئېلىپ قويماي نوچىلىق قىلىپ يۈرۈۋېرىپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى شىر بەگكە كېسەل تېگىپ، ئورۇن تۇتۇپ يېتىشقا مەجبۇر بوپتۇ. ئۇنىڭ كېسىلى تازا ئېغىرلاشقان كۈنلەردە ئەزرائىل كېلىپ:

— ئەي شىر بەگ، مەن جېنىڭنى ئالغىلى كەلدىم، — دەپتىكەن، شىر بەگ ھەيران بولۇپ:

— سەن كىم؟ نېمە ئۈچۈن جېنىمنى ئالماقچىسەن؟ مەن دېگەن كۈچتۈگۈر پالۋان شىر بەگ بولىمەن، مەن ئۆلۈشنى خالىمايمەن، — دەپتۇ. ئەزرائىل:

— مەن ئەزرائىل بولىمەن، خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن كەل-

دىم، رىسقىڭ توشتى، ئامانەتنى تاپشۇرغىن، — دەپتۇ.

— مەن تەييارلىقسىز تۇرسام، نېمىشقا بالدۇرراق خەۋەر قىلىپ قويمايسەن؟ — دەپتۇ شىر بەگ ئاچچىقلىنىپ، ئەزرائىل:

— مەن ئاللىقاچان ساڭا خەۋەر بەرگەن. ئېشەنمىسەڭ ئاڭلاپ تۇر: بىرىنچىدىن، يۈزلىرىڭگە قورۇق چۈشۈپ، چاچ - ساقاللىرىڭ ئاقاردى؛ ئىككىنچىدىن، قول - پۇتلىرىڭدا ماغدۇر ئازايدى؛ ئۈچىنچىدىن، بېلىڭ يادەك ئېگىلدى، ھاسىغا چۆشتۈڭ؛ تۆتىنچىدىن، كۆزلىرىڭ تورلاشتى، ئۇششاق - چۈششەك كېسەل يېپىشتى؛ بەشىنچىدىن، ھالىڭ خارابلىشىپ ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدىڭ. مانا بۇلاردىن ئەجىلىڭ توشۇپ، ئامانەتنى تاپشۇرىدىغان پەيتىڭ كەلگىنىنى سەزمىدىڭمۇ؟ — دەپتۇ.

شىر بەگ ئەزرائىلنىڭ سۆزلىرىگە قايىل بولۇپ، ئۆلۈمگە تەن بېرىپتۇ ۋە يالۋۇرۇپ:

— ئى ئەزرائىل، مەن «ئۆلمەيمەن» دەپ ئويلايتتىم، بىراق ھازىر ئۆلۈمگە تەن بەردىم. مەن ھازىر يالغۇز ۋە ئاجىز، سەل تەخىر قىلساڭ، تاھارەت ئېلىپ كېيەنلىكىمنى تەييارلىۋالسام، — دەپتىكەن، ئەزرائىل شىر بەگنىڭ يالۋۇرۇشلىرىغا ئۇنىماي ھايالسىز ئۇنىڭ جېنىنى ئاپتۇ.

شۇندىن ئېتىبارەن «بۇ دۇنيادا تۆرىلىپ ئۆلمىگىنىڭنى كۆرەي» دېگەن ماقال تارالغانىكەن①.

① ھەمراخان ئېيتىپ بەرگەن، مۇھەممەت توختى خاتىرىلىگەن: «لوپنۇر خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1992 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

ھېچكىم بۇ دۇنياغا كەتمەسكە كەلگەن ئەمەس. بەرىبىر ئۆلۈم بىزگە يېپىشىدۇ. ھاياتلىقنىلا ئويلاپ كۆز يۇمۇشنى ئويلىمىساق غەپلەتتە قالىسەن.

•

جانلىق نەرسىلەر دۈشمەنسىز ئۆتمەيدۇ

بۇرۇنقى زاماندا، كاتتا بىر باينىڭ بەك خۇش ئاۋازلىق بىر تورغىيى بار ئىكەن. بۇ تورغاي سايراپتۇ ـ سايراپتۇ... بايمۇ بەك داڭلاپتۇ. تورغاي بەك زېرىكىپ كېتىپ، قەپەسنىڭ ئىچىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ، سايرىماس بولۇۋاپتۇ. ئاچچىقى كەلگەن باي تورغاينى قەپەستىن ئېلىپ، قانىتىنى بوغۇشلاپ:

— سەن سايرىغىلى ئۇنۇمىدىڭ، ئەمدى مەن سېنى ئۆلتۈرۈپ، ئىككى سەر بولسىمۇ گۆشۈڭنى شورپا قىلىپ يەيمەن، — دەپتۇ. تورغاي دەرھال زۇۋانغا كىرىپ:

— ھەي باي، سەن مېنى ئۆلتۈرۈپ يېسەڭ، ئاران بىر قېتىم تويىسەن. لېكىن مېنىڭ قورسىقىمدا سېنىڭ بايلىقىڭدەك نەچچە ھەسسە بايلىققا بەرمەيدىغان، نۇرغۇن ھېكمەتلىك سۆزلۈم بار، — دەپتۇ. باي شۇ ھامان:

— ئۇنداق بولسا ھېكمەتلىرىڭنى چاققانراق ئېيتقىن، — دەپتىكەن، تورغاي:

— ئى باي، بۇ ھېكمەتلىرىمنىڭ بىرىنچىسىنى قەپەستە تۇرۇپ ئېيتىمەن. ئىككىنچىسىنى ئۇستۇڭدە ئۇچۇپ يۈرۈپ باردىغان مەنزىلىمگە يەتكەندە ئېيتىمەن، — دەپتۇ. باي بۇنى ئاڭلاپ، دەرھال تورغاينىڭ قانىتىنى يېشىپ قەپەسكە سولاپ:

— قېنى تورغاي، بىرىنچى ھېكمىتىڭنى سۆزلە، — دەپتۇ. تورغاي:

— ئى باي، دۇنيادىكى جانلىق نەرسىلەر دۈشمەنسىز ئۆتمەيدۇ. سەن شۇنى بىلگىنكى، ئادىمىزات، ئۇچار قۇش، ھايۋاناتلار ئارىسىدىكى سېنىڭ دۈشمىنىڭ سېنى ئالداپ سۆزلىسە، سەن ھەرگىزمۇ دۈشمىنىڭنىڭ گېپىگە ئالدىنىپ قالما، — دەپتۇ. باي:

— بارىكاللا، ھەقىقەتەن ياخشى سۆز ئىكەن، — دەپ ماختاپتۇ. ئاندىن باي بىر ياخشى ئاتنى ئېگەرلەپ مىنىپ، تورغاينى قەپەستىن قويۇپ بېرىپ، تورغاينىڭ ئارقىسىدىن ئاتنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ مېڭىپتۇ. تورغاي بولسا بىردە پەس، بىردە ئېگىز ئۇچۇپ يۈرۈپ، پايانسىز كەتكەن جاڭگاللىققا كېتىۋېتىپ بايغا:

— ھەي نادان ئىنسان، مەن باياتىن قەپەستە تۇرۇپ نېمە دېدىم؟ سەن ماڭا ئالدىنىپ كەتتىڭ. ئەسلىدە سەن ماڭا ئالدانماي مېنى ئۆلتۈرسەڭ، ئىچىمدە ئىككى سەر گۆش ئەمەس، ئىككى سەر گۆھەر بار ئىدى، — دەپ بىپايان چۆللۈكتە غايىب بولۇپتۇ. باي بولسا ۋايساپ ـ قاقشىغىنىچە تورغاينىڭ ئارقىسىدا قاراپ:

— ۋاي ئىست گۆھىرىم، — دەپ يىغلاپ، پۇشايماننى ئالغىلى قاچا ئىزلەپ كېتىپتۇ[①].

① ئۆمەر بۇلبۇلى ئەسلىگەن: «ئاقسۇ خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 ـ يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

دۇنيادىكى جانلىق نەرسىلەر دۈشمەنسىز ئۆتمەيدۇ. سەن شۇنى بىلگىنكى، ئادىمىزات، ئۇچار قۇش، ھايۋانلار ئارىسىدىكى سېنىڭ دۈشمىنىڭ سېنى ئالداپ سۆزلىسە، سەن ھەرگىزمۇ دۈشمىنىڭنىڭ گېپىگە ئالدىنىپ قالما.

قانائەت يارىشملىق لىباس

مەلۇم شەھەردە بىر ماھىر تامچى بولۇپ، كاتتا بايلاردىن ئىكەن. كۆڭلەرنىڭ بىرىدە تامچى شۇنداق ئويلاپتۇ: «مال - دۇنيارىم كۆپ تۇرسا، شەھەردە يىراق - يېقىندىن كەلگەن غېرىب - غۇرۋا، مىسكىن - كەمبەغەللەر تۇرغۇدەك بىر جاي يوق. مەن شەھەرنىڭ چېتىدىكى تاشلاندۇق يەرگە، خالىس بىر ساراي سېلىپ قوياي، كەلگەن - بارغانلار قونار».

ئۇ شۇندىن كېيىن، سەرەمجانلىرى تولۇق، ئازادە بىر ساراي سېلىپ، ئىشكلىرىنىڭ چالىسىنى پۈتتۈرۈش ئۈچۈن ئال-دىراش ئىشلەۋاتسا، بىر ساھىل بىر ئاتقا جىق نان - توقاچ، ئاشلىق، بېدە - قوناققىچە يۈكلەپ، يەنە بىر ئاتقا يوغان خۇرجۇننى ئارتىپ، تامچى ئۇستامنىڭ يېنىغا كېلىپتۇ ۋە يالغاز-دىن ئايەت ئوقۇغان بولۇپ:

— خۇدا يولىدا كىيىم - كېچەك، ئاش - نان تىلەيتتىم. پۇل - پۈچەكلىرىم تۈگەپ، ئۆزلىرىنى كۆرۈپ تىلەپ كەلدىم، — دەپتۇ. تامچى ئۇستام:

— ھازىر مەن بەك ئالدىراش ئىش قىلىۋاتىمەن، سەل تەخىر قىل، — دەپتۇ. ساھىل تامچىغا يېپىشىۋېلىپ، ئىشنى ئاقسىتىپتۇ ۋە:

— تەقسىر، ئەگەر يامغۇر يېغىپ قالسا، پېقىر بىچارىلىرى جاپا تارتىپ قالارمەن. مۇشۇ سارايلىرىدا بىر ئاخشام قونۇپ قالسام، — دەپتۇ. تامچى ئۇستام جاۋاب بېرىپ:

سارايلىرىم كەڭرى - ئازادە بولغىنى بىلەن، بىقانائەت ئادەم ھەرگىز سىغمايدۇ، — دەپتۇ①.

ھېكمەت:

قانائەت شۇنداق بىر يارىشملىق لىباسكى، ئۇنى كىيگەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ھايات يولى مەڭ-گۈ ئوچۇق بولىدۇ.

① ئۆمەر بۇلبۇل تەمىنلىگەن: «ئاقسۇ خەلق چۆچەكلىرى»، 1989 - يىلدىكى نەشرىدىن ئېلىندى.

بىراۋنى خىجىلچىلىقتا قويما

بۇرۇنقى زاماندا، دورىپۇرۇشلۇق قىلىدىغان بىر كىشى ئۆت-
كەنىكەن. ئۇ كىشى سودىدا ئادىل، خۇش پېئىل، كىشىنىڭ
كۆڭلىنى ئايايدىغان مويسىپىت ئادەم ئىكەن.

بىر كۈنى بىر ئايال ئۇ كىشىدىن ئازراق دورا ئېلىپ،
ھاۋانچىدا سوقۇپ ئولتۇرۇپ، تۇيۇقسىزدىن ئۈنلۈك يەل قويۇپ
بېرىپتۇ. ئۇ شۇنداق ھايالىق، ئەخلاقلىق ئايال بولغاچقا، دورىنى-
مۇ سوقالماي، يولغىمۇ ماڭالماي خىجىلچىلىقتا بېشىنى تۆۋەن
قىلىپ ئولتۇرۇپ قاپتۇ.

بۇنى سەزگەن دورىپۇرۇش ئايالنى خىجىللىقتىن قۇتۇلدۇ-
رۇشنىڭ ئامالىنى ئويلاپ تۇرغاندا، يەنە بىر كىشى دورا ئالماق
بولۇپ كېلىپ، دورىنىڭ باھاسىنى سوراپتۇ. ھېلىقى ئايالنىڭ
كۆڭلىنى تىنچلاندۇرۇشنىڭ چارىسىنى ئىزلەپ تۇرغان دورىپۇ-
رۇش يالغاندىن گاس بولۇۋېلىپ، ئۈنلۈك ئاۋاز بىلەن:

— نېمە؟! مېنىڭ قۇلىقىم ئېغىر، ئۈنلۈك گەپ
قىلسىلا، — دەپ ۋارقىرىغانىكەن، ھېلىقى خېرىدار، ئۆز سۆزىنى
تېخىمۇ ئۈنلۈك ئاۋازدا قايتا - قايتا تەكرارلاپتۇ.

دورىپۇرۇش خېرىدارنىڭ سۆزىنى ئىنتايىن تەستە ئاڭلىغان
بولۇپ ئۇ كىشىگە دورا سېتىپ بېرىپتۇ. بۇ ئەھۋاللارنى كۆرگەن

ھېلىقى ئايال: «ھە، دورىپۇرۇش گاس ئىكەندە» دەپ قايتىدىن
جانلىنىپ، ئۆزىنى يېنىك سېزىپتۇ - دە، يولغا راۋان بوپتۇ[1].

ھېكمەت:

**بىراۋنى تەڭقىسلىقتا قويۇش ياخشى ئەمەس.
سەن ئۇنىڭ تاساددىپىي سادىر قىلىپ قويغان سە-
ۋەنلىكىنى بايقاپ قالغىنىڭدا، ئۇنىڭغا پىسەنت
قىلما. شۇندىلا بىراۋنى روھىي ئازادىلىككە ئې-
رىشتۈرگەن بولىسەن.**

① ئابدۇشۈكۈر غوپۇر ئېيتىپ بەرگەن، ئابلىمىت ئىبراھىم خاتىرىلىگەن: «ئاقسۇ خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1989 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

قىلغان ئىشى ئەقىلدىن دېرەك بېرىدۇ

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا، بىر ياش يىگىت ئايشەمخان ئىسمەلىك بىر قىزغا ئۆيلەنمەكچى بوپتۇ. ئۇ بىر كۈنى ئەتىگەن تۇرۇپ ئايشەمخاننىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. ئايشەمخان يىگىتنى خۇشال قارشى ئاپتۇ. يىگىت تۆردىن ئورۇن ئېلىپ پاتىهە ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن، ئايشەمخان يىگىتنىڭ قولىغا سۇ بېرىپ، دەرهال ئالدىغا داستىخان ساپتۇ. لېگەنگە ئۈچ خىل نان، ئاستىغا قاتلىما، ئوتتۇرىسىغا ئارپا نېنى، ئۈستىگە تېرىق نېنى تىزىپ يىگىتنى مەزەگە تەكلىپ قىپتۇ. يىگىت نانىنىڭ تىزىلىشىغا قاراپ، قىزنىڭ ئۆزىنى سىناب باقماقچى ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ ـ دە، مۇنداق خىيالغا كەپتۇ: «مەن بىردىنلا لېگەندىكى نانلارنىڭ ئەڭ ئاستىغا تىزىلغان قاتلىمىنى يېسەم بەكمۇ سەت بولار. ئۈستىدىكى تېرىق نانىنى يېسەم، مېنى تازىمۇ نەپسى ئاۋارىسى ئىكەن دەپ ئەيىبلىشى تۇرغان گەپ. مەن داستىخانغا قويۇلغان نانىنى ئېلىپ يېيىشتە تەمسىل قوشاققا قېتىپ، ئايشەمخاننىڭ مېنىڭ ئەقىل – پاراستىمنى سىناپ كۆرمەكچى بولغان مۇشۇ سىناق ئۆتكىلىدىن چوقۇم ئۆتۈشۈم كېرەك».

ئۇ ئىنتايىن تەمكىنلىك ۋە ئەدەب بىلەن تېرىق نانىنى قولىغا ئېلىپ:

— تېرىق نان مەگزى قىزىل،
خۇش چىرايلىق پىشىپتۇ.
كۈزگىدىن توققۇز ئايلىق كىچىكسىز،
ئالدىراپ تۆپىسىگە چىقىۋاپسىز.

دېگەن بېيىتنى ئوقۇپ، تېرىق نانىنى «سىز مەيەردە تۇرۇپ تۇرۇڭ» دەپ داستىخاننىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ قويۇپتۇ.

ئاندىن ئارپا نانىنى قولىغا ئېلىپ، ئالدى ـ كەينىگە بىر نەزەر سېلىپ:

مەن ـ مەن دېگەن ئوغۇللار،
ھەددىدىن ئاشماس.
سىز خېنىمنى مەن كۆرمىگۈچە،
قايىنماس، تاشماس.
مەن ئۆزۈم بەك سوغۇقچان،
ئارپا نېنى ياراشماس.

دېگەن قوشاقنى ئوقۇپ «سىزمۇ مەيەردە تۇرۇپ تۇرۇڭ» دەپ، ئارپا نېنىنى داستىخاننىڭ بىر چېتىگە ئېلىپ قويۇپ، ئاندىن قاتلىما نانىنى ھۇزۇرلىنىپ يەپتۇ.

يىگىتنىڭ ئەقىل ـ پاراستى ئايشەمخاننى قايىل قىپتۇ. ئۇ يىگىتكە مەنسۇپ بولۇپ، يىگىت بىلەن توي قىلىشقا ماقۇل بوپتۇ. ئاخىرىدا يىگىت بىلەن نىكاھلىنىپتۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ

ئىككىلەن ئۆيلۈك ـ ئوچاقلىق بولۇپ، خۇشال ـ خۇرام ياشاپتۇ[1] .

ھېكمەت:

ھەرقانداق كىشىنىڭ قىلغان ئىشىغا قاراپ ئۇنىڭ خاراكتېرىگە ۋە ئەقىل ـ پاراسىتىگە باھا بەرگىلى بولىدۇ.

① مەتكېرىم توختى ئېيتىپ بەرگەن: «خوتەن ناھىيە خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1994 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

چالا تېۋىپ ئادەم ئۆلتۈرەر

مەلۇم شەھەردە ئۇستا بىر تېۋىپ بولۇپ، ئۇنىڭ بىر شاگىرتى بار ئىكەن. شاگىرت دائىم ئۇستازىنىڭ كېسەل كۆرۈپ، دورا بۇيرۇشىغا زەڭ قويۇپ تۇرىدىكەن.

بىر كۈنى بىر ئاتقۇچىنىڭ قورسىقى قاتتىق ئاغرىپ تېۋىپنىڭ قېشىغا كەپتۇ. تېۋىپ ئۇ كېسەلنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ ئىنچىكە تەكشۈرگەندىن كېيىن، ئىككى سەر سۇ ماي ئىچىشنى بۇيرۇپتۇ. ئاتقۇچى تېۋىپنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئىككى سەر سۇ ماي ئىچىپتۇ. سۇ ماي ئاتقۇچىنىڭ ئىچىنى سۈرۈپ، ئىچىگە ئورنىشىپ كەتكەن چاڭ ـ توزانلارنى ھەيدەپ چىقىرىپتۇ. بىر ـ ئىككى كۈندىن كېيىن ئۇنىڭ كېسىلى ساقىيىپتۇ.

ئارىدىن بىر قانچە ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. تېۋىپ شاگىرتىنى ئۆيدىن خەۋەر ئېلىشقا قويۇپ، ئۆزى دورا ئۆسۈملۈكلىرى يىغىش ئۈچۈن تاغقا چىقىپ كېتىپتۇ. بىر كۈنى بىر جۇۋازچىنىڭ قورسىقى قاتتىق ئاغرىپ تېۋىپنىڭ ئۆيىگە كەپتۇ. تېۋىپنىڭ شاگىرتى جۇۋازچىغا ئىككى سەر سۇ ماي ئىچىشنى بۇيرۇپتۇ. جۇۋازچى ئىككى سەر سۇ ماينى ئىچكەن ئىكەن، بىرنەچچە كۈنگىچە ئىچى توختىماي سۈرۈپ، ھالىدىن كېتىپ ئۆلۈپ قاپتۇ. شۇ ئەسنادا تېۋىپ تاغدىن قايتىپ كەپتۇ. جۇۋازچىنىڭ خوتۇنى

تېۋىپنىڭ قېشىغا كېلىپ، ئۇنى ئاغزىغا كەلگىنىچە ھاقارەتلەپ، ئەرز قىلىش ئۈچۈن تېۋىپنى سۆرەپتۇ. تېۋىپ ئەھۋالنى سورۇشتۇرسە، شاگىرتى:

— سىلى ئۆتكەندە ئاتقۇچىنىڭ قورساق ئاغرىقىغا ئىككى سەر سۇ ماي بۇيرۇغان ئىدىلە، ماينى ئىچىپ ئاتقۇچىدا قورساق ئاغرىقى ساقايغانىدى. شۇڭا مەن جۇۋازچىغىمۇ ئىككى سەر سۇ ماي ئىچىشنى بۇيرۇغان ئىدىم، — دەپتۇ.

— ئاتقۇچىنىڭ قورسقى ئاغرىشتىكى سەۋەب، — دەپتۇ تېۋىپ شاگىرتىغا، — ئۇ ئاتقۇچى بولغاچقا دائىم چاڭ - توزانلار ئارىسىدا ئىشلەيدۇ، ئىچكى ئەزالىرىغا توپا - چاڭ ئورناپ قالىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ قورسقى ئاغرىغان. مەن شۇ ۋەجىدىن سۇ ماي ئىچىشنى بۇيرۇغان. ئەمما، جۇۋازچى دائىم ماي بىلەن ھەپىلەشكەچكە، ئىچكى ئەزالىرىغا ياغنىڭ بۇسلىرى ئورناپ كەتكەن، ئۇنىڭغا سىغىز يېيىشنى بۇيرۇش لازىم ئىدى. چۈنكى سىغىز ئادەم بەدىنىدىكى ماينىڭ دۇغ - بۇسلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى. بىراق سەن جۇۋازچىغا دورىنى خاتا بۇيرۇغان...

شۇندىن كېيىن خەلق ئىچىدە «چالا تېۋىپ ئادەم ئۆلتۈرەر» دەپ ماقال تارقىلىپتۇ①.

① ئابلا مەتقۇربان ئېيتىپ بەرگەن: «خوتەن نامىيە خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1994 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى

يېزىشمۇ ئالاھىدە ئىقتىدار

بۇرۇنىسىدا بىر پادىشاھنىڭ مەدرىستە ئوقۇيدىغان بىر ئۆگەي بالىسى بار ئىكەن. ئۇ بالا كۆيۈنۈپ بىلىم بېرىدىغان خۇش مۇئامىلىلىك بىر خەلپەتنىڭ قولىدا ئوقۇيدىكەن. ئۇ ئۇستازىنى بەكمۇ ھۆرمەتلەيدىكەن.

ئوغۇل بىر كۈنى مەدرىستىن قايتىپ كېلىپ، ئادىتى بويىچە شۇ كۈنى ئۆگەنگەن خەتلىرىنى كۆرسىتىش ئۈچۈن دەپتىرىنى ئاتىسىغا سۇنۇپتۇ. پادىشاھ خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپتۇ. بىردىنلا ئۇنىڭ كەيپىياتى ئۆزگىرىپتۇ. ئۇ رەڭگى ئۆچكەن، ساقاللىرى تىترىگەن، كۆزلىرىدىن غەزەپ ئۇچقۇنلىرى چاچرىغان ھالدا:

— جاللات! — دەپ ۋارقىراپتۇ. — بۇ ۋاپاغا جاپا قىلىدىغان يېتىم ئوغلاقنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار! بالا ۋە ئوردا ئەھلى پادىشاھنى غەزەپلەندۈرگەن خەتنىڭ مەزمۇنىنى بىلمىگەنلىكى ئۈچۈن ھەيران قاپتۇ.

— پادىشاھ ئالىيلىرى، — دەپتۇ ۋەزىر ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ، — قىلىنغان ھۆكۈمنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي قالدۇق، ئېيتىپ بەرسىڭىز بولارمۇ؟

پادىشاھ ئۆگەي بالىسىنىڭ يازغان خېتىنى ئوقۇپ بېرىپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان ۋەزىر پادىشاھقا مۇنداق دەپتۇ:

— پادىشاھ ئالىيلىرى، پەرزەنتسىزلىكتىن بۇ بالىنى بېقىۋې-
لىپ توققۇز يىلدىن بۇيان نۇرغۇن ئەجىر سىڭدۈردىلە، بىلىم-
لىك بولۇپ تەختى - سەلتەنەتكە ئىگە بولۇشى ئۈچۈن ئوقۇشقا
بەردىلە، مېنىڭچە بالىدا گۇناھ بولمىسا كېرەك. چۈنكى ئۇستازى
نېمىنى يازسا، ئۇ شۇنى يازىدۇ. شۇڭا بالىنى جازالىماي، ئۇنىڭ
ئۇستازىنى جازالىساق قانداق؟

پادىشاھ بۇ گەپكە قوشۇلۇپتۇ، ياساۋۇللار بالىنىڭ ئۇستازى-
نى ئوردىغا ئېلىپ كەپتۇ.

— سەن بالىغا ماڭا ھاقارەت كەلتۈرىدىغان خەتنى يېزىپ
بەرگەنلىكىڭ ئۈچۈن، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنىدىڭ، بۇنىڭغا نېمە
دەيسەن؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— ئۇنداق خەتنى يېزىپ بەرگىنىم يوق، — دەپتۇ خەل-
پەت.

— يالغان سۆزلىمە! مانا، يېزىپ بېرىپسەنغۇ؟ — پادىشاھ
قولىدىكى دەپتەرنى ئېچىپ، خەتنى خەلپەتكە كۆرسىتىپتۇ. خەل-
پەت قارىسا، بۈگۈن دەرسخانىدا يېزىپ بەرگەن: «ئۆگەن ئوغ-
لۇم، داداڭغا ئوخشاش ئېشەك بولما» دېگەن جۈملە ئىكەن.

— مەن بۇنداق يېزىپ بەرمىگەن ئىدىم، دەپتۇ
خەلپەت، - بالىڭىز بۇ خەتنى كۆچۈرۈپ يېزىشتا «ئوخشاش»
دېگەن سۆزدىن كېيىن قويۇلىدىغان پەش (،) نى «ئوغلۇم»
نىڭ ئاخىرىغا يۆتكەپ قويۇپ، جۈملىنىڭ مەزمۇنىنى ئۆزگەرتى-
ۋېتىپتۇ. ئىشەنمىسىڭىز مەكتەپكە ئادەم ئەۋەتىپ، باشقا بالىلار-
نىڭ دەپتىرىنى تەكشۈرۈپ كۆرۈڭ.

پادىشاھ تەكشۈرۈپ كۆرگەندىن كېيىن، خەلپەتنىڭ گۇ-

ناھسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپتۇ. ئوغۇل بولسا ئۇستازىغا يەتكەن
پىشكەللىكتىن خىجىل بوپتۇ ۋە ئۇندىن كېيىن خەت يازغاندا
بىر پەشنىمۇ چۈشۈرۈپ قويۇشقا بولمايدىغانلىقىنى چوڭقۇر چۈ-
شىنىپ يېتىپ، خەتنى توغرا يازىدىغان بوپتۇ[1].

ھېكمەت:

يېزىش ئىقتىدارى ئالاھىدە ئىقتىدار. سەندە ئانا تىلىڭنى توغرا تەلەپپۇز قىلالايدىغان ۋە يازالايدىغان ئىقتىدار بولغاندىلا ئاندىن ئۆزۈڭنى ئىقتىدارلىقلار قاتارىغا قويساڭ بولىدۇ. بولمىسا سېنىڭ «ماڭقۇرت» تىن نېمە پەرقىڭ.

① ئابلا مەتتوختى ئېيتىپ بەرگەن: «خوتەن ناھىيە خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1994 - يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ئاكا ـ ئۇكا

قەدىمكى زاماندا، بىر تاغلىق كەنتتە ئاكا ـ ئۇكا ئىككى ياش ياشىغان ئىكەن. بۇلارنىڭ ئاكىسى ھورۇن، تەييارغا ھەييار ئىكەن. ئۇكىسى ئىشچان، ساپ دىل بالا ئىكەن. ئۇ ئەتىدىن كەچكىچە ئېتىزدا ئىشلەيدىكەن، كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرىدىكەن. شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ئاكىسى ئۇنىڭغا «كالۋا» دەپ لەقەم قويىۋاپتۇ ھەمدە ئەر ـ خوتۇن بىر بولۇپ، «كالۋا» ئىنىسىنى ئۆيدىن ئايرىپ چىقىرىۋېتىپتۇ. ئۇنىڭغا بىر كالا بىلەن بىر مو يەر ئايرىپ بېرىپتۇ. «كالۋا» باھار كەلگەندە، ئاكىسىنىڭ قېشىغا بېرىپ يەر تېرىش ئۈچۈن ئۇرۇق ئۆتنە سوراپتۇ.

ئاچكۆز يەڭگىسى خام قوناقتىن ئۇرۇقلۇق ئۆتنە بېرىپتۇ. سەممىي، ئاق كۆڭۈل «كالۋا» قوناق ئۇرۇقىنى تېرىپتۇ. بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندە بىرمو يەردە بىر تۈپ قوناق ئۈنۈپتۇ، ئۇ بۇ بىر تۈپ قوناقنى بار كۈچى بىلەن پەرۋىش قىپتۇ. بۇ قوناق ناھايىتى ھەيۋەتلىك چوڭىيىپ بىرنەچچە تال باش ئاپتۇ.

كالۋا قىشتا ئاچ قالمايدىغان بولدۇم، — دەپ ناھايىتى خۇشال بوپتۇ. بىراق، بىر كۈنى تۇساتتىن بىر قۇش كېلىپ قوناقنى چوقۇپ تۈپى بىلەن يۇلۇپ ئەپكېتىپتۇ. بۇنى كۆرۈپ كالۋا قاتتىق يىغلاپتۇ. ئۇچۇپ كېتىۋاتقان قۇش يىغا ئاۋازىنى

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

ئاڭلاپ قايتىپ كېلىپ، «كۆڭلىڭىزنى بۇزماڭ، ئەتە ئەتىگەن بىر تاغار ئېلىپ مۇشۇ يەردە تۇرۇپ تۇرۇڭ، مەن كەلگەندە ئارقامدىن ماڭسىڭىز ئاشلىقىڭىزنى قايتۇرۇپ بېرىمەن» دەپتۇ. كالۋا تاڭ ئېتىشى بىلەن بىر تاغارنى ئېلىپ ئۇنى ساقلاپ ئولتۇرغانىكەن، راست دېگەندەك، قۇش كېلىپ كالۋانى باشلاپ قۇياش كۆتۈرۈلىدىغان جايدىكى، بىر ئالتۇنلۇققا ئېلىپ كەپتۇ. كالۋا شۇنچە كۆپ ئالتۇن ئىچىدىن بىرنەچچە تاللا ئاپتۇ. قۇش ئۇنىڭغا قۇياش چىققۇچە قانچىلىك ئېلىۋالسىڭىز بولىدۇ. كۆپرەك ئېلىۋېلىڭ دەپتىكەن، كالۋا بولدى، ماڭا مۇشۇ يېتىدۇ، دەپ ئۇنىماپتۇ.

كالۋا قايتىپ كېلىپ بولغان ئەھۋالنى ئاكىسى بىلەن يەڭگىسىگە دەپتۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئاكىسى بىلەن يەڭگىسى بىر مو يەرنىڭ قونىقىدىن بىر تۈپلا قالدۇرۇپ، قالغان مايسىلارنى يۇلۇپ تاشلاپ، ھېلىقى قۇشنى كۈتۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

بىر كۈنى ھېلىقى قۇش كېلىپ بۇ بىر تۈپ قوناقنى ئېلىپ كېتىپتۇ.

ئەر ـ خوتۇن ناھايىتى زارلانغان قىياپەتتە يىغلاشقا باشلاپتۇ. قۇش قايتىپ كېلىپ «ئەتە سەھەردە تاغار تەييارلاپ تۇرۇڭلار، مەن ئاشلىقىڭلارنى قايتۇرۇپ بېرىمەن» دەپ قويۇپ كېتىپ قاپتۇ.

ئەر ـ خوتۇن بىر تاغارنى تەييارلاپ ساقلاپ تۇرغانىكەن، قۇش ئۇچۇپ كېلىپ بۇلارنى ئارقىسىغا ئەگەشتۈرۈپ كالۋا بارغان ئالتۇنلۇققا ئەپكەپتۇ. ئاچكۆز ئەر ـ خوتۇن ئالتۇنلارنى ئالمان ـ تالمان تاغارغا قاچىلاپتۇ.

قۇش، «قايتايلى قۇياش چىقاي دەپ قالدى» دېسىمۇ بۇلار

پەرۋا قىلماي، ئالتۇن قاچىلاپتۇ. قۇش بۇلارنىڭ نىيىتىنىڭ يامانلىقىنى كۆرۈپ بېشىنى چايقاپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كالۋانىڭ ئاكىسى بىلەن يەڭگىسى كەنتكە ئىككىنچى قايتىپ كەلمەپتۇ.

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ئۇلارنى قۇياش كۆيدۈرۈۋەتكەنمىش[①].

ھېكمەت:

ئاچكۆزلۈك بىر كۈنلۈك ھايات، قانائەت مەڭگۈلۈك ھايات.

① ئەمەت ئاخۇن ئېيتىپ بەرگەن: «خوتەن ئامىيە خەلق چۆچەكلىرى» ناملىق 1994 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ئىشەنچنى ئاقلىيالايدىغان ئادەم

بۇرۇن بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇ قول ئاستىدىكى خانلارنىڭ ئەقلىنى سىناپ كۆرمەكچى بولۇپ تۇرى، رەڭگى، سالمىقى ئوخشاش ئۈچ دانە ئالتۇن قورچاق ياسىتىپتۇ. ئاندىن ئۇ قورچاقلارنى قايسى بىر خانغا ئەۋەتىپ: «بۇ ئۈچ قورچاقنىڭ باھاسى ئۈچ خىل، بىرىنچىسى ئەرزان، ئىككىنچىسى قىممەت، ئۈچىنچىسى ئۇنىڭدىن قىممەت، بۇنداق بولۇشىنىڭ سەۋەبى نېمە؟ شۇنىڭغا جاۋاب بەرسۇن؟!...» دەپتۇ. خان ھېلىقى قورچاقلارنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئۇيان ئۆرۈپ، بۇيان چۆرۈپ قارىغان بىلەنمۇ نېمىشقا باھاسىدا پەرق بارلىقىغا ئەقلى يەتمەپتۇ. خاننىڭ بېشى قېتىپ ساراي ئەھلىنى چاقىرىپتۇ ۋە قورچاقلارنىڭ قانداق ئايرىمىسى بارلىقىنى تېپىڭلار، دەپ ئەمىر قىپتۇ. لېكىن ئۇلارمۇ بىر نېمە دېيەلمەپتۇ. بۇ خەۋەر ھەممە تەرەپكە تارقاپتۇ. ئەرزىمەس ئەيىب بىلەن زىندانغا تاشلانغان بىر كەمبەغەل يىگىت، قورچاقلار توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلاپ قاپتۇ ـ دە، خانغا: «رۇخسەت بولسا قورچاقلارنىڭ پەرقىنى تېپىپ باقسام، ئەگەر توغرا تاپالىسام بۇنىڭ بەدىلىگە مېنى زىنداندىن ئازاد قىلىغان بولسىلا...» دەپ ئۆلتىجا قىپتۇ. خان، مەن تېگىگە

يېتەلمىگەن ئىشنى ئۇ قانداق بىلەلىسۇن، دەپ ئويلىغان بولسىمۇ، ئامالنىڭ يوقلۇقىدىن يىگىتنى سارايغا چاقىرتىپتۇ. قورچاقلارنى يىگىتنىڭ ئالدىغا كەلتۈرۈپتۇ. يىگىت دىققەت بىلەن قاراپ چىقىپ، قورچاقنىڭ قۇلاقلىرى تۆشۈك ئىكەنلىكىنى بايقاپتۇ. ئۇ بىر يوپۇرماقنىڭ ساپىقىنى ئېلىپ قورچاقلارنىڭ بىرىنىڭ قۇلىقىدىن ئۆتكۈزگەنىكەن، ساپاقنىڭ ئۇچى ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىقىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ساپاقنى ئىككىنچى قورچاقنىڭ قۇلىقىدىن ئۆتكۈزگەنىكەن، ئۇنىڭ يەنە بىر قۇلىقىدىن چىقىپتۇ. ئاخىرى ئۈچىنچى قورچاقنىڭ قۇلىقىدىن ئۆتكۈزگەندە، ساپاق ئۇنىڭ ئىچىدە قاپتۇ. شۇ چاغدا يىگىت مۇنداق دەپتۇ:

— ئى خان، بۇ قورچاقلار ئادەمگە ئوخشايدىكەن. بىرىنچى قورچاق بىر سۆز ئېيتسا ئۇنى ئىككىنچى بىرسىگە يەتكۈزۈپ قويىدىغان كىشىگە ئوخشايدۇ، ئۇنداق ئادەملەرگە ئىشەنگىلى بولمايدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ باھاسى ئەرزان. ئىككىنچى قورچاق قىلغان سۆز قۇلىقىدىن كىرىپ ئۇ قۇلىقىدىن چىقىپ كېتىدىغان ئادەمگە ئوخشايدۇ. ئۇنداق ئادەملەر بىپەرۋا كېلىدۇ، باشقىلارنىڭ سۆزىنى چۈشەنمەيدۇ، قىلغان نەسىھەتنى ئاڭلىمايدۇ. لېكىن ئۈچىنچى قورچاق ھەرقانداق سۆزنى ئىچىدە ساقلىيالايدىغان ئادەمگە ئوخشايدۇ. بۇنداق ئادەملەر ئىشەنچنى ئاقلىيالايدىغان، ئاقىل، تۇتاملىق كېلىدۇ. ئۇنىڭ باھاسىنىڭ يۇقىرى بولۇشىنىڭ سەۋەبى شۇدۇر، دەپتۇ.

يىگىتنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ تۇرغان ساراي ئەھلى ھەيران قېلىشىپتۇ، خان خۇشال بولۇپ، يىگىتنى ساراي ئەھلىگە ماختاپ-

تۇ. شۇ ھامان ئۇنى زىنداندىن ئازاد قىلىۋېتىپتۇ ـ دە، ھەر بىر قورچاققا ئۆز باھاسىنى يازدۇرۇپ پادىشاھقا قايتۇرۇپتۇ①...

ھېكمەت:

كىشىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشەلمىگەن كىشى، قەدىرسىز بولۇپ قالىدۇ. ئىشەنچنى قولغا كەلتۈر. ئۇ سېنىڭ خورىماس بايلىقىڭ.

① مەمتىلى سايىت رەتلىگەن: «خوتەن ناھىيە خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1994 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ئىنسان خاراكتېرى تۇراقسىزدۇر

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. شانۇ ـ شەۋكى-
تى ئالەمدە پۇر ئىكەن. دۆلىتىگە مەغرۇر ئىكەن، ئەمما تەختىگە
ۋارىسلىق قىلىدىغان بىرمۇ بالىسى يوق ئىكەن. شۇڭا بالىغا زار
ئىكەن... پادىشاھ نۇرغۇن سەۋەبلەرنى قىپتۇ، ئامال بولماپتۇ.
شۇنداق بولسىمۇ، سەۋەب قىلىشنى توختاتماپتۇ. ئاقىۋەتتە
بەخت ـ تەلىيى ئوڭ كېلىپ، كىچىك خوتۇنىدىن بىر ئوغۇل
كۆرۈپتۇ. پادىشاھنىڭ خۇشلۇقى ئىچىگە سىغماي، قىرىق
كېچە ـ كۈندۈز توي ـ تاماشا ئۆتكۈزۈپ بېرىپتۇ. بالىنى بېقىشقا
قىرىق خىزمەتچى تەيىنلەپتۇ. بالىسىغا نېمە كېرەك بولسا شۇنى
تەق قىلىپ بېرىپتۇ. ئەمما ئوغلى ئەقىلسىز، دۆت چوڭ بوپتۇ.
پادىشاھنىڭ كۆڭلى يەنە غەش بوپتۇ. دائىم ئويغا چۆمۈپ:
«مەندىن كېيىن پادىشاھلىقنى بۇ دۆت ئوغلۇم قانداقمۇ قىلالاي-
دۇ؟» دەپ قايغۇرۇپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن ۋاقىپ بولغان پادىشاھنىڭ
دانا ۋەزىرى ئۇنىڭغا تەسەللىي بېرىپ، مەسلىھەت كۆرسىتىپتۇ:

— پادىشاھى ئالەم، بۇنىڭدىن ھېچبىر قايغۇرماڭ، ئوغلى-
ڭىزغا ئەقىللىق بىر قىز ئېلىپ بەرسەك، شۇ قىز بىلەن پادىشاھ-
لىق قىلىۋېرىدۇ.

— ئەقىللىق قىزنى قانداق تاپىمىز؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— بۇ ئىش ئاسان. ئوغلىڭىزغا: «ئون ياشلىق ئوغلاق،
يىگىرمە ياشلىق بۆرە، ئوتتۇز ياشلىق تۈلكە، قىرىق ياشلىق
يولۋاس، ئەللىك ياشلىق قوزا، ئاتمىش ياشلىق تۆگە بارمىش،
شۇلارنى تېپىپ كەل» دەپ خەزىنىدىن خالىغىنىچە پۇل ـ مال
بېرەيلى، — دەپتۇ ۋەزىر.

بۇ مەسلىھەت پادىشاھقا ياراپتۇ. ۋەزىرنىڭ ئېيتقىنىچە،
ئوغلىغا ھېلىقى ئىشنى تاپشۇرۇپتۇ.

ئوغلى كوچىمۇ كوچا، شەھەرمۇ شەھەر يۈرۈپ، كىمكى
ئاشۇ ياشتىكى ھايۋانلارنى تېپىپ بەرسە، قانچە دېسە شۇنچىگە
ئالىدىغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. بۇنى ئاڭلىغانلار ھەيران بولۇپ
«تۇۋا، ئون ياشلىق ئوغلاق بولامدىكەن؟ ئۆچكە ئون ياشقا
كىرسە قېرىمامدۇ، بۇنى قانداق ئوغلاق دېگىلى بولىدۇ؟ يىگىرمە
ياشقا كىرگەن بۆرىنى قانداق بىلگىلى بولىدۇ؟ خوش ئەمدى،
تۈلكىنىڭ ئوتتۇز ياشقا كىرگىنىنى، يولۋاسنىڭ قىرىق ياشقا
كىرگىنىنى، ئەللىك ياشلىق قوزىنى، ئاتمىش ياشلىق تۆگىنى كىم
كۆرۈپتۇ؟ ئەلمىساقتىن تارتىپ بۇنى ھېچكىم ئاڭلىغان ئەمەس»
دېيىشىپتۇ.

بىر كوچىغا بارسا ئاددىي ـ ساددا كىيىنگەن، ئەمما ناھايى-
تى كېلىشكەن ساھىبجامال بىر قىز ئولتۇرۇپتۇ. قىز ئۇنى كۆ-
رۈپ:

— ھەي يىگىت، نېمە دەيسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئەقىلسىز يىگىت دادىسىنىڭ تاپشۇرۇقىنى بايان قىپتۇ. قىز
كۈلۈپ ئويلىنىپ تۇرماستىن يىگىتكە:

— داداڭنىڭ تېپىپ كەل دېگىنى ئوغلاق، بۆرە، تۈلكە،

يولۋاس، قوزا، تۆگە ئەمەس، بۇ ئادەم بالىسى. بالا ئون ياشقا كىرگەندە، ئۆچكىنىڭ بالىسىغا ئوخشاش سەكرەپ ئوينايدۇ. يىگىرمە ياشقا كىرسە، بۆرىدەك شوخ بولىدۇ. ئوتتۇز ياشقا كىرگەندە، ئەقىلگە تولۇپ، تۈلكىگە ئوخشاش ھەر قانداق نەرسىنى بىلىدۇ. قىرىق ياشقا كىرگەندە، يولۋاسقا ئوخشاش كۈچكە تولىدۇ. ئەللىك ياشقا كىرگەن كىشى، قوزىغا ئوخشاش ياۋاش بولۇپ، ئويۇن ـ تاماشىلارنى تاشلايدۇ. ئاتمىش ياشقا كىرگەندە، تۆگىگە ئوخشاش قەيەرگە يېتىلسە، شۇ يەرگە ماڭىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ئوغۇل ئاتىسىنىڭ قېشىغا قايتىپ كەپتۇ. پادىشاھ ئوغلىدىن:

— تېپىپ كەلدىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. بالىسى:

— تېپىپ كەلدىم. ئاتا، بۇ دېگىنىڭىز ھايۋان ئەمەس ئىكەن، ئادەم بالىسى ئىكەن. بۇ نەرسىلەرنى ماڭا بىر قىز ئېيتىپ بەردى، — دەپتۇ.

پادىشاھ ئىچىدە «مانا مۇشۇ قىز ئەقىللىق ئىكەن» دەپ ئويلاپتۇ. كۆپ ئۆتمەي بۇ قىزنى قىرىق كېچە ـ كۈندۈز توي ـ تاماشا قىلىپ، ئۆزىنىڭ ئەقىلسىز ئوغلىغا ئېلىپ بېرىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بۇ قىز ئېرىگە زېرىكمەي ئەقىل ئۆگىتىپ، ئۇنى ياخشى ئىشلارغا باشلاپتۇ. يۇرتنى بىر زامان ئادىللىق بىلەن سوراپ ئالەمدىن ئۆتۈپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

ئىنساننىڭ خاراكتېرى تولىمۇ تۇراقسىز بولىدۇ. لېكىن بۇ خىل تۇراقسىزلىقنى چەكلىمە ئىچىدە تىزگىنلىسەك ئۇنۇمى بولمايدۇ. ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىغا ماس ھالدا يېتىلدۈرسەك، ئويلىمىغان ئۇنۇملەرگە ئېرىشەلەيسەن.

ئۆز كۈچۈڭنىڭ راھىتى چەكسىز

بۇرۇنقى زاماندا ئۆتكەن بىر بوۋاينىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بوۋاي ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قاپتۇ ـ دە، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا بالىلىرىغا مۇنداق ئۈچ ۋەسىيەت قالدۇرۇپتۇ. بوۋاي ۋەسىيەت قىلىشتىن ئىلگىرى ئۈچ بالىسىغا:

— باغقا چىقىپ ھەربىرىڭلار ئىككىدىن تاياق سۇندۇرۇپ ئەكىرىڭلار، يوغانلىقى بارماقتەك، ئۇزۇنلۇقى بىر غۇلاچ بولسۇن، — دەپتۇ.

بالىلار ئاتىسىنىڭ سۆزى بىلەن ئىككىدىن ياغاچ سۇندۇرۇپ ئەكىرىپ، ئاغرىق ياتقان بوۋاينىڭ ئالدىدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

— بالىلىرىم، — دەپ ۋەسىيىتىنى باشلاپتۇ بوۋاي، — ئۆمرۈممۇ بىر يەرگە باردى. ناۋادا ياخشى كۈنىڭ يامىنى بولۇپ، قازا يېتىپ قالغۇدەك بولسا، بۇ پانىي دۇنيا بىلەن خوشلىشىمەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئاتىلىق قەرزىم بىلەن سىلەرگە ئۈچ تۈرلۈك ۋەسىيەت تاپشۇرىمەن. ئالدى بىلەن ھازىر باغدىن ئېلىپ كىرگەن تاياقلارنى، ھەربىرىڭلار بىردىن سۇندۇرسىلەر، قېنى، سۇندۇرۇڭلار!

بالىلارنىڭ ھەربىرى بىردىن تاياقنى سۇندۇرۇپتۇ. بۇنى

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

كۆرگەن بوۋاي:

— خوش، ئەمدى قالغان ئۈچ تاياقنى بىرلەشتۈرۈپ، بىرىڭلار سۇندۇرۇپ بېقىڭلار! — دەپتۇ. ئۈچ بالىدىن ھېچقايسىسى ئۈچ تاياقنى بىرلەشتۈرۈپ سۇندۇرالماپتۇ. بوۋاي ئاخىر:

— ئەمدى ئۈچۈڭلار بىر بولۇپ سۇندۇرۇڭلار، — دەپتىكەن، بالىلار ئۈچى بىرلىشىپ ھېلىقى تاياقلارنى سۇندۇرۇۋېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن بوۋاي:

— ھە، بۇنىڭ خىسلىتىنى چۈشەندىڭلارمۇ؟ بۇ ئۆم بولۇپ، بىرلىشىپ كۈچ چىقارغاننىڭ نەتىجىسى. دېمەك، مېنىڭ بىرىنچى ۋەسىيىتىم شۇكى، مەندىن كېيىن قالساڭلار بىر ـ بىرىڭلار بىلەن ئىناق ئۆتۈڭلار، ئۆم بولۇپ ياشاڭلار. ئەنە شۇ ۋاقىتتا سىلەر ھېچقانداق مۈشكۈللۈكتىن قورقمايسىلەر، ئۆمرۈڭلار ياخشى ئۆتىدۇ.

ئەمدى ئىككىنچى ۋەسىيىتىم شۇكى، ناننى تەمسىز يېمەڭلار، ھەسەل بىلەن قوشۇپ تاتلىق قىلىپ يەڭلار.

ئۈچىنچى ۋەسىيىتىمنى سىلەرگە ئېيتمايمەن. ئاۋۋال سىلەر ئاشۇ ئىككى ۋەسىيىتىمگە ئەمەل قىلىپ كۆرۈڭلار، لېكىن بۇنىڭ نەتىجىسىنى كۆرەلمىسەڭلار، ئۈچىنچى ۋەسىيىتىمنى ئاناڭلاردىن سوراڭلار. مەن بۇ ۋەسىيىتىمنى ئاناڭلارغا تاپشۇرۇپ قويدۇم. قاچانكى بېشىڭلارغا كۈن چۈشكۈدەك بولسا، ئۈچىنچى ۋەسىيىتىم سىلەرنىڭ بېشىڭلارنى ئوڭلايدۇ.

بوۋاي بۇ ۋەسىيەتلەرنى دەپ ئۇزۇن ئۆتمەي، دۇنيادىن كۆز يۇمۇپتۇ.

ئاتىدىن ئايرىلغان ئۈچ بالا، ئاتىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە بىر - بىرى بىلەن ئىناق، ئۆم بولۇپ ياشاپتۇ. بىراق بۇلار بىرەر ئىشنىڭ پېشىنى تۇتقان بالىلار ئەمەس ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىرەر ئىش - ئوقەتنىڭ تايىنى يوق، بۇنىڭ ئۈستىگە دادىسىنىڭ ئىككىنچى ۋەسىيىتىنى، يەنى «ناننى ھەسەلگە قوشۇپ يەڭلار» دېگىنىنى قىلىمىز دەپ ئۆيدىكى بار - يوقنى سېتىپ ھەسەل يەپ تۈگىتىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ئوساللىشىپ كېتىۋاتقان. بالىلار ھېچبىر ئىلاج تاپالماي، ئاخىر ئانىسىغا ئاتىسىنىڭ ئۈچىنچى ۋەسىيىتىنى ئېيتىپ بېرىشنى سوراپتۇ. ئانا بالىلىرىنىڭ بېشى قاتقانلىقىنى سېزىپ، ئۈچىنچى ۋەسىيەتنى ئېيتىپ بېرىپتۇ:

— بالىلىرىم، ئاتاڭلارنىڭ ئۈچىنچى ۋەسىيىتى، ئاتاڭلار سىلەرنىڭ بېشىڭلارغا كۈن چۈشكەندە لازىم بولار دەپ باغقا كۆمۈپ قويغان بىر خالتا يامبۇنى ئىزدەپ تېپىش. بىراق، ئاتاڭلار رەھمىتى ئۇ يامبۇنىڭ نەگە كۆمۈلگىنىنى ئېيتمىغانىدى. ئىشقىلىپ، باغدىكى مېۋىلەرنىڭ بىرەرىنىڭ يېنىغا كۆمۈلگەن ئوخشايدۇ. كەتمەن - گۈرجەكلەرنى ئىشقا سېلىپ، شۇ يامبۇنى كولاپ تېپىڭلار.

بۇنى ئاڭلىغان بالىلار كەتمەن - گۈرجەكلەر بىلەن باغدىكى مېۋىلەرنىڭ تۈۋىنى كولاشقا كىرىشىپتۇ. بالىلار چۈشكىچە كولاپتىكەن، ناھايىتى چارچاپتۇ، قورساقلىرى تازا ئېچىپتۇ. شۇ چاغدا ئانىسى ئۆيدىكى قاتتىق - قۇرۇق نانلارنى بىر چۆگۈن قايناق سۇ بىلەن ئەكېلىپ بېرىپتىكەن، ئىلگىرى - كېيىن

ئېچىلمىغان ئىشتەي بىلەن يەپتۇ. بۇ نان بىلەن قايناق سۇ شۇنچىلىك تاتلىق تېتىپ كېتىپتۇكى، بۇرۇن ھەسەل ئارىلاشتۇرۇپ يېگەن نانلىرى بىلەن ئېسىل تاماقلىرىمۇ بۇنىڭدەك لەززەتلىك بىلىنمەپتىكەن.

بالىلار تاماقتىن كېيىن يەنە ئىشقا چۈشۈپتۇ. ئىشتىن كېيىن قاتتىق - قۇرۇق ناننى يەنە ھۇزۇرلىنىپ يەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىرەر - ئىككى ئاي ھېلىقى يامبۇنى ئىزدەپ باغدىكى پۈتۈن مېۋىلەرنىڭ تۈۋىنى يۇمشىتىپ بوپتۇ، لېكىن يامبۇ تېپىلماپتۇ. نەچچە يىلدىن بېرى پەرۋىش قىلىنمىغان مېۋىلەر مۇشۇ باھانە بىلەن تۈۋى يۇمشىتىلغاچقا، بۇ يىلى شاخ - شېخىنى كۆتۈرەلمىگۈدەك بولۇپ كېتىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ئانا بالىلىرىنى چاقىرىپ مۇنداق دەپتۇ:

— بالىلىرىم، يامبۇنى ئىزدەپ ئاۋارە بولماڭلار. ئاتاڭلارنىڭ ئىككىنچى ھەم ئۈچىنچى ۋەسىيىتىنىڭ مەنىسى باشقا يەردە ئىدى. ناننى ھەسەلگە ئارىلاشتۇرۇپ يەڭلار، دېگىنى ئەمگەك قىلىپ، تەر تۆكۈپ نان يەڭلار دېگىنى، چۈنكى ئىشلەپ، چارچاپ يېگەن نان ھەسەلدىنمۇ تاتلىق بولىدۇ. ئۆزۈڭلار سەزگەنسىلەر، سىلەر باغدا ئىشلەپ چارچىغاندىن كېيىن، مەن ئېلىپ چىقىپ بەرگەن قاتتىق - قۇرۇق ناننى ھەسەل ئارىلاشتۇرۇپ يېگەندىنمۇ ھۇزۇرلىنىپ يېدىڭلارغۇ. دېمەك، ئاتاڭلارنىڭ ۋەسىيىتىنىڭ مەنىسى ئەنە شۇنداق. راستىنى ئېيتقاندا، يامبۇ كۆمۈپ قويغان دېگەن گەپ يالغان. سىلەر ئەنە شۇ يامبۇنى ئىزدەپ تاپىمىز دەپ باغدىكى بارلىق مېۋىلەرنىڭ تۈۋىنى يۇمشىتىپ

قويدۇڭلار، شۇنىڭ بىلەن نەچچە يىلدىن بېرى پەرۋىش قىلىنىۋاتقان مېۋىلەر بۇ يىل باشقىچە ئوخشاپ كەتتى. ئەنە، ئاتاڭلار دېگەن يامبۇ شۇ[①].

ھېكمەت:

ئىشلەپ، ئەجىر سىڭدۇرۇپ يېگەن نان ھەسەلدىنمۇ تاتلىق بولىدۇ، ئىشلە! ئۆز ئەمگىكىڭنىڭ شېرىن مېۋىسىدىن بەھىر ئال.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

ئاتا رازى، خۇدا رازى

بار ئىكەنۇ ـ يوق ئىكەن، بۇرۇنقى زاماندا بىر دېھقان ئۆتكەنىكەن. بۇ دېھقاننىڭ تۇرمۇشى ياخشىمۇ ئەمەس، يامانمۇ ئەمەس ئىكەن. ئۇ باشقا يەرلەرنى ساياھەت قىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئۇزاق سەپەرگە تەييارلىنىپتۇ. بۇ ئادەمنىڭ ئۈچ ئوغلى بار ئىكەن. سەپەرگە چىقىش ئالدىدا، ئۆز باللىرىغا بىر ـ ئىككى ئېغىز ۋەسىيەت قىلىپ، ئوغۇللىرىنىڭ كېيىنكى ئەھۋالىنى سىناپ كۆرمەكچى بوپتۇ.

— مەن ئۇزاق سەپەرگە بېرىپ كەلمەكچىمەن. مېنىڭ سىلەرگە دەيدىغىنىم: ھەر قايسىڭلارغا بىر جۈپتىن توخۇ، ئۆردەك، غاز بېرىپ كېتىمەن. مەن سەپەردىن كەلگۈچە شۇلارنىڭ تۇغقان تۇخۇملىرىنى ئۇتتۇرلۇق سېتىپ، پۇلىنى خەجلىۋەتمەي يىغىپ قويۇڭلار. كېيىن ئۆزۈڭلەرگە كېرەك بولۇپ قالىدۇ، — دەپتۇ دادىسى. ئوغۇللىرى ماقۇل كۆرۈپتۇ. چوڭ ئوغلىغا بىر جۈپ توخۇ، ئوتتۇرانچىسىغا بىر جۈپ ئۆردەك، كىچىكىگە بىر جۈپ غاز بېرىپ، ئۆزى سەپەرگە مېڭىپ كېتىپتۇ.

بىرنەچچە ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن توخۇ، ئۆردەك، غازلار تۇغۇشقا باشلاپتۇ. ئوغۇللار ئۇتتۇرلۇق سېتىپ پۇل قىلىشىپتۇ. چوڭ ئوغلىنىڭ كاللىسىغا مۇنداق بىر خىيال كەپتۇ: «تۇخۇمنىڭ

پۇلنى يىغىپ نېمە ئاۋارىچىلىك، دادام كەلگۈچە پۇلنى خەجلەپ تاماشا قىلمايمەنمۇ، دادام كېلىپ مەندىن تۇخۇمنىڭ پۇلىنى سورىسا، تۇغماس توخۇ ئىكەن، دېمەمدىمەن» دەپ تۇخۇمنىڭ پۇللىرىنى خەجلەشكە باشلاپتۇ. ئوتتۇرانچى ئوغلىمۇ ئۆردەك تۇخۇملىرىنى، ئاندىن ئۆردەكنىمۇ سېتىپ خەجلىۋېتىپتۇ. ئۇ: «دادام كېلىپ سورىسا، ئۆردەكنى ئوغرى ئېلىپ كەتتى، دەپ جاۋاب بېرەرمەن» دېگەن خىيالغا كەپتۇ. كىچىك ئوغلى غازنىڭ تۇخۇملىرىنى يىغىپ، ئۇنى باسۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئاۋۋال غازنى كۆپەيتىپ، ئاندىن ئۇنىڭ تۇخۇملىرىنى زايە قىلماي سېتىپ، خېلى نۇرغۇن پۇل يىغىپتۇ.

بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن، دادىسى سەپەردىن قايتىپ كەپتۇ. كېلىپلا چوڭ ئوغلىدىن تاپشۇرغان ئىشنىڭ نەتىجىسىنى سوراپتۇ. چوڭ ئوغلى تەييارلاپ قويغان جاۋابىنى بېرىپتۇ. دادىسى كۆڭلىدە: «سەن ئادەم بولماپسەن، كېيىنكى كۈندە ماڭا ئەسقاتمايدىكەنسەن» دەپتۇ. ئوتتۇرانچى ئوغلىدىن سوراپتۇ. ئۇمۇ: «ئۆردەك تۇخۇم تۇغقۇچە ئوغرى ئېلىپ كەتتى» دەپ يالغان سۆزلەپتۇ. بۇنىڭغىمۇ گەپ ـ سۆز قىلماستىن، كۆڭلىدە: «سەن كېيىنكى كۈنلۈكتە ماڭا ئەسقېتىش بۇياقتا تۇرسۇن، ئۆزۈڭنىڭ جېنىنى جان ئېتەلمەيدىكەنسەن» دەپتۇ. كىچىك ئوغلىدىن سوراپتۇ. ئۇ دادىسىغا تۇخۇم سېتىپ يىغقان پۇللىرىنى بېرىپتۇ، ئاندىن كۆپەيتكەن غازلىرىنى كۆرسىتىپتۇ. دادىسى كىچىك ئوغلىدىن خۇش بولۇپ، كۆڭلىدە: «مانا، سەن ئادەم بولىدىكەنسەن» دەپتۇ.

ئارىدىن خېلى ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. ئوغۇللار ئۆيلەنگۈدەك بوپ-

تۇ. دېھقان ئاۋۋال ئىككى چوڭ ئوغلىنى، ئاندىن كىچىك ئوغلىنى ئۆيلەپ قويۇپتۇ. دادىسىنىڭ ئۆيلىگىنىدەك ئىككى چوڭ ئوغلى كۈندىن ـ كۈنگە نامراتلىشىپ كېتىپتۇ. ئۆي ـ ۋاقىلىرىنى سېتىپ خەجلەپ، يەنە دادىسىنىڭ قولىغا قاراپ قاپتۇ. كىچىك ئوغلى غازلىرىنى بېقىپ، تۇرمۇشىنى خېلى ياخشى ئۆتكۈزۈپتۇ. ئاتا ـ ئانىسىنىمۇ ياخشى بېقىپتۇ. دادىسى كىچىك ئوغلىدىن بەك رازى بوپتۇ[①].

ھېكمەت:

ئاتىلارنىڭ ئۈمىدى پەرزەنتلىرىنى بەختلىك تۇرمۇشقا ئېرىشتۈرۈش بولسىمۇ، لېكىن يۆلىگەنچە سىلىنىۋالسا، ئاتىلار ئۇنداق باللاردىن نارازى بولۇپ قالىدۇ. ئاتا ـ ئانىنى نارازى قىلغان بالىنىڭ كۈنى ئۇزاققا بارمايدۇ. چۈنكى: «ئاتا رازى، خۇدا رازى».

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

ئەمگەكچىنىڭ ھۇزۇرىنى خەلق سۇرسۇن

بۇرۇن بۇرۇنسىدا بىر دېھقان بولغانىكەن. كەچ يېتىپ، سەھەر تۇرۇپ، ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە تىنماي ئىشلەپ، بىر كۈن ئاچ، بىر كۈن توق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھ ئوۋغا چىقىپ كېتىۋاتسا، بېلى مۈكچەيگەن، قوۋۇرغىسى كۆرۈنۈپ قالغان ھېلىقى دېھقان ئىككى مو يەرگە كۆچەت تىكىپ باغ قىلىۋاتقۇدەك. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ كۈلۈپ، «ھاماقەت» دەپتۇ ـ دە، ئېتىنى توختىتىپ بوۋايدىن سوراپتۇ:

— ھەي قېرى، ئۆمرۈڭنىڭ غۇلچى تۈگەپ، غېرىچى قالدى، بەرىبىر بۇ كۆچەتلەرنىڭ مېۋىسىنى يېيەلمەيسەن، ئاۋارە بولۇپ جېنىڭنى قىينىغۇچە ئارام ئالساڭ بولماسمىدى؟ — دەپتۇ.

بوۋاي پادىشاھقا:

— ئۇلۇغ پادىشاھىم، مەن ھازىر ئارام ئالمايمەن، مەڭگۈ ئارام ئالىدىغان ۋاقتىممۇ ئاز قالدى. سىلى دېگەندەك، بۇ كۆچەتلەرنىڭ مېۋىسىنى يېيەلمەيمەن، ئەمما مەندىن كېيىن قالغان ئادەملەر يەپ، مېنى ئەسلىشەر، شۇ چاغدا دۇنيادا مېنىڭ قىلغان جاپالىق ئەمگىكىممۇ، نامىممۇ مەندىن كېيىنكى ئەۋلادلار بىلەن قالار دەيمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ بوۋاينىڭ سۆزىگە ھەيران قېلىپ:

— بارىكاللا قېرى، — دەپتۇ ـ دە، مىڭ تەڭگە ئىنئام قىپتۇ.

باغۋەن بوۋاي پادىشاھ بەرگەن مىڭ تەڭگىنى قولىغا ئېلىپ، پۇلغا قاراپ كۈلۈپ كېتىپتۇ.

— نېمىگە كۈلىسەن؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— باشقا ئادەملەر كۆچەت قويۇپ، تۆت ـ بەش يىلدىن كېيىن مېۋىسىگە ئېغىز تەگسە، مەن قويغان كۆچەتنىڭ مېۋىسىگە شۇ يىلىلا ئېغىز تەگكەنلىكىمگە كۈلدۈم، — دەپتۇ بوۋاي.

پادىشاھ بوۋاينىڭ بۇ مەنىلىك سۆزىگە قايىل بولۇپ، يەنە مىڭ تەڭگىنى ئىنئام قىپتۇ. قېرى يەنە كۈلۈپتۇ.

— يەنە نېمىدەپ كۈلۈۋاتىسەن بوۋاي؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— نېمىشقا كۈلمەيمەن پادىشاھىم، بارچە ئادەم يىلدا بىر قېتىم ھوسۇل ئالسا، مەن يىلدا ئىككى قېتىم ھوسۇل ئالغىنىمغا كۈلىمەن، — دەپتۇ.

پادىشاھ قېرىنىڭ سۆزىگە تېخىمۇ قىزىقسىنىپ، يەنە مىڭ تەڭگە بېرىپتۇ. قېرى يەنە كۈلۈپ:

— بىر يولىلا ئۈچ قېتىم ھوسۇل بېرىدىغان مېۋە تىككىنىمگە كۈلىمەن، — دەپتۇ[①].

ھېكمەت:

ئۆز ئەمگىكىدىن باشقىلارنى ھۇزۇرلاندۇرۇشنى ئويلىساڭ، بۈگۈننى ئويلىما. بەلكى كەلگۈسىنى، كەلگۈسى ئەۋلادلىرىڭنى ئويلا.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

بىراۋنىڭ مۈلكىگە كۆز قىزارتما

بۇرۇن بۇرۇن ئىكەن، توخۇ تۇرنىكەن، قىرغاۋۇل جەددىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن. مانا شۇنداق كونىلاردا بىر پادىشاھ بولغانىكەن. ئۇ بىر كېچىسى تەختىدە يېتىپ بىر چۈش كۆرۈپتۇ ۋە چۆچۈپ ئويغىنىپ كۆزىنى ئېچىش بىلەن چۈشىنى ئۇنتۇپتۇ. ئىچى پۇشۇپ، كۆڭلىگە غەم تولۇپتۇ. بىرەر ھەپتە شۇنداق ئۆتۈپتۇ. شاھتىن قورقۇپ ھېچكىم گەپمۇ قىلماپتۇ. ئاخىر ئەلمىگە چىدىمىغان شاھ باش ۋەزىرنى چاقىرتىپ:

— شەھەر ئارىلاپ، مېنى قىزىق گەپ بىلەن كۈلدۈرىدىغان ئادەم تېپىپ كەل. ئەگەر ئۇ مېنى كۈلدۈرەلىسە يۈز تىللا بېرىمەن، كۈلدۈرەلمىسە يۈز دەررە ئۇرۇپ زىندانغا سالىمەن، — دەپ بۇيرۇق قىپتۇ.

ۋەزىر شاھنىڭ ئەمرىگە بىنائەن، شەھەر كېزىپ يۈرۈپ، بىر قانچە قىزىقچىلارنى ئېلىپ كەپتۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ سۆز - چۆچەكلىرى شاھنىڭ غېمىنى يېنىكلىتەلمەپتۇ. پادىشاھ ئۇلارنى يۈز دەررە ئۇرغۇزۇپ، زىندانغا سېپتۇ. باش ۋەزىر قورققىنىدىن يەنە كوچىغا چىقىپ، شەھەر ئارىلاپ يۈرسە بىر گەپچى خەلقنى يىغىپ ھە دەپ كۈلدۈرۈۋاتقۇدەك. قېشىغا بېرىپ بىردەم تۇرۇپتىكەن، ئۇنىڭ ھەربىر سۆزى ۋەزىرگە غەيرىي تۇيۇلۇپتۇ. ئاخىر ۋەزىرمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ ھېلىقى سۆزمەن كىشىنى ئوردىغا تەكلىپ

قىپتۇ. سۆزمەن كىشىمۇ پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا بېرىشقا ماقۇل بوپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ، باش ۋەزىرنىڭ كۆڭلىگە: «بۇ ئادەم بەك گەپدان كۆرۈنىدۇ، بېرىپلا پادىشاھنى كۈلدۈرسە، يۈز تىللا ئىنئام بېرىۋېتىدۇ. يۈز تىللانىڭ ھەممىسىنى مۇشۇ ئېلىپ، مېنىڭ ئاۋارە بولغىنىم بىكار كېتەرمۇ؟» دېگەن خىيال كەپتۇ - دە، ئويلاپ - ئويلاپ، ئاخىر ئۇنى پادىشاھنىڭ بېرىدىغان ئىنئامىنى تەڭ ئېلىشقا كۆندۈرمەكچى بوپتۇ:

— بۇرادەر، سېنى ئوردىغا باشلاشتىن مەقسەت، شاھىمىز ھەپتىدىن بېرى قاتتىق قايغۇدا. ئۇ كىم مېنى كۈلدۈرەلىسە ئۇنىڭ ئەجرىگە لايىق ئىنئام بېرىمەن، دەپ ۋەدە قىلغاندى. قارىشىمچە، سېنىڭ شاھنى كۈلدۈرۈپ كۆڭلىنى ئاچىدىغاندەك ئەپىڭ بار. ئەگەر شاھنى كۈلدۈرۈپ ئىنئامغا سازاۋەر بولغىنىڭدا پېقىرغا نېمە بېرىسەن؟ — دەپتۇ.

— شۇ خەيرخاھلىقىڭىز ئۈچۈن شاھنىڭ ماڭا بەرگەن ئىنئامىنىڭ ئۈچتىن بىرىنى سىزگە بېرەي، — دەپتۇ قىزىقچى.

— ياق بولمايدۇ، ئۇنداق بولسا ئوردىغا ئۆزۈڭ بار، — دەپ پەش قېقىپتۇ ۋەزىر. قىزىقچى كۆپ تالاشمايلا:

— خەير مەيلى، مەندىن كەتسە سىزگە كېتىدىكەن، شاھ نېمە ئىنئام قىلسا، يېرىمى سىزنىڭ بولسۇن، — دەپتۇ.

ۋەزىر بۇ سۆزدىن قانائەت ھاسىل قىلىپ، قىزىقچىنى ئوردىغا باشلاپ كىرىپ پادىشاھقا توغرىلاپتۇ. پادىشاھ:

— قېنى، قىزىق گېپىڭنى باشلا، — دەپ قىزىقچىغا قاراپتۇ.

قىزىقچى دۇنيادا بار، قۇلىقى ئاڭلىغان، ئۆزى بىلىدىغان

ھەممە قىزىق سۆز ـ چۆچەك ۋە كۈلكىلىك لەتىپىلەرنى ئېيتىپ، ھېرىپ توختاپتۇ. پادىشاھنىڭ كۈلۈش ئورنىغا غەزىپى ئېشىپتۇ. شاھ قىزىقچىغا قاراپ:

— گېپىڭ تۈگىدىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— تۈگىدى شاھىم، — دەپ بوينىنى قىسىپ تۇرۇپتۇ قىزىقچى. پادىشاھ يېنىدىكى ياساۋۇللىرىغا قاراپ:

— قېنى، بۇنىڭ ئەجرىنى بېرىڭلار! — دەپتىكەن، ياساۋۇللار قىزىقچىنى بېسىپ دەررە بىلەن ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. دەررە ئەللىككە يەتكەندە، قىزىقچىنىڭ يادىغا ۋەزىر بىلەن قىلىشقان شەرتى چۈشۈپتۇ، ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ:

— شاھىم، بىر ئېغىز سۆز يادىمغا چۈشۈپ قالدى، ھېلى ھەم بولسا رۇخسەت قىلسىڭىز، دەپ باقسام، — دەپتۇ.

— ئورنىدىن تۇرغۇزۇڭلار! — دەپ بۇيرۇپتۇ پادىشاھ. ياساۋۇللار قىزىقچىنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپتۇ.

— شاھىم، — دەپتۇ قىزىقچى، — ماڭا سىلى تەرەپتىن ھەرقانداق نەرسە ئىنئام قىلىنسا، ئۇنىڭ يېرىمىنى جانابىي ۋەزىرگە بېرىشكە ماقۇل بولۇۋېدىم، ھازىر مەن ئىنئام قىلىنغان يۈز دەررىنىڭ ئەللىكىنى ئالدىم. قالغان ئەللىك دەررە ۋەدىمىزگە ئاساسەن ۋەزىرگە بېرىلسە، — دەپتىكەن، شاھ ئىككى يوتىسىغا ئۇرۇپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ۋە قالغان ئەللىك دەررىنى ۋەزىرگە بۇيرۇپ، قىزىقچىغا يۈز تىللا بېرىپ يولغاساپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (1)» دىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

بىراۋنىڭ ئەمگەك نەتىجىسىنى كۆرۈپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا كۆز قىزارتىپ ئۆزۈڭنىڭ قىلىۋېلىشنى ئويلىساڭ، گەرچە مەقسىتىڭگە يېتەلىسەڭمۇ، لېكىن سەن ئويلىغاندەك ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشەلىشىڭ ناتايىن.

بىرنى دەپ ھەممىدىن قۇرۇق قالما

بار ئىكەنۇ ـ يوق ئىكەن، ئۆتكەن زاماندا كۆزى گىرىمسەن كۆرىدىغان بىر كەمبەغەل دېھقان بولغانىكەن. ئۇنىڭ بارى ـ يوقى بىرلا ئېشىكى بار ئىكەن. بۇ كىشى بىر كۈنى «قىشتا ئېشەككە ئوت كېرەك، ماڭا ھېچكىم ئوت بەرمەيدۇ. مېنىڭ بېدىلىكىم ياكى ئوتلىقىم يوق. مۇشۇ ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئېتىز ئارىلاپ ئوت ئورۇپ يىغىۋالاي» دېگەن ئويغا كەپتۇ ـ دە، ئېشىكىنى توقۇپ، ئورغاق، ئارغامچىلىرىنى ئېلىپ ئېتىزغا بېرىپتۇ. ئۇ ئېشىكىنى بىر يەرگە باغلاپ قويۇپ، ئۇياق ـ بۇياققا قاراپ يۈرۈپ، بىر بۇغدايلىقنىڭ چېتىدىكى چۆپلەرنى كۆرۈپتۇ ۋە ئاستا ئورۇشقا باشلاپتۇ.

شۇ ۋاقىتتا بىر باي قولىغا قارچىغۇسىنى قوندۇرۇپ، قارا يورغىسىنى يورغىلىتىپ، بۈرۈتلىرىنى تولغاپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، ئېتىنى ئالدىغا سىلىپ بۆدۈنە ئوۋلاشقا چىققانىكەن. ئۇ قارچىغۇسىغا ھېچنەرسە ئالدۇرالماي خاپا كېلىۋاتقاندا، ھېلىقى كەمبەغەلگە يولۇقۇپتۇ. كۆڭلىدە دېھقاننى ئەخمەق قىلماقچى بولۇپ:

— ھەي قارىغۇ، بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن! — دەپتۇ.

— باي ئاكا، قىشنىڭ غېمى، تىرىكچىلىك، — دەپتۇ.

— ۋاي قارىغۇ، سەن چۆپ ئورۇدۇم دەپ ساپلا بۇغداينى ئورۇۋاتىسەنغۇ، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ — دەپتۇ باي.

— يوقسۇ تەقسىر، مېنىڭ ئورىغىنىم بۇغداي ئەمەس، — دەپتۇ دېھقان.

— مەن سېنىڭ بۇغداي ئورۇۋاتقىنىڭنى كۆرۈپ تۇرسام، يەنە يالغان ئېيتىۋاتقىنىڭنى قارا، — دەپتۇ باي.

— تەقسىر، مېنىڭ كۆزۈم كۆرمىگەن بىلەن قوللىرىم بۇغداينى ئوبدان تونۇيدۇ، مېنىڭ ئورىغىنىم بۇغداي ئەمەس، — دەپتۇ دېھقان سۆزىنى ئىسپاتلاپ. باي كەمبەغەل دېھقاننى زاڭلىق قىلىپ ئويناش ئۈچۈن:

— سەن نېمىشقا سۆزۈمگە ئىشەنمەيسەن؟ ئورۇۋاتقىنىڭ ھەممىسى بۇغداي. مانا مۇنۇ يەردىن ئورۇغىن، — دەپ كارىزلىرى كۆپ بىر يەرگە ئەكىلىپ قويۇپتۇ. ئۆزى بىر ئىككى قەدەم نېرىغا بېرىپ، ئېتىغا مىنىپ قاراپ تۇرۇپتۇ. دېھقان باي كۆرسەتكەن يەرنى ئورۇۋېتىپ بىر كارىزغا چۈشۈپ كېتىپتۇ. بۇنى كۆرگەن باي قاقاقلاپ كۈلۈپ:

— شۇ ھالىڭغا ئوت ئورىمەن دەپ يۈردۈڭمۇ ئەخمەق، — دەپتۇ.

دېھقان كارىزغا يىقىلغاندا قولىغا بىر بۆدۈنە چىقىپ قاپتۇ. بۇنى چىڭ تۇتۇۋالغان دېھقان كارىزدىن بېشىنى چىقىرىپ تۇ-

رۇپ:

— باي، سىز مېنى قارىغۇ دەيسىز، مەن بايا كۆزۈم قارىغۇ بولغان بىلەن قولۇم ھوشيار دېسەم ئۇنىمىدىڭىز. مانا سىز، ئېتىڭىز، يورغىڭىز ھەم قۇشىڭىز بولۇپ جەمئىي سەككىز كۆز ئىزدەپ تاپالمىغان بۆدۈنىنى مەن تاپتىمغۇ، — دەپ بۆدۈنىنى بايغا كۆرسىتىپتۇ.

باي ئاچ كۆزلۈك بىلەن دېھقانىنىڭ قولىدىن بۆدۈنىنى تارتىۋېلىشقا ئالدىراپ، قامچىسىنى ئويىنىتىپ ئېتىنى ئۇرغانىكەن، قېلىن چۆپ ئارىسىدىكى باشقا بىر كارىزغا ئېتىنىڭ پۇتى چۈشۈپ كېتىپ سۇنۇپتۇ. قۇش ئاتنىڭ ئاستىدا قېلىپ مىجىقى چىقىپتۇ، باينىڭ يوغان قورسىقى ئېگەرگە قاتتىق تېگىپ يېرىلىپ كېتىپتۇ. باينىڭ تىپىرلاپ ياتقىنىنى كۆرگەن بۆدۈنە كەمبەغەلنىڭ قولىدىن ئۇچۇپ چىقىپ:

ۋىتۋالاق، ۋىتۋالاق،
ئاچ كۆز باي بولدى پاچاق.
ۋىتۋالاق، ۋىتۋالاق،
كەمبەغەل مېغىزىڭنى چاق.

دەپ كەمبەغەلنىڭ بېشىدىن ئۈچ قېتىم ئايلىنىپ ئۇچۇپ كېتىپتۇ. كەمبەغەل دېھقان كارىزدىن سالامەت چىقىپ، ئوتنى ئورۇشقا باشلاپتۇ. كەمبەغەلنى ئەخمەق قىلىمەن دېگەن باي

ئۆزى ئەخمەق بولۇپ ئەنە شۇنداق تىن تارتماي ئۆلۈپتۇ[①].

ھېكمەت:

ئۆز مەنپەئەتىڭ ئۈچۈنلا پىلان تۈزۈپ، ئاقىۋىتىنى ئويلىمىساڭ، بىراقلا ۋەيران بولىسەن.

---

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

يالتايغاق بوۋاي

بۇرۇنقى زاماندا بىر بوۋاي بار ئىكەن، بىراق ناھايىتى كەمبەغەل ئىكەن، كەمبەغەل بولغاندىمۇ ھېچنەرسىسى يوق بىر بىچارە ئىكەن. ئۇ پۈتۈن ئۆمرىنى بايلارغا ئىشلەپ ئۆتكۈزۈپتۇ. بوۋاي بايلارنىڭ ئىشىكىدە ئىشلەپ يۈرگەندە باشقا ئۇتاقچى، يىللىقچى، مەدىكارلارنىڭمۇ ئۆزىگە ئوخشاش ئېغىر تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ: «باينىڭ قولىدىكى دۇنيالار مەندە بولغىنىدا، ھەممىسىنى شۇ بىچارىلەرگە بۆلۈپ بېرەر ئىدىم» دەپ ئويلايدىكەن.

بىر كۈنى باي بوۋاينىڭ ئىشلىگەن ھەققى ئۈچۈن كىچىككىنە يەر ۋە ئۇرۇقلۇق بېرىپتۇ. بوۋاي ناھايىتى خۇشال بوپتۇ.

ئۇ ئۆز ئالدىغا دېھقانچىلىق قىلماقچى بولغىنىدا، ئۆزىنىڭ ئۇزۇندىن بېرى ئويلاپ يۈرگەن شۇ ئارزۇلىرى يەنە قوزغىلىپ قاپتۇ: «خۇدا، شۇ تېرىمىنىڭ ھوسۇلى كۆڭلۈمدىكىدەك بولسا ھەممىسىنى ئاچ ـ يالىڭاچ كەمبەغەللەر بىلەن تەڭ يەيتتىم» دەپ كېچە ـ كۈندۈز تىرىشىپ ئىشلەپتۇ. ئەتراپىدىكى كەمبەغەل دوست ـ يارەنلىرىمۇ ئۈزۈلمەي كېلىپ ياردەم قىلىپ تۇرۇپتۇ. ئاخىر بوۋاينىڭ تەلپىدەك بولۇپ، ئاشلىق ناھايىتى ياخشى بوپتۇ. بولغاندىمۇ قانداق دەڭ، بۇغداينىڭ ھەر بىر تۈپى مىڭ-

دىن باش چىقىرىپتۇ. ھەربىر باشاق ئاق قوناقمۇ چوڭ دان تۇتۇپ، غوللىرى باشاقلىرىنى كۆتۈرەلمەي ئېگىلىپ كېتىپتۇ.

كۈز كېلىپ ئاشلىقمۇ پىشىپتۇ. بىراق، بۇنداق بولۇق بۇغداينى بوۋاينىڭ ئۆزى يالغۇز قانداقمۇ يىغىۋالالىسۇن! پۈتۈن يېزىدىكى دېھقانلارنى ياردەمگە چاقىرىپتۇ. دېھقانلار «بوۋايغا كەلگەن ئامەت بىزنىڭمۇ ئامىتىمىز» دەپ يۈگۈرۈشۈپ كەپتۇ. ئاشلىقنى ھەممە ئۆملۈكتە ئورۇپ، تېپىپ، چەشلەپ تەييار قىلىپ بېرىپتۇ. مارجاندەك قىپقىزىل بۇغدايلار خامان ـ خاماندا دۆۋىلىنىپ كېتىپتۇ. تاغ ـ تاغ بولۇپ دۆۋىلەنگەن ئاشلىقنى كۆرۈپ بوۋاينىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ، نەپسى يوغىناپ بايلىق كويىغا چۈشۈپتۇ. چوڭ خوجايىن بولۇپ، ئوڭدا يېتىپ راھەت كۆرۈشنى ئويلاپتۇ. يار ـ يۆلەك بولغانلارنىمۇ ئۇنتۇپتۇ.

ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەپتۇ، ھاۋا بىردىنلا تۇتۇلۇپ ناھايىتى قاتتىق يامغۇر يېغىپ كېتىپتۇ. ئارقىدىنلا سەل كېلىپ، بوۋاينىڭ پۈتۈن ئاشلىقىنى ئېقىتىپ كېتىپتۇ. بوۋاي يەنە ئاۋۋالقى گادايلىق ھالىتىگە چۈشۈپ قاپتۇ. چۈشۈپ قالغاندىمۇ، يېنىغا ھېچكىم كەلمەيدىغان بوپتۇ، بوۋاي يالغۇز قاپتۇ. شۇ چاغدا ئۇ ئۆز نىيىتىدىن يانغىنىغا پۇشايمان قىلىپ:

چاقمىقىڭ چاقتى خۇدا،
دۇمبىقىڭ سوقتى خۇدا.
چادىر تارتىپ ھەممىسى،
قىيان بىلەن ئاقتى خۇدا.

يالتايغاقلىق يامان ئىكەن،
قۇرۇق قول قالدىم خۇدا.
دوستلار قەدرىگە يەتمەي،
ھەممىدىن بولدۇم جۇدا.

دەپ قوشاق قوشۇپ يىغلاپتۇ.
مانا بۇ چۆچەك شۇنىڭدىن قېپقالغانىكەن[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

باي بىلەن چاكار

بار ئىكەن ـ يوق ئىكەن، زامانلارنىڭ زامانىسىدا ناھايىتى پىششىق، ئالدامچى بىر باي ئۆتكەن ئىكەن. ئۇ كىشلەردىن نەرسە ئالغاندا ھېچقانداق ھېسابلاپ ئولتۇرمايدىكەن، بەرگەندە بىر تال يىڭنىسىمۇ قۇرۇق ئۆتكۈزمەيدىكەن. باينىڭ ئەمگەكچان، ئەقىللىق بىر چاكىرى بار بولۇپ، ئۇنىڭ بىر قانچە يىللىق ھالال ئەمگىكى، تۆككەن تەرى ھېسابقا ئېلىنماپتۇ. لېكىن، باي چاكىرىغا بەرگەن تامىقىنى ھېسابلاپ بىر مۇنچە پۇلنى چاكارنىڭ بوينىغا ئارتىپتۇ. چاكار بۇ نائىنسابلىقنى كۆڭلىگە ئوبدان پۈكۈپ قويۇپ، باينىڭ ئىشىنى قىلىۋېرىپتۇ.

بىر كۈنى باينىڭ ئوۋغا چىقىپ كېتىشىدىن پايدىلانغان چاكار باينىڭ مال ـ مۈلكىنى ئىككىنچى بىر جايغا كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ، باينىڭ ئۆيىنى پاك ـ پاكىز قىلىپ قويۇپتۇ. باي ئوۋدىن قايتىپ كېلىپ قارىسا، مال ـ مۈلكى يوق، چاكىرىمۇ يوق. غەزىپىدىن جېنى چىققاي دەپ قالغان باي پۈتۈن ئەتراپنى ئىزدەپتۇ. شۇنداق ئىزدەپ يۈرگەندە ئالدىغا بىر پادىچى ئۇچراپتۇ. باي بۇ ئەھۋالنى پادىچىدىن سوراپتۇ. پادىچى چاكارنىڭ ئۆگىتىپ قويغان گېپى بويىچە:

— چاكىرىڭىز سىزنىڭ پۈتۈن مال ـ مۈلكىڭىزنى ئېلىپ

دەريانىڭ تېگىگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىلىرى دەريا-نىڭ تېگىدە ئىكەن، سىز كېلىشتىن سەل ئىلگىرى نۇرغۇن مال بىلەن چىقىپ شام شەھىرىگە كەتتى. ئۇ دەريادىن چىققان چېغىدا: «دەريانىڭ تېگىدە باينىڭ ئاتا ـ ئانىسى بار ئىكەن. ئۇلار بەك باي ئىكەن. ئوغلىنى كۆرۈشكە ناھايىتى ئارزۇ ئىكەن. باي كەلسە دەرياغا چۈشۈپ، ئاتا ـ ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ چىقسۇن» دېدى، — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان باينىڭ خۇشاللىقىدىن ئاغزى قۇلىقىغا يې-تىپ، پۈتۈن نەرسىنى ئۇنتۇپ، بېگى مال ـ مۈلۈكىنىڭ ئىگىسى بولۇش ئۈچۈن ئۆزىنى دەرياغا تاشلاپتۇ. دەريا دولقۇنلىرى باينى ئېقىتىپ كېتىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، باينىڭ چاكىرى نائىنساب بايدىن قۇتۇلۇپ، قالغان ئۆمرىنى ھالال ئەمگەك بىلەن ئۆتكۈ-زۈپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى

كاجلىق قىلساڭ جېنىڭغا زامىن بولىسەن

بۇرۇن بىر يېزىدا ئوبۇل دېگەن بىر كىشى بار ئىكەن. ئۇنىڭ قول ئىلكىدە خېلى بىر نەرسىلىرى بولغاچقا، ھاللىق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن.

ئوبۇل كېيىنكى كۈنلەردە تېخىمۇ باي بولۇپ، ئۆزۈمنىڭ قىلغىنىم قىلغان، ئەتكىنىم ئەتكەن دەپ، كاجلىقى ھەر قانداق جاھىللارنى ھەيران قالدۇرغۇدەك بولۇپ كېتىپتۇ. يۇرت ـ مەھەللە ئۇنى ئوبۇل كاج دېيىشىدىغان بوپتۇ. نەگىلا بارسا ئوبۇل كاجنىڭ گېپى...

نېمىشقىدۇر ئوبۇل كاجنىڭ ئۆيىدە خوتۇن تۇرمايدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۆيلىنەي دېسە «ۋايىيەي، ھېلىقى ئوبۇل كاجغىمۇ؟ ئۇنىڭ بايلىقى قۇرۇسۇن؟» دەپ ھېچ يەردىن لايىق چىقماپتۇ.

ئوبۇل بىر كۈنى ھارۋىسىغا بىر دەللىنى ئولتۇرغۇزۇپ شەھەرگە مېڭىپتۇ...

ئەمدى شەھەردىن گەپ ئاڭلايدىغان بولساڭلار تېخىمۇ قىزىق: شەھەردىمۇ يەنە بىر جاھىل جۇۋان بار ئىكەن. ئۇ ھەمىشە: «ۋىيەي، ئاپتاپتا كۆيۈپ كېتىدۇ كىشى، سەھرايى قىيامەت دەپ بىكار دەمدۇ كىشى، مەيلى بولسا ئاق بۇغدايمۇ

ئالدىمغا كەلسۇن، قوغۇن ـ تاۋۇزلىرىمۇ...» دەپ ئۆمرىدە يېزىغا چىقىپ باقمىغانىكەن. قانداقتۇر ئۇنىڭ ئۆيىدىمۇ ئەر توختىمايدىكەن. كىم دىسە، جىمىلەك جاھىل دەپ ھەممىگە پۇر ئىكەن...

ئوبۇل بايمۇ شەھەرگە يېتىپ كەپتۇ. «تېپىشمىغۇچە ئېلىشماس» دېگەندەك ئىككىسى تېپىشىپتۇ.

«ھەر نېمە بولسا باي ئۆتكەن ئادەمنىڭ قىزىكەنغۇ... ‹نىكاھ غايىب› دېگەن شۇ» دەپ ئوبۇل ھېلىقى جۇۋاننى ئاپتۇ. بىر كۈن ئۆتە ـ ئۆتمەي خوتۇننى ھارۋىسىغا سېلىپ، ئاتنى ئۆزى ھەيدەپ يېزىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. كۈزلەككە يېقىنلاشقاندا، كۆرەڭلەپ ئېتىزلارنى تاماشا قىلدۇرۇپتۇ. تۇمقىنى قىرلاپ:

— ئاشۇ كۆز يەتمەيدىغان قىرلارمۇ بىزگە قارايدۇ، — دەپ ھارۋىنى بۇغدايلىق تەرەپكە تارتىپ سۈرەپتۇ، — قارىغىنا بىزنىڭ بۇغدايلار نېمىدېگەن تەكشى تاختا بولۇپ كەتكەن!...

— ۋاي ئاتام، راستلا بۇ بۇغداينى ئەجەب تەكشى قىرقىپتا، قانداقمۇ قىرقىپ بولغاندۇ؟! — دەپتۇ خوتۇنى.

— قىرقىمىغان، تاختا بوپتۇ.

— نېمە دېگەنلىرى ئۇ؟ قىرقىپتۇ.

— ياق، قىرقىمىغان.

— قىرقىپتۇ.

— ھوي، تاختا بوپتۇ، تاختا!

— قىرقىپتۇ!

— قىرقىمىغان دەيمەن، قىرقىمىغان!

— قىرقىپتۇ.

ئوبۇل «تاختا بولغان» دېگۈزەلمەي، كاجلىق ئاچچىقىدىن «مانا قىرقىپتۇ» دەپ خوتۇنىنىڭ تىلىنى قىرقىۋېتىپتۇ. جىمىلەك يەنە «قىرقىپتۇ» دېگەن ئىشارەت بىلەن ھەدەپ ئىككى قولىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈپتۇ.

ئوبۇلنىڭ قۇيقا چىچى تىك بولۇپ، كاجلىقى مېڭىسىدىن تېشىپ چىقىپتۇ. «مانا ئەمىسە» دەپ، خوتۇنىنىڭ ئىككى قولىنى دولىسىغا يېقىن جايىدىن چورتلا كېسىپ تاشلاپتۇ.

خوتۇن يىقىلىپتۇ. شۇنداقتىمۇ بوي بەرمەي، يېتىپ تۇرۇپ «قىرقىپتۇ» دېگەن مەنىدە ئىككى پۇتىنى قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈۋېرىپتۇ.

ئوبۇلنىڭ ئوغىسى تېخىمۇ قايناپ كۆزىگە قان تولۇپتۇ. غالجىرلىشىپ ئۆزىنىمۇ ئۇنتۇپتۇ ـ دە، خوتۇنىنى ھارۋىغا بېسىپ ئاپىرىپ، تىك قىرغاقتىن دەرياغا تاشلىۋېتىپتۇ.

— ھە، مانا توي! — دەپ قارىسا، خوتۇنى سۇنىڭ ئۈستىدە ئوڭدا يېتىپ دولىسى بىلەن ئۈزۈپ تۇرۇپ، بوي بەرمەي، ئىككى پۇتىنى يەنە قايچىدەك ھەرىكەتلەندۈرۈپ «قىرقىپتۇ» دېگەندەك قىلىپ كېتىپ بارغۇدەك. ئوبۇل قىرغاق ياقىلاپ يۈگۈرۈپ، بەزگەكتەك تىترەپ تۇرۇپ: «تاختا بولغان دېگىن، تاختا!!» دەپ ۋارقىراپ تىللاپتۇ ۋە:

— توختا، مەن سېنى تۇتۇپ چىقىپ، ئىككى پۇتۇڭنى تامام كېسىپ تاشلىمىسام— ... دەپتۇ ـ دە، ئارقىدىن ئۆزىنى تىك ياردىن دەرياغا تاشلاپتۇ.

كاجلىق بىلەن جاھىللىق، ھەر ئىككىسىنىڭ ئۆمرىنى قىرقىپتۇ.[①]

ھېكمەت:

ئاتا - بوۋىلىرىمىز «يول قويۇش» دېگەن ئىبارىنى بىكار ئېيتمىغان. سەن ھەدەپ ئۆزۈڭنىڭكىنى راست قىلىمەن دەپ جاھىللىق قىلىۋەرسەڭ، ئۆزۈڭنىلا ئەمەس باشقىلارنىمۇ تۈرلۈك ئازابقا دۇچار قىلىسەن.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

بىلەرمەنلىك قىلىۋەرمە

بۇرۇنقى زاماندا، بىر - بىرىدىن «بىلەرمەن» ئەر - خوتۇن بولغانىكەن. خوتۇنى ئېرىگە بىر ئىشلارنى مەسلىھەت سالسا، ئېرى گەپنىڭ تېگى - تەكتىگە يەتمەيلا «بىلىمەن» دەيدىكەن. خوتۇنىمۇ ئېرىنىڭ گېپى تۈگە - تۈگمەيلا «بىلىمەن» دەپ تۇرىدىكەن. بۇلار بىلەرمەنلىكنى ئۆيىدىلا ئەمەس، يۇرت ئىچىدىمۇ قىلىشقا باشلاپتۇ. باشقىلار بىر نەرسە دېسىلا «بىلىمەن» دەپ يۈرۈشىدىكەن. كىشىلەر بۇلاردىن زېرىكىپ، قانداقمۇ قۇتۇلارمىز، دەپ پاراڭلىشىۋاتسا، ھېلىقى «بىلەرمەن» كېلىپ قېلىپ:

— بىلىمەن، سىلەر بىكارلا قۇرۇق گەپ قىلىپ ئولتۇرىسىلەر، — دەپ گەپنىڭ بېلىگە تېپىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۆزى بىلگەن يولغا كېتىدىكەن.

بىر كۈنى «بىلەرمەن» بازارغا بېرىپتۇ، ئۇياق - بۇياققا مېڭىپ مال كۆرۈپتۇ. بىر بوۋاي: «ئۆز لايىقىدا خېرىدار چىقسا ساتارمەن» دەپ بىر چاپاننى كۆتۈرۈپ يۈرۈپتۇ، بۇ چاپان بوۋايغا تۆتىنچى بوۋىسىدىن قالغانىكەن. بۇ چاپاننىڭ خىسلىتى «ئۇچ چاپىنىم» دېسە ئۇچىدىكەن، «چۈش شەيتىنىم» دېسە چۈشىدىكەن. «بىلەرمەن» باي بوۋاينى قىچقىرىپ سوراپتۇ:

— بۇ چاپاننى ساتامسەن؟

— ساتىمەن تەقسىر.

— ساتىدىغىنىڭنى بىلىمەن، — دەپتۇ قولغا ئېلىپ كۆرۈپ، كۆڭلىگە ياققاندىن كېيىن، — باھاسى قانچە؟

— بىكارغا بېرىشىنىڭ ئورنى يوق تەقسىر، ئون تەڭگە بەرسىلە.

— پاھ، پاھ! سېنىڭ باھا قويىدىغانلىقىڭنى بىلىمەن، بازار دېگەندە ئۇشۇق گەپ بولىدۇ. تۆت تەڭگە بېرەي.

بوۋاي توققۇز تەڭگىگە چۈشۈپتۇ. «بىلەرمەن» باي بەش تەڭگىگە چىقىپتۇ. ئەتراپتىكىلەر يەتتە تەڭگىگە سالا قىلىپ قويۇپتۇ.

— سىلەرنىڭ يەتتە تەڭگە قىلىپ قويىدىغىنىڭلارنى بىلىمەن. ئۇنىڭدا قىممەت بولۇپ كېتىدۇ. ماقۇل بەش يېرىم تەڭگە، بولامدۇ؟

«بىلەرمەن» باي تۆمۈردەك قاتتىقلىق قىلىپ، ئالتە تەڭگىگە ئاپتۇ. پۇلنى ساناپ بېرىۋېتىپ بوۋايغا:

— سېنىڭ تەڭگىنى كۆزلەپ تۇرغىنىڭنىمۇ بىلىمەن، — دەپتۇ. بوۋاي:

— تەقسىر، بۇ چاپاننىڭ بىر خىسلىتى بار — ... دېيىشىگە، باي گەپنى كېسىپ:

— بىلىمەن، چاپان دېگەننىڭ نېمە خىسلىتى بولىدۇ، — دەپتۇ. بوۋاي يەنە:

— ياق، گېپىمگە قۇلاق سالسىلا، بۇ چاپاننى كىيىپ، «ئۇچ چاپىنىم» دېسىلە ئۇچىدۇ. چۈشىدىغان چاغدا — ...

بوۋاي سۆزىنى تۈگەتكۈچە، «بىلەرمەن» باي يەنە گەپنى تارتىۋېلىپ:

— بىلىمەن، ھەي، بىلىمەن! ئالتە تەڭگىلىك چاپان ئەلۋەتتە ئۇچىدۇ - دە، — دەپ گەپنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلىمايلا، چاپاننى قولتۇقلاپ ئۆيىگە كېتىپتۇ.

ئۆيىگە كېلىپ:

— ھەي خوتۇن، ھاي باللارنىڭ ئانىسى، مەن بىر چاپان ئېلىپ كەلدىم...

— ھە، نېمە دەيلا؟ بازارغا بارغاندىن كېيىن چاپان ئېلىپ كېلىدىغانلىقلىرىنى بىلىمەن، — دەپتۇ خوتۇنى.

— توختا، بىز بۇ چاپاننى كىيىپ، ئاسمانغا چىقىپ، دۇنيانى كۆرىمىز.

— ۋىيەي، تازىمۇ ئوبدان چاپانكەنغۇ! مۇنداق چاپاننىڭ ئۇچىدىغانلىقىنى بىلىمەن. قېنى، كىيىپ باقسىلا.

«بىلەرمەن» باي چاپاننى كىيىپ «ئۇچ چاپىنىم» دەپتىكەن، چاپان تەۋرىنىپ، ئاستا كۆتۈرۈلۈشكە باشلاپتۇ. خوتۇنى تۆۋەندە تۇرۇپ:

— ۋاي دادىسى، چۈشۈشنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا! — دەپتۇ.

— ھەي ئەخمەق، سەن دېمىسەڭمۇ بىلىمەن، — دەپ ئۆرلەپ كېتىپتۇ. دەرەخ بويى ئۆرلىگەندە بېشى قېيىپ، چۈشۈپ كەتمەكچى بوپتۇ. «چۈش چاپىنىم» دېسە چۈشمەپتۇ. ئۇنداق قىلىپ، مۇنداق قىلىپ زادى چۈشۈرەلمەپتۇ. ئاخىر بولمىغاندىن كېيىن تۆۋەنگە قاراپ:

— ۋاي خوتۇن، مېنى تۇتۇۋال، مېنى تۇتۇۋال! — دەپ

ۋاقىراپتۇ.

خوتۇنى بۇنى ئاڭلاپ، ئۆز ـ ئۆزىگە: «بىلمەن، سېنى مەن تۇتۇۋالمىسام چۈشەلمەيسەن» دەپ ئىېرىدىگە قاراپ، دۈگمۈ ـ دۈك، تاغمۇ تاغ يۈگۈرۈپتۇ. ئېرى بارغانسېرى ئۆرلەپ كېتىپتۇ. خوتۇنى ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ تاغقا چىقىۋاتقاندا، پۇتى سىيرىلىپ كېتىپ دومىلاپ كېتىپتۇ، تاشتىن تاشقا سوقۇلۇپ ئۆلۈپتۇ. ئېرى بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ كېتىپ يوقاپتۇ. خوتۇنىنىمۇ كۆرەلمەپتۇ.

«ئۇچۇشنى بىلىپ، چۈشۈشنى بىلمىگەن» دېگەن تەمسىل مانا شۇنىڭدىن قالغانمىش①.

ھېكمەت:

كىشىنىڭ بىلىدىغانلىرى ھامان چەكلىك بولىدۇ. سەن مەيلى قانچىلىك دەرىجىدە بىلەرمەن بولۇپ كەتكىن. ھەرگىزمۇ ئۆزۈڭنى چوڭ چاغلىما، پەلەك چاقى بىر دومىلىسا پايخان بولۇپ كېتىسەن.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

كاللەك ئالتۇن

ئۆتكەن زاماندا لىڭگىلچاق ياسايدىغان ئاكا ـ ئۇكا ئۆتكەنىكەن. ئاكىسىنىڭ ئېتى باقى، ئىنىسىنىڭ ئېتى شاساقى ئىكەن. باقى ئىنىسى شاساقىنىڭ قىلغان ئىشلىرىنى ياراتمايدىكەن.

شاساقى بارلىق ھۈنىرىنى ئىشلىتىپ، ئېسىل تاشتىن كۆز ئويۇپ، بەكمۇ قاملاشتۇرۇپ بىر دانە ئېگەر ياساپتۇ. باقى ئۆمرىدە كېلىپ بۇنداق ئېگەرنى ياساپ باقمىغانىكەن. ئۇ ئىنىسىنىڭ بۇ ئۇستىلىقىغا ئىچى تارلىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئەمدىلا پۈتكەن ئېگىرىنى ئوغرىلاپ كۆيدۈرۈۋېتىپتۇ.

شاساقى كۆيۈپ كەتكەن ئېگىرىگە قاراپ بەكمۇ ئېچىنىپتۇ. لېكىن بۇنىڭغىمۇ ئامال تېپىپتۇ: كۆيۈپ كۆلگە ئايلانغان ئېگەرنىڭ كۆلىنى خالتىغا قاچىلاپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

— ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم، — دەپ چوڭ تەزىم قىپتۇ شاساقى، — ئاتامدىن قالغان بىر خالتا كېپەك ئالتۇن بار ئىدى، كاللەك ئالتۇنغا تېگىشىپ بېرەلمىسكىن، دەپ ھۇزۇرلىرىغا كېلىشىدىم.

— خەزىنىچى!... — دەپتۇ شاھ، — ماۋۇنى ئۇيۇل ئالتۇنغا تېگىشىپ بەرگىن.

شاساقى خەزىنىچى بىلەن خەزىنىگە مېڭىپتۇ. خەزىنىچى

خەزىنىنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ:

— ماۋۇ ساندۇققا تۆكۈپ قوي، — دەپ پولات بىلەن قاپلانغان ساندۇقنى كۆرسىتىپتۇ. شاساقى كۆلنى پەم بىلەن ساندۇققا تۆكۈپ قويۇپتۇ. بىغەم خەزىنىدار ساندۇققا قاراپمۇ قويماستىن، باشقا بىر ساندۇقتىن بىر كاللەك ئالتۇننى ئېلىپ شاساقىغا بېرىپتۇ. شاساقى ئالتۇننى خالتىغا سالا ـ سالماي بەدەر ئۆيىگە قاراپ مېڭىپتۇ...

ئىنىسىنىڭ بىر خالتا ئالتۇن ئەكەلگىنىنى كۆرگەن باقى ئەھۋالنى سوراپ بىلىپتۇ. ئاندىن ئۇمۇ بىر دانە ئېگەر ياساپ كۆيدۈرۈپتۇ، كۆلنى خالتىغا سېپتۇ ـ دە، «قايدىسەن كاللەك ئالتۇن» دەپ پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا قاراپ مېڭىپتۇ.

— ئۇلۇغ پادىشاھى ئالەم، دادامدىن قالغان كىپەك ئالتۇنغا كاللەك ئالتۇن تېگىشىپ بېرەلەمسىز؟ — دەپ ئېگىلىپ سالام بېرىپتۇ باقى.

— جاللات!— ... دەپ ۋارقىراپتۇ شاھ، — بىزنى ئالداپ يۈرگەن ئالدامچىنىڭ بېشىنى كەس!

«ۋاي مەن ئەمەس» دەپ تېپىچەكلىگەن باقىنى جاللاتلار سۆرەپ يۈرۈپ دارقىرىتىپ، قىلىچلىرىنى پارقىرىتىپ، ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپتۇ. ئاندىن بىر بۇرۇتلۇق جاللات قىلىچ بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى «شارتتىدە» ئېلىپ، گەۋدىسىنى ئىككى پايان قىلىپ قويۇپتۇ. خالتىدىكى كۆل ئالتۇنغا ئايلىنالماي، باقىمۇ ئىنىسىنى دورىيالماي ئاستا قىڭغىيىپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

قىزغانچۇقلۇق قىلغانغا توي

بۇرۇن ـ بۇرۇنتى، بۆرە خىزىرتى، تۈلكە ۋەزىرتى، ئاتام تۇتۇلمىغان، ئانام تۆرەلمىگەن، مەن چوڭ ئاتامنىڭ پادىسىنى بېقىپ يۈرگەن زاماندا، بىر كەمبەغەل ئېشىكىنى توقۇپ، يۈك ـ تاقلىرىنى ئارتىپ، ئارغامچىدا تارتىپ، نەق ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، باشقا بىر يۇرتقا يول ساپتۇ. بىر جايغا كېلىپ ئېشىكىنى سېتىپتۇ، يۈك ـ تاقلىرىنى يۈدۈپتۇ. ماڭا ـ ماڭا، مەنزىلگە يېتەلمەپتۇ ياكى يېنىپ ئۆز جايىغا كېتەلمەپتۇ. يەنە مېڭىپتۇ، قورساقلىرى ئېچىپتۇ. ئاچلىقتىن ھالسىزلىنىپ ئاران دېگەندە تاغارنى ئېچىپتۇ. ئوتتۇز كۈن بولغان قاتتىق ناننى ئاغزىغا تىقىپتۇ، چىشى ئۆتمەپتۇ. قاتتىقراق چىشلىگەنىكەن، ئىككى چىشى سۇنۇپتۇ، ئاغزىدىن قانلار ئېقىپتۇ. بۇ بىچارە ئاچچىقىغا پايلىماي، ھېچ نەرسىگە قارىماي مېڭىپتۇ.

تاغ ـ دەشتلەرنى، چۆل ـ جەزىرىلەرنى، پاتقاق ـ سازلىقلارنى، ئادەم يەيدىغان يىرتقۇچ ھايۋانلار ياشايدىغان قېلىن ئورمانلىقلارنى بېسىپ ئۆتۈپتۇ. شۇنداق قىلىپ، بىر يۇرت ئىچىگە كىرىپتۇ. كىرەي دېسە ئۆي يوق، مىنەي دېسە ئېتى يوق، يەي دېسە نېنى يوق، ئېغىر ئەھۋالدا قاپتۇ. قانداق قىلىشنى بىلمەي، ھېچنېمىنى سەزمەي يۇرتنى ئارىلاپ مېڭىپتۇ. بىر مو-

مايىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بىر كىچە قونۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. موماي بېخىل ئىكەن، كىرگۈزمەپتۇ. بىچارە ئادەم يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر ئۇنىڭدىن قۇتۇلالماسلىقىنى كۆزى يەتكەن موماي مىڭ تەسلىكتە ئۆيىگە كىرگۈزۈپتۇ.

مومايىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن، باللارنىڭ بىرى ئو-چاققا ئوتۇن سېلىۋاتقانىكەن. قازاندا گۆش بار ئىكەن. بىر چاغدا شورپا قايناپتۇ ـ قايناپتۇ، لېكىن موماي ئالماپتۇ. يەنە ئوت قالاپتۇ. شورپىنىڭ پۇرىقى ئوچاق ئالدىدىكىلەرنى جەلپ قىپتۇ. مومايىنىڭ باللىرى شورپىنى ئېلىشقا ئۈندەپتۇ. موماي توخۇ گۆشى قازاندا پىشىپ كەتسىمۇ، يولۇچىدىن قىزغىنىپ، باللىرى-نىڭ بېقىنىدىن چىمداپ، كۆزلىرىنى چىمىلدىتىپ قويۇپتۇ. باللىرى شۈك بوپتۇ. تۈن يېرىملىشىپتۇ.

ئىككى بالا ئۇخلاپتۇ. يولۇچى مومايغا ئۆزىنى سەھەر ئويغىتىپ قويۇشنى ئېيتىپ يېتىپتۇ، مومايمۇ ئۇخلاپتۇ. مومايىنىڭ ئۆزىمۇ، بىچارە باللىرىمۇ، يولۇچىمۇ ئاچ يېتىپتۇ.

يولۇچىنىڭ قورساقلىرى ئاچ، ئۇيقۇسى كەلمەپتۇ. ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ. قازاندىكى توخۇ شورپىسىدىن بىر قاچا ئى-چىپتۇ، توخۇ گۆشىنى بەلبېغىغا تۈگۈپتۇ. مومايىنىڭ بىر پاي ئاياغ كىيىمىنى قازانغا سېلىپ قويۇپ، مومايىنى ئويغىتىپتۇ. موماي:

— تېخى توخۇ چىللىمىدى، سەل يېتىپ ئاندىن تۇرۇڭ، — دەپتۇ. يولۇچى:

— توخۇنى يولدا چىللىتارمەن، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

موماي ئىشىكنى ئېتىپ، لېگەننى يۇيۇپتۇ، «توخۇ گۆشى»نى ئاپتۇ، شورپىسىنى ئۇسسۇش ئۈچۈن قاچا يۇغىلى تۇرۇپتۇ. باللىرى كۈتۈپتۇ. لېگەندىكى «گۆش» نى تارتىپتۇ، قولىغا چىقماپتۇ. موماي كېلىپ بار يەردىن كېسىپ ئاغزىغا سالغان بولسىمۇ، چىشى ئۆتمەپتۇ، تاڭ يورۇپتۇ. قارىسا ئۆزىنىڭ بىر پاي كەشى لېگەندە تۇرغۇدەك.

شۇنداق قىلىپ، پېخسىق موماي مېھماندىن توخۇنى قىز-غىنىپ، زىمىستاندا كىيىدىغان ئاياغ كىيىمىدىنمۇ ئايرىلىپتۇ. مۇ-ساپىر يولۇچى ياغ يەپتۇ، مومايىنىڭ كۆڭلى داغ بوپتۇ①.

ھېكمەت:

ھەر كىم ئۆز رىسقىنى يەيدۇ. سەن مەيلى قان-داق ئەھۋالدا بولسۇن، قىزغانچۇقلۇق قىلما. ئەگەر ئۇنداق قىلىدىكەنسەن، شۇ ئىللەتنىڭ تۈپەيلى ئاچ-چىق يۇتۇپ قالىسەن.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (1)» دىن ئېلىندى.

سالام ئېيت

بۇرۇنقى زاماندا بىر خەلپىتىم ئۆتكەنىكەن. شۇ چاغلاردا بىر ئادەم ئۆز بالىسىنى ئۇنىڭغا ئوقۇتقىلى بېرىپتۇ. ئارىدىن بىر قانچە ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇ ئادەم «بالامنى ئوبدانراق ئوقۇتۇپ، چاپسانراق موللا قىلامدىكىن» دېگەن ئوي بىلەن خەلپىتىمنى ئۆز ئۆيىگە چايغا چاقىرىپتۇ. خەلپىتىم مېھمان بولۇپ كەلگەن ھامان بالىنىڭ ئانىسىغا كۆزى چۈشۈپ، نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ. قايتقاندىن كېيىن ئۇزاق ئويلاپتۇ. ئەتىسى بالا مەكتەپتىن قايتقاندا:

— بالام، ئاناڭغا مەندىن سالام ئېيت! — دەپتۇ. بالا ئۇقماستىن موللىسىنىڭ سالىمىنى ئانىسىغا يەتكۈزۈپتۇ. بۇ «سالام» ئۈچ، تۆت قېتىم تەكرارلانغاندىن كېيىن، بالىنىڭ دادىسى بىلەن ئانىسى «بۇ سالامنىڭ تېگىدە بىر ئىش بولۇپ يۈرمىسۇن يەنە!» دەپ مەسلىھەتلىشىپ، موللامنى سىناماقچى بولۇشۇپتۇ. مەسلىھەت بويىچە ئېرى تۇگمەنگە كېتىپتۇ. بالا مەكتەپكە بېرىپ موللامغا سالام قىلغاندا:

— بالام، سالىمىمنى ئاناڭغا ئېيتتىڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ موللا.

— يەتكۈزدۈم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

— نېمە دېدى؟ — دەپتۇ خەلپىتىم.

— بۇگۈن مەندىن سالام ئېيتقىن دېدى، — دەپتۇ بالا.

— داداڭ نەگە كەتتى؟ — دەپ سوراپتۇ خەلپىتىم.

— تۇگمەنگە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ بالا.

— ئۇنداق بولسا، ئاناڭغا بېرىپ ئېيت، مەن سىلەرنىڭكىگە مېھمان بولۇپ بارىمەن، — دەپ بالىغا كېتىش ئىجازىتى بېرىپتۇ.

بالىسىدىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان ئانا خەلپىتىمگە تاماق ھازىرلاشقا كىرىشىپتۇ. كەچ كىرىپ كۈن قايرىلغاندا، خەلپىتىم «مېھمان» بولۇپ كەپتۇ. ئۇ كېتىشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەي، بالىنىڭ ئانىسىنى گەپكە سېلىپ ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. كەچ كىرىپ ئەل ياتقۇسى بولغاندا:

— مەن كېچىدە يول ماڭمايمەن. مۇشۇ ئۆيدە قونۇپ قالسام، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ خەلپىتىم.

— بالىنىڭ دادىسى يوق، قونسىلا يامان بولماسمۇ؟

— مەن مۇشۇنداق چاغنى ئىستىگەنىدىم، — دەپ چاقچاق باشلاپتۇ خەلپىتىم.

ئايال خەلپىتىمنىڭ نىيىتىنىڭ بۇزۇلغانلىقىنى پەملەپ ئۆزدىنى ئوڭلاشقا ئورنىدىن تۇرغانىكەن، دەرۋازا قېقىلىپتۇ. ئايال:

— كىم؟ — دەپتۇ.

— مەن، — دەپتۇ ئېرى. ئايال:

— ھوي موللام، ئېرىم كېلىپ قاپتۇ، ئەمدى قانداق قىلىمىز؟ — دېگەنىكەن، خەلپىتىم:

— خېنىم، ئۆزلىرى بىر ئىلاجىنى قىلمىسىلا، مەن قانداق

قىلاي؟ — دەپ گۆشىيىپ تۇرۇپتۇ.

— ئۇنداق بولسا مەيەردە سىلى كېلىشتىن بۇرۇن ئۆلگەن موزاينىڭ تېرىسى بار ئىدى، شۇنى يېپىنسىلا، مەن سىلىنى بويۇنلىرىدىن ئارغامچا بىلەن ئوقۇرغا باغلاپ قوياي، — دەپتۇ ئايال، ئاندىن خەلپىتىمنى ھويلىغا ئېلىپ چىقىپ باغلاپ، ئىشىكنى ئېچىۋېتىپتۇ. ئېرى:

— ئىشىكنى نېمىشقا ئىتتىك ئاچمىدىڭ؟ — دەپ كايىغان بوپتۇ.

— ماۋۇ موزاي بوشىنىپ كېتىپتىكەن، ئىشىكنى ئاچسام قېچىپ كەتمىسۇن دەپ باغلىغۇچە ساقلاپ قالدىلا، — دەپتۇ.

ئېرىنىڭ قولىدا كېلىشكەن قامچا بار ئىكەن. ئۇ «موزاي» نى «سەن مەن بولمىساملا ئۆيدىكىلەرنى بوزەك قىلىسەن!» دەپ راسا ئۇرۇشقا باشلاپتۇ. پاقالچاق ۋە يالىڭاچ بەدەنلىرىگە تەگكەن قامچا بىلەن تاقىتى - تاق بولغان خەلپىتىم شوينىنى ئۈزۈپ، ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن ئۆزىنى سىرتقا ئېتىپتۇ.

— خوتۇن، موزىيىڭ ئەمدى ئۇنداق قىلمايدۇ، — دەپتۇ ئېرى.

ئەتىسى بالىسى مەكتەپكە ماڭغاندا، ئانىسى:

— بالام، مولLAڭغا مەندىن ھەم داداڭدىن سالام ئېيتقىن، — دەپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

چېچەن قىز

ئۆتكەن زاماندا بىر تاز بار ئىكەن. ئۇ دائىم بىر ئەسكى تامنىڭ ئۈستىگە چىقىۋېلىپ دۇتتار چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ ئولتۇرىدىكەن. بىر كۈنى شۇ مەھەللىدىكى بىر ئادەم، ئېچىدە بىر ئاھاڭغا غىڭشىپ، تازنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ قاپتۇ. تاز دەرھال تامدىن چۈشۈپ ئۇ ئادەمنىڭ ياقىسىغا ئېسىلىۋېلىپ:

— سەن مېنىڭ ناخشامنىڭ بىلىگە تېپىۋەتتىڭ. ناخشامنىڭ بىلىنى تېپىپ بېرىسەن، — دەپ ئۇنى ئاۋارە قىلغىلى تۇرۇپتۇ.

— ھازىر قورسىقىم بەك ئېچىپ كەتتى. ئارقامدىن مېنىڭ ئۆيۈمگە بارغىن، ئاندىن ناخشاڭنىڭ بىلىنى تېپىپ بېرىمەن، — دەپتۇ تازنىڭ جېدەلىدىن بېشى قاتقان ھېلىقى ئادەم.

بۇ ئادەمنىڭ بىر چېچەن قىزى بار ئىكەن. ئۇ قىز دادىسىنىڭ خاپا كەلگىنىنى سېزىپ، سەۋەبىنى سوراپتۇ. دادىسى قىزىغا ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ:

— ئۇ تاز ئارقامدىن كېلىۋاتىدۇ، قىزىم. ئۇنىڭدىن قانداق قۇتۇلۇشنىڭ ئىلاجىنى تاپالماي بېشىم قاتتى، — دەپتۇ. قىزى:

— خاتىرجەم بولۇڭ دادا، مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈم جاۋاب قىلىمەن. ئەمما، سىز قازناققا كىرىپ تۇرۇڭ، — دەپتۇ. ئۇنىڭغا-

چە تاز كىرىپ كەپتۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم قىزغىنەم، — دەپتۇ تاز.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام تازغىنەم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قىز.

— ئاتاڭ قېنى، قىزغىنەم؟

— ئاتام قازناقتا، تازغىنەم.

— قازناقتا نېمە ئىش قىلىدۇ، قىزغىنەم؟

— چاشقاننىڭ مۈڭگۈزىنى ئالغىلى كىرىپ كەتتى، تازغىنەم.

— چاشقاننىڭ مۈڭگۈزى بولامدۇ، قىزغىنەم؟!

— ناخشىنىڭ بېلى بولامدۇ؟، تازغىنەم؟! — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چېچەن قىز. تاز گەپ تاپالماي قايتىپ چىقىپ كېتىپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

ئەقىلنىڭ ئۆزى بايلىق

بۇرۇن ـ بۇرۇندا، تېرىق تۇلۇمدا، يېتىم بۇلۇڭدا ئىكەن. مانا شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر شەھەردە بىر بېلىقچى ياشىغانىكەن. ئۇنىڭ بالىلىرى كۆپ، ھال ـ ئوقىتى ناچار ئىكەن. يىغلاپ ـ قاقشاپ بېلىقچىلىق قىلىپ يۈرگەن كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، تورغا ناھايىتى يوغان، تېرىسى بەكمۇ چىرايلىق بىر بېلىق چۈشۈپتۇ. بۇنى كۆرگەن بېلىقچى بېلىقنى پادىشاھقا تارتۇق قىلىپ، ئۇنىڭ بەدىلىگە پادىشاھتىن جىقراق پۇل ئېلىش تەمەسى بىلەن ئولجىنى شاھنىڭ ئوردىسىغا ئېلىپ بېرىپتۇ ۋە بېلىقنى پادىشاھنىڭ نەزەرىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. بېلىق شاھقا مەنزۇر بولۇپ، بېلىقچىغا مىڭ تىللا بېرىشنى خەزىنىچىگە بۇيرۇپتۇ. شاھنىڭ بۇ ئەمرىنى ئۇنىڭ ئىچى تار بىر ۋەزىرى ماقۇل كۆرمەي:

— شاھىم، — دەپتۇ خۇشامەت بىلەن، — بىر بېلىققا مىڭ تىللادىن ئىنئام قىلىۋەرسىلە، ئاز كۈندە خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالامدۇ؟ خەزىنە قۇرۇقدىلىپ قالسا، ئۇ چاغدا بىزنىڭ ھالىمىز نېمە بولماقچى؟

— مەن بەردىم، — دەپتۇ شاھ، — سېنىڭ ئىچىڭ

ئاغرىغان بولسا، قولۇڭدىن كەلسە قايتۇرۇۋالغىن.

— خوپ شاھىم. بىلىقنىڭ پۇلىنى قايتۇرۇۋېلىش مەندىن، بېلىقچىنى قايتۇرۇپ كېلىش سىلىدىن بولسۇن.

ۋەزىرنىڭ دىتىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغان شاھ يېنىدىكى ياساۋۇللىرىدىن بىرىنى بۇيرۇپ، بېلىقچىنى ئوردا ئىشكىدىن ياندۇرۇپ كىرىپتۇ. رەڭگى ئۆڭگەن بېلىقچىنى ئۆز ئالدىدا كۆرگەن ۋەزىر پادىشاھقا خۇشامەت قىلىپ، ئېگىلىپ تەزىم قىلغاندىن كېيىن، بېلىقچىغا قاراپ:

— شاھىمىز سېنىڭ ئېلىپ كەلگەن بېلىقىڭنى بەك ياخشى كۆرۈپ قالدى. بېلىقىڭنىڭ ئەركەك ياكى ئۇرغاچى ئىكەنلىكىنى بىلىپ بېقىش ئۈچۈن سېنى چاقىرتقۇزغانىدىم. قېنى، ئېيتىپ باققىنا، بېلىقىڭ قايسى جىنسقا كىرىدۇ؟ — دەپتۇ.

ۋەزىرنىڭ بېلىقچىنى سۆزدە يېڭىلدۇرۇپ، بېلىقىم ئەركەك دېسە، ئۇرغاچىنى تېپىپ كەل، ئۇرغاچى دېسە، ئەركىكىنى تېپىپ كەل، ئاندىن مىڭ تىللانى ئېلىپ كەت، دەپ ئۇنىڭغا بېرىلگەن مىڭ تىللا ئىنئامنى قايتۇرۇۋېلىش قەستىنى سەزگەن بېلىقچى تەمكىن تۇرۇپ:

— تەقسىر، بۇ بېلىق ئەركەكمۇ، ئۇرغاچىمۇ ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئۆزى يالغۇز تورغا چۈشكەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

چېچەنلىك بىلەن ۋەزىرنىڭ ھىيلىسىنى يوققا چىقارغان بېلىقچىنىڭ سۆزىگە كۆڭلى سۆيۈنگەن شاھ، بېلىقچىغا يەنە مىڭ

تىللا ئىنئام قىلىپ يولغا سالپتۇ[1].

ھېكمەت:

ئەقىلنىڭ ئۆزى بايلىق. ئۇ قولدىن كېتەي دەپ قالغان بايلىقىڭنى قايتۇرۇپ كېلەلەيدۇ.

[1] «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

پادىشاھ بىلەن چۈمۈلە

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتۈپتىكەن. بۇ پادىشاھ ئۆزىنى «دۇنيادا مېنىڭدەك ئەقىل - پاراسەتلىك ۋە سۆزمەن ئادەم يوق» دەپ ئويلايدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇ بىر قىسىم لەشكەرلىرى بىلەن شىكارغا چىقماقچى بوپتۇ. قۇرت - قوڭغۇز، چۈمۈلىلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ: «ئون كۈنگىچە سىرتقا چىقمىسۇن، ئەگەر سىرتقا چىقسا، ئاتلىرىمىزنىڭ ئايىغى ئاستىدا دەسسىلىپ ئۆلۈپ كېتىدۇ» دەپ خەۋەر قىپتۇ. بۇ خەۋەرنى چۈمۈلىلەر ئاڭلاپ پادىشاھنى بىر كۈن مېھمان قىلىپ ئاندىن يولغا سېلىپ قويماقچى بولۇشۇپتۇ.

پادىشاھ چۈمۈلىلەرنىڭ يول توسۇپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ:

— بۇ نېمە گەپ؟ — دەپ چۈمۈلىلەر پادىشاھىدىن سوراپتۇ.

— پادىشاھى ئالەم، جانابلىرىنى ھوزۇرىمىزدا بىر كۈن قونۇپ مېھمان بولۇپ كېتەمدىكىن، دەپ ئالدىلىرىغا چىققاندۇق، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چۈمۈلە پادىشاھى.

پادىشاھ ھەيران بولۇپ:

— ھەي ئەخمەق، بىزغۇ قونارمىز، شۇنچە ئادەم بىلەن

ئۇلاغلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكىنى ئويلاپ باقمىدىڭمۇ؟ — دەپ زاڭلىق قىلىپ كۈلۈپتۇ.

— ئويلىدىم، ئەمگىكىمىز بىلەن باياشاد مېھمان قىلالايمىز پادىشاھى ئالەم، — دەپتۇ چۈمۈلە پادىشاھى.

بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان پادىشاھ «رىزقىڭلارنى خۇدايىم بېرىدۇ» دېگەن بولساڭ، مېنى يەڭگەن بولاتتىڭ. شۇنچە ئادەم ۋە ئۇلاغلارنىڭ يېمەك - ئىچمىكىگە ئەمگىكىڭ بىلەن جاۋاب قىلالىغىنىڭنى كۆرەرمىز، دەپ بىر كۈن مېھمان بولۇپ كېتىشكە ماقۇل بوپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن چۈمۈلە پادىشاھى مېھمانلارنى تىكىپ تەييارلاپ قويغان چېدىر - بارگاھىغا تەكلىپ قىپتۇ.

چۈمۈلە پادىشاھى ھەربىر چۈمۈلىنىڭ بۆگۈنكى مېھمانلارغا ئاتاپ بىر تالدىن نانىنىڭ ئۇۋىقى، بىر تالدىن سۇلۇ، بىر تالدىن ياۋا بېدە ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. چۈمۈلىلەر بۇ تاپشۇرۇقنى بىردەمدە ئورۇنداپ بوپتۇ. نان، بېدە، سۇلۇلارنى يىغىپ، دۆۋە - دۆۋە قىلىۋېتىپتۇ. بۇ يىغىلغان نەرسىلەرنى لەشكەر ۋە ئات - ئۇلاغلار بىر كۈن يەپ ئاران يېرىملاشتۇرۇپتۇ.

پادىشاھ بۇنى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ. ئۆزىنىڭ يېڭىلگەنلىكىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن چۈمۈلىلەر پادىشاھىغا سوئال قويۇپ يەڭمەكچى بوپتۇ. ئۇ چۈمۈلە پادىشاھىنى چاقىرىپ:

— ھەي چۈمۈلە، سېنىڭ بېشىڭ نېمانچە يوغان؟ — دەپ سوراپتۇ:

— بېشىمدا ئەقىل تولا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ چۈمۈلە.

— بېلىڭ نېمانچە ئىنچىكە؟

— چوڭ ئىشلارغا بېلىمنى مەھكەم باغلايمەن.

— ئۇنداق بولسا، قۇيرۇق تەرىپىڭ نېمانچە يوغان؟

— كۈچ - قۇۋۋىتىم جىق.

پادىشاھ بۇ جاۋابلاردىن قايىل بولۇپ، يەنە باشقا سوئال تېپىپ بېرەلمەپتۇ. شۇ خىجالەتچىلىكتە شىكارغىمۇ چىقماي ئۆز شەھىرىگە قايتىپ كېتىپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(1)» دىن ئېلىندى.

«تاۋۇس ئەللەيىن»

بار ئىكەن - يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن - توق ئىكەن. ئۆتكەن زاماندا بىر جاڭگالدا تۈرلۈك ھايۋانلار، رەڭمۇرەڭ، خىلمۇخىل قۇشلار ئىناق، خۇشال - خۇرام ياشايدىكەن. ئۇلارغا يولۋاس شاھلىق قىلىدىكەن.

كۈنلەردىن كۈن ئۆتۈپتۇ، بىر ئېيىق جاڭگالدىكى جامائەتتىن ئۆزگىچە بولۇپ قاپتۇ. ئۇ توپتىن بۆلۈنۈپ، ئۆزى يالغۇز ئوۋلاپ، سەيلە - تاماشا قىلىدىكەن. كۆپ ئۆتمەي بۇ ئېيىق شۇ ئەتراپتىكى كىچىكرەك بىر مەھەللىگە ئۆگىنىپ قاپتۇ. كېچىلىرى بېرىپ كىشىلەرنىڭ قوتانلىرىدىن قوي - قوزا، غاز، ئۆردەكلەرنى ئوغرىلايدىكەن، تاپالمىسا كوچىلاردىكى ئاشقان - تاشقان سۆڭەكلەرنى تېپىپ غاجىلايدىكەن. ئېيىقۋاي بۇ ئىشنى تاپقىنىغا ناھايىتى خۇشال بولۇپ، كۆرەڭلەپ، ئۆزىنى ئەقىللىق، باشقىلارنى دۆت چاغلاپتۇ.

بىر كۈنى كېچىدە ئېيىقۋاي ئۆگەنگەن ئادىتى بويىچە مەھەللىگە كەپتۇ ۋە ئايلىنىپ يۈرۈپ يېگۈدەك بىرەر نەرسە تاپالماپتۇ. ئاخىر مەھەللىنىڭ چېتىدىكى بىر كونا ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ، ئۆينىڭ ئىشىكى ئوچۇق ئىكەن. ئۆي ئىگىسى تاقاشنى ئۇنتۇپ قالغانمۇ ياكى باشقا سەۋەبمۇ ئەيتاۋۇر، ئېيىقۋاي-

ـنىڭ بۇنىڭ بىلەن كارى بولماپتۇ. «نېمىدېگەن ياخشى» دەپ
ئويلاپتۇ ئېيىقۋاي «ئەمدى قورساقنى تازا ئوبدان تويغۇزىدىغان
بولدۇم». ئۇ مانا شۇنداق خىيال بىلەن بىر بېسىپ، ئىككى
بېسىپ ئوچۇق ئىشىكتىن ئۆي ئىچىگە كىرىپتۇ. قارىسا ئۆي
ئىچىدە يوغان ـ يوغان ياغاچ تۇڭلار تۇرغۇدەك. ئېيىقۋاي تېخىمۇ
خۇشال بولۇپ، تۇڭغا ئېگىشىپ ئىچىدىكى نەرسىنى تېتىپ
كۆرمەكچى بولغاندا، تۇيۇقسىز پۇتى بىر نەرسىگە تېگىپ كېتىپ،
جاراڭلىغان سادا چىقىپتۇ. بۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك قورقۇپ كەتكەن
ئېيىقۋاي مەڭدەپ كېتىپ تۇڭغا موللاق ئېتىپ چۈشۈپتۇ. قارىسا،
تۇڭ ئىچىدە لىقمۇ لىق سۇ تۇرغۇدەك. ئۇ تۇڭدىن ئاران چىقىپ
قاچاي دەپ تۇرۇشىغا، تەڭپۇڭلۇقنى يوقىتىپ، يېنىدىكى ئىك-
كىنچى تۇڭغا يىقىلىپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئېيىقۋاي قاتار تىزىلغان
تۇڭلاردىن 15 ～ 20 دەك تۇڭغا بىر قېتىمدىن چۈشۈپ
چىقىپتۇ. ئاخىر مىڭ بالادا تۇڭلاردىن قۇتۇلۇپ چىقىپتۇ ـ دە،
بەدەنلىرى چۆپ ـ چۆپ ھۆل، غال ـ غال تىترىگەن ھالدا
مەھەللىنىڭ چېتىدىكى چاتقاللىق تۈۋىدە ئاچ پېتى ئۇخلاپ
قاپتۇ.

ئەتىسى ئويغىنىپ قارىسا، كۈن ئېچىلىپ چۈش بولاي
دەپ قالغانىكەن. ئېيىقۋاي بەدەنلىرىگە قاراپ ھەيران قاپتۇ،
چۈنكى تۈكلىرى كۈن نۇرىدا 70 خىل پارقىراپ تېرىسى غەلىتە
بىر تۈسكە كىرىپ قالغانىكەن. ئۇ قانچە باش قاتۇرسىمۇ بۇنىڭ
سەۋەبىگە يېتەلمەپتۇ. ئەسلىدە ھېلىقى ئۆي بىر بوياقچىنىڭ
ئىشخانىسى بولۇپ، ئۆزى يىقىلغان تۇڭلارنىڭ بوياق چىلانغان
تۇڭلار ئىكەنلىكى خىيالىغىمۇ كەلمەپتۇ. ئېيىق ئويلاپ ـ ئويلاپ

ئۆزىدىكى بۇنداق ئۆزگىرىشتىن ناھايىتى خۇشال بوپتۇ ۋە كاللى-
سىغا بىر ھىيلە كەپتۇ: «ئەمدى مېنىڭ ئەسلىمنى ھېچكىم
بىلەلمەيدۇ. جاڭگالغا قايتىپ بارسام، ھەممە ھايۋانلار چوقۇم
مەندىن قورقىدۇ. جاڭگالدىكىلەر ئەزەلدىن مېنى كۆزىگە ئىلىش-
مايتتى. يولۋاس، شىر، يىلپىز دېگەنلەر مېنى دەپسەندە قىلغان-
دى. ئەمدى ئۇلارنى راسا قورقىتىپ، ئەخمەق قىلىپ، جاڭگالنى
سوراپ يۈرمەيمەنمۇ». ئۇنىڭ خىيالى ئۆزىگە قالتىس يېقىپ
كېتىپ، ئۆزىگە «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن نامنى قويۇپ، كۆ-
رەڭلىگەن ھالدا جاڭگاللىققا جۆنەپتۇ.

يولۋاس پادىشاھ، شىر ۋەزىر ۋە باشقا جاڭگال ئەھلى
ئۆزلىرىنىڭ ئىناق يۇرتلىرىنىڭ تىنچ ـ ئامانلىقىنى مۇھاپىزەت
قىلىش ئۈچۈن ئەتراپلارغا ساقچىلار قويۇشقانىكەن. بۇ ساقچىلار
ئېيىقۋاينى كۆرۈپ ھەيران قاپتۇ ۋە قورقۇپ كېتىپتۇ. چۈنكى
ئۇلار بۇنداق 70 خىل رەڭدە پارقىرايدىغان ھەيۋەتلىك مەخلۇق-
نى زادى كۆرمىگەنىكەن. ئۇلار دەرھال بۇ ئىشتىن يولۋاس،
شىر باشلىق جاڭگال ئەھلىنى خەۋەردار قىپتۇ. جاڭگال ئەھلىنىڭ
تىنچلىقى ۋە خاتىرجەملىكى بۇزۇلۇپتۇ، كۆڭۈللىرىگە پاراكەندى-
چىلىك ھەم ۋەھىمە چۈشۈپتۇ: «بىز بىلمەيدىغان بۇ مەخلۇق
يامان نەرسە بولسا كېرەك، ئېھتىيات قىلغان تۈزۈك، ئۇنى ئىززەت
بىلەن كۈتۈۋالايلى» دېيىشىپتۇ. ئاندىن يولۋاس پادىشاھ ھېلىقى
مەخلۇقنى جاڭگالغا مېھماندارچىلىققا تەكلىپ قىلىشقا باقاۋۇللارنى
بۇيرۇپتۇ. باقاۋۇللار دەرھال ئېيىققا بۇ تەكلىپنى يەتكۈزۈپتۇ.
ئېيىقۋاي كۆرەڭلەپ، ئالچاڭلاپ، گويا خۇشياقمىغان قىياپەتتە
جاڭگاللىققا يول ساپتۇ. ئىككى تەرەپتە تىزىلىپ قارشى ئېلىۋاتقان

جاڭگال ئەھلىگە ئۇ كۆز قىرىنىمۇ سالماي، غادايغان پېتى ئۇدۇل مېڭىپ، يولۋاس پادىشاھ ئولتۇرىدىغان تەختكە ئولتۇرۇۋاپتۇ. بۇ ئىشقا شىر، يىلپىز باشلىق مۆتىۋەرلەر ھەيـران بـولۇشـۇپ، بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويۇشۇپتۇ، لېكىن بىر نەرسە دېيەلمەپتۇ. يولۋاسمۇ خاپىلىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ گەپ قىلماپتۇ. جاڭگال ئەھلى «مېھمان» نىڭ ئاجايىپ رەڭگارەڭ تاۋلىنىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك تۇرقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ زادى قايسى جىنسقا مەنسۇپ ھايۋان ئىكەنلىكىنى بىلەلمەپتۇ. ئەتىسى ئاران ئۇنىڭ نامىنى سوراشقا پېتىنىپتۇ.

— نامىم «تاۋۇس ئەللەيىن» بولىدۇ. ئەللەيىنلەر جىنسى ھايۋانلار دۇنياسىدا كەم ئۇچرايدىغان ئەڭ ئالىي جىنستۇر! — دەپتۇ ئېيىق كۆرەڭلەپ.

شۇنىڭدىن باشلاپ «تاۋۇس ئەللەيىن» جاڭگالغا خوجايىن بولۇۋاپتۇ. نەتىجىدە جاڭگالنىڭ بۇرۇنقى خاتىرجەملىكى تۈگەپ، پىتنە ـ پاسات، جېدەل ـ غەۋغا ئاۋۇپتۇ. چۈنكى «تاۋۇس ئەللەيىن» جاڭگالدىكىلەرنى دائىم گىژ ـ گىژغا سالىدىكەن. ئۇنىڭ بۇ خۇلقى شىر، يىلپىز باشلىق مۆتىۋەرلەرگە ياقماپتۇ ۋە دىللىرىدا ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك كۆچىيىپتۇ. جاڭگالدىكى باشقا كۆپلىگەن ھايۋانلارمۇ «تاۋۇس ئەللەيىن» كەلگەندىن باشلاپ، ئۆزلىرىنىڭ ئىناقلىقى يوقالغانلىقى، پىتنە ـ پاسات كۆپىيىپ، جېدەل ـ ماجىرانىڭ ئاۋۇغانلىقىنى سېزىشكە باشلاپتۇ. شۇنداق قىلىپ، «تاۋۇس ئەللەيىن» ھەممىنىڭ كۆزىگە سەت كۆرۈنۈشكە باشلاپتۇ. ۋاقىت ئۆتكەنسېرى «تاۋۇس ئەللەيىن» ھەددىدىن ئېشىۋېرىپتۇ. ئۇنىڭ خۇلقلىرىغا چىدىمىغان مويسىپىتلەردىن بىر

قانچىسى شىر، يىلپىزلارنى ۋەكىل قىلىپ، يولۋاس پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرگۈزۈپتۇ.

— پادىشاھى ئالەم، — دەپتۇ ئۇلار، — ئەسلىدە بىز ناھايىتى ئىناق، تىنچ ياشاپ كەلگەنىدۇق. بۇ «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن نەرسە كېلىپلا، ئىشلار باشقىچە بولۇپ كەتتى. تىنچلىق بۇزۇلۇپ، جېدەل ـ غەۋغا كۆپەيدى، ئۇ ھېچكىمنى كۆزگە ئىلماي ھەممىنى دەپسەندە قىلدى. ھەممە «تاۋۇس ئەللەيىن» دىن بىزار، لېكىن گەپ قىلالمايۋاتىدۇ. «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن زادى قانداق* نەرسە؟ قايسى نەسلىدىن؟ نېمە مۇددىئاسى بار؟ قانداق بىگىسى بار؟ بىز تەكشۈرۈپ كۆرمەيلا 70 خىل پارقىرايدىغان رەڭگىدىن قورقۇپ، ئۇنى بېشىمىزدا كۆتۈرۈۋالدۇق، بۇنىڭغا بىرەر چارە قىلمىساق بولمايدۇ، — دەپتۇ. «تاۋۇس ئەللەيىن» نى جاڭگالغا تەكلىپ قىلغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، قانداق چارە قىلىشنى ئويلىنىپ يۈرگەن يولۋاس پادىشاھقا بۇ مەسلىھەت ناھايىتى ماقۇل كەپتۇ. ئاخىر ئۇلارنىڭ مەسلىھەتى، پادىشاھنىڭ بۇيرۇقى بىلەن پۈتۈن جاڭگال ئەھلى يىغىلىپ، چوڭ مەرىكە ئۇيۇشتۇرىدىغان، بۇ مەرىكىدە بارلىق ھايۋانلار ئۆز خىلى بويىچە ئايرىلىپ، ئۆزىگە خاس ھۈنەر، ئويۇن كۆرسىتىدىغان، قايسىسى ياخشى ھۈنەر، ئويۇن كۆرسەتسە شۇ مۇكاپات ئالىدىغان چارە توختام بوپتۇ.

بۇيرۇق چىقىرىلىپ، پۈتۈن جاڭگال ئەھلى يىغىلىپ، مەرىكە باشلىنىپتۇ. مەرىكە شۇنداق قىزىپ كېتىپتۇكى، بارلىق ھايۋانلار ۋە قۇشلار ئۆز خىللىرى قاتارىدا ئۆزىگە خاس ئويۇنلىرىنى ئويناپ، جاڭگالنى زىلزىلىگە كەلتۈرۈپتۇ. شىر، يىلپىز

ھەتتا يولۋاس پادىشاھمۇ ئوتتۇرىغا چۈشۈپ، ئۆز تويلىرىغا قوشۇلۇپ ئويناپ كېتىپتۇ. «تاۋۇس ئەللەيىن» چوڭچىلىق قىلىپ، چاندۇرماي ئۆزىنى بېسىپ ئولتۇرۇپتۇ. ئېيىقلار تويى ئۆز ماھارەتلىرىنى كۆرسىتىشكە باشلىغاندا «تاۋۇس ئەللەيىن» ئۆزىنى تۇتالماي، دەرھال ئېيىقلار تويىغا قوشۇلۇپ، ھەۋەس بىلەن ئېيىقلارچە ئويناپ كېتىپتۇ.

كۆپچىلىك: «تاۋۇس ئەللەيىن» دېگەن ئەسلى بىر ئېيىق ئىكەنغۇ! دەپ، ئۇنىڭ ئالدامچىلىقىدىن قاتتىق غەزەپلىنىپ، چۇقان – سۈرەنلەر بىلەن ئۇنىڭغا تاشلىنىپتۇ. ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي «تاۋۇس ئەللەيىن» نىڭ رەڭگارەڭ تۈكلىرى تامام يۇلۇنۇپ، بەدەنلىرى تىتما – تىتما بولۇپ، ئاخىرەتكە سەپەر قىپتۇ.

جاڭگالدىكى بارلىق ھايۋانلار بۇ ئاپەتنى يوقاتقىنىغا ئىنتايىن خۇشال بوپتۇ، ئۇلار يېڭىۋاشتىن تىنچ ۋە ئىناق ياشاشقا باشلاپتۇ[①].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(2)» دىن ئېلىندى.

كۆڭۈلدىكىدەك كېلىن

بۇرۇن بۇرۇن ئىكەن، توخۇ تۈرنىكەن، مانا شۇنداق زامانلارنىڭ بىرىدە بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن. ئۇ ئادەمنىڭ ئېڭەككە تاقاشقۇدەك بىر ئوغلى بار بولۇپ، ئەقلى – ھوشى سەل كەمرەك ئىكەن، سودا – سېتىق ئىشلىرىغا خامراق ئىكەن.

بىر كۈنى ئۇ ئادەم «ئوغلۇم كۈندىن – كۈنگە چوڭ بولۇۋاتىدۇ، ئەمدى ئۆيلەپ قويماي بولمايدۇ. ئوغلۇمنى باشقۇرالايدىغان كۆڭۈلدىكىدەك كېلىن تاپسام ياخشى بولاتتى» دەپ ئويلاپتۇ. مۇنداق قىزنى ئۇزۇق – تۇغقان، قوۋم – قېرىنداشلىرىنىڭ ئىچىدىن ئىزدەپ تاپالماپتۇ. ئاخىر «خېلىدىن بېرى ئوغلۇمنى تۈزۈككىرەك ئىشقا سېلىپ كۆرمەپتىمەن، بىر ئىشقا بۇيرۇپ باقاي، ئاز – پاز ئەقىل كىرگەن بولسا ئەجەب ئەمەس» دەپ يانچۇقىدىن ئىككى پۇل ئېلىپ ئوغلىغا بېرىپتۇ:

— بالام، بۇ پۇلغا بازاردىن بىزگە ئوزۇق، كالىغا بوغۇز، توخۇغا دان ئېلىپ كەلگىن، — دەپتۇ.

ئوغلى پۇلنى ئېلىپ بازارغا بېرىپ، ئۇنىڭ – بۇنىڭ باھاسىنى سوراپ كۆرۈپتۇ. قارىسا، بۇ پۇلغا پەقەت بىرلا نەرسە كېلىدىكەن. بازارنى ئايلىنىپ، دادىسى دېگەن سودىلىقنى تاپالمىغاندىن كېيىن بېشى قېتىپتۇ. ئۆيىگە يېقىن بىر خالتا كوچىغا

كىرىپ، قۇلۇپلاغلىق بىر ئىشىككە يۆلىنىپ تۇرۇپتۇ. بۇ بالىنىڭ بۇنداق تۇرغىنىنى كۆرگەن بىر قىز ئۆيناۋاتقان يېرىدىن قوپۇپ، ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ. بالا بۇنىڭغا قاراپمۇ قويماپتۇ. ئارىدىن بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ھېلىقى قىز تالاغا چىقسا، بايىقى بالا ئۆز جايىدا قېقىپ قويغان قوزۇقتەك تۇرغۇدەك. قىز بۇ بالىنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق تۇرغانلىقىنى بىلمەكچى بولۇپ سوراپتۇ:

— ھوي بالا، سىزنىڭ قىلىدىغان ئىشىڭىز يوقمۇ؟ بايا شۇنداق تۇرۇۋېدىڭىز، تېخىچىلا قوزغالماپسىزغۇ؟

— مېنىڭغۇ ئىشىم بار ئىدى، — دەپتۇ ئوغۇل ئىزا تارتقانلىقىنى بىلىندۇرمەسلىككە سىلىپ، — شۇ ئىشىمنىڭ تۈگۈنىنى يېشەلمەي شۇنداق تۇرىمەن.

— ئېيتىڭە، ئۇ قانداق تۈگۈن، ئاڭلاپ باقاي، — دەپتۇ قىز.

— دادام ماۋۇ پۇلغا بىزگە ئوزۇق، كالىغا بوغۇز، توخۇغا دان ئېلىپ كەل، دېۋىدى. بازارغا بېرىپ، ئۇنى - بۇنى سوراپ باقسام، بۇ پۇلغا شۇ ئۈچ نەرسىنىڭ بىرىلا كېلىدىكەن. دادامنىڭ ئالدىغا نېمە دەپ بېرىشىمنى بىلمەي تۇرىمەن، — دەپتۇ.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان قىز مۇلايىملىق بىلەن:

— مەن ئېيتسام بەرسەم خۇش بولامسىز؟ — دەپتۇ.

ئوغۇل خىجىللىقتىن يەرگە قاراپ تىرنىقىنى تاتىلاپ تۇرۇپتۇ.

— بازارغا بېرىپ، پۇلىڭىزغا قوغۇن ئېلىڭ. قوغۇننىڭ ئېتى سىلەرگە ئوزۇق، شاپىقى كالىغا بوغۇز، ئۇرۇقى توخۇغا دان

بولىدۇ، — دەپتۇ قىز.

بالا بۇ گەپنى ئاڭلاپ، تۇرۇپ ئويلىسا راست. ئۇ قىزغا رەھمەت ئېيتىپ، بازاردىن قوغۇندىن بىرنى ئېلىپ، ئۆيىگە يېنىپتۇ. دادىسى ئوغلىنىڭ كېچىكىپ كەلگەنلىكىدىن گۇمانلىنىپ:

— بۇنى ئۆزۈڭ ئويلاپ تېپىپ ئەكەلدىڭمۇ ياكى بىر كىم ئەقىل كۆرسەتتىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئوغۇل دادىسىغا راستىنى ئېيتىپتۇ. بالىنىڭ دادىسى «ھە، مېنىڭ ئوغلۇمنى باشقۇرىدىغان، چىرىغىمنى ئۆچۈرمەيدىغان كۆڭۈلدىكىدەك كېلىن تېپىلىپتۇ دەپ، قىزنىڭ ئاتا - ئانىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ ۋە ئىككى تەرەپ كېلىشىپ توي قىلىشىپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(2)» دىن ئېلىندى.

ئەرنى ياشارتقانمۇ، قېرىتقانمۇ خوتۇن

زامانلارنىڭ زامانىسىدا، بىر مەھەللىدە ئەممەت بىلەن سەمەت دېگەن ئاكا ـ ئۇكا ياشاپتىكەن. قارىماققا سەممەت ئاكىسى ئەممەتتىن قېرى كۆرۈنىدىكەن. بۇ ئىككىسى بىللە ماڭغان چاغلاردا ئۇلارنى تونۇمايدىغان كىشىلەر ساقىلىغا ئاق كىرىپ كەتكەن سەممەتنى چوڭ دەپ تالىشىپ قالىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى، دەرەخ تۈۋىدە سايىدەپ ئولتۇرغان بىر قانچە قېرىلار بىلەن ياشلار ئارىسىدا «نېمىشقا ئاكىسىدىن ئىنىسى قېرى كۆرۈنىدۇ؟» دەپ تالاش بولۇپ ھېچكىم سەۋەبىنى تاپالماپتۇ. ئاخىر ئۇلاردىن بەش ـ ئالتە كىشى ئاكا ـ ئۇكىلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ بىلىپ كەلمەكچى بولۇپ مېڭىشىپتۇ. ئاۋۋال سەمەتنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. مېھمانلارنى كۆرۈپ سەمەتنىڭ خوشاللىقى ئىچى ـ ئىچىگە پاتماي قاپتۇ، ئۇلارنىڭ ئاستىغا كۆرپە ساپتۇ. لېكىن سەمەتنىڭ خوتۇنى چىرايىنىمۇ ئاچماي بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرۇۋاپتۇ. سەمەت خوتۇنىغا:

— خوتۇن، ياخشى مېھمانلار كەلدى، بىرەر نېمە قىلساڭچۇ، — دەپتۇ.

— ئۆيدە گۆش يوق، — دەپتۇ خوتۇنى قاپاقلىرىنى تۈرگىنىچە دومسىيىپ.

— گۆشسىز بولسىمۇ بىر ئامال قىلساڭچۇ، — دەپتۇ مېھمانلار ئالدىدا خىجالەت بولغان سەمەت.

— ئۇنىمۇ يوق، — دەپتۇ خوتۇنى جاھىللىق بىلەن.

— ھېچبولمىغاندا نان ـ پان، چاي ـ پېپىڭ باردۇ؟ — دەپتۇ سەمەت.

— نانمۇ يوق، سۇمۇ يوق، ـ دەپتۇ خوتۇنى توڭلۇق بىلەن.

ئەسلىدە سەمەتلەرنىڭ ھال ـ ئوقىتى خېلى ياخشى بولۇپ، خوتۇنى يوق دېگەن نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى بار ئىكەن.

— ياق ـ ياق، بىزگە ھېچنەرسە كېرەك ئەمەس، ئۆزىمىز مۇنداقلا كىرىپ چىقايلى دېۋىدۇق، ئامىن ئاللاھۇ ئەكبەر، — دېيىشىپ مېھمانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپتۇ.

ئاندىن كېيىن ئۇلار ئەممەتنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ. مېھمانلار ھويلىغا كىرىشىگىلا ئەممەت بىلەن خوتۇنى چىقىپ ئوچۇق چىراي قارشى ئاپتۇ. ئۇلار ئۆيگە كىرگۈچە ئەممەتنىڭ خوتۇنى ئاۋۋال ئۆيگە كىرىپ، بىر ئەسكى كۆرپىسى بار ئىكەن، شۇنى قېقىشتۇرۇپ مېھمانلارنىڭ ئاستىغا ساپتۇ. ئەممەت مېھمانلار بىلەن تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن:

— خوتۇن، مېھمانلارغا قويغۇدەك بىرەر نېمەڭ بارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ۋاي، بار ـ بار، مېھمانلار ئۇسساپ قالغاندۇ، ئاۋۋال تاۋۇز تىلايلى، — دەپتۇ خوتۇنى.

— قېنى ئەمىسە، ياخشىراقىدىن بىرنى ئىلغاپ چىققىنا، — دەپتۇ ئېرى. خوتۇنى «ماقۇل» دەپ خۇشال چىقىپ

كېتىپ بىر تاۋۇزنى كۆتۈرۈپ كىرىپتۇ.

— ياخشىراقى يوقمۇ؟ — دەپتۇ مايماق تاۋۇزنى كۆرۈپ ئەمەت.

ئەسلىدە ئەمەتنىڭ تۇرمۇشى سەمەتنىڭكىگە قارىغاندا ناچار ئىكەن. شۇ كۈنى ئۇلارنىڭ ئۆيىدە ئاشۇ مايماق تاۋۇزدىن باشقا ھېچنەرسىسى يوق ئىكەن، لېكىن ئەمەتنىڭ ئايالى:

— ماقۇل، مەن قاراپ باقاي، — دەپ چاندۇرماستىن چىقىپ كېتىپ، يەنە ھېلىقى تاۋۇزنى كۆتۈرۈپ كىرىپ تۇمشۇقى تەرىپىنى كۆرستىپتۇ.

— بۇ تاۋۇزۇڭ ياخشى چىقارمىكىن، قېنى ئەكەلگىنە تىلىپ باقايلى، — دەپ تىلىپتىكەن، تاۋۇز ھەم قىزىل، ھەم تەملىك چىقىپتۇ.

مېھمانلار تاۋۇزغا ئېغىز تېگىشىپ، قىزىق پاراڭلارنى قىلىشىپ، بۇ مېھماندوست ساھىبخانىلاردىن رازى بولۇشۇپ قايتىشىپتۇ. يولدا كېتىۋېتىپ ئارىدىن بىر قېرى بوۋاي:

— بىزنىڭ تالىششىمىز ئەمدى بېشىلدى. سەمەتنى قېرىتىۋەتكەن ھېلىقى بارنى يوق دەپ، دومسىيىپ ئولتۇرغان خوتۇنى. ئەمەتنى ياشارتىۋەتكەن ھېلىقى يوقنى بىلىندۇرمەي، گۈلدەك ئېچىلىپ تۇرغان خوتۇنى. دېمەك «ئەرنى ئەر قىلىدىغانمۇ خوتۇن، ئەرنى يەر قىلىدىغانمۇ خوتۇن» دەپ بىكار ئېيتمىغانىكەن كونىلار، — دەپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(2)» دىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

ئاياللارنىڭ ئىللىق چىراي، مۇلايىملىقى ئۆمۈرگە بەرىكەت. ئەسكى خۇيلۇقى ئۆمۈرگە سىلىنغان ئىكەك.

پادىشاھ بىلەن باققال

بۇرۇنقى زاماندا بىر شەھەردە ساۋۇت دېگەن بىر كەمبەغەل باققال بار ئىكەن. ئۇ ھەر كۈنى ناۋات ياساپ، غالتەك بىلەن بازارغا ئاپىرىپ سېتىپ تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. خوتۇنى ئايخان ئەمگەكچى، چىرايلىق ئايال بولۇپ، ئۇلار بەك كەمبەغەللىكتە تۇرمۇش كەچۈرسىمۇ، لېكىن ئەر - خوتۇن ئىككىسى ناھايىتى ئىناق تۇرىدىكەن.

بىر كۈنى ئايخان سۇ ئەكەلگىلى كوچىغا چىققاندا، بەختكە قارشى كوچىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان بىر مەككار ۋەزىر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قاپتۇ. ۋەزىر بۇ چىرايلىق خوتۇننى كۆرۈپ قېلىپ، ئارقىسىدىن قاراپ تۇرۇپ ئۇنىڭ ئۆيىنى بىلىۋاپتۇ.

بۇ شەھەرنىڭ زالىم بىر پادىشاھى بولۇپ، ئۇنىڭ 41 خوتۇنى بار ئىكەن. شۇنداق بولسىمۇ، ئۇ بىرەر چىرايلىق قىز ياكى خوتۇننىڭ بارلىقىنى ئاڭلاپ قالسىلا، زورلۇق بىلەن ئېلىۋالىدىكەن. ئۇ شۇ كېچىسىلا ۋەزىرى بىلەن بىر قانچە ياساۋۇللارنى ئەۋەتىپ، زورلۇق بىلەن ئايخاننى ئۆز ئوردىسىغا ئالدۇرۇپتۇ.

ئايخان ئوردىدا ياخشى تۇرمۇش كەچۈرسىمۇ، ھامان ئېرىنى ئەسلەيدىكەن. كۈن بويى قاپىقى ئېچىلماي، پادىشاھقا بەكمۇ غەزەپلىنىدىكەن. پادىشاھ ئۇنىڭ كۆڭلىنى ئېلىش ئۈچۈن كۆپ

چارىلەرنى ئويلىغان بولسىمۇ، لېكىن مەقسىتىگە يېتەلمەپتۇ.

ئايخاننى زورلۇق بىلەن تارتىپ ئەكەتكەندىن كېيىن، ساۋۇت ئۆيىدە يالغۇز قېلىپ بەكمۇ ھەسرەت چېكىپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۇ ئايخان بىلەن كۆرۈشۈشكە پۇرسەت تېپىش ئۈچۈن، يەنە ناۋات ياساپ غالتەك بىلەن ئوردا تەرەپكە بېرىپتۇ.

ئايخان ئوردىنىڭ ئىچىدە ئېرىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ دېرىزە تۈۋىگە كەپتۇ - دە، ئېرىنى كۆرۈش بىلەن خۇشاللىقى ئىچ - ئىچىگە سىغماي كېتىپتۇ. ئايخاننىڭ خىزمىتىگە قويۇلغان كېنىزەك بۇنىڭ ھەممىسىنى كۆرۈۋېلىپ پادىشاھقا:

— ئايخان ناۋاتچىنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاشنى ياخشى كۆرىدىكەن، — دەپ خەۋەر قىپتۇ.

پادىشاھ دەرھال ئادەم ئەۋەتىپ ناۋاتچىنى ئوردىغا ئالدۇرۇپ كەپتۇ. ساۋۇت بۇنىڭ سىرىنى ئۇقالماي بەك قورقۇپتۇ. ئۇ ئوردىغا كىرىپ، پادىشاھنىڭ جازالاش نىيىتى يوقلۇقىنى بىلىپ، بىر ئاز خاتىرجەم بوپتۇ. پادىشاھ ساۋۇتنى ئوردىسىغا ئېلىپ كېلىپ، ئۇنىڭ كىيىم - كېچەكلىرىنى ئۆزى كىيىپتۇ، غالتەكنى ھەيدىگەن ھالدا ناۋاتچىدەك توۋلاپ، ئايخان تۇرغان ئۆيگە قاراپ مېڭىپتۇ.

ئەقىللىق ۋە جەسۇر ئايخان پادىشاھنىڭ بۇ ھەرىكىتىنى كۆرۈپ دەرھال بىر پىكىرگە كەپتۇ - دە، شۇ ئانلا ياساۋۇللارنى قىچقىرىپ:

— نېمە ئۈچۈن بۇنداق بىگانە كىشىنى ئۆيۈمگە يېقىن كەلتۈرىسىلەر؟! ئەگەر پادىشاھ بىلىپ قالىدىغان بولسا، بىرىڭلارمۇ ساق قالمايسىلەر! بۇ كىشىنى دەرھال ئۆلتۈرۈۋېتىڭلار! —

دەپ تووۋلاپتۇ. ياساۋۇللار پادىشاھنى ئۆلتۈرۈپتۇ. ئايخان ئۆزىنىڭ ئېرىنى تېپىۋاپتۇ. ساۋۇت شۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ بولۇپ قاپتۇ.

ئوردىدىكىلەرنىڭ ۋە پۇقرالارنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى يوق ئىكەن. كىشىلەر پەقەت ئايخان، پادىشاھنىڭ پۇقرالارغا بولغان مۇئامىلىسىنى ئۆزگەرتىپتۇ، دېيىشىپتۇ. پادىشاھمۇ شەپقەتلىك بولۇپ قالغاندەك كۆرۈنۈپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (2)» دىن ئېلىندى.

ئىككى ھۇرۇننىڭ ئۆلۈمى

ئىلگىرىكى زاماندا ھاسان دەۋلەك ۋە ساۋۇت قاپاق دېگەن ئىككى ھۇرۇن بولغانىكەن. ئۇ ئىككىسى ناھايىتى ھۇرۇن ئىكەن. ئۇلار ئاتىسىنىڭ تاپقىنىنى يەپ، ئۆزلىرى زادى ئىشلىمەيدىكەن. ئەتىدىن ـ كەچكىچە دۈمبىسىنى تامغا يۆلەپ ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ، باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ، ئۇلار ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ كۆزىگىمۇ يامان كۆرۈنۈپ قاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلارنى ئاتا ـ ئانىلىرى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىپتۇ. ئۇلار قورسىقىغا بىر پارچە نانمۇ تېپىپ يېيەلمەي، بىرنەچچە كۈن ئاچ يۈرۈپتۇ. بىر كۈنى ئاخشىمى ئۇلار تونۇر بېشىدا ئولتۇرۇپ، ئەمدى نېمە قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىپتۇ.

— ئىشلىمىسىمۇ يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك تەييار بىر يەرلەرگە كەتسەك ياخشى بولاتتى ـ دە، قەيەردە شۇنداق ياخشى يەرلەر باردۇ؟ — دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

— كىم بىلىدۇ، يەر يۈزىدە ئۇنداق يەرلەر بارمۇ ـ يوقمۇ، لېكىن ئاسماندا بولسا كېرەك. چۈنكى ئاسماندا پەرىشتىلەر ۋە باشقا خاسىيەتلىك مەخلۇقلار ياشايدۇ، دېيىشىدۇ، — دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— ئۇنداق بولسا بىزمۇ شۇ ئاسمانغا چىقىپ كېتەيلى، بۇ مېھنەتنى كۆپ يەرلەردە خار بولۇپ نېمە قىلىمىز؟ — دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

— مەيلى، چىقساق چىقىپ كېتەيلى، ئەمما قانداق چىقىمىز؟ ئاسمانغا يەتكۈدەك ئۇزۇن شوتا تاپقىلى بولامدىكىن؟ — دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— ئاسمانغا يەتكۈدەك ئۇنداق ئۇزۇن شوتىغۇ تېپىلماس، لېكىن شوتىسىز چىقىشنىڭ يولى بار، — دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

— قانداق؟ — دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— تاغدىكى ھاڭدا بىر سۇمۇرغ قۇشنىڭ ئۇۋىسى بار. مەن ئۇنى بىر كۈنى ئاتامغا ئەگىشىپ تاغقا بارغاندا كۆرگەنمەن. بىر ئامال قىلىپ ئەنە شۇ قۇشنى تۇتۇۋالساق، ئاسمانغا شۇ ئېلىپ چىقىپ قويىدۇ، — دەپتۇ ھاسان دەۋلەك.

— بۇ ياخشى پىكىر ئىكەن. مەيلى، بولمىسا ئەتىلىككە شۇنداق قىلايلى، — دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ئىككى ھۇرۇن ئاخىر شۇ مەسلىھەتكە كەپتۇ ـ دە، ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ. بىر ۋاقىتلاردىن كېيىن تاغقا يېتىپ كېلىپ، ھاڭدىكى سۇمۇرغ قۇشنىڭ ئۇۋىسىنى تېپىپتۇ ۋە ئۇنىڭ يېنىغا يوشۇرۇنۇپ يېتىۋاپتۇ. كۈن چۈشتىن ئېگىلگەن ۋاقىتتا، سۇمۇرغ قۇش غۇيۇلداپ ئۇچۇپ كېلىپ ئۇۋىسىغا قونۇشى بىلەن تەڭلا ھاسان دەۋلەك قۇشنىڭ بىر پۇتىنى مەھكەم تۇتۇۋاپتۇ ـ دە، دوستىغا:

— مېنىڭ پۇتۇمنى تۇت! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ساۋۇت قاپاق شۇ زامان دوستىنىڭ پۇتىنى تۇتۇپتۇ. قۇش قورقىنىدىن

يەنە ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ساۋۇت قاپاق ھاسان دەۋلەكنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ پۇلاڭلىغىنىچە ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. قۇش بۇلارنى يەتتە قات بۇلۇتلارنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ ئەگىپ يۈرۈپتۇ.

— ئاسمانغا يېتەي دېدۇقمۇ؟ قوللىرىم تېلىپ كەتتىغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— ھەئە، ئاز قالساق كېرەك، تۆشۈكى كۆرۈنۈپ قالدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھاسان دەۋلەك ئۈستىدە بىر نەرسىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ.

— ئاسماننىڭ تۆشۈكى قانچىلىك بار ئىكەن؟ بىز پاتىمىزمىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ھاسان دەۋلەك ئۈستىدىكى تۆشۈك دەپ ئويلىغان نەرسىنىڭ يوغانلىقىنى كۆرسەتمەكچى بولۇپ:

— مانا مۇنچىلىك بار ئىكەن، — دەپ قۇشنىڭ پۇتىنى قويۇۋېتىپتىكەن، ھەر ئىككىلىسى تەڭلا يەرگە پۇلاڭلاپ چۈشۈپ، مىجىقلىرى چىقىپ ئۆلۈپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (2)» دىن ئېلىندى.

كۆرەلمەسنىڭ كۆزىنى ئۆلۈم ئاچىدۇ

ئۆتكەن زامانلارنىڭ بىرىدە بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇ پادىشاھنىڭ ناھايىتى ئەقىللىق، دانىشمەن بىر ئوڭ قول ۋەزىرى بولغانىكەن. ئۇ دائىم خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىكەن. ئاجىز، كەمبەغەللەرنىڭ ئەرز - ھالىغا يېتىدىكەن. شۇڭا، ئۇنىڭ ئابرويى كۈندىن - كۈنگە كۆتۈرۈلۈپتۇ. بۇنى كۆرەلمىگەن سول قول ۋەزىرى بىلەن ئەمەلدارلار، بىر ئىلاج قىلىپ ئۇنى يوقىتىشنى قەستلەيدىكەن. بىر كۈنى بۇلار مەسلىھەتلىشىپتۇ.

— بۇنى زەھەر بېرىپ ئۇجۇقتۇرايلى، — دەپتۇ بىر ئەمەلدار.

— ياق، ئۇنداق قىلساق پادىشاھ بىلىپ قالىدۇ، — دەپتۇ سول قول ۋەزىر.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟ — دەپتۇ ئەمەلدارلار.

— پادىشاھنىڭ ئۆز قولى بىلەن يوق قىلىمىز. پادىشاھقا: «سىلىنىڭ دانىشمەن ئوڭ قول ۋەزىرلىرىنىڭ قولىدىن ھەممە ئىش كېلىدۇ. سىلى پادىشاھلارنىڭ ئىچىدە ئابرويلۇق پادىشاھ بولغاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا ھۆرمەتلىرى ئۈچۈن ئاسمانغا تۈۋرۈكى يوق تەخت سېلىشنى تاپشۇرسىلا» دەيمىز. بۇ ئىشنى ئوڭ

قول ۋەزىر قىلالمايدۇ. ئاندىن ئۇنى پادىشاھ ئۆزى يوقىتىدۇ، — دەپتۇ سول قول ۋەزىر.

بۇ مەسلىھەتكە ھەممىسى ماقۇل بوپتۇ.

ئەتىسى سول قول ۋەزىر پادىشاھنىڭ يالغۇز ئولتۇرغان ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ، ھېلىقى سۆزنى دەپتۇ. ئابرويپەرەس پادىشاھ بۇنى ماقۇل كۆرۈپتۇ. ئوڭ قول ۋەزىرنى قىچقىرىپ، ئاسمانغا تۈۋرۈكى يوق تەخت سېلىشنى تاپشۇرۇپتۇ. بۇ مۈشكۈل ئىش ئۈچۈن بىر ئاي ۋاقىت بېرىپتۇ. ئەگەر بۇ ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىسا، قاتتىق جازالايدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. پادىشاھ بىلەن تالىشىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ۋەزىر گەپ قىلماي چىقىپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۆيىگە كىرىپ ئۇزاق ئويلاپتۇ، ئاخىر ئىلاجىنى تېپىپتۇ.

ئەتىسى ئوڭ قول ۋەزىر يىراق بىر جاڭگالغا بېرىپتۇ. ئادەم تىلىنى ئۆگىنىدىغان قۇشنىڭ بالىسىدىن بىر نەچچىنى تۇتۇپ، «لاي - لاي، كېسەك - كېسەك» دېگەن سۆزلەرنى ئۆگىتىپتۇ. ئاندىن ئوردىغا قاراپ مېڭىپتۇ.

— پادىشاھى ئالەم، — دەپتۇ ۋەزىر پادىشاھنىڭ قېشىغا كىرىپ، — مەن ئاسمانغا تۈۋرۈكى يوق تەخت سالىدىغان ئۇستىلارنى تاپتىم. ئۇلار ئوردىنىڭ ئۈستىگە كېلىپ: «لاي - لاي، كېسەك - كېسەك» دەيدۇ. سول قول ۋەزىر ئۇلارغا لاي، كېسەك يەتكۈزۈپ بېرىپ تۇرسا، مەن ئۇستىلارنىڭ قېشىدا تۇرۇپ تەختنىڭ قانداق ياسىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرەي.

ۋەزىر چىقىپ كەتكەندىن كېيىن، پادىشاھ سول قول

ۋەزىرنى چاقىرىپ، ئۇستىلارغا لاي، كېسەك يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇرۇپتۇ.

قۇشلار ئوردىنىڭ ئۈستىدە چۆرگىلەپ ئۇچۇپ «لاي — لاي، كېسەك — كېسەك» دەپ سايرىشىپتۇ. سول قول ۋەزىرنىڭ ئادەملىرى لاي، كېسەكلەرنى ئاسمانغا ئېتىپتۇ، يەتكۈزەلمىگەنسېرى بەكمۇ ئېتىپتۇ. بىردەمدە ئوردىنىڭ ئىچى لاي، كېسەكلەر بىلەن تولۇپ كېتىپتۇ. ئىشىك، دېرىزە، تاملارنىڭ رەسۋاسى چىقىپتۇ. پادىشاھ تېرىكىپ ۋارقىراپتۇ. سول قول ۋەزىر قورقۇنچلۇقتا پايپېتەك بولۇپ كېتىپتۇ.

بىر ھازادىن كېيىن ئوڭ قول ۋەزىر كېلىپ پادىشاھقا:

— ئۇستىلارغا لاي، كېسەك يەتكۈزۈپ بېرەلمەپتۇ. ئۇلار ھازىر بىكار تۇرۇپ قالدى، — دەپتۇ.

غەزىپىگە بەس كېلەلمەي تۇرغان پادىشاھ سول قول ۋەزىرنى قىچقىرىپ:

— سەن نېمىشقا لاي، كېسەكنى يەتكۈزۈپ بېرەلمەيسەن؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ئۇلۇغ پادىشاھىم، ئۇستىلار ئاسماندا تۇرسا، قانداق يەتكۈزگىلى بولىدۇ، بۇ ئىش ئادەمنىڭ قولىدىن كەلمەيدىكەن، — دەپتۇ سول قول ۋەزىر.

— شۇنچىلىك ئىش سېنىڭ قولۇڭدىن كەلمىسە، ئاسمانغا تۆۋرۈك يوق تەخت سېلىش مەسلىھەتىنى نەدىن تاپتىڭ؟ بۇنىڭغا كېلىدىغان ئۆلۈم ساڭا لازىم، — دەپ، پادىشاھ كۆرەلمەس سول قول ۋەزىرنى توسۇن ئاتنىڭ قۇيرۇقىغا چاتقۇزۇپ قويۇپ بېرىپ-

تۇ. كۆرەلمەس ئەمەلدارلارنى ئەمەللىرىدىن ئېلىپ تاشلاپ، ئۇلارنى ئوردا تازىلىقىنى قىلىشقا قويۇپتۇ①.

ھېكمەت:

كۆزى كورلار كۆرەلمەس ئەمەس، بەلكى ئەقلى كورلار كۆرەلمەستۇر. سېنىڭ كۆرەلمەسلىكىڭگە ھەسەتخورلۇقۇڭ سەۋەب. بۇ سەۋەبنى يوقاتمىساڭ، ئۆلۈم سىرتمىقى بوينۇڭغا چۈشۈپ، كۆزۈڭ جامەك بولۇپ قالىدۇ.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(3)» دىن ئېلىندى.

ئوغرىغا يان باسقاننىڭ ئۆزى ئىمانسىز

ئۆتكەن زاماندا، بىر مەھەللىدە بىر قازى بىلەن بىر باي بولغانىكەن. بىر كۈنى باي يېرىم كېچىدە قازىنىڭ ئىشىكىنى قېقىپتۇ.

— ھە، كىم؟ — دەپ سوراپتۇ قازى.

— تەقسىر مەن، — دەپتۇ باي.

قازى باينى ئۆيدىن تونۇپ، ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە باشلاپتۇ.

— خوش، نېمە ئىش تەقسىر، — دەپ سوراپتۇ قازى.

— ھېچ ئىش يوق قازىم، مەن ھازىر سايىم قوچقارچىنىڭ ھېلىقى سېمىز ئاق قوچقىرىنى ئەپلىمەكچىمەن. ئەگەر ئىشىمىز ئوڭغا تارتماي ئاشكارا بولۇپ قالسا... مانا بۇنى ئاز كۆرمەي تەسەررۇپ قىلىپ، بىزنى نومۇستىن ساقلاپ قالارلا؟ — دەپ بىر ئاز پۇلنى قازىنىڭ ئالدىغا قويۇپتۇ باي.

— ھەي - ھەي... نېمە دەيدىغانلا شۇنداق قىلىمىز، ئەلۋەتتە. خاتىرجەم بولسىلا، — دەپتۇ قازى.

ئارىدىن كۆپ ئۆتمەي قوچقار، باينىڭ شەھەردىكى قورۇسىدىن چىقىپتۇ. سايىم بۇنى كۆرۈپ قازىغا ئەرز قىلىپ كەپتۇ.

— ھە، نېمە دەيسەن؟ — دەپتۇ قازى سايىم قوچقارچىغا.

— مېنىڭ يېقىندا يوقالغان سېمىز ئاق قوچقىرىم باينىڭ شەھەردىكى قورۇسىدىن تېپىلدى. جانابلىرى ئىلتىپات قىلىپ ئادالەتلىك بىلەن قوچقارنى ئىگىسىگە بۇيرۇپ بېرىشلىرىنى سورايمەن.

— نېمە؟! — دەپتۇ قازى ئاچچىق قىلغان بولۇپ، — باينى سەندەك رودىپايلارنىڭ بىر قوچقىرىغا ئوغرىلىقتا چۈشىدىغان ئادەم دەمسەن. ئۇنىڭ خۇدا بەرگەن يۈزلەپ بورداق مېلى ۋە نۇرغۇن بايلىقى بار، شۇمۇ ئۆزگە يېتىپ ئاشىدۇ.

— جانابلىرى... — دەپتۇ سايىم قازىغا يالۋۇرۇپ، — مېنىڭ دۇنياغا كېلىپ كۆرگەن بايلىقىم شۇ بىر قوچقار ئىدى. مەن تۆھمەت قىلمايمەن، ئۇ مېنىڭكى ئىدى.

— كۆپ ۋالاقلىماي چىق، ئىمانسىز! باي ھەجگە ئىككى نۆۋەت بېرىپ كەلگەن ھاجى ساھىب كىشىدۇر، ئۇنىڭغا تۆھمەت چاپلىغىنىڭ شەرىئەتتە چوڭ گۇناھ، چىق، يوقال كۆزۈمدىن! — دەپ سايىمنى ھەيدەپتۇ.

— ئوغرىغا يان باسقاننىڭ ئۆزى ئىمانسىز، — دەپ جاۋاب قايتۇرۇپتۇ سايىم نەپرەت بىلدۈرۈپ.

قازى بۇ سۆزنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، تىلى تۇتۇلۇپ، كېكەچلەپ قاپتۇ . دېمى ئىچىگە چۈشۈپ، ئۆيگە كىرىپ كېتىپتۇ[1].

[1] «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(3)» دىن ئېلىندى.

ھېكمەت:

باشقىلارنىڭ نەرسىسىنى ئۆزىنىڭ قىلىۋالغانلارنى قوللىغانلىق يامانلىق جۈملىسىدىندۇر. ئاتىلار توغرا ئېيتقان: «ئوغرىغا يان باسقاننىڭ ئۆزى ئىمانسىز».

ئەخمەق پادىشاھ

ئۆتكەن زاماندا بىر ئەخمەق پادىشاھ بولغانىكەن. ئەخمەقلىقىدىن پۇقراسىغا ھەددى - ھېسابسىز زۇلۇم سالىدىكەن. كىشىلەر ئۇنىڭ زۇلۇمىدىن قورقۇپ، نېمە بۇيرۇسا شۇنى قىلىدىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ پادىشاھ بىر ئادەمگە يولۇقۇپ:

— سەن نېمە قىلىدىغان ئادەم؟ — دەپ سوراپتۇ. ئۇ ئادەم قورقۇپ كېتىپ:

— مەن تاغ كۆتۈرىدىغان ئادەم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

— ئۇنداق بولسا، ئوردىنىڭ ئالدىدىكى تاغنى يۆتكە، — دەپتۇ پادىشاھ.

— ماقۇل، — دەپتۇ ئۇ ئادەم.

— ساڭا نېمە لازىم؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

— ماڭا ھېچنېمە لازىم ئەمەس، — دەپتۇ ئۇ ئادەم، — پەقەت يىلىغا بىرلا قېتىم تاغ كۆتۈرىمەن. شۇڭغىچە يەتكۈدەك كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچمەك يەتكۈزۈپ بەرسىلە بولىدۇ.

— نېمە يېسەڭ، نېمە كىيسەڭ ئىختىيار ئۆزۈڭدە، ئوردىدىن يەتكۈزۈپ بېرىدۇ، — دەپتۇ پادىشاھ.

ئۇ ئادەم شۇنداق قىلىپ، بىر يىل پادىشاھنىڭ كىيىملىرىنى كىيىپ، تاماقلىرىنى يەپ يۈرۈپتۇ. يىل توشقاندىن كېيىن، پادى-

شاھ پۇتۇن يۇرتنى ئوردا ئالدىغا يىغدۇرۇپ:

— ھازىر تاغنى كۆتۈرىدىغان باتۇرنىڭ كۈچىنى كۆرۈڭ-لار! — دەپتۇ. يۇرت ئەھلى كۆز تىكىپتۇ. پادىشاھ باتۇرغا:

— قېنى، تاغنى كۆتۈر! — دەپتىكەن، — ھېلىقى ئادەم تاغنىڭ باغرىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ، تاغقا دۈمبىسىنى يۆلەپ تۇرۇپتۇ.

— كۆتۈر!...— دەپتۇ پادىشاھ يەنە. ھېلىقى ئادەم:

— سىلى باشلىق ھەممەيلەن كېلىپ، تاغنى دۈمبەمگە ئېلىپ قويۇڭلار، ئاندىن كېيىن كۆتۈرەي، — دەپتۇ.

— بىز قانداق يۆلەيمىز؟ — دەپتۇ پادىشاھ.

— سىلەر تۇپلىشىپ يۆلىمىگەن تاغنى، مەن يالغۇز قان-داق كۆتۈرىمەن؟ — دەپتۇ ھېلىقى ئادەم.

يۇرت ئالدىدا پادىشاھ لەت بوپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(3)» دىن ئېلىندى.

ئەقىللىق بولاي دېسەڭ، ئەقىلسىزدىن ئۆگەن

بۇرۇنقى زاماندا بىر يېزىدا زاكىر، شاكىر دېگەن ئىككى دوست بار ئىكەن. ئۇلار كىچىكىدىن بىللە ئۆسۈپ، بىر كۈندىلا مەكتەپكە ئوقۇشقا كىرىپتۇ.

شاكىر ئىدراكلىق، گەپ ئاڭلايدىغان، ۋاقتىنى قولدىن بەرمەيدىغان بالا ئىكەن. شۇڭا، ئۇ پۈتۈن زېھنى بىلەن تىرى-شىپ، كۈندىن - كۈنگە ياخشى ئۆگىنىپتۇ. زاكىر بولسا ئويۇن قېپى ئىكەن. ئۇ مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىنمۇ بۇ قىلىقنى تاشلىماي ئويۇن - تاماشىغا بېرىلىپ كېتىپتۇ.

ئارىدىن بىر قانچە ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. شاكىر مەكتەپتە «ئە-قىللىق بالا» دېگەن شۆھرەتكە ۋە ھۆرمەتكە ئېرىشىپتۇ. زاكىر بولسا كۈندىن - كۈنگە ئارقىدا قېلىپ «ئويۇن قېپى» دېگەن نام ئاپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە زاكىر شاكىردىن:

— ئاداش، ئىككىمىز مەكتەپكە تەڭ كىرگەن، — سەن مەندىن جىق ئىلگىرىلەپ كەتتىڭ، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە، — دەپ سوراپتۇ.

— بۇنىڭ باشقا سەۋەبى يوق، پەقەت مەن سەندىن ئۆگەندىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ شاكىر.

زاكىر شاكىرنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ «مېنى زاڭلىق قىلىۋاتىدۇ» دەپ رەنجىپ، شاكىرغا زادىلا قارىماس بوپتۇ.

شاكىر بىلەن زاكىرنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى بۇ ئەھۋالنى بىلگەن ئۇستازى ئۇ ئىككىسىنى چاقىرىپ، شاكىرنىڭ ھېلىقى گېپىنىڭ مەنىسىنى سوراپتۇ.

— سىلى بىزگە، — دەپتۇ شاكىر ئۇستازىغا، — «ئەقىللىق بولاي دېسەڭ، ئەقىلسىزدىن ئۆگەن» دېۋىدىلە. مەن شۇ تەلىملىرىنى ئېسىمدە چىڭ تۇتۇپ، زاكىرنىڭ ئەقىلسىزلىق قىلىپ، ئويۇنغا بېرىلىپ، تىرىشىپ ئۆگەنمىگەنلىكىدىن ئىبرەت قىلدىم. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم شۇ ئىدى، — دەپتۇ. زاكىر شاكىرنىڭ گېپىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنىپ، رەنجىشنى تاشلاپ ئۇنىڭ بىلەن قايتا دوست بولۇپ، ئىككىسى بىرلىكتە ئالغا بېسىپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (3)» دىن ئېلىندى.

بالىنىڭ رايىغا بېرىۋەرسەڭ «بالا» بولىدۇ

بار ئىكەن — يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەن — توق ئىكەن. مەن ئەمەس، ئاتام تۇغۇلمىغان زاماندا بىر دېھقان بار ئىكەن. ئۇنىڭ ھەر يىلى تىككەن — تەرگەنلىرى ئۆزىگە يېتىپ ئېشىپ قالىدىكەن، دېھقاننىڭ كىشىلەرگە ھاجىتى چۈشمەيدىكەن. ئەمما ئۇ دېھقان بىر پەرزەنت كۆرۈشنى ئارزۇ قىلىپ يۈرىدىكەن. بەختكە يارىشا، دېھقاننىڭ ئايالى ئېغىر بوي بولۇپ، توققۇز ئاي توققۇز كۈندىن كېيىن بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. كۆيۈمچان ئاتا — ئانىسى بالىسى نېمە دېسە، شۇنى قىلىپ بېرىدىكەن. بالىمۇ دېگىنىنى قىلدۇرماي قالمايدىكەن، بۇ ئادەت بالىغا چوڭ بولغانسىرى ئۆزلىشىپ كېتىپتۇ. دېگىنىنى ئورۇندىمىسا، تاماقمۇ يېمەي تۇرۇۋالىدىغان بولۇپ قاپتۇ. بالا ئۇنى دەپ، بۇنى دەپ يۈرۈپ ئاخىر ھەسەل يېيىشكە ئۆگىنىپ قاپتۇ. ئۇ بۈگۈنى بىرنەچچە قوشۇق ھەسەل يېسە، ئەتىسى ئون نەچچە قوشۇق يەيدىغان بوپتۇ. ئوغلىغا ھەسەل ئېلىپ بېرىپ يۈرۈپ دېھقاننىڭ ۋەسلى ئازلاپ كېتىپتۇ، ئاخىر پۇلى تۈگەپتۇ. بىراق ئوغلى ھەسەلخور بولۇپ، ھەسەل يېمىسە كۈن ئۆتكۈزەلمەيدىغان بولۇپ قاپتۇ.

دېھقاننىڭ قولىدا سۇنۇق يارماق قالمىغان بىر كۈنى ئوغلى

بازاردا ھەسەلنى كۆرۈپ قېلىپ:

— دادا، ھەسەل ئېلىپ بەر، — دەپتۇ. دېھقان پۇلىنىڭ يوقلۇقىنى دېيىشنىڭ ئورنىغا بالىغا چۈشەندۈرۈپتۇ:

— بالام، چوڭ بولۇپ قالدىڭ، ھەر كۈنى ھەسەل يەۋرسەڭ، بىزنى قۇرۇتسەن، ھېلىمۇ ئۆيدە پۇلغا ئالغۇچىلىك نەرسە قالمىدى، تېرىكچىلىكىمىز راۋاج تاپمىدى. ئەمدى ھەسەل دەپ مېنى قىستىما، — دەپتۇ. لېكىن، بالا ئۇنىماي دادىسىنىڭ پېشىدىن تارتىپ تۇرۇۋاپتۇ.

دېھقان «ئۆزۈم تاپقان بالاغا، نەگە باراي دەۋاغا» دېگەننى ئېيتىپ بىر مەزگىل يۈرۈپتۇ. ئەمما، بالا بەك قىيناپتۇ. دېھقان بالىسىنى ھەسەلگە ئۆگىتىپ قويغانلىقىغا پۇشايمان قىلىپ، بىر دانانىڭ ئالدىغا بېرىپ بالىسىغا ھەسەل يېمەسلىك ھەققىدە نەسىھەت قىلىپ قويۇشنى تەلەپ قىپتۇ.

— سىزمۇ ھەسەل يەمسىز؟ — دەپتۇ ھېلىقى دانا.

— ئازراق يەيتتىم.

— ئانىسىچۇ؟

— ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش، — دەپتۇ. دانا ئۇزاق ئويلىنىپ:

— مەن 10 كۈندىن كېيىن باراي، مېنى كۈتۈڭ، — دەپتۇ، دېھقان بۈگۈن بېرىشنى تەلەپ قىلىپ يالۋۇرۇپتۇ. دانا:

— بۈگۈن بارسام پايدىسىز، تەخىر قىلىڭ، — دەپ دېھقاننىڭ كۆڭلىنى ياساپ يولغا ساپتۇ.

دېھقان ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. 10 كۈن ئىچىدە دېھقاننىڭ ئۆيىدە تۆت تامدىن باشقا نەرسە قالماپتۇ. دېھقانغا بۇ 10 كۈن

يىلدەك ئۇزۇن بىلىنىپ كېتىپتۇ.

دېگەن قەرەلدە دانا كەپتۇ. ئۇ دېھقاننىڭ ئۆيىگە قاراپ قاتتىق ئېچىنىپتۇ، دېھقان بىلەن مۇڭدىشىپتۇ. قايتار چېغىدا:

— قېنى ئوغلۇم، بېرى كەل، — دەپ ھەسەلخور بالىنى چاقىرىپ نەسىھەت قىپتۇ:

— ئۆيۈڭدە نېمە بار؟

— تۆت تام بار...

— توغرا ئېيتتىڭ، — دەپتۇ دانا، بالىنىڭ بېشىنى سىيلاپ، — ئەمدى ھەسەلخور بولما، — دەپ جېكىلەپ قايتىپتۇ.

ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن دانا بازارغا كېتىۋېتىپ، دېھقاننىڭ ئۆيىگە كىرىپتۇ. دانا دېھقاندىن:

— ئوغلىڭىز ھەسەل يەمدۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. دېھقان خۇشال ھالدا:

— ياق، دەپ داناغا مىننەتدارلىق بىلدۈرۈپتۇ.

دانا قايتماقچى بولغاندا، دېھقان يېنىدىن پۇل چىقىرىپ تەڭلەپتۇ، دانا ئالماپتۇ. دېھقان دانادىن:

— سىز ئۆتكەندە نېمىشقا 10 كۈندىن كېيىن بارىمەن دېدىڭىز، — دەپ سوراپتۇ. دانا كۈلۈپ:

— مەنمۇ ھەسەل يەيتتىم، 10 كۈن ئىچىدە ھەسەل يېيىشنى تاشلىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن ئىشەنچ ھاسىل قىلىپ، ئۆيىڭىزگە باردىم، ئوغلىڭىزغا نەسىھەت قىلدىم، گەپنى ئاڭلىدى، ئۆزۈم تاشلىماي، باشقىلارنى دەۋەت قىلسام، گەپ سىڭمەيدۇ، — دەپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن ھەسەلخور بالا ھەسەل يېيىشنى تاشلاپتۇ، دېھقان باشقا باللىرىنى مەيلىگە قويۇپ بەرمەپتۇ. دېھقاننىڭ تاپقىنى بىردىن ئىككى بولۇپ، ئىككىدىن تۆت بولۇپ، ئۇقتى ئىلگىرى بېسىپتۇ[①].

ھېكمەت:

باللار ئەزەلدىن ئەدەپسىز ئەمەس. ئۇنى ئەدەپسىز قىلىپ قويىدىغىنى بىزنىڭ ئارتۇقچە كۆڭۈل بۆلۈشىمىز. مۇبادا بىز باللارنى كىچىكىدىن يامان ئىللەتلەرگە كۆندۈرمەي چوڭ قىلساق، ئۇ ھەرگىزمۇ «بالا» بالا بولۇپ قالمايدۇ. ئەكسىچە مۇستەھكەم تۈۋرۈك بولىدۇ.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (3)» دىن ئېلىندى.

ئالدىراڭغۇلۇق قىلساڭ ئىشىڭ ئالغا باسمايدۇ

ئۆتكەن زاماندا ھېزىم ئىسىملىك بىر باي ئۆتكەنىكەن. ئۇ كىچىكىدىن تارتىپ ناھايىتى ئالدىراڭغۇ مىجەزلىك بولۇپ ئۆسۈپتۇ. بىر كۈنى ياتار چاغدا دادىسى ئۇنىڭغا:

— بالام، ئەتە سەھەر تۇرغىن، ھاشىم ئاكاڭنىڭ ئۆيىگە ئىشقا ئەۋەتىمەن، — دەپتۇ.

توخۇ چىللىغاندا ھېزىم ئورنىدىن تۇرۇپ ھاشىم ئاكىنىڭ ئۆيىگە مېڭىپتۇ. بىراق، دادىسىنىڭ نېمە ئىشقا ئەۋەتمەكچى ئىكەنلىكىنى سوراشنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەپتۇ.

ھاشىم ئاكىنىڭ ئۆيى يىراق كۆنلۈك يول ئىكەن، ھېزىم ھېرىپ ـ ئېچىپ ئاران يېتىپ بېرىپتۇ.

— نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ ھاشىم ئاكا ھېزىمدىن.

— دادام ئاخشام «ئەتە سېنى ھاشىم ئاكاڭنىڭ ئۆيىگە ئىشقا بۇيرۇيمەن دېگەنىدى. شۇڭا سەھەر يولغا چىقىپ، ھازىر يېتىپ كېلىشىم» — دەپتۇ ھېزىم.

— نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى سورىمىدىڭمۇ؟

ھېزىم بۇ سوئالغا جاۋاب بېرەلمەي يەرگە قاراپ تۇرۇپتۇ. ھېزىمنىڭ ئالدىراڭغۇلۇقىنى بىلگەن ھاشىم ئاكا كۆڭلىگە

بىر ئىشنى پۇكۇپتۇ ـ دە:

— داداڭ سېنى مۇشۇ تۇگمەن بېشىنى ئېلىپ كېتىشكە بۇيرۇماقچى ئىدى، — دەپ تاشنىڭ تۆشۈكىدىن تانا ئۆتكۈزۈپ، ھېزىمنىڭ ئوڭ مۈرىسىگە يۈدكۈزۈپ قويۇپتۇ ۋە سول مۈرىسىگە يۆتكىمەي ئېلىپ بېرىشنى تاپىلاپتۇ.

ھېزىم تاشنى نېمىشقا سول مۈرىسىگە يۆتكىمەسلىكى كېرەكلىكىنى سورىمايلا ئالدىراپ ئۆيىگە قايتىپتۇ. يولدا كۆپ جاپا تارتىپتۇ. تانا يېتىپ ئوڭ مۈرىسى قاناپ كېتىپتۇ.

ھېزىم دادىسىغا ھاشىم ئاكىنىڭ سۆزلىرىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ. دادىسى ھاشىم ئاكىنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ، ھېزىمغا بولغان ئاچچىقىنى بىلدۈرمەي:

— بىزگە تۇگمەن تېشى كېرەك ئەمەس، قايتۇرۇپ ئاپىرىپ بەرگىن، دەپ تاشنى ئۇنىڭ سول مۈرىسىگە يۈدكۈزۈپ قويۇپتۇ ۋە ئوڭ مۈرىسىگە يۆتكىمەسلىكنى جېكىلەپتۇ.

ھېزىم نائىلاج يەنە يولغا راۋان بوپتۇ. تانا ئۇنىڭ سول مۈرىسىنى تىلىپ تاشلاپتۇ. مىڭ بىر جاپا تارتىپ قاراڭغۇ چۈشكەندە ھاشىم ئاكىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەپتۇ ـ دە، بوسۇغىدىن ئاتلاپ كىرىپلا يىقىلىپ چۈشۈپتۇ. ھاشىم ئاكا ئۇنى ئۆيىدە ياتقۇزۇپ قويۇپتۇ.

ئەتىسى ناشتا ۋاقتىدا ھاشىم ئاكا ھېزىمغا مۇنداق دەپتۇ:

— بالام، ئەسلىدە داداڭغا تۇگمەن تېشى كېرەك ئەمەس ئىدى. مەن سېنىڭ ئالدىراقسانلىقىڭغا تەنبىھ بولسۇن دەپ تۇگمەن تېشىنى يۈدكۈزۈپ قويدۇم. سول مۈرەڭگە يۆتكىمە دېسەم، نېمە ئۈچۈن، دەپ سورىمىدىڭ. داداڭ، ئوڭ مۈرەڭگە يۆتكىمە

دېسە بۇنىڭمۇ سەۋەبىنى سورىماپسەن. يەنە شۇ ئالدىراڭغۇلۇقۇڭ ئۈچۈن جاپا تارتتىڭ. مەقسەتنى بىلمەي، ئالدىراپ كەتسەڭ ھېچ ئىشىڭ ئالغا باسمايدۇ.

ھېزىم بۇ ئىشتىن ئالدىراڭغۇلۇقىنىڭ زىيىنىنى چۈشىنىپتۇ ۋە شۇنىڭدىن كېيىن ھەربىر ئىش قىلسا، ئالدى ـ كەينىنى ياخشى ئويلاپ، ئاندىن قول سالىدىغان بوپتۇ[①].

ھېكمەت:

مەقسەتنى بىلمەي، ئالدىراپ كەتسەڭ ھېچ ئىشىڭ ئالغا باسمايدۇ.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (3)» دىن ئېلىندى.

باي بىلەن قويچى

پىخسىق دەپ نامى چىققان بىر باي بار ئىكەن. ئۇنىڭغا يىگىرمە يىل ھەقسىز قوي باققان قويچى بۇ بايدىن قۇتۇلۇپ كېتىشنى ئويلاپ:

— باي ئاكا، ئەمدى مەن ئۆز كۆڭۈلمنى ئۆزۈم كۆرسەم، مېنىڭ ھەققىمنى ھېسابلاپ بېرىپ، بېشىمنى بوشاتسىڭىز، — دەپتۇ.

باي ماقۇل بوپتۇ. ئۇ قويچىنىڭ يېگەن تامقى، كىيگەن ئەسكى كۆرەك جۇگىلىرىنى كۆپەيتىپ ھېسابلاپ، قويچىنى يەنە ھەقسىز ئىككى يىل ئىشلەشكە قەرزدار قىلىپ چىقىرىپتۇ. قويچى بۇنىڭغا چىدىماي، قازىخانىغا بېرىپ ئەرز قىپتۇ. قازىنىڭ كاتىپى قويچىغا ئىچى ئاغرىپ، ئۇنى قۇتۇلدۇرماقچى بولۇپ:

— سوراق ۋاقتىدا ھەممە سوراقلارغا «مە، مە...» دەپ قويغا ئوخشاش مەرەپ تۇر، قالغىنىنى ئۆزۈم پۈتتۈرىمەن، بايدىن يىگىرمە يىللىق ھەققىڭنى ئېلىپ بېرىمەن، ئەمما ماڭا يېرىمىنى بېرىسەن، — دەپتۇ. قويچى ماقۇل بوپتۇ.

— ئۇنداق بولسا سەن بايىنىڭ قويىنى باقماي، بىر نەچچە كۈن تاشلاپ بەر، باي ئۆزى دەۋا قىلسۇن، شۇ چاغدا ئىش ئاسان بولىدۇ، — دەپ، كاتىپ ئۇنىڭغا ئەقىل ئۆگىتىپتۇ.

قويچى كاتىپنىڭ دېگەنلىرىنى ئورۇنداپتۇ. نەتىجىدە باي قويچىنىڭ ئۈستىدىن قازىخانىغا دەۋا قىپتۇ. سوراق باشلىنىپ، جاۋابكار قويچى بىلەن دەۋاگەر پىخسىق باي قازى ئالدىدا دەرقەمتە بوپتۇ. قازى بايدىن:

— بۇ سىزگە يىگىرمە يىل قوي باقتىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. باي قازىغا:

— شۇنداق تەقسىر، بىراق بۇ ھەققىنى ئېلىپ بولغان، ھازىر ئۇ قەرزدار، — دەپتۇ.

— سېنىڭ ئېيتىدىغىنىڭ نېمە؟ — دەپ قازى قويچىدىن سوراپتۇ.

— مە ـ مە ـ مە، — دەپتۇ قويچى.

— ھوي، بۇ «مە» دىن باشقىنى بىلمەيدىغۇ، مۇنداق ئادەمنىڭ ئۈستىدىنمۇ دەۋا قىلامدۇ كىشى. راست پىخسىق باي ئىكەنسەن، — دەپ قازى باينى ئەيىبلەپتۇ.

— قازىكا، بۇ سۆز بىلىدۇ، تادانلىق قىلىۋاتىدۇ، — دەپتۇ باي.

— ھوي سۆز بىلەمسەن؟ — دەپتۇ قازى قويچىغا.

— مە ـ مە ـ مە...

بۇ نەدىن سۆز بىلسۇن، قازى ئاخۇنۇم، — دەپ كاتىپ سۆزگە ئارىلىشىپتۇ، — ئادەم بالىسىغا ئارىلاشماي، يىگىرمە يىل دالىدا قوي باققان گۆدەك بالا سۆزنى تاغدا كىمدىن ئۆگەنسۇن، بەلكى بىلگەن ئانا تىلىنىمۇ ئۇنتۇپ قالامدۇ؟ — دەپ قازىغا مۇراجىئەت قىپتۇ. قازى: «راست» دەپ، بايدىن قويچىنىڭ يىگىرمە يىللىق ھەققىنى ئېلىپ بېرىشكە ھۆكۈم قىپتۇ ۋە ئېلىپ

بېرىپتۇ. سىرتقا چىققاندىن كېيىن:

— قويچى باتۇر، مېنىڭ ئەقلىم قانداق؟ — دەپتۇ كاتىپ.

— مە ـ مە ـ مە، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ قويچى.

قازىنىڭ كاتىپى:

— ھوي سەن ئەمدى باي بولۇپ قالدىڭ، ۋەدە بويىچە بېرىمنى بەرمەمسەن؟ — دېسە، قويچى ئۇنىڭ كۆزىگىمۇ خۇددى پىخسىق باينىڭ كۆزىگە قارىغاندەك قاراپ:

— مە ـ مە، — دەپ پېشىنى قېقىپ كېتىپ قاپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (3)» دىن ئېلىندى.

ئۆزۈڭنى خار قىلغۇچە، كۆچۈڭنى خار قىل

بار ئىكەن ـ يوق ئىكەن، زامانلارنىڭ زامانىسىدا بىر چوڭ باي بولغانىكەن. ئۇ خۇدا يولىدا 360 كۈن بەش ۋاق نامازنى تاشلىمايدىكەن. خۇدادىن «ئەي خۇدا، ئاسان دۇنيا بەرگەيسەن، جاپا چېكىپ دۇنيا تېپىشتىن ئىلاھىم ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن» دەپ تىلەيدىكەن. ئۇ شۇنداق تەقۋادار بولغىنى بىلەن ھەمىشە ئەيش ـ ئىشرەت، كەيپ ـ ساپا بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىكەن. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇ ئۆز كۆڭلىنى كۆتۈرۈش ئۈچۈن، ئوۋ ئوۋلاشقا چىقىپتۇ. ئۇ سەپەر ئۈستىدە دەشتى چۆلدە يەر ھەيدەۋاتقان بىر دېھقانغا يولۇقۇپتۇ.

دېھقان باينىڭ كەلگىنىنى كۆرۈپ سالام بېرىپتۇ. باي ئۇنىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالماستىن، دېھقاننىڭ قاۋۇل بەستىگە قاراپ قولغا چۈشۈرمەكچى بولۇپ، ئىچىدە بىر شۇملۇقنى ئويلاشقا كىرىشىپتۇ. دەل مۇشۇ چاغدا، قوشنىڭ چىشى بىر نەرسىگە قاتتىق ئۇرۇلۇپتۇ. دېھقان شۇنداق قارىسا، قوشنىڭ ئىزىدا يوغان بىر كومزەك تۇرغۇدەك. ئۇ كومزەكنى ئېلىپ قارىسا، ئىچى لىپمۇ لىق تولغان ئالتۇن ئىكەن. بۇنى كۆرگەن باي كۆڭلىدە «تىلىكىم ئىجاۋەت بولدى» دەپ خۇشاللىقىدىن تېرىسىگە پاتماي قاپتۇ ۋە ھاڭ ـ تاڭ بولغان دېھقانغا:

— ھەي دېھقان، بۇ يەرلەر مېنىڭ ئاتامدىن مىراس قالغان، سېنى بۇ يەرلەرنى كىم ھەيدىسۇن دەپتۇ، — دەپ دېھقانغا ئېسىلىۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن دېھقان:

— «ئۆزۈڭنى خار قىلغۇچە، كۈچۈڭنى خار قىل» دەپتىكەن، ھەر نېمە تاپسام ئۆز كۈچۈم بىلەن جان باقاي، — دەپ كومزەكنى ئالتۇن بىلەن باينىڭ خۇرجۇنىغا سېلىپ بېرىپتۇ. خۇشاللىقتىن باينىڭ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپ، دەرھال ئۆيىگە قايتىپتۇ ـ دە، ئىچكىرى قازناققا كىرىپ، ئىشىك ـ تۈڭلۈكنى مەھكەم ئېتىپتۇ. ئۇ خۇرجۇننىڭ ئاغزىنى يېشىپ، كومزەكنى شۇنداق ئېچىشىغا، ئۇنىڭ ئىچىدىن مىغىلداپ ھەرىلەر چىقىپ باينىڭ باش ـ كۆزىنى چېقىپ، قاپاقتەك ئىششىتىۋېتىپتۇ، باي ئاران ئۆيىدىن قېچىپ چىقىپتۇ. ئۇ دېھقاندىن ئۆچ ئېلىش ئۇچۇن، مالايلىرىغا كومزەكنى كۆتۈرگۈزۈپ، دېھقاننىڭ ئۆيىگە كەپتۇ ۋە مېنى چاققان ھەرە سېنىمۇ چېقىپ باقسۇن، — دەپ تۈڭلۈكتىن تۆكۈپتۇ. كىم بىلسۇن، تۆكۈلگىنى ھەرە ئەمەس، ئالتۇن ئىكەن. شۇنىڭ بىلەن دېھقان ئۆمرىنىڭ ئاخىرىغىچە ياخشى تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. ھارام تاماق باي بولسا، ھەرە چاققان بەدىنىنىڭ ئاغرىشىدىن ساقىيالماي ئاخىر ئۆلۈپتۇ①.

ھېكمەت:

نىيىتىڭ دۇرۇست بولسا، ھەممە نەرسە ئالتۇن. تەقدىرىڭ نىيىتىڭنىڭ قانداقلىقىغا باغلىق.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (3)» دىن ئېلىندى.

يامان تەربىيىنىڭ ئاقىۋىتى

بىر زامانلاردا مەلۇم بىر شەھەردە بىر خوتۇننىڭ ئېرى ئۆلۈپ كېتىپ، ئوغلى دادىسىدىن كىچىك قاپتۇ. بۇ خوتۇن يىپ ئېگىرىپ سېتىپ تىرىكچىلىك قىلىدىكەن. ئوغلى بىلەن كارى بولمايدىكەن. ئوغلى ئۆيۈنگە بېرىلىپ كېتىپ، كۈنبويى تالادىن كىرمەيدىكەن. ئۇ ئاستا ـ ئاستا ئەسكى قىلىقلارنى ئۆگىنىپتۇ: ئۆرۈك ئوغرىلاپتۇ، نان ئوغرىلاپتۇ. ئوغرىلىغان نەرسىلەرنى ئانىسىغا ئەكىرىپ بېرىپتۇ، ئانىسى ئېرى ـ بېرىنى سورىماي يەۋېرىپتۇ. بالىسىنى ئوغرىلىقتىن توسماپتۇ؛ ئۇ بارا ـ بارا كۆزگە كۆرۈنگەن نەرسىنى ئوغرىلايدىغان بوپتۇ. ئەمدى كىچىك ئوغرىلىق يانچۇقچىلىققا تەرەققىي قىلىپ، كىشىلەرنىڭ يېنىنى كوچىلاپ ئوغرىلايدىغان بوپتۇ. ئائىلە تۇرمۇشى بارا ـ بارا ئوغرىلىقتىن كەلگەن كىرىم بىلەن ئۆتۈپتۇ. ئەمدى يەنە يانچۇقچىلىقتىن تەرەققىي قىلىپ چوڭ ـ كىچىك ئوغرىلىقنىڭ ھەممىسىنى قىلىدىغان بوپتۇ. ئۇنىڭ يۈرىكى تېخىمۇ يوغىناپ، پادىشاھنىڭ خەزىنىسىگە ئوغرىلىققا كىرىپتۇ. بىرىنچى قېتىم ئوغرىلىققا كىرىپ نۇرغۇنلىغان دەپنە ـ دۇنيا ئوغرىلاپ چىقىپتۇ. بۇنىڭغا قانائەت قىلماستىن، ئىككىنچى قېتىم يەنە خەزىنىگە ئوغرىلىققا كىرىپتۇ. بۇ قېتىم تۇتۇلۇپ قاپتۇ. بۇنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئەكىرىپتۇ.

پادىشاھ ئۇنى دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرۈشكە بۇيرۇق چۈشۈرۈپتۇ. جاللاتلار پادىشاھنىڭ ھۆكۈمى بويىچە بۇ ئوغۇلنى دارغا ئاسماق بولۇشۇپتۇ. جازا مەيدانىغا تەختنى قۇرۇپ، پادىشاھ تەختكە چىقىپ قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. دارغا يېقىن كەلگەندە، بۇ ئوغۇل: «ئانام بىلەن ۋىدالىشىۋالسام، دەيدىغان گېپىمنى دەۋالسام» دەپ پادىشاھدىن تىلەپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ ئانىسى بىلەن كۆرۈشۈۋېلىشىغا ئىجازەت قىپتۇ.

— ئانا! ئۆلۈپ كېتىش ئالدىدا سەن بىلەن رازىلىشىۋالاي، تىلىڭنى چىقارساڭ، تىلىڭنى بىر شورىۋالاي، — دەپتۇ بالا.

ئانىسى ئوغلىنىڭ تەلىپى بويىچە، تىلىنى شۇنداق چىقارغىنىكەن، ئوغلى گاچ قىلىپ چىشلەپ ئۈزۈۋاپتۇ.

بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن پادىشاھ ھەيران بولۇپ:

— دەرھال بالىنى ئالدىمغا كەلتۈرۈڭلار، — دەپ جاللاتلارغا ھۆكۈم قىپتۇ. جاللاتلار بالىنى پادىشاھنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كەپتۇ.

— سەن نېمە ئۈچۈن دارغا ئېسىلىش ئالدىدا ئاناڭنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ رازىلاشماستىن، ئەكسىچە سېنى كىچىكىڭدىن جاپا چېكىپ باققان ئاناڭنىڭ تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋالىسەن، — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ.

مېنىڭ بۈگۈن ئۆلۈم جازاسىغا ھۆكۈم قىلىنىشىم، ئانامنىڭ سەۋەبكارلىقىدىن بولغان. مەن ئاۋۋال ئۆرۈك ئوغرىلاپ ئەكىردىم، ئانام نان ئوغرىلاپ ئەكىردىم. كېيىن پۇل ئوغرىلاپ ئەكىردىم. ئانام مېنى ئوغرىلىق قىلىشتىن توسمىدى. بەلكى خۇش بولدى. مەن ئانامنى خۇش قىلدىم دەپ، ئوغرىلىقنى داۋاملاشتۇردۇم. بارا -

بارا يۈرىكىم يوغىناپ، تېخىمۇ چوڭ - چوڭ ئوغرىلىقنى قىلدىم. ھەتتا ھەددىمدىن ئېشىپ پادىشاھنىڭ خەزىنىسىگە ئوغرىلىققا كىردىم. ئاخىر تۇتۇلۇپ بۈگۈنكى ئاقىۋەتكە قالدىم. ئەگەر كىچىك ۋاقتىمدا ئانام مېنى ئوغرىلىق قىلىشتىن توسقان بولسا، ئوغرىلىقتىن قولۇمنى يىغقان بولاتتىم. شۇڭا، ئانامنىڭ ئوغرىلىققا ئۈگەتكەن تىلىنى چىشلەپ ئۈزۈۋالدىم، — دەپتۇ بالا.

— بۇ راست سۆزنى قىلدى. بۇنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ ھەممىسى توغرا. ئانىسى ئۇنى بېقىشنى بىلىپ، يامان يولدىن توسمىغانلىقتىن، جىنايەت يولىغا كىرىپ قالغان. كىچىك بالا دېگەن بىر گىياھنىڭ نوتىسىغا ئوخشاش يۇمران كېلىدۇ. قايسى ياققا ئەگسە شۇ ياققا ئۆسىدۇ. بۇنىڭ جىنايى يولغا كىرىپ قالغانلىقىغا ئانىسى سەۋەبچى بولغان. بۇنى ئۆلۈپ جازاسىدىن كەچۈرۈم قىلدىم. قويۇپ بېرىڭلار، — دەپتۇ پادىشاھ.

شۇنىڭ بىلەن بالا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قاپتۇ. قاتتىق توۋا قىلىپ ئوغرىلىقتىن قولنى يىغىپتۇ. خالايىقلار بۇ ۋەقەدىن ئىبرەت ئاپتۇ①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (4)» دىن ئېلىندى.

ئەقىللىق بۈركۈت

ئۆتكەن زاماندا ئوسمان ئىسىملىك بىر ئوۋچى بار ئىكەن. ئۇنىڭ بىر بۈركۈتى بولۇپ، ئوسمان ئۇنى كۆز قارىچۇقىدىن ئەزىز كۆرىدىكەن.

ئوسمان «سەن مېنىڭ دوستۇم، ئائىلەم تىرىكچىلىكىمىزنىڭ جاپاكەش ياردەمچىسى» دەپ، بۈركۈتنىڭ پەيلىرىنى سىلايدىكەن. ئائىلىدىكىلىرى بولسا بۈركۈت بىلەن ئوينىشىپ، ئەركىلىتىپ زېرىكمەيدىكەن. ئۆزلىرى تويغۇدەك تاماق يېمىسىمۇ، ئالدى بىلەن بۈركۈتنى تويغۇزىدىكەن. ئوسمان قاچان ئوۋغا چىقىدىكەن، بۇ جانىۋار ئائىلىدە ئۆزىنى ئەركىلەتكەن، سۇ ۋە ئوزۇق بەرگەن قىز - ئوغۇلغا جان پىدالىق كۆرسىتىپ ئورمان بويلاپ پەرۋاز قىلىدىكەن.

ئايلارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن بۇ جاپاكەش ئائىلىنىڭ قەيسەر بۈركۈتى پۈتۈن دۆلەتكە داڭ كېتىپتۇ؛ تەرىپى ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپتۇ. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، بۇ خەۋەر پادىشاھقا يېتىپتۇ - دە، بۈركۈتنى قولىغا كىرگۈزۈۋېلىش نىيىتىگە كېلىپ ئوسماننى چاقىرتىپ:

— مەن كىم؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سىلى بىزنىڭ شاھىمىز، دەپتۇ ئوسمان.

پادىشاھ تېخىمۇ قاتتىق تىكىلىپ:

— بۇ دۆلەتتىكى ھەممە نەرسە مېنىڭكى ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن؟! — دەپ سوراپتۇ.

— بۇنى ئويلىمىغانىكەنمەن، — دەپتۇ ئوسمان، — بىراق... ھەممە نەرسىنى ئادەملەرنىڭ ئىشلەپ تېپىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنلىكىم ئۈچۈن ئۇلارنىڭكى بولسا كېرەك دەپ ئويلاپ كەپتىمەن.

پادىشاھ بۇ سۆزنىڭ مەنىسىنى چۈشەنمەپتۇ ۋە جىددىيلەشكەن ھالدا:

— ئوۋ قىلىۋاتقان بۈركۈتۈڭنى ماڭا بەر، — دەپ بۇيرۇپتۇ.

— ياق، بۇ مېنىڭ بۈركۈتۈم، سىزگە بەرمەيمەن. ئەگەر مەن بۇ ئەقىللىق قۇشۇمدىن ئايرىلىپ قالسام، قۇياشسىز كۈندۈز، ئاسمانسىز يۇلتۇز بولۇپ قالىمەن، — دەپتۇ ئوسمان.

بۈركۈتنى ئالالمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان پادىشاھ سېتىپ بېرىشكە زورلاپتۇ. — بۈركۈت، — دەپتۇ ئوسمان، — مېنىڭ ئەڭ يېقىن دوستۇم، مەن دوستۇمنى ھېچ كىشىگە سېتىشنى خالىمايمەن. دۇنيادا دوستلىرىمنىڭ ئۆلگىنىنى كۆردۈم. ئۆلگەن دوستلىرىمنى ئۆز قولۇم بىلەن كۆمدۈم. خەيرىيەتكى، دوستلىرىمنى ساتمىدىم. ئۆز دوستۇمنى سېتىشقا ئەسلا ۋىجدانىم چىدىمايدۇ.

پادىشاھ ئىلاجسىزلىقتىن تىترەپ كېتىپتۇ. ئىچىدە «خەپ، قېنى سېنى بىر جايلىمىسام» دەپ ئويلاپتۇ. كۆڭلىدە بىر پارچە زەھەرنى تۈگۈپ: «ماڭ! كەت» — دەپتۇ.

ئوسمان ئۇۋغا مېڭىش ۋاقتىدا، پادىشاھ دەرەخزارلىق ئارىسىغا مۆكۈۋېلىپ، ئوسماننى كۆزىتىپ تۇرۇپتۇ. ئوسمان ئوۋلاپ قايتقاندا پادىشاھ ئوقيا ئېتىپ يىقىتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئەقىللىق بۈركۈت قاتتىق غەزەپكە كېلىپ ئىگىسى ئۈچۈن قىساس ئېلىشقا بەل باغلاپتۇ. بۈركۈت ئىگىسىنىڭ جان تالىشىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، يېنىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي قاراپ تۇرغاندا، پادىشاھ بۈركۈتنى تۇتۇۋېلىشقا چاڭ ساپتۇ. بۈركۈت قەيسەرلىك بىلەن پادىشاھنىڭ يۈز - كۆزىگە چاڭگال سېلىپ، بېشىنى يۇلۇپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. پادىشاھنىڭ ياساۋۇللىرى «هاي، هاي» دېگۈچە كۆزدىن غايىب بوپتۇ. پادىشاھنىڭ مۇردىسىدا، باش ئورنىدا بويۇن سۆڭىكى بويىلىپ تۇرغان جەسىتى تۇرغانمىش①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (4)» دىن ئېلىندى.

ئەينەنلىكنى ئىپادىلەشكىمۇ ئەقىل كېرەك

ئۆتكەن زاماندا، ناھايىتى ئابرويلۇق بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئەمما ئۇنىڭ ئوڭ پۇتى سول پۇتىدىن كالتە بولۇپ، يول يۈرسە ئاقساپ، دىڭگۇسلاپ ماڭىدىكەن. سول كۆزى جىتتاق بولۇپ، قارىسا خۇددى بىر نەرسىنى پەملەۋاتقان ياكى ئۆلچەۋاتقان كىشىدەك كۆزى ھەمىشە قىسىلىپ تۇرىدىكەن.

بىر كۈنى پادىشاھنىڭ قورسىقىغا جىن كىرىپ، ئۆزىنىڭ رەسىمىنى سىزدۇرۇپ ئالماقچى بوپتۇ ۋە پەرمان چۈشۈرۈپ ئۆز تەۋەسىدىكى داڭلىق، ئۇستا رەسساملارنى ئۆز ئوردىسىغا چاقىرتىپتۇ. كۆپ ئىزلىنىشلەر ئارقىلىق پادىشاھنىڭ ياساۋۇللىرى ئۈچ داڭلىق رەسسامنى تېپىپ ئوردىغا ئېلىپ كەپتۇ. پادىشاھ رەسساملارنى كۆرگەندىن كېيىن:

— مەن ئۆز رەسىمىمنى سىزدۇرۇپ ئالماقچىمەن، شۇڭا سىلەرنى بۇ يەرگە ئالدۇرۇپ كەلدىم. شەرتىم شۇكى، ئارتۇقمۇ ئەمەس، كەممۇ ئەمەس، ئەينەن چىرايلىق بولسۇن، ئەگەر يالغاننى ئارىلاشتۇرۇپ ھىيلە ئىشلەتسەڭلار، كاللاڭلارنى تېنىڭلاردىن جۇدا قىلىمەن. ئەگەر قايىسڭلارنىڭ سىزغىنى ماڭا يارىسا چوڭ مۇكاپاتقا مۇيەسسەر بولىسىلەر، — دەپتۇ.

رەسساملار ماقۇللۇق بىلدۈرۈپ، قەغەز، قەلەم، سىياھ، كېتەرلىك نەرسىلەرنى تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ، ئالدى بىلەن بىر رەسسام پادىشاھنىڭ رەسىمىنى پۈتتۈرۈپتۇ. رەسىمگە، پادىشاھنى ئۇڭ پۇتىدىن سول پۇتى كالتە، سول كۆزى جىتتاق قىلىپ ئەينەن چۈشۈرگەنىكەن. پادىشاھ ئۆز رەسىمىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئاچچىقلىنىپ چاچلىرى تىك تۇرۇپتۇ. قۇلاقلىرى قىزىرىپ دىڭگىيىپتۇ، غەزەپتىن چاچراپ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپتۇ ۋە رەسسامغا قاراپ:

— سەن ئېپلاس مېنى ھاقارەتلەپسەن، مەن مۇشۇنداق سەتمۇ؟ — دەپ رەسسامغا ھۆرپىيىپتۇ. رەسسام قورققىنىدىن لام - جىم دېيەلمەي قاپتۇ.

— جاللات! — دەپ ۋارقىراپتۇ پادىشاھ يانغا قاراپ.

— لەببەي، تەقسىر! گۆش يېيىشكە خۇشتارمىز، — دەپ تەڭلا جاۋاب ياندۇرۇپ، قوللىرىغا قىلىچ ۋە پالتا تۇتقان، مەيدىلىرىنى يۇڭ بېسىپ كەتكەن، بەلنىڭ يۇقىرىسى قىپيالىڭاچ، چوشقىدەك سېمىز، تەلەتىدىن ۋە كۆزىدىن قان ئىچكۈلۈكى چىقىپ تۇرغان تۆت جاللات ھازىر بولۇپتۇ. پادىشاھ جاللاتقا ھېلىقى رەسسامنىڭ كاللىسىنى ئېلىشنى بۇيرۇپتۇ. شۇ يەردىلا جاللاتلار پادىشاھنىڭ ئەمرىنى بەجا كەلتۈرۈپتۇ. بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ئىككىنچى رەسسام ئۆز كۆڭلىدە «پادىشاھنى ئەينەن سىزسام، مېنىمۇ ئۆلتۈرمىسۇن. چىرايلىقراق قىلىپ سىزسام بەلكىم ئامان قالارمەن» دەپ ئويلاپتۇ - دە، پادىشاھنىڭ ئىككى پۇتىنى تەڭ ۋە كۆزلىرىنى

راۋۇرۇس، چىرايلىق قىلىپ سىزىپتۇ. رەسىمنى پادىشاھقا كۆرسىتىپتۇ، پادىشاھ رەسىمنى كۆرۈپ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۆرلەپتۇ - دە:

— مەن ساڭا نېمە دېگەنىدىم، مۇناپىق ئالدامچى! سەن مېنىڭ شەرتىمنى بۇزدۇڭ، سەنمۇ ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپتۇ - دە، جاللاتلىرىغا بۇيرۇپتۇ. جاللاتلار دەرھال كاللىسىنى تېنىدىن جۇدا قىپتۇ. ئۈچىنچى رەسسام چۆچۈپ تېپىرلاپ قاپتۇ - دە، ئويلىنىشقا باشلاپتۇ. ئۇ، پادىشاھ ئەينەن سىزسىمۇ ئۆلتۈرسە، تۈزىتىپ يالغان سىزسىمۇ ئۆلتۈرسە، قانداق سىزىش كېرەك؟ دەپ ئويلاپتۇ ۋە تەۋەككۈل دەرياسىغا ئۆزىنى تاشلاپ شۇنداق رەسىم سىزىپتۇكى: رەسىمدە پادىشاھ ئۇۋ قىلىشقا چىققاندا ئالدىغا بىر كېيىك ئۇچرىغان بولۇپ، پادىشاھ كېيىكنى ئېتىش ئۈچۈن قولىغا مىلتىقنى ئېلىپ، ئۇڭ پۇتىنى بىر قورام تاشنىڭ ئۈستىگە قويۇپ، سول كۆزى قىسىلغان ھالدا، ئۇڭ كۆزى بىلەن كېيىكنى قارىغا ئېلىپ ئېتىشقا ھازىرلانغان قىياپەتتە تۇرۇپتۇ. بۇنىڭ بىلەن پادىشاھنىڭ ئۇڭ پۇتىنىڭ كالتىلىقى ۋە سول كۆزىنىڭ جىتتاقلىقى مەلۇم بولماي، رەسىم ئىنتايىن تەبىئىي ھالدا گۈزەل چىققان. بۇنى پادىشاھ كۆرۈپ ئاغزى قۇلىقىغا يېتىپتۇ ۋە:

— مانا بۇ ھەقىقەتەن جايىدا بوپتۇ، — دەپتۇ.

پادىشاھ مەغرۇرلىنىپ رەسسامغا نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى بېرىپ يولغا ساپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (4)» دىن ئېلىندى.

ھېكمەت:
كۆز بىلەن كۆرۈش مۇمكىن بولغان نەرسىنى ئىپادىلەشنىڭ تۈرلۈك ئۇسۇلى بار. سەن ئۇنى ئىپادىلەشتە باشقىلارغا بېرىدىغان تەسىرىنى ئويلا. ئۇنداق قىلمىساڭ، ھېكايەتتىكى رەسساملاردەك ئۆز بېشىڭنى تېنىڭدىن جۇدا قىلىسەن.

تەييارغا ھەييار مۈشۈك

بۇرۇن بىر ئادەمنىڭ بىر مۈشۈكى بار ئىكەن. ئۇ مۈشۈكنى ئاسلان چېغىدىن تارتىپ نان چايناپ بېرىپ بېقىپتۇ. ئەگەر ئىگىسى نان چايناپ بەرمىسە، مۈشۈك ھېچنەرسە يېمەيدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆي ئىگىسى:

— مۈشۈكۈم، ئەمدى خېلى چوڭ بولۇپ قالدىڭ، چايناپ بەرمىسەممۇ ئۆزۈڭنىڭ قورسىقىنى ئۆزۈڭ باققىن. ئۆيىمىزدە چاشقان كۆپىيىپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئەدىبىنى راسا بىرىبەرگىن، — دەپتۇ.

كىچىكىدىن تارتىپ تەييارنى يەپ ئۆگىنىپ قالغان مۈشۈككە چاشقان تۇتۇش بەكمۇ ئېغىر كەپتۇ ـ دە، ھەر كۈنلۈكى ئۆي ئىگىسى ئۇخلاپ قالغاندا تەڭنىدىكى ناننى ئوغرىلاپ يەيدىغان بولۇۋاپتۇ. تەڭنىدىكى ناننىڭ ئۇۋاقلىرىنى كۆرگەن ئۆي ئىگىسى «ئۆيدە چاشقانلار تېخىمۇ كۆپىيىپ كېتىۋاتىدۇ. مۈشۈكۈم ئۇلارنى تۇتۇپ بولالمىغان ئوخشايدۇ» دەپ، ياڭاقتەك نانغا زەھەرلىك دورا ئارىلاشتۇرۇپ تەڭنىگە سېلىپ قويۇپتۇ. تۈن يېرىملاشقاندا مۈشۈك ئاستا تەڭنىگە كىرىپتۇ ـ دە، ھېلىقى زەھەرلىك دورا ئارىلاشتۇرۇلغان ناننى يەپتۇ ـ دە، شۇ يەردىلا جان ئۈزۈپتۇ.

ئەتىسى ئۆز مۇشۇكىنىڭ ئۆلۈكىنى تەڭنىدە كۆرگەن ئۇي ئىگىسى ئەھۋالنى چۈشىنىپ: «ھەي تەبىيارغا ھەييار مۇشۇكۇم، تەڭنىدىكى ناننى ئوغرىلاپ يېيىشنى ئۆگەنگىچە، چاشقان تۇ-تۇشنى ئۆگەنگەن بولساڭچۇ!» دەپتۇ[1].

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (4)» دىن ئېلىندى.

يالغان سۆزنىڭ تارقىلىشى

ئۆتكەن زاماندا ھاشماخۇن دېگەن بىر كىشى ئۆتكەن-كەن. ئۇ بىر كۈنى ئەتىگەندە مەسچىتكە چىقىپ كېتىپ، تالادىن يۆتەلگىنىچە كىرىپ كەپتۇ ـ دە، ئېغىر ئۇھ تارتىپتۇ.

— نېمە ئىش بولدى؟ تازىمۇ يۆتىلىپ ئۇھ ـ ئۇھلاپ كەتتىلىغۇ؟ دەپ سوراپتۇ ئايالى.

— ھېچقىسى يوق، — دەپتۇ ھاشماخۇن، — ئىچ ـ قارنىم يورۇپ خېلى ياخشى بولۇپ قالدىم.

— نېمە بولغانتىلە؟ — دەپ سوراپتۇ ئەجەبلەنگەن ئايا-لى.

— كىشىگە دېمىگىن، — دەپتۇ ھاشماخۇن ئايالىغا سىر-لىق قاراپ، — يولدا كېتىۋېتىپ قاتتىق يۆتەلگەنتىم، يۆتەل بىلەن تەڭ ئىچىمدىن بىر قاغا ئۇچۇپ چىقىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۆزۈم بىر قىسما بولۇپ قالدىم.

— ۋاي ئەمسە تېۋىپ چاقىرىپ كېلەي، كۆرسىتىپ باقاي-لى، — دەپتۇ ئايالى.

— قاغا بىلەن بىللە ئىچىمدىكى دەردمۇ چىقىپ كەتتى، خۇداغا شۈكرى، — دەپ قويۇپ ئۆز ئىشىغا كېتىپتۇ ھاشما-خۇن.

ئۇ بۇ گەپنى ئايالىدىن باشقا ھېچكىمگە دېمەي، ئايالى ئارقىلىق مەھەللىگە تارقىلىپ، قانچىلىك دەرىجىگە يېتىدىغانلىقىنى سىناپ باقماقچى بوپتۇ. ئۇ چۈشتە تاماقتا ئۆيىگە كېلىۋاتقاندا يولدا: «يۇقىرىقى مەھەللىدە بىر ئادەمنىڭ ئىچىدىن ئون بەش قاغا چىقىپتۇمىش» ، «ياق ئوتتۇز قاغا ئىكەن» دېگەن پاراڭلار قۇلىقىغا كىرىپتۇ. ئۇ مېيىقىدا كۈلۈپ قويۇپ يولىغا مېڭىۋېرىپتۇ. ئۆيىگە يېقىن كەلگەندە دوقمۇشتا بىر توپ كىشى تۇرغىنىنى كۆرۈپتۇ.

— ھادىسە كەپتۇ دەپ ئاڭلىدۇق، — دەپتۇ مەھەللىنىڭ ئىمامى، — ئىچىلىرىدىن سەكسەن قاغا چىقىپتىمىشقۇ! بىز ئۆزلىرىنى يوقلاپ مېڭىۋېدۇق...

— ھەر قايسىلىرىنىڭ كۆڭۈللىرىگە رەھمەت، — دەپتۇ ھاشىماخۇن، — ئۇنداق ئىش بولغىنى يوق.

جامائەت ھاڭ - تاڭلىقتا قايتىپ كېتىپتۇ. ئۇ ئۆيىگە كىرىشى بىلەن ئايالى:

— سىلە ماڭا يالغان ئېيتىپلا، — دەپ خاپا بوپتۇ، — ئىچىلىرىدىن توقسان قاغا چىقىپتىغۇ، ماڭا بىرنى دېگەنتىلە.

ھاشىماخۇن ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇپ:

— ئۇنداق بولسا ئەتىگەنكى بىرنى قوشۇپ «يۈز قاغا چىقتى» دەۋەرسەڭ بولمىدىمۇ؟! — دەپتۇ - دە، قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ.

يالغان سۆز بىردەمدىلا ئەنە شۇنداق بالداقمۇ بالداق ئۆرلەپ تېز تارقالغانىكەن①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(11)» دىن ئېلىندى.

ئاجايىپ تەنبىھ

بۇرۇن يۈسۈپ ئىسىملىك بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن. ئۇ خۇش چىراي، كىشىلەر بىلەن چىقىشقاق، ياماندىن قورقمايدىغان، ياۋاشنى بوزەك قىلمايدىغان، ناھەق ئىشقا چىداپ تۇرالمايدىغان يىگىت ئىكەن.

يۈسۈپ يىگىرمە بەش ياشقا كىرگەندە يىراق يۇرتتىكى خاسىيەت ئىسىملىك بىر قىز بىلەن توي قىلىپتۇ ۋە ناھايىتى ئىناق تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يۈسۈپ خاسىيەتنى ئېشەككە مىندۈرۈپ، ئانىسىنىڭ ئۆيىگە ئېلىپ بېرىپتۇ. يۈسۈپ تاشقىرىقى ئۆيدە ئۇخلىماقچى بولۇپ يېتىپتۇ.

— قىزىم، — دەپتۇ ئانىسى ئىچكىرىكى ئۆيدە تاماق ئېتىۋاتقان خاسىيەتنىڭ يېنىغا كىرىپ، — ئېرىڭ قانداقراقكەن، قاملىشىپ قالدىڭلارمۇ؟

— ناھايىتى شوخ، ياۋاش ئوبدان ئادەمكەن، راسا ئوبدان قاملىشىپ قالدۇق.

— ئەخمەق، — دەپتۇ ئانىسى خاسىيەتنىڭ سۆزىدىن نارازى بولۇپ، — قاملىشىپ قالغان بىلەن ھېساب ئەمەس، ئەر كىشى دېگەننى خوتۇن كىشىنىڭ سۆزىدىن چىقمايدىغان قىلىپ

بويسۇندۇرغان ھېساب. ئەر كىشىنى بارغۇ، خېمىر يۇغۇرۇۋېتىپ «قولۇمغا سۇ قۇيۇۋېتىڭ، ئوچاققا ئوت يېقىۋېتىڭ» دەپ ئىشقا بۇيرۇغۇلۇق. ئۇنى كۆزگە ئىلمىغانلىقىنى قىلىپ، كارت ـ كۇرت ئوسۇرۇپ قويغۇلۇق، شۇنداق قىلساڭ بارا ـ بارا ساڭا بويسۇنىدىغان بولىدۇ.

بۇنى ئاڭلىغان يۈسۈپنىڭ راسا ئاچچىقى كېلىپتۇ. «قولۇمغا سۇ قۇيۇپ بېرىڭ، ئوچاققا ئوت يېقىۋېتىڭ دېسىغۇ ئۇ ئىشلارنى قىلىۋېتەرمەن. ئەگەر يېنىمدا تۇرۇپ مېنى كۆزگە ئىلماي ئوسۇرىدىغان بولسا، كۆرگۈلۈكنى كۆزىگە كۆرسىتەرمەن»، يۈسۈپ شۇلارنى ئويلاپتۇيۇ، لېكىن ھەرگىز چاندۇرماپتۇ...

قايتىپ يولدا كېتىۋاتقاندا، خوتۇنى مىنىپ كېلىۋاتقان ئېشەك ھاڭرىيالماي ئىككى ـ ئۈچنى ئوسۇرۇپ قويۇپتۇ. يۈسۈپ دەرھال خوتۇننى ئېشەكتىن چۈشۈرۈپتۇ ـ دە، ئېشەكنى بىر تۈپ سۆگەتكە مەزمۇت باغلاپتۇ.

— ھۇ يۈزى قېلىن. مەن سېنى كۈندە ئوت، سۇ، يەم ـ بوغۇز بېرىپ بېقىۋاتسام، مېنىڭ ئالدىمدا كېتىۋېتىپ، مېنى كۆزۈڭگە ئىلماي ئوسۇرغىنىڭ نېمىسى؟ — دەپ كالتەك بىلەن ئېشەكنى بىر ھازا دۇمبالاپتۇ.

ئېشەكنى قاتتىق ئۇرغانلىقىنى كۆرگەن خاسىيەت، قورقۇپ لاغىلداپ تىترەپ كېتىپتۇ. ئۆيىگە بارغۇچە بىر ئېغىز مۇ گەپ ـ سۆز قىلماپتۇ...

— قانداق، ئېرىڭنى ئىشقا بۇيرۇپ باقتىڭمۇ؟ ئانچە ـ مۇنچە ئوسۇرۇپمۇ قويدۇڭمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ئانىسى خاسىيەت يەنە بىر قېتىم ئۆيىگە كەلگەندە.

— ۋاي ئانا، — دەپتۇ خاسىيەت ئانىسىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بېرىۋېتىپ، — ئۆتكەن قېتىم ئۆيگە قايتىشىمىزدا، ئېشەك ھاڭرىيالماي بىر ـ ئىككىنى ئوسۇرۇپ قويۇۋېدى، «مېنى كۆزۈڭگە ئىلمىدىڭ» دەپ ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكىلى ئاز قالدى. ئەگەر مەن ئۇنىڭ يېنىدا ئوسۇرۇپ قويىدىغان بولسام مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىشتىن يانمايدىكەن. ھېلىمۇ خۇداغا شۈكرى.

مانا شۇ ئاجايىپ تەنبىھتىن كېيىن خاسىيەت ئانىسىنىڭ گېپىگە كىرمەي، ئېرىنى ھۆرمەتلەپ ئىناق تۇرمۇش كەچۈرۈپتۇ. «چاقنى بۇزغان تانىسى، قىزنى بۇزغان ئانىسى» دېگەن گەپ شۇنىڭدىن قالغانىكەن①.

① «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى(11)» دىن ئېلىندى

خالىس نىيەت

ئۆتكەن زاماندا ھاشىم موزدۇز دېگەن بىر ئادەم ئۆتكەنىكەن. بۇ ئاق كۆڭۈل ئادەم بالا - چاقىلىرىنى ئاتا كەسپى - موزدۇزلۇق ھۈنىرى بىلەن باقىدىكەن. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن ئۇنىڭ تىجارىتى ئوبدانلا راۋاج تېپىپ، باي بولۇپ كېتىپتۇ.

ھاشىم موزدۇز باي بولغاندىن كېيىن، مۇسۇلمانچىلىق پەرزىنى ئادا قىلىش ئۈچۈن مەككىگە بېرىش نىيىتىگە كەپتۇ ۋە ھەج سەپىرىگە جابدۇنۇپتۇ. ئۇ مېڭىش ئالدىدا خوتۇن، بالا - چاقىلىرىنى يىغىپ:

— سىلەر يۇرت - مەھەللە، قولۇم - قوشنىلار بىلەن ئىناق ئۆتۈڭلار، كەمبەغەل، يېتىم - يېسىرلارغا ئۆشرە - زاكات بېرىشنى ئېسىڭلاردىن چىقارماڭلار، — دەپ ۋەسىيەت قىپتۇ.

دەل شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ قوشنىسى قۇۋان سالچىنىڭ خوتۇنى يوقسۇزلۇقتىن ئاجىزلاپ ئۆلۈپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۈچ بالىسى ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان ھاشىم موزدۇز قاتتىق ئويلىنىپ قاپتۇ. ئاخىر شۇنداق ئويغا كەپتۇ: «مېنىڭ ئەتراپىمدىكى قولۇم - قوشنىلار ھەم ئۇرۇق - تۇغقانلىرىمنىڭ كۈنى بۇنداق قىيىن ئەھۋالدا تۇرسا، مەن ھەجگە كەتسەم مېنىڭ ھەج قىلىش تەلىپىم

ئىجابەت بولارمۇ؟... ياق، بۇ ھەج قىلىش قائىدىسىگە ئۇيغۇن بولماپتۇ» ھاشىم موزدۇز ئۆزىنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان يىغقان مال - دۇنيالىرىنى يۇرت - مەھەللە، قولۇم - قوشنىلارغا، ئۇرۇق - تۇغقانلىرىغا ۋە ئاجىز يېتىم - يېسىرلارغا تەقسىم قىلىپ بېرىپ، ئۇلارنى ئاچ - يالىڭاچلىقتىن قۇتۇلدۇرۇپتۇ. پۈتۈن ئەھلى - يۇرت ھاشىم موزدۇزغا ئاپىرىن ئوقۇپتۇ.

ھاشىم موزدۇز ھەجگە تەييارلىنىۋاتقان يۇرت ئىچىدىكى ئون نەچچە كىشىنىڭ ئىچىدىن چۈشۈپ قاپتۇ. ھەجگە مېڭىش كۈنى پۈتۈن يۇرت ئىچى ۋە يېقىن ئەتراپتىن كەلگەنلەر ھەجگە ماڭغانلارنى ئۇزىتىپتۇ ۋە ساخاۋەتلىك ھاشىم موزدۇزغا دۇئا قىلىشىپتۇ.

ھەجگە كەتكەنلەر قاتارىدىن بىرنەچچە كىشى تۈرلۈك سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ھەج قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالماپتۇ. دەل ھەج تاۋاپ قىلىش كۈنى بۇ كىشىلەر شۇنداق بىر چۈش كۆرۈپتۇ: «پەيغەمبەر شۇنداق ۋەسىيەت قىپتۇكى، سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا بىر كىشى ھەج قىلىش ئۈمىدى بىلەن ئۇزاق يىللار يىغقان دۇنياسىنى ئاجىز - غېرىبلارغا تەقسىم قىلىۋېتىپ، ئۇلارنىڭ ھاياتىغا يار - يۆلەك بولدى، شۇڭا بۇ يەرگە كېلەلمىدى، ئۇ كىشىنىڭ ھەج قىلىش تەلىپى ئىجابەت بولدى... ھازىردىن باشلاپ ھاجىلىق شارائىتىگە ئىگە بولدى» دەپتۇ. ئەتىسى يۇرتتىن بارغان بارلىق ھاجىلار بىر - بىرىگە چۈشىدە مۇھەممەت پەيغەمبەرنى كۆرگەنلىكى ھەمدە پەيغەمبەرنىڭ قىلغان سۆزلىرىنى دېيىشىپتۇ. ھەممەيلەن چۈشلىرىنىڭ ئوخشاشلىقىدىن ھەيران بولۇشۇپتۇ.

ئۇلار مەككىدىن كۆپ ئىنئاملار ئېلىپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كېلىشىپتۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى قارشى ئېلىشقا چىققان پۈتۈن جامائەت ئالدىدا ھاشىم موزدۇزنى: «ھاشىمھاجىم، ئۆزلىرىنىڭ تەلەپلىرى ئىجابەت بولدى، بىز سىلىنى مۇبارەكلەيمىز» دەپ ئەھۋالنى بايان قىپتۇ. يۇرت ئىچىدە توپلانغان چوڭ – كىچىك كىشىلەر كۆز يېشى قىلىپ ھاشىمھاجىمنى مۇبارەكلىشىپتۇ.

مەككىگە بېرىپ ھاجىلىق شاراپىتىگە ئىگە بولغان ھەمدە بىر قىسىم تەلپىي ئىجابەت بولماي قايتىپ كەلگەن كىشىلەر، ھاشىمھاجىمنىڭ كىشىلەرگە كۆيۈنىدىغان، مېھىر – شەپقەتلىك ئالىيجاناب روھىدىن تەسىرلىنىپ، ئۇلارمۇ يۇرت – مەھەللىلەردىكى يېتىم – يېسىرلارغا مېھرىبانلىق قىلىدىغان بوپتۇ①.

① مەسئۇدەم ئېيتىپ بەرگەن، شايۇسۇپ ئەيسا رەتلىگەن: «ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى (11)» دىن ئېلىندى.

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

دوستانىلىك دوست كۆپەيتىدۇ

بىر سوقۇشقاق توشقان خوراز بىلەن سوقۇشۇپتىكەن، يېڭىلىپ قاپتۇ.

ئۇ ئاسلان بىلەن سوقۇشۇپتىكەن، ئاسلان ئۇنىڭ يۈزىنى تاتلىۋاپتۇ.

ئۇ ئۇغلاق بىلەن سوقۇشۇپتىكەن، ئۇغلاق ئۇنىڭ قورسىقىنى يېرىۋەتكىلى تاسلا قاپتۇ.

ئۇ بىر قېرى تۇخۇمەك دەرەخنىڭ تۈۋىدە قورسىقى كۆپۈپ ئولتۇرۇپ، دەرەختىن ئۇچلۇق تۇمشۇق، تىرناق ۋە مۈڭگۈز تەلەپ قىپتۇ.

دەرەخ بوۋاي ئۆزىنىڭ شاخلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تۇمشۇق، تىرناق ۋە ئىككى مۈڭگۈز بېكىتىپ قويۇپتۇ.

توشقان قايتىدىن خورازنىڭ يېنىغا سوقۇشقىلى بېرىپتىكەن، خوراز ئۆگزىنىڭ ئۈستىگە چىقىۋاپتۇ. توشقان ئاسلاننىڭ يېنىغا سوقۇشقىلى بارغانىكەن، ئاسلان دەرەخ ئۈستىگە چىقىۋاپتۇ.

توشقان ئۇغلاقنىڭ يېنىغا سوقۇشقىلى بېرىپتىكەن، ئۇغلاق ئېغىلغا كىرىۋاپتۇ.

بۇغا بالىلىرى ۋە ياۋا ئاق تايچاقلارمۇ بۇ غەلىتە مەخلۇقتا

يېقىن كېلەلمەي ئۆزلىرىنى قاچۇرۇپتۇ. توشقاننىڭ ئىچى تىت ـ تىت بولۇپتۇ — دە، يېتىمسىرىغان ھالدا، ھېلىقى تۇخۇمەك دەرەخنىڭ تۈۋىگە كېلىپ ئولتۇرۇپتۇ.

دەرەخ بوۋاي ئۇنىڭغا، سەن سوقۇشقاقلىق قىلما، بۇنداق غەلىتە قىياپەتتە بولۇۋالما، دەپ نەسىھەت قىپتۇ. توشقان ئەسلى قىياپەتكە قايتىپ باشقىلارغا دوستانە مۇئامىلە قىلىدىغان بوپتۇ. دوستلىرىمۇ ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپتۇ.①

ھېكمەت:

دوستۇم كۆپ بولسۇن دېسەڭ، ھەممە كىشىگە دوستانە بول. شۇندىلا ھەقىقىي دوستۇڭ كۆپىيىدۇ.

① ئەيسا قۇربان ئېيتىپ بەرگەن، مەمتىمىن ياسىن توپلىغان: «كەلپىن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1990 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ئەقىللىق بالا

بۇرۇن كۆن پېتىش تەرەپتىكى شەھەردە شۇنداق بىر باي ياشاپتۇكى، ئۇنىڭ بايلىقلىرىغا لايىق يىللىقچىلىرىمۇ بار ئىكەن. ئۇ ھەر يىلى بىر قىسىم ئادەم ياللايدىكەن، ۋاقىت توشقاندا بىر مەزگىل ۋەزىپە تاپشۇرىدىكەن، مالاي بۇ ۋەزىپىنى ئورۇندىيالىسا، بىر يىللىق ئىش ھەققىنى بېرىدىكەن. بولمىسا ھەققىنى ئالالماسلىقىنىڭ سىرتىدا بىر مۇنچە تاياق يەيدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بىر كىچىك بالا بېخىل بايغا مالايلىققا كەپتۇ ۋە ئۇنىڭ بارلىق شەرتلىرىگە كۆنۈپتۇ. كۈنلەر ، ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىلمۇ توشۇپتۇ. بالا باينىڭ ئالدىغا ئىش ھەققىنى سوراپ كىرگەنىكەن، باي ئۇنى بىر ئىشقا بۇيرۇپتۇ ۋە شۇ ئىشنى بېجىرەلىسە ئىش ھەققىنى بېرىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. يەنە بالىغا تەڭگە پۇل بېرىپ بازاردىن «ۋايجان بىلەن ۋايىيەي» ئېلىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. ئەقىللىق بالا بازارغا بېرىپ بىر تەڭگىگە ناھايىتى چىرايلىق بىر دانە شىشە سېتىۋاپتۇ. ئاندىن ئەسكى خارابىلىقتىن نۇرغۇن چايانى يىغىپ شىشىگە سېلىپ ئاغزىنى ئېتىپ باينىڭ ئالدىغا كەپتۇ ۋە بايغا:

— باي غوجام، سىز ئېلىپ كېلىشنى بۇيرىغان «ۋايجان بىلەن ۋايىيەي» مۇشۇ شىشىنىڭ ئىچىدە. قولىڭىزنى سالسىڭىز

چىقىدۇ،ــ دەپتۇ.

باي بۇ بالىنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈپتۇ ــــ دە، قولىنى شىشىگە تىقىپلا «ۋايجان» دەپ تارتىۋاپتۇ. بالا ئۇنىڭغا، باي غوجام قولىڭىزنى يەنە بىر سالسىڭىز ۋايىيەينى ئالىسىز، دەپتىكەن، باي قايتا قول تىقىشقا پېتىنالماي قۇتىنىڭ ئاغزىنى ئېتىپ بالىغا قايتۇرۇپ بېرىپتۇ ھەم ئۇنىڭ بىر يىللىق ئىش ھەققىنى بېرىپتۇ.①

① ئەمەت زايىت ئېيتىپ بەرگەن، ئىبراھىم مەمەت توپلىغان: «كەلپىن خەلق چۆچەكلىرى» ناملىق 1990 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

بېخىلنىڭ ۋەسىيىتى

ئۆتكەن زاماندا بىر بېخىل ئادەم ياشىغان ئىكەن. ئۆمۈر بويى تويغىچە يېمەي ـ ئىچمەي، سېغىپ ـ يالاپ دېگەندەك كۈن ئۆتكۈزۈپ، ئاخىرى 30 مىڭ تىللادىن ئارتۇق پۇل يىغىپتۇ.

بىر كۈنى ئۇ ئولتۇرۇپ «بېشىم بىر يەرگە بېرىپ قالدى، شۇنچىلا كۆپ پۇل يىغىپتىمەن، ئەمدى بەس، مۇندىن كېيىن تويغىچە يەپ ـ ئىچىپ، ھوزۇر ـ ھالاۋەتلىك كۈن كەچۈرەي» دەپ ئويلاپتۇ. لېكىن ئۇ ئەمدىلا پۇل يىغىشنىڭ كويىدا تەرەپ ـ تەرەپكە قاتراشنى توختاتقان كۈنى، ئەزرائىل ئۇنىڭ ئالدىغا ھازىرلىنىپ:

ـــ جېنىڭنى ئالغىلى كەلدىم. تەييار بول!ــ دەپتۇ. بۇ چاغدا بېخىل ئادەم چىرايلىق گەپلەر بىلەن ئەزرائىلغا يالۋۇرۇپ:

ـــئالىيلىرى، ماڭا ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بەرگەن بولسىلا، مەن پۈتۈن بايلىقىمنىڭ ئۈچتىن بىر قىسمىنى ئۆزلىرىگە بېرەتتىم،ـــ دەپتۇ.

ئەزرائىل قىلچە پىسەنت قىلماستىن ئۇنىڭ جېنىنى ئېلىشقا تەييارلىنىپتۇ.

بېخىل يەنە:

ـــجانابلىرى ماڭا رەھىم قىلىپ، بۇ دۇنيادا ئىككى كۈن

ياشاشقا پۇرسەت بەرسىلە، مەن سىلىگە بايلىقىمنىڭ ئۈچتىن ئىككى قىسمىنى بېرىمەن،— دەپتۇ.

ئەزرائىل يەنىلا پىسەنت قىلماپتۇ. بېخىل ئاخىرى بولماي پۈتۈن بايلىقىنى بىر كۈنلۈك ئۆمۈرگە تېگىشىشنى ئېيتقان بولسىمۇ، ھېچبىر نەتىجە چىقماپتۇ. بېخىل ھاياتىدىن ئۈمىد ئۈزگەن ھالدا ئەزرائىلغا:

— بوپتۇ، جېنىمنى بەرسەم بېرەي، سىلىدىن ئەڭ ئاخىرقى ئۆتۈنۈشۈم: ماڭا ئازراق ۋاقىت بەرسىلە، بىر پارچە ۋەسىيەتنامە يېزىپ كېيىنكى ئەۋلادلارغا قالدۇراي،— دەپ يالۋۇرۇپتۇ. ئەزرائىل ماقۇل بولۇپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن بېخىل ئۆزىنىڭ بارمىقىنى كېسىپ قېنى بىلەن مۇنداق ۋەسىيەتنامە يېزىپتۇ:

«ھەي ئىنسان بالىسى، مېنىڭ مۇنۇ سۆزۈمنى ئېسىڭدە چىڭ تۇت:

سەن بىر ئۆمۈر جاپا ـ مۇشەققەتتە يىققان مال ـ دۇنيا- رىڭغا بىردەملىك ۋاقىتنى سېتىۋالالمايسەن، ھايات ئادەمگە بىرلا كېلىدۇ. بايلىق قالىدۇ، ھايات كېتىدۇ. سەن ۋاقىتنى ئەزىزلە، ھاياتىڭنى قەدىرلە!»①

① ئابدۇۋەلى ئېيتىپ بەرگەن، مەمتىمىن ياسىن توپلىغان: «كەلپىن خەلق چۆچەكلىرى» نىڭ 1990 ـ يىلدىكى سانىدىن ئېلىندى.

ھۆرۈنلۈكتىن شاھلىققىچە

مەلۇم شەھەرنىڭ پادىشاھى كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوۋغا چىقىپتۇ. كېتىپ بارسا، يولنىڭ ئوتتۇرسىدا 14 ~ 15 ياشلاردىكى بىر چىرايلىق بالا ئوڭدا ياتقۇدەك. پادىشاھ «مەندەك پادىشاھ كەلسىمۇ، بۇ بالا قوپماي ئوڭدا ياتىدىغۇ» دەپ ئويلاپ ۋەزىرلىرىدىن:

— نېمە ئادەم بۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بۇ ھۆرۈن، دائىم شۇنداق ياتىدۇ. بىر ئادەم بۇ تەرەپتىن ئۇ تەرەپكە ئۆرۈپ قويمىسا ئۆرۈلمەيلا ياتىدۇ. ئۇن كۈن ئاچ قالسىمۇ يېنىدىكى تاماقنى ئۆزى ئېلىپ يېمەيدۇ، — دەپتۇ ۋەزىرلەر.

— ئۆزى ساقمۇ، قانداق؟ — يەنە سوراپتۇ پادىشاھ.

— ساق.

— ھۆرۈن بولسىمۇ ياش بالىكەن، مېنىڭ سايەمدە كۈن كۆرۈپ قالسۇن. چار بېغىمغا باشلاپ بېرىپ، بىر سۆرۈن جايدا ياتقۇزۇپ قويۇڭلار، — پادىشاھ شۇنداق دەپ يولغا راۋان بوپتۇ. ۋەزىرلەر پادىشاھنىڭ ئەمرىگە ئاساسەن ھۆرۈننى چارباغقا ئورۇنلاشتۇرۇپ ھەر كۈنى بىر لېگەن پولو بىلەن قويىنىڭ

گۆشنى بېرىپ ياخشى بېقىپتۇ. ھۆرۈن شۇ يېمەكلىكلەرنىمۇ يېگۈزۈپ قويمىسا يېمەيدىكەن. بەش - ئون كۈن ئۆتكەندە يەنە بىر بالا كەپتۇ. ئۇ ۋەزىرگە «مەنمۇ ھۆرۈن ئىدىم» دەپتۇ. ۋەزىر پادىشاھقا خەۋەر قىپتۇ. پادىشاھ «ئۇنىمۇ بېقىڭلار» دەپ بۇيرۇق قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ نۇرغۇن ھۆرۈنلار ئارقا - ئارقىدىن پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ تەختتە ئولتۇرۇپ چارباغدىن كېلىۋاتقان غوۋغانى ئاڭلاپ قاپتۇ. شۇئان ۋەزىردىن:

— باغدىكى نېمە غوۋغا؟ — دەپ سوراپتۇ.

— سىلى ھازىر بېقىۋاتقان ھۆرۈنلار بىر مىڭ بەش يۈزگە يەتتى. بۇ شۇلارنىڭ غوۋغاسى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ۋەزىر.

— ئۇنداق بولسا تۆمۈرچىنىڭ ئاقساقىلىنى چاقىرىڭ، — دەپتۇ پادىشاھ. ۋەزىر تۆمۈرچىنىڭ ئاقساقىلىنى چاقىرىپ كەپتۇ. پادىشاھ:

— تۆمۈردىن بىر ئۆي ياسايمىز. ئۆينىڭ ئۇزۇنلۇقى قىرىق مېتىر، كەڭلىكى قىرىق مېتىر بولسۇن، ھەر تېمىغا ئوندىن ئىشىك قويۇڭ. ئۆي پۈتكەندىن كېيىن ھۆرۈنلارنى بۇ ياققا ئەكېرىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئىشىكلەرگە كۈرەك ئورنىتىڭ، — دەپتۇ.

ئۆي پۈتكەندىن كېيىن پادىشاھ ھەممە ھۆرۈنلارنى ئەكېلىپ شۇ تۆمۈر ئۆيگە سولاشقا ئەمر قىپتۇ. ھۆرۈنلار تۆمۈر ئۆيگە سولىنىپتۇ. پادىشاھ ئوت قالاپ كۈرەكنى بېسىشقا بۇيرۇق قىپتۇ. ئوت يېقىلىپ كۈرەك بېسىلغاندىن كېيىن تۆمۈر ئۆي

قىزىپ ھۆرۈنلار ئاللا - تۇۋا كۆتۈرۈشۈپتۇ. ۋەزىر:

— پادىشاھى ئالەم، بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ بۇ ھۆرۈنلارنى ساۋاب بولسۇن دەپ باقتۇق. ئەمدى ئۇلارنى تۆمۈر ئۆيگە سولاپ كۆيدۈرسەك بۇنىڭ قىساسىنى كىم تارتىدۇ؟ بۇنىڭدىن كۆرە ئىشىكنى ئېچىۋەتسەك، ھۆرۈنلار جاي - جايلىرىغا كەتسە بولمامدۇ؟ — دەپتۇ پادىشاھقا.

— ماقۇل، ئىشىكنى ئېچىڭلار، — دەپتۇ پادىشاھ. ئىشىك شۇنداق ئېچىلىشىغا ھۆرۈنلارنىڭ ھەممىسى تەرەپ - تەرەپكە قېچىپ كېتىپتۇ. پادىشاھ ۋەزىرگە:

— قاراپ بېقىڭ، ئۆيدە ئادەم بارمۇ - يوق؟ — دەپتۇ.

ۋەزىر ئۆيگە كىرىپ قارىسا ئىككى ئادەم ياتقۇدەك. بىرسى يەنە بىرسىگە «بەدىنىم كۆيۈپ يېغىم ئاققىلى تۇردى، ئەمدى خۇداغا تۆۋە قىلىۋالمايلىمۇ» دېسە، يەنە بىرسى «مېنىڭ بېقىنىم پىژىلداپ كۆيۈۋاتىدۇ. ماڭا ھازىر خۇداغا تۆۋە دېگىلىمۇ خۇشياقمايۋاتىدۇ. مەن بۇنچىلىك گەپنىمۇ قىلالمىغۇدەكمەن» دېگۈدەك. ئارىدا ئۇلارنىڭ بىرى ئىسسىققا چىدىماي قېچىپ كېتىپتۇ. يەنە بىرسى كۆزىنى پارقىرىتىپ بەخىرامان يېتىپتۇ. ۋەزىر قارىسا، ھۆرۈننىڭ چاپىنى كۆيۈپ، بېقىنىنىڭ يېغى ئېرىپ تۆمۈرگە ئېقىۋاتقۇدەك، ھۆرۈن بولسا چاپاننى سېلىۋېتەيمۇ دېمەي ياتقۇدەك.

بۇنى كۆرگەن پادىشاھ «كىمكى مۇشۇ ھۆرۈننى ئىشقا سالالىسا، پادىشاھلىقىمنىڭ يېرىمىنى شۇنىڭغا بېرىمەن» دەپ جاكار قىلىپتۇ. بىراق ھېچكىمنىڭ بۇ ھۆرۈننى ئىشقا سېلىشقا

كۆزى يەتمەپتۇ. بىر كۈنى پادىشاھ ۋەزىرىنى چاقىرىپ:

— سىزگە قىرىق كۈنلۈك مۆھلەت بېرەي، مۇشۇ ھۇرۇننى ئىشقا سالسىڭىز، پادىشاھلىقىمنىڭ يېرىمىنى سىزگە بېرىمەن، ئەگەر ھۇرۇننى ئىشقا سالالمىسىڭىز، كاللىڭىزنى ئالىمەن، مال - دۇنيالىرىڭىزنى مۇسادىرە قىلىمەن، — دەپتۇ.

ۋەزىر ياق دېيىشكە پېتىنالماپتۇ. ئەمما، «گۆشى كۆيۈپ كەتسە غەم قىلمىغان ئادەم قانداقمۇ ئىش قىلسۇن» دەپ ئەندىشىگە چۈشۈپتۇ. ئارىدىن بەش - ئون كۈن ئۆتۈپتۇ. ۋەزىرنىڭ پىكىر - خىيالى ئۆز ئەجىلى بىلەن قاپتۇ.

ۋەزىرنىڭ 15 ياشلارغا كىرگەن، بىلىملىك، زېرەك بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىز دادىسىنىڭ قانداقتۇر بىر ئىشنىڭ غېمىدە يۈرۈۋاتقانلىقىنى سېزىپ قاپتۇ. شۇڭا ئۇ دادىسىدىن:

— دادا، ئولتۇرساڭمۇ، قوپساڭمۇ غەمدىلا يۈرۈيسەن، بۇنىڭ سەۋەبى نېمە؟ — دەپ سوراپتۇ.

— قىزىم، سەن سورىما، مەن ئېيتماي، — دەپتۇ ۋەزىر.

بىراق قىز:

— سەن مېنىڭ دادام، بېشىڭغا نېمە كۈن چۈشكەن بولسا ماڭا دېگىن. قولۇمدىن كەلسىلا مەن جېنىمنىمۇ ئايىمايمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ. ۋەزىر قىزغا ئەھۋالنى ئېيتىپتۇ. قىز:

— دادا، خاتىرجەم بول، بۇ ئىشقا باش قاتۇرما، سەن مېنى ئۇ ھۇرۇنغا خوتۇنلۇققا بەرگىن. قالغان ئىشنى ئۆزۈم توغرىلايمەن، — دەپتۇ. بۇ گەپكە ۋەزىرنىڭ ناھايىتى ئاچچىقى كەپتۇ ۋە:

— قىزىم، شۇنداق ئەرگىمۇ تېگەمسەن؟ سېنى ئەرگە چىقارغۇم بولسا، بۇ ھۇرۇنغا بەرمەسەممۇ، باشقا ئەر تېپىلمىدىغۇ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— دادا، — دەپتۇ قىز مېھرىبانلىق بىلەن، — بۇنىڭدىن باشقا نېمە ئامال بار؟ مېنىڭچە، ئۇ ھۇرۇننى ئۆزگەرتكىلى بولىدۇ.

ۋەزىر قىزنى ئامالسىزلىقتىن ھۇرۇنغا بېرىپتۇ. توينى قىلىپ قىزنى ھۇرۇننىڭ ئۆيىگە ئەكىرىپ قويۇپ چىقىپ كېتىپتۇ. ئەتىسى قىز بىلەن بىللە بارغانلارمۇ قايتىپ كەپتۇ. قىز ھۇرۇن بىلەن يالغۇز قاپتۇ. بىراق ھۇرۇن كۆزىنى پارقىرىتىپ مىدىرلىماي يېتىۋېرىپتۇ. قىز چىرايلىق، شوخ بولغاچقا، ھەرخىل ئامال - چارە بىلەن ئاخىر ھۇرۇننى ئۆزىگە مەھلىيا قىپتۇ. ئەتىسى قىز ھۇرۇننى ئورنىدىن قوپۇرۇپ يۇيۇندۇرۇپتۇ. داستىخان ئەكېلىپ، ھۇرۇننى ئالدىغا ئولتۇرغۇزۇپ ئىككىسى بىرلىكتە چاي ئىچىپتۇ. قىز بىر نەچچە كۈنگىچە شۇنداق قىپتۇ. بىر كۈنى قىز ھۇرۇننى ئالدىدا ئولتۇرغۇزۇپ:

— دادام كۈندە بىزگە تاماق چىقارتىپ بېرىۋاتىدۇ. بىز بەپلا يېتىۋاتىمىز. بىزنىڭ بەش ئەزايىمىز تولۇق، تېنىمىز ساق تۇرسا، بىر كۈنلىرى دادام مىننەت قىلىپ قالسا سەت ئەمەسمۇ؟ بىز ئۆز كۈچىمىزگە تايىنىپ تۇرمۇش كەچۈرسەك بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.

— ئۇنداقتا نېمە ئىش قىلساق بولار؟ — دەپ سوراپتۇ ھۇرۇن.

— سىز كوچىغا چىقىپ مەدىكارلىق قىلىڭ، —

دەپتۇ قىز، — دادامنىڭ ئۆيىدە بىر كەتمەن بار. ئۇنى ئادەتتىـ
كى ئادەم كۆتۈرەلمەيدۇ. سىز بىر ئامال قىلىپ كۆتۈرۈپ كېلىڭ.
ھۇرۇن ماقۇل بولۇپ، ۋەزىرنىڭ ئۆيىگە بېرىپ مەقسىتىنى
ئېيتىپتۇ. كەتمەن ئىچكىرىكى قازناقتا ئىكەن. ۋەزىر ئون ئادەم
باشلاپ كىرگەنىكەن، كەتمەننى كۆتۈرۈپ ئېلىپ چىقالماپتۇ.
ھۇرۇن ئۆزى يالغۇز كەتمەننى دەس كۆتۈرۈپ، مۇرىسىگە سېـ
لىپ مەدىكار بازىرىغا بېرىپتۇ. ھەممەيلەن بۇنىڭ ئىش ھەققىنى
كۆپ كۆرۈپ ئىشقا ئالماپتۇ. ئەمما بىر سودىگەر كېلىپ ھۇرۇنـ
دىن:

— ئاشۇ كەتمەننى ئۆزۈڭ چاپالامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— چاپىمەن، — دەپتۇ ھۇرۇن.

— ئۇنداق بولسا يۈرە، تۆت تەڭگىنى مەن بېرەي، —
دەپتۇ سودىگەر.

سودىگەر ھۇرۇننى بېغىغا باشلاپ بېرىپتۇ. قارىسا، باغنىڭ
ئىچىدە يوغان بىر دۆڭ، بىر پوتەي، ئارىلىقتا بىر ئازگال تۇرغۇ-
دەك.

— مۇشۇ دۆڭنى ئاشۇ ئازگالغا توشۇپ، ئازگالنى تىندۇرـ
سەن. مەن دۇكانغا بارىمەن، ساڭا قارايدىغان باشقا ئادەم يوق،
ئۆزۈڭنى بىلىپ ئىشنى ياخشى قىلارسەن، — دەپتۇ سودىگەر
ۋە ئىشنى كۆرسىتىپ بېرىپ دۇكانغا كېتىپتۇ. ھۇرۇن ئىلگىرى
ئىش قىلىپ باقمىغاچقا، ئارام ئېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ، ئەتىگەندە
باشلىغانچە كەچكىچە ئىشلەپتۇ. دۆڭ ئازلا قاپتۇ. «ئالتە ئايدا
تۈگىتەرمەن» دەپ پىلانلىغان ئىشنىڭ تېزلا تۈگەي دەپ قالغىنىـ

ـنى كۆرگەن ھۇرۇن ئۆز ـ ئۆزىدىن خۇرسەن بوپتۇ. سودىگەر
باغنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ، يىگىتنىڭ بىر پاتمان كەلگۈدەك توپنى
شۇنچە يىراققا ئېتىۋاتقانلىقىنى ۋە هارماي ئىشلەۋاتقانلىقىنى كۆـ
رۈپ مەمنۇن بوپتۇ ـ دە، ئۆيىگە قايتىپ بېرىپ بىر قوينىڭ
گۆشىنى باستۇرۇپ پولۇ ئەتكۈزۈپتۇ. ھۇرۇن ھېلىقى پولۇنى
بىردەمدىلا يەپ تۈگىتىپتۇ.

ئىشنىمۇ قىلىدىكەنسەن، ئاشنىمۇ يەيدىكەنسەن، يارايدىـ
كەنسەن. دەپ ئويلاپتۇ سودىگەر ۋە:

— بۈگۈنكى ئىش ھەققىنى بۈگۈن ئالامسەن ياكى ئەتە
ئىشنى قىلىپ بولۇپ ئالامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— بۈگۈنكىنى بۈگۈن ئالىمەن، — دەپتۇ ھۇرۇن. سودىـ
گەر ئۇنىڭغا ئىشتان ـ كۆينەك، چاپان، دوپپا، ئاياغ، بېلىگە
باغلىغىلى ياغلىق ۋە تۆت تەڭگە بېرىپ يولغا سېپتۇ. يىگىت
خوتۇنىنىڭ تاپىلىشى بويىچە قايتىشىدا كەتمەننى مۇرىسىگە سېـ
لىپ پادىشاھنىڭ راۋىقىنىڭ يېنىدىكى تار كوچىدىن ناخشا
ئېيتىپ ئۆيىگە كەپتۇ. ئايال دەرهال چىقىپ ئېرىنى كۈتۈۋاپتۇ.
يۈز ـ كۆزىنى ياغلىق بىلەن سۈرتۈپتۇ. شوخلۇق قىلىپ بىرـ
نەچچىنى سۆيۈپمۇ قويۇپتۇ. ئاندىن ئېرىنىڭ ئالدىغا چاي ئەكىـ
رىپتۇ. ھۇرۇن ئايالىغا قايىل بولۇپ، ئىش ھەققىنى ئايالىنىڭ
ئالدىغا قويۇپتۇ. ئۇ ئەتىسى يەنە ئىشقا بېرىپتۇ. سودىگەر ھۇرۇنـ
دىن:

— نەچچە ياشقا كىردىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئون بەش ياشقا.

— مەن كۈنلۈكۈڭگە ئون ئالتە تەڭگە بېرەي، مەن سودىگەرچىلىك قىلىش ئۈچۈن سىرتقا چىقماقچى ئىدىم. بالام يوق، مەن بىلەن بىللە ماڭساڭ قانداق؟ — دەپتۇ سودىگەر.

— بۇنىڭغا ماقۇلمۇ، ياقمۇ دېيەلمەيمەن. ئاپالىم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئاندىن جاۋاب بېرەي، — دەپتۇ ھۆرۈن.

ھۆرۈن كەچلىك تاماقتىن كېيىن سودىگەرنىڭ دېگەنلىرىنى ئاپالىغا ئېيتىپتۇ. ئاپالى ئۇنىڭ سودىگەر بىلەن بىللە بېرىشىغا قوشۇلۇپتۇ. يولغا چىقىش ئالدىدا ئاپالى يىغلاپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:

— مېنىڭ مۇنۇ گەپلىرىم ئېسىڭىزدە بولسۇن: 400 ئادەم 20 كۈن ماڭسىلەر، يەيدىغان، ئىچىدىغاننى ئېلىۋالسىلەر. سىلەر ماڭىدىغان يەرلەرنىڭ ھەممىسى چۆللۈك. 20 كۈن يول ماڭغاندىن كېيىن سۇيۇڭلار تۈگەيدۇ، بىر قۇدۇق بېشىغا بارسىلەر، قۇدۇقتىن سۇ ئېلىش ئۈچۈن چېلەك تاشلايسىلەر، سۇ چىقمايدۇ، ھەممىڭلار يىغا - زارە قىلىشىسىلەر. قايتىپ كېتەيلى دېسەڭلار، يەنە 20 كۈن يول مېڭىشىڭلار كېرەك. ھەممە تەرەپ 20 كۈنلۈك يول. مۇشۇ قۇدۇقتىن سۇ ئېلىۋېلىشتىن باشقا چارە يوق. سىلەر ئامالسىزلىقتىن سۇ چىقىپ قالارمىكىن دەپ بىر ئادەمنى بېلىدىن باغلاپ قۇدۇققا چۈشۈرىسىلەر. قۇدۇققا چۈشكەن ئادەمنى تارتىۋالغىنىڭلاردا ئۇنىڭ كاللىسى يوق چىقىدۇ. ئارقا - ئارقىدىن چۈشۈرگەن ئادەملەرنىڭ ھەممىسى شۇنداق بولىدۇ. بىرقانچە قېتىمدىن كېيىن نۆۋەت سودىگەرگە كېلىدۇ، ئۇ قۇدۇققا چۈشۈشتىن بۇرۇن سىزگە «ناۋادا مەن ئۆلۈپ كەتسەم

بارلىق تەئەللۇقاتىم سىزگە تەۋە بولسۇن، يۇرتقا قايتىپ بارغاندىن كېيىن كۆل كولىتىپ، مەسچىت سالدۇرۇپ ۋەخپە قىلىڭ. ئۆيۈمدىكىلەرگە ياخشى قاراڭ، ھالىدىن خەۋەر ئېلىڭ» دەپ تاپىلايدۇ. شۇ چاغدا سىز، «مەن سىزنىڭ خىزمەتچىڭىز، قۇدۇققا مەن چۈشەي، ناۋادا مەنمۇ ئۆلۈپ قالسام، ئاندىن سىز چۈشسىڭىز مەيلى. بىراق مەن ھايات تۇرۇپ سىزنى قۇدۇققا چۈشۈرمەيمەن، سىز ماڭا ئاش - نان بەردىڭىز، ياش بولغاندىكىن مەن چۈشەي» دەڭ. سودىگەر بۇ پىكرىڭىزگە قوشۇلىدۇ. باشقىلار قۇدۇققا بېلىنى باغلاپ پۇتىچە چۈشكەن بولسا، سىز پۇتىڭىزدىن باغلاپ بېشىڭىزنى تۆۋەن قىلىپ چۈشۈڭ. قۇدۇق ناھايىتى چوڭقۇر ھەم قاراڭغۇ، ئېشىكنى ئاچسىڭىز بىر باغ كۆرۈنىدۇ. شۇ ھامانلا قاپقارا بىر دىۋە قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ئالدىڭىزغا يۈگۈرۈپ كېلىدۇ. سىز 39 ئادەمنىڭ بېشىنى ياندىكى كانارغا قاتار ئېسىپ قويغانلىقىنى كۆرىسىز. كۆزىڭىزگە يەنە بىر راۋاقنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان بىر قىز كۆرۈنىدۇ. قىزنىڭ ئەتراپىدا نۇرغۇن كېنىزەكلەر بار. دىۋە سىزنى چېپىشقا تەمشەلگەندە، قىز ئۇنى توختىتىۋالىدۇ ۋە سىزنى ئالدىغا ئەكېلىشنى بۇيرۇيدۇ. دىۋە سىزنى قىزنىڭ ئالدىغا ئېلىپ بارىدۇ. سىز قىزنىڭ ئالدىدا ئەدەپ بىلەن تۇرىسىز. قىز: «سىلەر جېنىڭلاردىن تويغان ئادەممۇ؟ ئالدىڭلاردا چۈشكەن ئادەم ئۆلۈك چىقسا قۇدۇققا يەنە چۈشتۈڭلارغۇ؟» دەپ سورايدۇ: سىز «ئەي مەلىكە، بىز 400 ئادەم، سۇسىز قالدۇق. قۇدۇققا چۈشمىگەن تەقدىردىمۇ، ئۆلۈپ تۈگىشىمىز. شۇڭا بىر ئامال قىلىپ بېقىشنى لايىق تاپقاندۇق» دەيسىز. قىز يەنە: «ئۇنداق بولسا ھەممە

كىشى بىلىنى باغلاپ چۈشسە، سىز نېمىشقا تەتۈر چۈشىسىز؟» دەپ سورايدۇ. سىز: «قۇدۇقنىڭ ئاستىدا ھەر قايسىلىرىدەك مەلىكىلەر، شاھزادىلەر تۇرسا پۇتۇم ئۇلارنىڭ يۈزىگە توغرا كېلىپ قالمىسۇن دەپ ھۆرمەت قىلىپ، بېشىمچە چۈشتۇم. سىزگە ئايالىم گۈلجەمىلە سالام ئېيتتى» دەڭ. شۇ چاغدا مەلىكە ئورنىدىن تۇرۇپ بىر سەر ئالتۇننى بېشىڭىزدىن چاچىدۇ ۋە «گۈلجەمىلە دېگەن قىزدىن ئايلىناي، ئۇ ھازىر نەدە؟» دەپ سورايدۇ. سىز مېنىڭ بار جايىمنى ئېيتىپ بېرىسىز. قىز سىزگە پادىشاھلىق كىيىملىرىنى كىيگۈزۈپ ئۆزىنى نىكاھىڭىزغا ئېلىشىڭىزنى ئۆتۈنىدۇ. ئۇ مەندىن نەچچە ھەسسە چىرايلىق، بىشىمۇ ئون بەش ياش ئەتراپىدا، سىز قىزنى ئالىسىز، قۇدۇقتىن چىقىسىز. ھەممە سودىگەر سىزگە سالام قىلىدۇ ۋە: «ھەممىيلەن قۇدۇققا چۈشۈپ ئۆلۈك چىقسا، سىز پادىشاھ بولۇپ چىقىپسىز» دەپ سورايدۇ. سىز: «مەن ئەدەپلىك بولغىنىم ئۈچۈن پادىشاھ بولۇپ چىقتىم» دەيسىز. شۇنىڭ بىلەن قىز قىرىق تۇلۇمدا سۇ چىقارتىپ بېرىدۇ. سۇنى ئۇلار بىلەن بىللە ئىچىسىز. ماڭغان چاغدا قىز سىزگە: «باغدادقا بارغان ۋاقتىڭىزدا ۋە قايتىش يولىڭىزدا دۆلەتمەن بولىسىز. سىز دۆلەتمەن بولغاندا، قۇدۇقتا ياتقان مەندەك ئاياللىڭىزنى ئۇنتۇپ قالماڭ» دەپ، لېۋىڭىزگە لېۋىنى يېقىپ تۇرۇپ ئۈزىتىپ قويىدۇ. باشقىلار سىزگە ھۆرمەت قىلىدۇ. سىزگە ئۆز ماللىرىدىن زاكات بېرىشىدۇ. سىز باي بولىسىز، لېكىن مېنى ئۇنتۇپ قالماڭ. بۇرۇنقىدەكلا ياخشى ئىشلەڭ. باغداد پادىشاھىنىڭ ئون ئالتە ياشلىق بىر قىزى بار،

ئۇ ساھىبجامال بولغىنى بىلەن ئىككى كۆزى كۆرمەيدۇ. سىز باغدادقا چۈشكەن كۈنى «ھەرقانداق كىشى شاھنىڭ قىزىنىڭ كۆزىنى ساقايتسا، پادىشاھ شۇ كىشىگە قىزىنى ۋە پادىشاھلىقىنىڭ يېرىمىنى بېرىدۇ» دېگەن جاكارنى ئاڭلايسىز. سىز «قىزنى مەن ساقايتىمەن» دەڭ. پادىشاھنىڭ ئالدىغا كەلگەندە، پادىشاھ سىزگە ھەممە گەپنى ئېيتىپ، قىزىنىڭ قېشىغا باشلاپ بارىدۇ. سىز قىزنىڭ قېشىغا كىرگەندە، قىزنىڭ قۇچىقىدا بىر قارا مۈشۈكنى كۆرىسىز. ئىشىكتىن ناھايىتى چاققانلىق بىلەن كىرىسىز ــ دە، سول قولىڭىزدا مۈشۈكنى تۇتىسىز، ئوڭ قولىڭىزدا مەن بەرگەن مۇنۇ پىچاق بىلەن مۈشۈكنى بوغۇزلاپ، قېنىنى قىزنىڭ كۆزىگە تېمىتىسىز. شۇنىڭ بىلەن قىزنىڭ كۆزى ئېچىلىدۇ. مۇشۇ پىچاقتىن باشقا ھەرقانداق پىچاقتا مۈشۈكنى بوغۇزلىغىلى بولمايدۇ. قىزنىڭ كۆزىنى ساقايتقاندىن كېيىن، ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىسىز. تويدىن كېيىن شاھ پادىشاھلىقىنىڭ يېرىمىنى سىزگە بېرىدۇ. پادىشاھنىڭ بېغىدا ئىككى كۆل بار. بىرى ئالتۇن بىلەن، بىرى كۈمۈش بىلەن ياسالغان. ئىككىلىسىدە سۇ بار، ئىككى چاق بار، ئوڭدىكى چاقنى چۆرىسىڭىز، كۈمۈش كۆلنىڭ سۈيى ئالتۇن كۆلگە چىقىدۇ. سولدىكى چاقنى چۆرىسىڭىز، ئالتۇن كۆلنىڭ سۈيى كۈمۈش كۆلگە چىقىدۇ. سىز ئالتۇن كۆلنىڭ سۈيىنى چىقىرىۋەتسىڭىز، كۆن چىقىش تەرەپتىكى تاغ باغرىدا بىر يول كۆرۈنىدۇ. شۇ يول بىلەن ماڭسىڭىز، ھەزرىتى ئىسكەندەردىن قالغان خەزىنىگە بارىسىز. سىز خەزىنىدىكى ئالتۇننى ئېلىپ پادىشاھقا تاپشۇرۇڭ. لېكىن پادىشاھ بۇ ئالتۇننى قوبۇل

قىلماي، ھەممىنى سىزگە بېرىۋېتىدۇ. سىز بۇ ئالتۇننى شەھەردى-
كى كەمبەغەللەرگە تارقىتىپ بېرىڭ. پۇقرالار تۆلەيدىغان باجنى
سىز ئاشۇ ئالتۇن بىلەن تۆلىۋېتىپ ئېشىپ قالغانلىرىنى شەھەر-
دىكى بارلىق غېرىب - مۇساپىرلارغا تارقىتىپ بېرىڭ. بۇ ئالتۇن
ناھايىتى جىق بولغاچقا، خېلى ئۇزۇن مەزگىل يېتىدۇ. ئاخىرىدا
پادىشاھ ئاغرىپ قالدۇ. پادىشاھ ۋەزىرلەرنى چاقىرىپ: «مەن
ئاغرىپ قالدىم، ساقىيىشىمدىن ئۈمىد يوق. تەختىمگە ۋارىسلىق
قىلىدىغان ئوغلۇم يوق، شۇڭا ئورنۇمغا بىر ئادەمنى سايلاڭلار-
دەيدۇ. سىز يوقسۇللارنىڭ بېشىنى سىلىغانلىقىڭىز، ئەلنى ئادالەت
بىلەن سورىغانلىقىڭىز ئۈچۈن ھەممە كىشى سىزنى پادىشاھلىققا
سايلايدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي پادىشاھ ۋاپات بولىدۇ. سىز پادىشاھلىق
تاجىنى كىيىسىز، يۇرت سورايسىز، مال - دۇنياغا ئىگە بولىسىز.
ئەنە شۇ چاغدا غېرىب ۋە يوقسۇل چاغدا ئالغان مەندەك ئايال-
ىڭىزنى ئۇنتۇپ قالماڭ. مېنىڭ سىزگە بولغان مۇھەببىتىم زادىلا
سوۋۇپ قالمايدۇ.

ئايال سۆزىنى تاماملاپ ئېرىنى يولغا سالپتۇ. ھۇرۇن يولدا
ياخشى خىزمەت قىپتۇ. 20 كۈن ماڭغاندىن كېيىن دېگەندەك
بىر قۇدۇققا يېتىپ بېرىپتۇ. ھۇرۇن ئىشلارنى ئايالىنىڭ دېگىنى
بويىچە بەجا كەلتۈرۈپتۇ.

باغداد شاھىنىڭ قىزىنىڭ قۇچىقىدىكى مۈشۈك ئەسلى دىۋە
بولۇپ، قىزغا ئاشىق ئىكەن. ئۇ قىزنى ئېلىپ قېچىپ كوھقاپقا
ئېلىپ كېتەي دېسە، ئۆزىدىن چوڭ دىۋىلەرنىڭ تارتىۋېلىشىدىن
ئەنسىرەيدىكەن. شۇڭا ئۇ قىزنىڭ كۆزىنى قارىغۇ قىلىپ قويۇپ،

مۈشۈك سىياقىغا كىرىۋېلىپ، قىزنىڭ قۇچىقىدا ئولتۇرۇپ قىز-
نىڭ جامالىدىن ھوزۇرلانغانىكەن.

ھۇرۇن ئايالىنىڭ دېگىنى بويىچە مۈشۈكنى ئۆلتۈرۈپ،
قېنىنى قىزنىڭ كۆزىگە تېمىتىپ ساقايتقاندىن كېيىن پادىشاھ
قىرىق كېچە - كۈندۈز توي ئۆتكۈزۈپ قىزنى بىگىتكە نىكاھلاپ
قويۇپ، پادىشاھلىقىنىڭ يېرىمىنىمۇ بېرىپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىنكى
ئىشلارمۇ خۇددى ھۇرۇننىڭ ئايالى ئېيتقاندەك بوپتۇ. پادىشاھ
ۋاپات بولغاندىن كېيىن ھۇرۇن پادىشاھلىق تەختىگە چىقىپتۇ
ۋە يۇرتنى ئادىللىق بىلەن سوراپتۇ. ئايلار، يىللار ئۆتۈپتۇ. ئۇ
ئايالىنى ئەسلەپ، ئايالى بار شەھەرگە بارماقچى بولۇپ تەييارلىق
كۆرۈپتۇ. بۇ شەھەرمۇ ئۇنىڭغا قالغاچقا ئەل - يۇرت ئۇنى
داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋاپتۇ. ھۇرۇن ئوردىدىكىلەر بىلەن كۆرۈ-
شۈپلا ئۆيىگە قايتىپ، خوتۇنى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ.

ھۇرۇن مانا مۇشۇنداق قىلىپ، پادىشاھلىق تەختىدە ئولتۇ-
رۇپ ئەلنى ئەدلى - ئادالەت بىلەن ياخشى سوراپ، بەختلىك
ئۆتۈپتۇ①.

① ئېيتىپ بەرگۈچى: كۇچا ناھىيە كونا شەھەر دۆلەت بىلەن خۇسۇسىيلار شېرىكچىلىكىدى-
كى دۇكاندىن: موشۇر قادىر («ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمى 8 - قىسمىدىن ئېلىندى.
شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1991 - يىل نەشرى).

شەمشىنۇر

داقيانۇسنىڭ زامانىسىدا يەتتە ئىقلىم پادىشاھى ھۆكۈم سۈرگەنىكەن. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىدىن بىرى بولغان خەلەپ پادىشاھىدىن پادىشاھ خوجا ۋاپاغا ھەم گېردەنشاھ نامىچىغا بىر مەكتۇپ كەپتۇ. ئۇلار خەتنى ئېچىپ ئوقۇسا مۇنداق دەپ يېزىلغانىكەن: «جانابى ئۇلۇغ پادىشاھ خوجا ۋاپا ۋە دانىشمەن گېردەنشاھ نامىچى، سىلەرنىڭ يۇرتۇڭلارغا ۋەزىرىم بىلەن ئوغلۇم سەپەر قىلدى، ئۇلارنىڭ تەشرىپىگە كۆڭۈل بۆلۈپ، ھەمدەم بولۇشۇڭلارنى تۆۋەنچىلىك بىلەن سورايمەن. پادىشاھلار ئارىسىدىكى مۇنداق مۇناسىۋەتلەر ئەللىرىمىزنىڭ گۈللىنىشىگە تۈرتكە بولىدۇ. مۇشۇنداق ياخشىلىقلار بىز پادىشاھلارنىڭلا قولىدىن كېلىدۇ، دەپ سىلەرگە ئۈمىد باغلاپ، ئېھتىرام بىلەن: پادىشاھى خەلەپ».

بۇ خەتنى ئوقۇپ، پادىشاھ خوجا ۋاپا ئانچە ئويلانمايلا مۇنداق دەپتۇ:

— ئاتا، مېنىڭمۇ بۇ توغرۇلۇق ئويلىغىنىم بار ئىدى. پادىشاھلارنىڭ ئۆزئارا دوستلۇق ئورنىتىپ، بىر - بىرىنى ھۆرمەتلىشى تەڭدىشى يوق ئىشلاردىن بولىدۇ. بولۇپمۇ ئەلنى باشقۇرۇپ، پۇقراغا ئاتىدارچىلىق قىلىشۋاتقان بىزلەر ئۈچۈن بۇ پەرز

ھەم قەرز. شۇڭا مەن ئويلايمەنكى، خەلەپنىڭ ۋەكىللىرى كەلگۈچە يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىغا مەكتۇپ ئەۋەتسەك، ۋەزىر، ئۆلىمالىرىنىمۇ مېھمانغا چاقىرىپ، چوڭ بىر ئەشرىكەت قىلساق، مۇتەپەككۇرلارنىڭ شۇ ئولتۇرۇشتا ئۆزئارا سۆھبەتلىشىپ، سىر ئېلىشىپ، كۆرگەن - بىلگەنلىرىمىزنى بايان ئەيلىسەك، خۇدا ئالدىدا ۋە بەندىلەر ئالدىدا تەڭدىشى يوق ساۋاب ئىش قىلغان بولاتتۇق، سىز بۇنىڭغا قانداق قارايسىز؟

— بولىدۇ، ئوغلۇم، سىز ئىنتايىن ياخشى پىكىر قىلدىڭىز، مۇبادا نېسىپ بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ئاقىۋىتىنى كۆرەرمىز، — دەپتۇ گېردەنشاھ.

پادىشاھ خوجا ۋاپا شۇ كۈندىن باشلاپ ۋەزىر، ئۆلىما، لەشكەر ۋە خىزمەتچىلىرى بىلەن ئىككى ئاي تەييارلىق قىپتۇ. پادىشاھنىڭ چوڭ چار بېغىدا مىڭلاپ قوي سويۇلۇپ، يۈزلەپ داشقازانلار ئېسىلىپ، تۈرلۈك تائاملار ھازىرلىنىپتۇ. تەييارلانغان مەخسۇس ئورۇنلارغا داستىخانلار سېلىنىپ، يەتمىش ئىككى تۈرلۈك نازۇ نېمەت تۆكۈلۈپتۇ. ھەر خىل شارابلار ھازىرلىنىپتۇ. ئۇلارنىڭ كۆڭۈللىرىنى ئېلىش ئۈچۈن، بىر تەرەپتە نەغمە - ناۋا، داقا - دۇمباق قىزىپتۇ؛ بىر تەرەپتە دارۋازلار، ئۇسسۇللار ئوينىلىپتۇ.

يەتتە ئىقلىمدا، بۇ كەمگىچە ھېچ كۆرۈلۈپ باقمىغان بۇ ئاجايىپ ئولتۇرۇش تارىختا يېزىلىپتۇ. ئويۇن - تاماشا ئون ئىككى كۈندە ئاياغلىشىپتۇ.

قىرىق يىلدىن بېرى گېردەنشاھنىڭ زۇلۇمىدىن باشقىنى كۆرمىگەن پۇقرا، خوجا ۋاپا پادىشاھ بولۇپ تەختكە ئولتۇرغان-

...دىن بېرى زۇلۇمدىن قۇتۇلۇپ، راھەت كۆرۈۋاتقانلىقىغا خۇشال بولۇشۇپ، خوجا ۋاپاغا تۈگمەس تەشەككۈرلەر ئېيتىشىپتۇ. كېچە-كۈندۈز ئوردىدىن كەتمەي، خوجا ۋاپاغا ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەپ دۇئا قىلىشىپتۇ. بۇنى كۆرگەن يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرى، ۋەزىرلىرى، ئۆلىمالىرى ھەيران بوپتۇ. خوجا ۋاپاغا كۆپ ئاپىرىن ئوقۇپتۇ.

ئولتۇرۇشنىڭ ئاخىرقى كېچىسى ھېكايە ئاڭلاش ئۈچۈن پادىشاھ، ۋەزىر، ئۆلىما، خەلىپىلەر مەخسۇس تەييارلانغان ئايرىم خانىگە تەكلىپ قىلىنىپتۇ. خوجا ۋاپا بۇ سۆھبەتتە ئەگەر ۋاقت بولسا، خەلەپ پادىشاھنىڭ بۇنىڭدىن ئىككى ئاي ئىلگىرى نېمە ۋەجىدىن مەكتۇپ ئەۋەتكەنلىكىنى ۋە ئوغلى بىلەن ئۇنىڭ قول ۋەزىرىنىڭ بۇ يۇرتقا سەپەر قىلىشىدىكى سەۋەبلىرىنى كۆپچىلىك ئالدىدا ئاڭلاپ كۆرمەكچى بوپتۇ.

— ئەي ئوغلۇم خوجا ۋاپا، مېھمانلار جەم بولۇپ قالدى، قىزىق پاراڭ قىلىدىغان، يا بولمىسا ھېكايە ئېيتىدىغان كىشىلەر بولسا چاقىرتىسىڭىزچۇ؟ — دەپتۇ گېردەنشاھ. خوجا ۋاپانىڭ بۇيرۇقى بىلەن مىڭ بېشى بەش - ئالتە كىشىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ، قىزىقارلىق ھېكايە ئېيتىدىغان بىرەر ھېكايىچىنى ئىزدەپتۇ. ئەمما، تۈزۈكرەك بىر ئادەم تېپىلماپتۇ. ئاخىر ئوردىغا قايتىپ كېلىپ ئەھۋالنى ئىزھار قىپتۇ.

خوجا ۋاپا:

— يەتتە يىلدىن بېرى مال بېقىپ، يېڭىدىن ئوردىغا كەلگەن بىر يېتىم بالا بار. ئۇنى ھېكايىگە ئۇستا دەپ ئاڭلىغانىدىم، ئەڭ بولمىغاندا شۇنى بولسىمۇ ئېلىپ كېلىڭ، — دەپتۇ.

مىڭ بېشى ئۇدۇل بالىنىڭ يېنىغا بېرىپ:

— ئەي يېتىم! پادىشاھنىڭ ئەمرى: سېنى ھازىر يېتىپ كەلسۇن دەيدۇ، — دەپتۇ - دە، پادىچى بالىنى باشلاپ مۆتىۋەرلەرنىڭ ئالدىغا ئېلىپ كىرىپتۇ.

بالا سالام قىلىپ بوسۇغىدىلا ئولتۇرۇپتۇ.

يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرى بۇنى كۆرۈپ بىر - بىرىگە قارىشىپ، پىچىرلىشىپ، بالىنىڭ ھۆسنىنىڭ چىرايلىقلىقىدىن ھەيران قېلىشىپتۇ. خەلەپنىڭ شاھزادىسى بالىدىن ھېچ كۆز ئۈزەلمەپتۇ. شۇ چاغدا ئۇنىڭغا:

— ھەي، كىتاب ئوقۇغانمۇ سەن؟ — دەپتۇ گېردەنشاھنىڭ بىر ئۆلىماسى نەپرەت كۆزى بىلەن قاراپ.

— يوقسۇ تەقسىر، كىتاب كۆرمىگەنمەن، — بالا شۇنداق دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ مۇلايىملىق بىلەن قول قوشتۇرۇپ تۇرۇپتۇ.

— ئۇنداقتا، بۇ يەرگە يۈرىكىڭنى قاپتەك قىلىپ نېمىشقا كەلدىڭ؟ — دەپتۇ ھېلىقى ئۆلىما.

گېردەنشاھ ئاغزىنى خوجا ۋاپانىڭ قۇلىقىغا يېقىن ئەكېلىپ: «بۇ بالا ئۇلۇغلار ئالدىدا ھېچنېمە سۆزلەپ بېرەلمەي، بىزنى رەسۋا قىلمىغىيدى» دەپ پىچىرلاپتۇ.

— ئېيتىپ كۆرسۇن، ئاتا، — دەپتۇ خوجا ۋاپا، — كۆپ يىللار مال بېقىپ، ئېغىرچىلىقنى كۆرگەن كىشى، كۆپ نەرسە بىلىشى مۇمكىن.

— ئەي يېتىم قۇل، قىزىقارلىق ھېكايە ئېيتالامسەن؟ — دەپ سوراپتۇ گېردەنشاھ.

— ھەممىنى ئېيتالايمەن، — دەپتۇ بالا.

— نېمىنى ئېيتىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ كېردەنشا.

بالا ھېچ ھودۇقماي ۋە ئەيمەنمەي:

— ئاڭلىغاننى ئېيتايمۇ، بىلگەننى ئېيتايمۇ ياكى بولغاننى ئېيتايمۇ؟ — دەپتۇ.

— ئاڭلىغان، بىلگەندىن، بولغاندىن ئارتۇق، شۇنى ئېيت، — دەپتۇ خەلەپ پادىشاھنىڭ ئوغلى.

شۇنىڭ بىلەن بالا ھېكايىسىنى مۇنداق باشلاپتۇ:

«بۇرۇندىن بۇرۇن، قەدىمي زاماندىن كېيىن، ئاتام زامانسىدا بىر پادىشاھ ئۆتۈپتۇ. ئۇنىڭ نۇر جامالىق بىر قىزى بار ئىكەن. بۇ قىزنىڭ چىرايلىقلىقىغا دۇنيادا ھېچنەرسە تەڭ كېلەلمەيدىكەن. ئاي دېسە ئاي ئەمەس، كۈن دېسە كۈن ئەمەس، ھۆسن بابىدا تەڭداشسىز گۈزەل قىز ئىكەن. كېچىسى تالاغا چىقسا، يۈزىدىن تۆكۈلگەن نۇر ئۈچ كۈنلۈك يەرگە چۈشىدىكەن. ئادىمىزات ئىچىدىن ئەمەس، پەرىلەرنىڭ ئىچىدىنمۇ مۇنداق چىرايلىق قىز تېپىلمايدىكەن.

پادىشاھ بۇ قىزى ئۈچۈن شەھەردىن يەتتە چاقىرىم نېرى بىر مەنزىرىلىك يەرگە مەخسۇس چارباغ ياستىپتۇ. باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا قىرىق قەۋەتلىك راۋاق ياستىپ، تاملىرىنى مەرمەردىن قوپۇرۇپتۇ. باغقا يەتمىش ئىككى تۈرلۈك گۈل، يەتمىش ئىككى تۈرلۈك مېۋە تىككۈزۈپ، ئېرىق- كۆللىرىدە مەرۋايىتتەك سۇلارنى ئاققۇزۇپتۇ.

چارباغ تەييار بولغاندا، بەش يۈز كېنىزەك، قىرىق ئاشپەز ۋە بىر ئىنىكئانىسى بىلەن مەلىكىنى ئۇ يەرگە كۆچۈرۈپ چىقىپتۇ.

مەلىكە ئۈچۈن كۈندە بۇ باغدا نەچچە مىڭ تۈرلۈك نەغمە-ناۋالار چېلىنىپ، كۈندە نەچچە تۈرلۈك تائاملار تەييارلىنىپ تۇرۇپتۇ.

پادىشاھنىڭ 12 ياشقا كىرگەن مەلىكىسىنىڭ داڭقى يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىغا يېتىپتۇ. تەرەپ - تەرەپلەردىن ئەلچىلەر كېلىشكە باشلاپتۇ.

پادىشاھ كەلگەن ئەلچىلەرگە:

— قىزىمنىڭ ئەركى ئۆز قولىدا، قىزىم كىمنى ياقتۇرسا، شۇنىڭغا بېرىمەن، — دەپتۇ.

مەلىكە بولسا:

— بولدۇ، بىراق يېشىم كىچىك، چوڭ بولغاندا ئۆزۈم خەۋەر قىلاي— ... دەپ ئەلچىلەرنى ئۆز يولىغا راۋان قىپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇ شەھەرگە قەشقەرىيە مەملىكىتىدىن بىر كەمبەغەلنىڭ بالىسى ئىش ئىزدەپ كېلىپ قاپتۇ. بالا بىرنەچچە كۈن شەھەرنى ئايلىنىپتۇ. بىر يېمىش بازىرىنىڭ ئالدىدا يىراقتىن:

«پوش - پوش! ھاي - ھاي، ئەركەك بولساڭ ئۆزۈڭنى تارت!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلىنىشقا باشلاپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان خەلق دۇكانلىرىنى تاراقلىتىپ ئېتىشىپ، ھەر تەرەپكە قېچىشىپتۇ. بىردەمدىلا بازاردا ئەركەك جان قالماپتۇ. بۇ بالا ھاڭ - تاڭ بولۇپ تۇرسا، يىراقتىكى داقا - دۇمباق، نەغمە - ناۋانىڭ ئاۋازى يېقىنلىشىپتۇ. شۇ چاغدا ھېلىقى بالا بىر قاپاق تېرەكنىڭ ئارقىسىغا مۆكۈنۈۋاپتۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي، ئاجايىپ زىننەتلەنگەن مەپىگە پادىشاھنىڭ مەلىكىسى ئولتۇرۇپ، ئاتىسىنىڭ ئوردىسىدىن

ئۆزىنىڭ راۋىقىغا كېتىپ بارغىنىنى كۆرۈپتۇ. بالا: «پادشاھنىڭ قىزىنىڭ دۇنياغا داڭقى تارىلىپ كەتتى. ئۇنىڭ قانچىلىك چىرايلىقلىقىنى بىر كۆرەي» دەپ مەلىكە چۈشكەن مەپە تاغ ئۈدۈلىغا كەلگەندە، بالا قاراپتىكەن، شۇنداقلا پادشاھنىڭ قىزىمۇ بالىنى كۆرۈپ قاپتۇ. بالا «ئاھ » دەپلا ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىپتۇ. پادشاھنىڭ قىزىمۇ بالىدىن كۆزىنى زادىلا ئۈزەلمەپتۇ.

پادشاھنىڭ قىزى ئوردىسىغا كەلگەندىن كېيىن، چىرايى سارغىيىپ ھالى ناچارلىشىپتۇ. بۇنى سەزگەن ئىنىكئانىسى مەلىكىنىڭ يېنىدىن زادى كەتمەي ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئاپتۇ. بارغانسېرى قىزنىڭ ھالى خارابلىشىشقا باشلاپتۇ.

— قىزىم، نېمە بولدىڭىز؟ بىردەمدىلا بىر قىسما بولۇپ قالدىڭىزغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ئىنىكئانا.

— ئانا، مېھرىبان ئانا، مەن بايا بىر يىگىتكە ئاشىق بولۇپ قالدىم. ئانا، تېزرەك بېرىپ، شۇ يىگىتنىڭ خەۋىرىنى ئېلىپ كەلسىڭىز دەپ كۆرگەنلىرىنى ئۇنىڭغا سۆزلەپ بېرىپتۇ.

ئىنىكئانا ھېچكىمگە تۇيدۇرماي، مەلىكىنىڭ ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان كېنىزەكلىرىدىن ئىككىنى ئېلىپ، مەپىگە چۈشۈپ، ھېلىقى بالىنىڭ يېنىغا كەپتۇ. قارىسا، بالا ئەمدىلەتىن ھوشىغا كېلىپ، بېشىنى كۆتۈرۈپ تۇرغانىكەن. ئۇلار بالىنى مەپىگە سېلىپ، قىز بالىچە كىيىندۈرۈپ، قاراۋۇللارغا تۇيدۇرماي، يەتتە دەرۋازىدىن ئۆتكۈزۈپتۇ. كېيىن ئۇنى مەلىكىنىڭ مېۋىلىرىگە قارايدىغان قول سۈپەتلىك ياساپ، چارباغقا ئەكىرىپ قويۇپتۇ.

بالا شۇنىڭ بىلەن ھەر كۈنى دېگۈدەك ئاشىقى مەلىكە بىلەن ۋىسال شارابىنى ئىچىپ يۈرۈپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ. بىر كۈنى مەلىكە ئاشىقىنى چاقىرىپ، قولىغا ئون سەر ئالتۇننى تۇتقۇزۇپ:

— سىز مۇشۇ ئالتۇننى ئېلىپ، ئۆز شەھىرىڭىزگە قايتىپ ئېسىل ئىمارەت سالدۇرۇڭ، مال - ۋاران قىلىڭ. چىرايلىق كىيىنىپ ئاتامغا ئەلچى ئەۋەتىڭ. سىز شاھ زاتى بولمىغانلىقىڭىز ئۈچۈن، ئاتام سىزگە رازىلىق بىلدۈرمەسلىكى مۇمكىن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئاتامنىڭ يېقىن كىشىلىرىنى چاقىرىپ ئۆيىڭىزدە ئۇلارغا زىياپەت بېرىڭ؛ ئاتام ئۇلارنىڭ سۆزىنى يەرمايدۇ... ئارىدىن بىر ئاينى ئۆتكۈزۈپ، ئاندىن ئاتامغا ئەلچى ئەۋەتىڭ، — دەپتۇ. بۇ بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇق بىر - بىرىدىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي، ھىجران ياشلىرىنى تۆكۈپ خوشلىشىپتۇ. خوشلىشىش ئالدىدا ئۇلار بىر - بىرىگە: «بىز بىر - بىرىمىزگە مەڭگۈ سادىق بولىمىز» دېيىشىپتۇ.

بالا ئۈچ ئاي يول يۈرۈپ، ئۆز يۇرتىغا كېلىپ، ئاتا - ئانىلىرى، قوۋمى - قېرىنداشلىرى بىلەن دىدارلىشىپ خۇشاللىق ياشلىرىنى تۆكۈشۈپتۇ. ئاتا - ئانىسى پادشاھنىڭ زۇلۇمىدىن ئۆي - ماكانلىرىدىن ئايرىلىپ، ھېچ نەرسىسى قالماي، شەھەر سىرتىدا گەمە كولاپ، يولدىن ئۆتكەن كارۋانلاردىن تىلەمچىلىك قىلىپ تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانىكەن. بۇنى كۆرگەن بالا ئاتا - ئانىسىنى پايتەختكە كۆچۈرۈپ كەپتۇ. شەھەرنىڭ ئوتتۇرىسىدىن بىر ياخشى يەرنى سېتىۋېلىپ، ئاجايىپ ھەيۋەتلىك بىر بىنا تۇرغۇزۇپتۇ...

ئاندىن كېيىن بالا مەلىكىنىڭ ئېيتقىنى بويىچە يۇرتقا زىياپەت بېرىپتۇ. بۇنىڭغا يەتتە ئىقلىمدىن سازچى، ئۇسسۇلچى،

ئويۇنچىلارنى يىغىپ كۆرگەن ـ بىلگەنلىرى بىلەن چاقىرتىپتۇ. مەلىكە ئېيتقان ئۈچ كىشىنى دېگەندەك ياخشى مېھمان قىپتۇ.

زىياپەت ئاخىرلىشىپ يۇرت ئەھلى تارقىلىشقا تەمشەلگەندە، بالا مەلىكىنىڭ يۇرتىدىن كەلگەن كىشىلەرگە نۇرغۇن ئالتۇن ئىنئام قىلىش بىلەن بىرگە يەنە باشقا يۇرتلاردىن كەلگەن مېھمان، سازەندە، ئۇسسۇلچى ۋە ئويۇنچىلارنىمۇ تولۇق رازى قىلىپ يولغا سېپتۇ. ھەممەيلەن بالىدىن رازى بولۇشۇپ، ئۆز يۇرتلىرىغا راۋان بولۇشۇپتۇ. بۇنىڭ بىلەن بالىنىڭ داڭقى يەتتە ئىقلىمغا پۇر كېتىپتۇ.

بالا ئارىدىن بىر ئاينى ئۆتكۈزۈپ، مەلىكىنىڭ دادىسىغا ئەلچى ئەۋەتىپتۇ. پادىشاھ ئەلچىلەرنى قوبۇل قىلىپ، ئۇلاردىن بالىنىڭ ئەھۋالىنى بىر قۇر سوراپ: «قىزىم، خالىسا مېنىڭ قارشىلىقىم يوق» دەپتۇ. كۆڭلىدە بولسا: «ھەي، ... يەتتە ئىقلىمنىڭ مەن ـ مەن دېگەن شاھزادىلىرىگە كۆز قىرىنى سالمىغان قىزىم سېنى نېمە قىلار...» دەپ ئويلاپتۇ. ئەلچىلەر پادىشاھنىڭ گەپ ـ سۆزىدىن ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى پەملەپ، ئۆزلىرىنىڭ بىھۇدە كەلگەنلىكىنى تونۇپ يېتىشىپتۇ. سىرتقا چىققاندىن كېيىن ئەلچىلەردىن بىرى:

— ئاۋارە بولمايلى، مۇشۇ يەردىنلا قايتىپ كېتەيلى، — دەپتۇ.

— ياق، شۇنچە ئۇزۇن يەردىن مۇشۇ ئىشنى دەپ كەلدۇق، ئەڭ ياخشىسى مەلىكىگە بىر يولۇقۇپ، ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ كېتەيلى، — دەپتۇ يەنە بىرى.

— «ئەلچىگە ئۆلۈم يوق» دېگەن گەپ بار. بىز ئەلچى،

بىزنى ھېچكىم قوغلىۋەتمەيدۇ، ياخشىسى مەلىكىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن جاۋابىنى ئېلىپ كېتەيلى، — دەپتۇ ئايال ئەلچى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇنى ماقۇل كۆرۈشۈپ، ئەتىسى ئايال ئەلچىنى مەلىكىنىڭ ھۇجرىسىغا كىرگۈزۈپتۇ. ئايال دەككە ـ دۈككىدە، مەلىكىنىڭ ئىنىكئانىسى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزىنىڭ نېمە ۋەجىدىن كەلگەنلىكىنى بايان قىپتۇ. بۇ ئىشتىن ئاللىقاچان خەۋەردار بولغان ئىنىكئانا مەلىكىنىڭ ئاشىقىدىن ئەلچى كەلگەنلىكىنى دەررۇ مەلىكىگە يەتكۈزۈپتۇ.

مەلىكە ئەلچىلىككە كەلگەن ئايالنى خانىسىگە كىرىشكە رۇخسەت قىپتۇ. ئايال كىرىپ قارىغۇدەك بولسا، ئۆي ئىچىدە ھۆسن ـ جامالى تەڭداشسىز بىر نازىنىن ئولتۇرغۇدەك. مەلىكىنىڭ ھۆسنى ـ جامالىنى كۆرۈپ: «ئۇ ئادەممۇ ـ پەرىمۇ؟! ... پەرۋەردىگار، نېمىدېگەن گۈزەل قىز بۇ! مەلىكە يىگىتنىڭ تەلىپىنى ھەرگىز قوبۇل قىلمىغۇدەك. ئەڭ ياخشىسى ئاستا يولۇمغا راۋان بولۇۋالسام بولغۇدەك» دېگەن تەشۋىشلەر ئىچىدە تۇرغاندا، مەلىكە:

— ئانا، سىز ئەنسىرىمەڭ، مەن سىزنى خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالىمەن ھەم تەلىپىڭىزگە قوشۇلىمەن، — دەپ خۇش مۇئامىلە بىلەن قارشى ئاپتۇ. ئىنىكئانا مەلىكىنىڭ يىگىتكە بولغان رازىلىق بەلگىسىنى پادىشاھنىڭ ھۇزۇرىغا يوللاپتۇ. پادىشاھ بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، ھەيران بولۇپ بىر پەس دېمى ئىچىگە چۈشۈپتۇ.

پادىشاھ شۇ زامان ۋەزىر، ئۆلىما ۋە يېقىنلىرىنى چاقىرىپ، قىزىنىڭ ھېلىقى يىگىتكە ياتلىق بولۇشقا رازى بولغانلىقىنى

ئېيتىپتۇ. بۇ ئىشقا ھەممەيلەن ھەيران بوپتۇ.

ئاخىر پادىشاھمۇ رازىلىق بىلدۈرۈپ، يەتتە ئىقلىمغا زىياپەت بېرىپ قىرىق كېچە - كۈندۈز توي - تاماشا قىپتۇ. شۇنداق قىلىپ مەلىكە بالىنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈپتۇ.

ئارىدىن ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. بۇلار بىر قىز پەرزەنت كۆرۈپتۇ. ئۇنىڭ ئىسمىنى شەمشىنۇر قويۇپتۇ. قىز يەتتە ياشقا كىرگەندە ئۇنىڭ ئەقىل كاراмىتىدىن ئاتا - ئانىلىرى، ھەتتا بوۋىلىرىمۇ ھەيران قاپتۇ. شەمشىنۇر ئاتا - ئانا ۋە بوۋىلىرىنىڭ يۇرتنى سوراشتىكى ناھەق ئىشلىرى ئۈچۈن كىچىكىدىنلا قايغۇ-رىدىغان، ھەقىقەت ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈپ تۇرىدىغان بولۇپ ئۆسۈۋاتقاندا، ئۇنىڭ ئانىسى مەلىكە دۇنيادىن ئۆتۈپتۇ. ئاتا - بالا ئىككىسى زار - زار يىغلىشىپ، ئانىسىنى دەپنە قىپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى شەمشىنۇرنىڭ ئاتىسى ئۇنى بوۋىسى-نىڭ يېنىغا ئېلىپ بېرىپ:

— ئاتا، مەن سىلىگە ئون نەچچە يىل كۈيئوغۇل بولدۇم. ياخشى - يامان بولسىمۇ، ئالدىلىرىدا تۇردۇم، خۇدانىڭ تەقدىرى بىلەن مەلىكە دۇنيادىن ئۆتتى؛ مانا يىلىمۇ ئۆتتى. ئەمدى مەن ئۆز يۇرتۇمغا بېرىپ، ئاتا - ئانىلىرىمنى، يۇرتۇمنى، قوۋمى - قېرىنداشلىرىمنى كۆرۈپ كېلەي، شەمشىنۇر سىلىنىڭ يانلىرىدا تۇرسۇن، — دەپتۇ.

پادىشاھ بىر پەس قايغۇغا چۆمۈپ، بىر ھازادىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ: «خەير، ئامالىم يوق» دەپتۇ - دە، رازىلىق بېرىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن كۈيئوغلى تەييارلىق قىلىپ، ئۆز يۇرتىغا راۋان بوپتۇ، ئۇ مېڭىش ئالدىدا پادىشاھ:

— ئوغلۇم، سىز ئۆز ئوغلۇمدەك بولۇپ قالغانىدىڭىز؛ مەن قېرىدىم، سىز بولمىسىڭىز مېنىڭ يۇرتنى باشقۇرۇشۇممۇ تەس. شۇڭا ئاتا - ئانىلىرىڭىزنى ئېلىپ كەلسىڭىز، مۇشۇ يەردە ھال - مۇڭ ئېيتىشىپ بىللە ئۆتسەك، سىز كەلگەندە پادىشاھلىق-نى سىزگە بەرسەم، يۇرتنىڭ پىكرىمۇ شۇنداق، — دەپتۇ.

ئاتىسى ئۆز يۇرتىغا كېتىپ، ئارىدىن 4 يىل ئۆتكەندىن كېيىن، شەمشىنۇر 12 ياشقا كىرىپتۇ. بۇ قىز شۇنداق چىرايلىق قىز بوپتىكى، ئۇنى كۆرگەن ئادەملەر شۇ ھامان ھوشىدىن كېتىدىكەن. بۇ قىزنىڭ گۈزەللىكىگە ئاي بىلەن كۈنمۇ خىجىل بولىدىكەن. «ئادىمىزاتنىمۇ مۇشۇنداق ھۆسندار رەنا قىز تۇغۇ-لىدىكەن - ھە!» دەپ يۇرتنىڭ ھەممىسى ھەيران بوپتۇ.

شەمشىنۇر 13 ياشقا كىرگەندە، پادىشاھلارنىڭ ئەلچىلىرى كېلىشكە باشلاپتۇ. پادىشاھ نەۋرىسىنىڭ ئۆز دادىسى كەلمىگۈچە بىر نېمە دېيەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ، بارلىق ئەلچىلەرنى قايتۇ-رۇپتۇ. پادىشاھ جامائەتنىڭ نەزىرى چۈشكەن نەۋرىسىدىن ئەن-سىرەپ، ئۆزىنىڭ پىر ئۇستازى خەلپىگە تاپشۇرماقچى بوپتۇ.

بۇ خەلپە بولسا ئۇزۇن ئۆمۈر كۆرگەن، يەتتە ئىقلىم بويىچە مۇرىتى يەتتە مىڭغا يەتكەن ناھايىتى تەقۋادار، موللا، ئۆلىما كىشى ئىكەن. پادىشاھلارنىڭ ھەممىسى بۇ كىشىنىڭ مۇرىتى ئىكەن.

ئۇ ھەر جۈمە كۈنى خەلپىنى مەپە بىلەن ئۆز يېنىغا ئەكېلىپ، ئۇنىڭدىن دەرس ئاڭلايدىكەن ۋە ئەقىل ئۆگىنىدىكەن. بىر كۈنى پادىشاھ خەلپىنى ئېلىپ كېلىپ، ئۇنىڭدىن ئەقىل سوراپ ئۆگەنگەندىن كېيىن:

— پىر ئۇستازىم، ئۆلۈپ كەتكەن قىزىمدىن بىر قىز نەۋرە قالغانىدى. كۈيئوغلۇم قىزىم ئۆلگەندىن كېيىن ئۆز يۇرتىغا سەپەر قىلىپ كەتكەنىدى، كۆپ يىل بولدى، كەلمىدى. كۈيئوغلۇم كېتەر چاغدا قىزىنى ماڭا ئامانەت قويغانىدى. يەتتە ئىقلىمدىن كۆندە دېگۈدەك ئەلچى كېلىپ، مېنى بەك پەرىشان قىلدى. بالىنى ساقلاشتىنمۇ قورقۇپ قالدىم. نەۋرەمنى سىلىگە تاپشۇرسام، دادىسى كەلگۈچە سىلىنىڭ ئۆيلىرىدە تۇرسا، تاھارەتلىرىگە سۇ بەرسە، دېگەن ئويدا بولۇۋاتىمەن...

— بولىدۇ، تەقسىر، — دەپتۇ ئۆلىما، — سىلىنىڭ نەۋرىلىرى مېنىڭ نەۋرەم. كىشىنىڭ ئامانىتىنى ياخشى ساقلاپ، ئاسراپ ئىگىسىگە تاپشۇرۇش — ناھايىتى ئۇلۇغ ۋە ساۋاب ئىشتۇر...

شەمشىنۇر خەلپىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، خەلپە ئۇنى «نامەھرەم» دەپ چەكلەپ، ئالا — تۈزگىمۇ چىقارماپتۇ. بارا - بارا قىزنى يوسۇغىدىنمۇ ئاتلاتقۇزماپتۇ. ئايلار ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇ قىزنى قورۇغا كىرگەن خوتۇنلار بىلەنمۇ ئۇچراشقىلى قويماپتۇ. خەلپە ئاخىر ئۇنى ئەڭ ئىچكىرىدىكى بىر ئۆيگە بەنت قىپتۇ. ئۈچ كۈندە بىر يوقلايدىغان خەلپە ئەمدى كۈندە بىر قېتىم قىزنىڭ ھال - ئەھۋالىنى سورايدىغان بوپتۇ. بارا - بارا قىزنى كۆرمىسە يۈرىكى چىدىمايدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قاپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى كەچقۇرۇن خەلپە باغدىن قايتىپ چىقىپ كېلىۋېتىپ، شەمشىنۇرنىڭ ئايدەك جامالىنى غۇۋا كۆرۈپ قاپتۇ. شەمشىنۇر يۈزىگە رومال ئارتىۋالغاچقا، ئۇنىڭ شەمشىنۇر

ئىكەنلىكىنى بىلمەي قاپتۇ، تونۇماپتۇ. ئۇ قىزغا:

— «ئاھ، پەرىمىدۇ، ئادەممىدۇ؟! دېگىنىچە ھوشىدىن كېتىپ، يەرگە يىقىلىپتۇ...»

پادىچى بالا سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، سول تەرەپتە ئولتۇرغان خەلپە ئۆكۈپ - تاتىرىپ، «خۇدۇكى بارنىڭ مۇنىكى بار» دېگەندەك ئورنىدا ئولتۇرالماي:

— ھەي ئەخمەق، شۇم كاززاپ، نېمىلەرنى بىلجىرلاپ يۈرۈيسەن! — دەپ ۋارقىراپتۇ. بالا قورققىنىدىن جىم بولۇپ قاپتۇ. مېھمانلارنىڭ ھەممىسى ھەيران بولۇشۇپ، بىر - بىرىگە قارىشىپتۇ.

— ئېيتسۇن، ئېيت ئوغلۇم، — دەپ ئەمر قىپتۇ پادىشاھ خوجا ۋاپا.

— ئېيتسۇن، ئېيتسۇن، — دەپ تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىرىشىپتۇ ھەممەيلەن.

بالا يەنە پادىشاھ خوجا ۋاپانىڭ بۇيرۇقى بىلەن ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— بىر ھازادىن كېيىن، خەلپە ھوشىغا كېلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيگە كىرىپ خوتۇنلىرىدىن:

— بايا، باغدىن سۇپۇرگە ئېلىپ ماڭغان قايسىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— شەمشىنۇر سۇپۇرگە كۆتۈرۈپ يۈرەتتى، بەلكىم شۇدۇر، — دەپتۇ چوڭ خوتۇنى.

— ھە، — ... دەپ قويۇپتۇ خەلپە.

خەلپە شۇ كۈندىن باشلاپ شەمشىنۇرغا ئاشىق بوپتۇ.

قىزنىڭ ئەھۋالىنى كۆندە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم سوراپ، جامالىنى
كۆرۈپ چىقىدىغان بوپتۇ. شەمشىنۇر خەلپىنىڭ مۇنداق ھەددد-
دىن زىيادە يېقىنچىلىق قىلىشىدىن گۇمان قىلىشقا باشلاپتۇ.
خەلپە كۈندىن ـ كۈنگە قىزنىڭ ئىشقىدا كۆيۈپ مەسچىتكىمۇ
ۋە چاقىرغان يەرلەرگىمۇ بارمايدىغان بوپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن خەلپە خالىي پۇرسەت ئىزلەشكە كىرى-
شىپتۇ. بىر كۈنى خەلپە بىر ئۆيگە كەپتۇ ـ دە، خوتۇنلىرىنى
چاقىرىپ:

— بۈگۈن مېنىڭ چۈشۈمگە تىرەك مازاردىكى ئىنىم رەخ-
مىدىنلەر كىرىپ قاپتۇ. سىلەر بۈگۈن، شۇلارنىڭ ئۆيىگە بېرىپ،
ھال ـ ئەھۋاللىرىنى سوراپ، مېنىڭ ئەۋەتكەنلىكىمنى ئېيتىپ،
مېھمان بولۇپ كېلىڭلار. يولدا ئۆتكەن ـ كەچكەنلەرگە ئارتۇقچە
قارىماڭلار. يۈزۈڭلار يەردە بولسۇن، ئانچە كەچ قالماي قايتىپ
كېلىڭلار، — دەپ، ئۇلارنى يولغا سېپتۇ.

خوتۇنلىرى خەلپىنىڭ بۇ كەڭچىلىكىگە ھەيران بولۇ-
شۇپ، خۇشاللىقىدا ھېچنېمىنى ئويلىماي، ئۇپۇل ـ تۇپۇل ياسى-
نىشىپ سوۋغا ـ سالاملىرىنى تەييارلاپ، مەپە بىلەن يولغا راۋان
بوپتۇ. خەلپە بولسا، ئاستا خوتۇنلىرىنىڭ كەينىدىن چىقىپ،
دەرۋازىنى مەھكەم تاقاپتۇ ـ دە، ئۇدۇل شەمشىنۇرنىڭ يېنىغا
كىرىپ:

— قىزىم، — دەپ ئەنسىز ئاۋازدا چاقىرىپتۇ.

— لەببەي، — قىز خەلپىنىڭ يامان نىيىتىدىن خەۋەرسىز
ئۇنىڭ ئالدىغا كەپتۇ.

— ناماز ۋاقتى بولدى، ئاپتۇۋىنى ئېلىڭ، — دەپتۇ

خەلپە.

شەمشىنۇر ئاپتۇۋىنى ناھايىتى چاققانلىق بىلەن ئېلىپ،
شۇنداق سۇنۇشىغا خەلپە قىزنىڭ بىلىكىنى كاپلا قىلىپ تۇتۇۋې-
لىپ قۇچاقلاپ سۆيۈشكە تەمشىلىپتۇ. قىز بىرلا سىلكىنىپ
ئۇنىڭ قولىدىن ئاجراپتۇ ـ دە، بىر قەدەم نېرى قېچىپ،
خەلپىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ تۇرۇپ:

— ھەي، قايسى يۈزۈڭ بىلەن ماڭا خىيانەت قىلىۋاتىسەن،
قېرى دەللە! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئىشنىڭ چاتاقلىقىنى سەزگەن
خەلپە:

— سۈپ، سۈپ، سۈپ! تۇۋا قىل، ھازىر تۇۋا قىل! ماڭا
ھاقارەت قىلغىنىڭ ئۈچۈن تۇۋا قىل! — ... دەپتۇ.

— تۇۋا قىلمايمەن، سېنىڭدەك قارا يۈزلەر ئۈچۈن گۇناھ-
كار بولسام بولاي، — دەپ ئۇن سېلىپ يىغلاپتۇ شەمشىنۇر.

— ئەخمەق، ئۈنۈڭنى چىقارما! — خەلپە شۇنداق دېگى-
نىچە بېرىپ قىزنىڭ يۈزىگە كاچات سېپتۇ. قىز:

— مۇناپىق پوق ساقال، يوقال كۆزۈمدىن، — دەپلا
قولىدىكى ئاپتۇۋىنى خەلپىگە ئېتىپتۇ. ئاپتۇۋا خەلپىنىڭ پېشانى-
سىگە تېگىپ يارىلىنىپ قان ئېقىشقا باشلاپتۇ. خەلپە شۇ يەردىلا
ھوشسىزلىنىپ يېتىپ قاپتۇ. شەمشىنۇر بېشىغا پۈركەنجىسىنى
ئارتىپ، دەرۋازىدىن چىققان پېتى كېچىلەپ بوۋىسىنىڭ ئۆيىگە
يېنىپ كەپتۇ — دە، ھېچنېمە كۆرمىگەندەك بولۇپ يۈرۈۋېرىپتۇ.
بۇنى كۆرگەن پادىشاھ:

— قىزىم، نېمىشقا كېچىلەپ يېنىپ كەلدىڭ؟ — دەپ
سورىغاندا، قىز ئۇنىڭغا:

— سىلەر چۈشۈمگە كىرىپ قاپسىلەر، سىلەرنى سېغىنىپ يېتىپ كەلدىم، — دەپ قويۇپتۇ.

— ھە، — دەپتۇ پادىشاھ، — قىزىم، كېچىلىرى تالا - تۈزگە چىقما، بالا - قازالارغا ئۇچراپ قالىسەن، پەخەس بول! — دەپتۇ.

خەلپە ھوشىغا كېلىپ قارىسا، يېنىدا ھېچ كىشى يوق. ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، باش - كۆزلىرىنى يۇيۇپ، يوغان ئاق لاتا بىلەن بېشىنى تېڭىپ، كېچىنى كىرپىك قاقماي «ۋاي - ۋاي» لاپ ئۆتكۈزۈپتۇ. تاڭ سۈزۈلۈشى ھامان ئورنىدىن تۇرۇپ، ھاسىسىغا تايىنىپ، پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا قاراپ مېڭىپتۇ.

پادىشاھ ئەمدىلا ئوردىغا كىرگەندە، خەلپە تەمترەپ كىرىپ كەپتۇ. بۇنى كۆرگەن پادىشاھ:

— ۋاي نېمە بولدىلا، كەلسىلە، ئولتۇرسىلا، ئولتۇرسىلا، — دەپ يېنىغا ئولتۇرغۇزغاندا، ۋەزىر، ئۆلىمالار ئۇلارنىڭ يېنىغا ئولىشىپتۇ. خەلپە گەپنى نەدىن باشلىشىنى بىلمەي، بىر پەس تۇرۇپ قاپتۇ.

— ئېيتسىلا، خەلپەم، — دەپ پادىشاھ غەزەپلىنىپ سۆزلەپتۇ، — ئېيتسىلا، مېنىڭ زامانىمدا سىلىنى چاك ئېتىدىغان قانداق مەخلۇقكەن ئۇ؟!

خەلپە بېشىنى تۇتقان ھالدا:

— ئېيتسام سەت بولىدۇ، ئېيتمىسام دەرد بولىدۇ، بۇ ئىشقا — ... دەپتۇ.

— قانداق ئىش؟ — دەپ سوراپتۇ يەنە پادىشاھ.

— ئەل ياتار ئالدىدا تەرەتكە چىقسام، باغنىڭ ئارقىسىدا

ئىككى نەرسىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. ۋاي، ئامانەتنى ئوغرىلاشقا كەلگەن بىر نېمىلەر بولمىسۇن يەنە، دەپ ئاستا ماراپ بارسام، نەۋرىڭىز بىر يىگىت بىلەن ئويىنىشىپ تۇرغانىكەن. مېنى كۆرۈپ ئۇ مەخلۇق تاش بىلەن بېشىمغا بىرنى ئۇرۇۋىدى، ھوشۇمنى يوقىتىپ، شۇ يەردىلا يىقىلىپتىمەن. بىر ھازادىن كېيىن ئورنۇمدىن تۇرسام، ئىنسى - جىن يوق، مانا بولغان ئىش، — دەپتۇ خەلپە پادىشاھنىڭ ئالدىدا.

پادىشاھ دەرغەزەپ بىلەن:

— جاللات! — دەپتىكەن دەررۇ ئىككى جاللات ھازىر بوپتۇ، پادىشاھ:

— ئاۋۇ نائەھلىنى ئېلىپ چىقىپ، كاللىسىنى ئېلىڭلار! — دەپ ئەمر قىپتۇ.

ھېكايە مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ئاڭلاۋاتقانلاردىن گېردەنشاھ:

— قوي، ئەخمەق! ھەممىسى يالغان، يالغاننى ئېيتىپ بىزنى مەسخىرە قىلما! — دەپ ۋارقىراپتۇ. مەسىلىنىڭ يېشىلىپ كېلىۋاتقىنىنى بايقاپ، يۈرىكى ئويناپ كېتىپ بارغان پادىشاھ خوجا ۋاپا:

— ئېيتسۇن، ئاتا، بۇ دېگەن چۆچەك، — دەپ ئاتىسىنى بېسىپتۇ. پادىچى بالا ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— ئىككى جاللات قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، قەددىملىرىنى راسلاپ مېڭىشقا تەمشەلگەندە، پادىشاھنىڭ ئەقىلدارى مۇنداق دەپتۇ:

— پادىشاھى ئالەم، ئۇنى ئۆلتۈرۈش سىز ئۈچۈن ئابرۇي ئەمەس، ئۇنداق قىلىش ئامانەتكە خىيانەت بولىدۇ. ياخشىسى

قىزنى بىر جاڭگالغا ئاپىرىپ تاشلىۋېتەيلى، شۇ يەردە ئۇنى يىرتقۇچلار تالاپ يەپ تۈگەتسۇن. ھايۋانلىق قىلغان بەندىنىڭ ئازابىنى ھايۋانلار بەرسۇن.

پادىشاھ ئۇنىڭ دېگىنى بويىچە ئەمىر قىپتۇ. لەشكەرلەر شەمشىنۇرنى يەتتە كۈنلۈك يول يۈرۈپ، بارسا كەلمەس بىر جاڭگالغا ئاپىرىپ تاشلىۋېتىپتۇ. قىز بىر غارنىڭ ئىچىگە كىرىپ، كېچىنى شۇ يەردە ئۆتكۈزۈپ، تاڭ ئاتقاندا يېشى قايغان، پۇتى تايغان ياققا مېڭىپتۇ. قورسىقى ئاچقاندا گىياھلارنىڭ يىلتىزلىرىنى كولاپ يەپ، ئۈچ ئاي چۆل - جەزىرىدە ئاچ - توق يۈرۈپتۇ.

پېژغىرىم تومۇز ئىسسىقتا دەشت چۆلنى كېزىپ، بىر بېسىپ - ئىككى بېسىپ كېتىپ بارسا، يىراقتىن بىر تۈپ چىنار دەرىخى ئۈستىدىن قاغىلار يەرگە چۈشۈپ، يەنە ئۇچۇپ چىنارغا قونغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. قىز مۇشۇ يەردە سۇ بولسا كېرەك، دېگەن ئويغا كېلىپ شۇ تەرەپكە قاراپ مېڭىپتۇ. يىراقتىن بۇلاق سۈيىنىڭ كۈن نۇرىدا يۇلتۇزلاردەك جىمىرلاۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ-تۇ. ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ، سۇغا قىرىق چامدام قالغاندا، شەھ-شىنۇر ھالسىزلىنىپ يىقىلىپتۇ. ئورنىدىن تۇرۇشقا قانچە غەيرەت قىلسىمۇ مىدىرلاشقا ھالى قالماپتۇ.

— ئەمدى گەپنى شەمشىنۇرنىڭ ئاتىسىدىن باشلايلى، — دەپ ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ پادىچى بالا، — ئاتىسى ئۈچ ئاي يول يۈرۈپ قارىغۇدەك بولسا نەق چۈش مەزگىلىدە، شەھەر پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ كەتكەن: كوچا - كوچىلاردا يۈزلىگەن — مىڭلىغان ئادەملەر ماكانسىز، كىيىمسىز، ئاچ زېرىن ياتقان. «ئاھ، خۇدا قىسقىغىنا ۋاقىتتا بۇ شەھەرگە نېمە ئاپەت

بولغاندۇ ئەمدى» دەپ ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ مەھەللىسىگە قاراپ مېڭىپتۇ. ئۆزى سالدۇرغان ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ كىرەي دېسە، قاراۋۇل.

— جان كېرەك بولسا، قايت ئارقاڭغا! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— بۇ كىمنىڭ جايى؟ — دەپ سوراپتۇ شەمشىنۇرنىڭ ئاتىسى.

— پادىشاھنىڭ، — دەپتۇ قاراۋۇل.

— بۇرۇن كىمنىڭ جايى ئىدى؟

— بىلمەيمەن، يوقال!...

شەمشىنۇرنىڭ ئاتىسى بىرنەچچە يىل ئاتا - ئانىسىنى ئىزدەپ، ئۇلارنىڭ تەمتىرەپ يۈرۈپ ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كەتكەن يەرلىرىنى تېپىپتۇ، يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ. ئاتا - ئانىسىغا گۈمبەز تۇرغۇزۇپ، نەزىر - چىراغ بېرىپ، تۇغۇلغان يېرى بىلەن خوشلىشىپ، بىرنەچچە ئاي يول يۈرۈپ، قېيىنئاتىسىنىڭ يۇرتىغا كەپتۇ. ئۇلار بىلەن سالامەت كۆرۈشۈپتۇ. ئۇ قېيىناتىسىدىن:

— ئاتا، قىزىم قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئوغلۇم، سىز ئۇ مۇناپىقنى قىزىم دېمەڭ، ھايۋانغا ئوخشاش قىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن خۇدا ئۇنىڭ جاجىسىنى بەردى، — دەپتۇ پادىشاھ.

ئىشنىڭ تېگى - تەكتىنى ئۇققان كۈيئوغلى ئۆيگە كىرىپ يىغلاپتۇ، قاقشاپتۇ. شۇنداق ئەقىللىق قىزنىڭ قانداقلار-چە ناشايان ئىشلارنى قىلغانلىقىغا ئەجەبلىنىپتۇ. ھەرقانچە ئويلاپ-مۇ ئىشنىڭ تېگى - تەكتىگە يېتەلمەپتۇ. «خەپ!» دېمەكتىن باشقىنى ئېيتالماپتۇ. قىزنى ئويلاۋېرىپ ئىچىگە دەرد - ئەلەم

توشۇپتۇ.

كۆنلەردىن بىر كۈنى پادىشاھ قاتتىق كېسەلگە مۇپتىلا بوپتۇ. ئۇنىڭغا ھېچ نەرسە داۋا بولماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن شاھ ۋەزىر، ئۆلىما ۋە لەشكەر باشلىقلىرىنى چاقىرىپ، شۇلارنىڭ ئالدىدا پادىشاھلىقىنى كۈيئوغلىغا تاپشۇرۇپتۇ. كۈيئوغلى شۇ كۈندىن باشلاپ پادىشاھ بولۇپ، تەختتە ئولتۇرۇپتۇ...

شۇ كۈنلەردە خەلەپ پادىشاھنىڭ ئوغلى 18 ياشقا كىرىپ، ئۆز تەۋەسىدە پالۋان بوپتۇ. بىر كۈنى شاھزادە ئاتىسىدىن رۇخسەت ئېلىپ، 200 يىگىتى بىلەن شىكارغا چىقىپتۇ. ئۇلار چۆل - جەزىرىلەرنى كېزىپتۇ، ھېچ ئولجا ئالالماپتۇ. تۈزۈكرەك بىر ئولجىنى قولغا چۈشۈرەلمىگىنىگە بەك خاپا بولغان شاھزادە يىگىتلىرىگە مۇنداق دەپتۇ:

— ھەي يىگىتلىرىم، چۆل - باياۋاننى ئاختۇرغىنىمىزغا بىر ئايدىن ئارتۇق بولدى، كۆزگە چۈشكۈدەك بىرەر نەرسە ئالالمىدۇق. ئاتلىرىمىز ھاردى، تايغانلىرىمىز چارچىدى، ئۆزىمىزمۇ بىر يەرگە باردۇق. بۇ ياخشىلىقتىن بېشارەت بولمىسا كېرەك، خۇدا ئالدىدا نېمە گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولغىيدۇق، شۇنچە يۈرۈپ شەھەرگە قۇرۇق قول كىرسەك يۈزىمىزگە سەت بولىدۇ. خەلقئالەم ئالدىدىمۇ ئۇياتتا قالىمىز.

— ئېيتقانلىرى توغرا، شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇزۇق ئەكەلدۈرۈپ، يەنە بىرنەچچە كۈن ئوۋ ئوۋلاپ كۆرەيلى، — دېگەن مەسلىھەتنى بېرىپتۇ ھەمراھلىرى.

شۇ ھازادا شاھزادىنىڭ قولىدىكى بۈركۈت بىر نېمىنى سەزگەندەك تىپىرلاپ جىم تۇرغىلى ئۇنىماپتۇ. شاھزادە دەررۇ

ئۇنى قويۇۋېتىپتۇ. قۇش بىر نېمىنى سەزگەندەك ئۇچۇپ ناھايىتى تېزلا ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپ، ئاندىن بىر جىراغا قاراپ ئوقتەك ئېتىلىپ چۈشۈپ كېتىپتۇ. يىگىتلەر ئارقىسىدىن ئات چېپىپتۇ. ھېچ يەردىن ئۇنىڭ قارىسىنى كۆرەلمەپتۇ. شۇ ئەسنادا يىگىتلەردىن بىرسى يىراقتا بىر توپ چىنار ئۈستىدە قۇشنىڭ قانىتىنى كېرىپ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇلار ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ بېرىپ قارىسا، قۇش قانىتىنى ساڭگىلىتىپ، ئاغزىنى يوغان ئېچىپ تۇرغۇدەك، يىگىتلەر ھەرقانچە ئامال قىلىپمۇ، قۇشنى ھېچ چۈشۈرەلمەپتۇ. شاھزادىنىڭ قېشىغا بېرىپ، بۇ ئەھۋالنى مەلۇم قىپتۇ. شاھزادە يالغۇز چىنارنىڭ يېنىغا بېرىپ ئاتتىن چۈشۈپتۇ. قولىغا گۆشنى ئېلىپ:

— گاھ، گاھ! — دەپ گۆشنى قۇشقا كۆرسىتىپ بېقىپتۇ. لېكىن قۇش زادىلا چۈشمەپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن، قۇش چىناردىن كۆتۈرۈلۈپ، قىرىق قەدەم نېرىغا چۈشۈپتۇ. شۇ چاغدا شاھزادە ئۇياقتا ئادىمىزاتنىڭ بارلىقىنى كۆرۈپتۇ. بارسا، بىر پەرى ياتقان. شاھزادە ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، قىزنىڭ يېنىغا كەپتۇ — دە:

— خانقىز، كۆزىڭىزنى ئېچىڭ، سىز ئادەممۇ، پەرىمۇ؟! — دەپتۇ.

— ئاھ! سۇ... سۇ ... سۇ! — دەپتۇ شەمشىنۇر ئارتۇق سۆز قىلىشقا مادارى يەتمەي.

شاھزادە قىزنىڭ بېشىنى يۆلەپ، ئاغزىغا سۇ تېمىتىپتۇ. قىز سۇنى ئىچكەندىن كېيىن، كۆزىنى ئېچىپ ھوشىغا كەپتۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ يىگىتنىڭ قۇچىقىدا ياتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئېتىنىڭ ئورنى-

دىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا تەزىم قىلىپ يەرگە قاراپ تۇرۇپتۇ.

— ھەي قىز! سىز قايسى باغنىڭ گۈلىسىز، قايسى بوستاننىڭ بۇلبۇلىسىز؟ نېمە ۋەجىدىن چۆل ـ باياۋانلارغا تاشلاندىڭىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ئۆتكەننى سىز سورىماڭ، بولغاننى مەن ئېيتماي، ئەگەر خالىسىڭىز ئېلىپ كېتىڭ. بولمىسا، سىزنى مەن كۆرمىدىم، سىز مېنى كۆرمىدىڭىز، — دەپتۇ شەمشىنۇر.

شاھزادە شەمشىنۇرنى ئېلىپ، ھەمراھلىرىنىڭ يېنىغا كەپتۇ. يىگىتلەر ئەھۋالدىن خەۋەر تېپىپ شاھزادىگە قايتىپ كېتىشنى تەكلىپ قىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار شەھەرگە قايتىپتۇ. شاھزادە ئوردىغا كېلىپ، قىزنى ئانىسىغا ئەكىرىپ بېرىپ ئۇنى ياخشى كىيىندۈرۈپ، ياخشى كۈتۈشنى تاپشۇرۇپتۇ. ئانىسى شەمشىنۇرنى ئىشەنچلىك ئىككى كېنىزەككە تاپشۇرۇپتۇ. كېنىزەكلەر ياخشى كىيىندۈرۈپ، ياخشى كۈتۈپ، قىزنىڭ كۆڭلىنى ئېچىپتۇ.

بۇ ۋەقەدىن خەلەپنىڭ پادىشاھى خەۋەر تېپىپ، خوتۇنىدىن سوراپتۇ:

— ھەي خوتۇن، بىر ۋەقە ئاڭلايمەن، راستمۇ؟

— ئېيتىشقا تىلىم ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئۇ شۇنداق چىرايلىق قىزكەنكى، ھۆر ـ پەرىلەر ئۇياقتا قالسۇن. بىر كۆرۈپلا مېنىڭمۇ ئۇنىڭغا مېھرىم چۈشۈپ قالدى.

خەلەپ پادىشاھى ئەتىسى ئوغلىنى چاقىرىپ:

— ئوغلۇم، ئاناڭدىن ئاڭلىسام، ئوۋ قىلىش جەريانىدا بىر قىزنى ئۇچرىتىپ قېلىپ ئۇنى بىرگە ئەكەپسەن، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— راست ئاتا، شۇنداق بولدى، — دەپتۇ ئوغلى.

— ھىم! ... — دەپتۇ پادىشاھ، — ئۇ كىمنىڭ بالا ـ ۋاقىتكەن، قانداق سەۋەبلەر بىلەن ئۇنى ئېلىپ كەلدىڭ؟

شاھزادە ئۇ قىزنى چۆل ـ جەزىرىدىن تېپىۋالغىنىنىلا ئېيتىپ، ئۇنى ئۆزىنىڭ نىكاھىغا ئېلىش خاھىشىنى ئىزھار قىپتۇ.

— ئوغلۇم، سەن دېگەن يەتتە ئىقلىمنىڭ ئەڭ ئابرۇيلۇق پادىشاھىنىڭ ئوغلى. باياۋاندىن تېپىۋالغان ئىگە ـ چاقىسىز قىزنى ئالساڭ ئوغلۇم، سەن گۆدەكلىك قىلما! — دەپتۇ پادىشاھ.

— ئاتا، راستىنى ئېيتسام، مەن ئىلگىرى چۈشۈمدە بىر قىزغا ئاشىق بولغانىدىم. مانا توغرا ئۈچ ئاي ئۆتكەندە، شۇ چۈشۈمدىكى قىزغا ئۇچرىدىم. شۇڭا مەن ئۇنىڭدىن ئايرىلالمايمەن...

پادىشاھ خەلەپ بۇ سۆزدىن كېيىن لام ـ جىم دېمەپتۇ. ئەتىسى خوتۇنى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، شەمشىنۇرنى چاقىرتىپتۇ. قىز يۈزىگە چۈمپەردە تارتىپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ تەزىم بەجا كەلتۈرۈپتۇ. قىزنىڭ گۈزەل ھۆسنى ـ جامالىدىن پادىشاھنىڭ ئۆزىمۇ ھەيران بولۇپ، ئاخىر قىرىق كېچە ـ كۈندۈز توي قىلىپ، قىزنى ئوغلىغا نىكاھلاپ قويۇپتۇ. ئايلار ئۆتۈپتۇ، يىللار ئۆتۈپتۇ. ئارىدىن ئۈچ يىل ئۆتكەندە شەمشىنۇر توققۇز ئاي، توققۇز كۈن، توققۇز دەقىقە قورساق كۆتۈرۈپ بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرۈپتۇ. يىل ئۆتۈپ، بالىنىڭ «دادا، ئانا» دەپ تىلى چىقىپتۇ. بالا بەش ياشقا كىرگەندە، چوڭ ئالىملارنىڭ سۆزىنى قىلىدىغان ئەقىللىق، چىرايلىق بىر بالا بوپتۇ.

شاھزادە ئوۋغا چىقىپ كەتكەندە، ئوغلى ئانىسىغا ھەمراھ

بولۇپ قالىدىكەن. شۇنداق كۈنلەردە ئانىسى يالغۇز ئولتۇرۇپ يىغلاپ كۆزى ياشتىن قۇرۇمايدىكەن. بىر كۈنى ئوغلى مەكتەپتىن كېلىپ ئانىسىنىڭ: «خۇدايىم، مۇشۇنداق كۈنلەردە ئاتا ـ ئانام يېنىمدا بولسىچۇ...» دەپ يىغلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قاپتۇ. شاھزادە ئۇۋدىن قايتىپ كېلىپ، ئايالىنىڭ ياش تۆكۈپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپتۇ، ـ دە:

— ھەي خوتۇن، بېشىڭغا نېمە دەرد كەلدى؟ ئېيت، ساڭا زۇلۇم قىلغان كىم؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ياق، ھېچكىم ماڭا زۇلۇم قىلغىنى يوق! لېكىن مەن ئۆز بېشىمدىن ئۆتكەنلەرگە يىغلايمەن! — دەپتۇ شەمشىنۇر.

— ئېيت، ئىنتىقامىڭ بولسا ئالارمەن، ئارمىنىڭ بولسا يەتكۈزەرمەن، — دەپتۇ شاھزادە.

— ئېيتسام تىلىم ئاغرىيدۇ، ئېيتمىسام دىلىم— ... دەپتۇ خوتۇنى.

— ئېيت، ئارتىنما، سېنىڭ دىلىڭنىڭ ئاغرىماسلىقى ئۈچۈن نەپسىمنىڭ ئاخىرىغىچە كۈرەش قىلىمەن! بولمىسا ئۇنىڭ ئامالىنى تاپارمەن، — دەپتۇ شاھزادە.

— دادام بار ئىدى مېنىڭ، بوۋام بار ئىدى مېنىڭ، ئانامدىن ئايرىلغان چاغدا، يەتتىدە ئىدى يېشىم؛ ئەمدى بار كۆزۈمنىڭ ئوچۇقىدا دادامنى ۋە قوۋمى ـ قېرىنداشلىرىمنى بىر كۆرسەم، دېگەن ئارمىنىم، — دەپتۇ خوتۇنى.

— نېمىشقا ئېيتمىدىڭ بۇ چاغقا، ئەگەر بولسا دادىڭ، بىر ئايغا قالماي يەتكۈزەرمەن ئۇياققا، — دەپ خوتۇنىنى بەزلەپتۇ. ئەتىسى تاڭ ئاتقاندا شاھزادە ئاتىسىنىڭ يېنىغا كىرىپ:

— ھەي ئاتا، كېلىنىڭىزدىن ئېچىلمىغان سىر بۈگۈن ئېچىلدى. ئۇ يەتتە ئىقلىمنىڭ داڭلىق پادىشاھىنىڭ نەۋرىسى ئىكەن. ئانىسى يەتتە يېشىدا دۇنيادىن ئۆتكەنىكەن. ئاتا ـ بوۋىسى ھايات ئىكەن. شۇلارنى كۆرسەم دەپ يىغلايدىكەن، — دەپتۇ.

پادىشاھى خەلەپ بىر پەس ئويلاپ:

— رىۋايەتلەر بويىچە بۇ ئېيتقانلىرىڭنىڭ ھەممىسى توغرا، بۇ چاغقىچە تۇغقانلىرىغا خەۋىرىنى بەرمىگەنلىكىمىز ئۇيات ئىش بوپتۇ. ئەمدى بىز ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىشىمىز ھەقلىق، — دەپتۇ خەلەپ پادىشاھى.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتكەندىن كېيىن، خەلەپ پادىشاھى ناھايىتى كاتتا تەييارلىقلارنى قىلىپ، نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملارنى ئېلىپ، خوتۇنى ۋە ئوڭ قول ۋەزىرىنى باش قىلىپ، 500 لەشكەر، ئۈچ قىز بىلەن كېلىنىنى ئاتىسىنىڭ ۋە بوۋىسىنىڭ يۇرتىغا ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار كېزىپ ئىككى ئاي يول يۈرۈپتۇ. بىر كۈنى چىڭقى چۈش مەزگىلى بولغاندا، ئۇلار ھېلىقى بىر تۈپ چىنار تۈۋىگە كېلىپ، ئاتمىشىنچى كېچىنى ئۆتكۈزۈپتۇ.

شەمشىنۇر ئادەتتىكىچە ئالاھىدە تىكىلگەن چېدىرغا كىرگۈزۈلۈپتۇ. ئەتراپىغا قىزلار، قاراۋۇللار قويۇلۇپتۇ. شەمشىنۇر چېدىردا يالغۇز يېتىپتۇ. يېرىم كېچە بولغاندا، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، بۇنىڭدىن نەچچە يىللار بۇرۇن چىنار تۈۋىدە تارتقان ئازاب-ئۇقۇبەتلىرىنى ئەسلەپ يىغلاپتۇ. شۇ چاغدا ئۇلار بىلەن بىللە كېلىۋاتقان خەلەپ پادىشاھىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى يامان نىيىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا ھەرىكەتلىنىپ، شەمشىنۇرنىڭ ئەتراپىغا قو-

يۇلغان ئۇن قاراۋۇلنى يۆتكەپ، پادىشاھنىڭ خوتۇنى ياتقان چېدىرنىڭ ئەتراپىغا قويۇپتۇ. قاراۋۇللارنىڭ بارلىق دىققىتىنى شۇ يەرگە بۇراپ قويۇپ، ئۆزى ئۇخلىماي، ئەتراپقا كۆز سالغان بولۇپ يۈرۈپتۇ. ئىككى ئايدىن بېرى يول ئازابىنى تارتقان لەشكەر، كېنىزەك ۋە باشقىلارنىڭ ھەممىسى قاتتىق ئۇيقۇغا كېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ خوتۇنىمۇ ئۆزىنى بىلمەي ئۇخلاپ كېتىپتۇ. شۇ چاغدا ۋەزىر ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئەتراپىنى بىر قۇر كۆزىتىپ چىقىپتۇ ـ دە، دەرھال ئۆز چېدىرىغا كىرىپ، يېشىنىپ، ئاق ئىشتان، ئاق كۆينەك كىيىپ، پېرىجىنى يېپىنىپتۇ. ئۇ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ خەلەپ پادىشاھنىڭ كېلىنىنىڭ چېدىرىغا كېلىپ، ئۇياق ـ بۇياققا بىر قارىۋېلىپ، چېدىرنىڭ بىر چېتىنى ئاستا قايرىپ، يەر بېغىرلاپ ئىگىششىپ شەمشىنۇرنىڭ يېنىغا كىرىپتۇ...

پادىچى بالىنىڭ ھېكايىسى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، تۆردە ئولتۇرغانلارنىڭ بىرى:

— ھەي، يالغان جۆيلىمە! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ئېيتسۇن، سىزنىڭ بالىنى چەكلەشكە ھېچ ھەققىڭىز يوق، ئۇنىڭ ئېيتقىنى يالغان ئەمەس، — دەپ دەرغەزەپ بوپتۇ خەلەپ پادىشاھنىڭ ئوغلى.

ئېيت ئوغلۇم، ئېيتىۋەر! — دەپتۇ مېھمان چاقىرغان پادىشاھ خوجا ۋاپا.

بالا يەنە ھېكايىسىنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ:

— چېدىر ئىچىدە، خەلەپ پادىشاھنىڭ كېلىنى شەمشىنۇرنىڭ يېنىدا ئۇنىڭ ئالتە ياشلىق ئوغلى تاتلىق ئۇخلاۋاتقاندىكەن. شەمشىنۇر بولسا، ئۆتمۈشتىكى كۈنلىرىنى ۋە ئاتا ـ بوۋىسىنىڭ يېنىغا بارغاندا بولىدىغان ئىشلارنى ئويلاپ، ئاللىقانداق خىياللارنى قىلىپ، تېخى ئۇخلىمىغانىكەن. ئۇ ئوڭ يېنىغا ئۆرۈلۈپ ياتاي دېگەندە، بېشىدىن ئايغىچە ئاپئاق كىيىنىۋالغان ئادەمنى كۆرۈپ، قورققىنىدىن «ۋاي ئانام!» دەپ ئاغزىنى ئېتىۋاپتۇ. شەمشىنۇر «خۇدانىڭ ئەمرى بىلەن ماڭا كەلگەن خىزىر بولسا كېرەك» دېگەن ئويغا كەپتۇ ۋە دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، تەزىم بەجا كەلتۈرۈپتۇ. ئاندىن كېيىن:

— كىم سىز؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن، جېنىم! ... مەن ۋەزىرمەن ... مەن سىزنىڭ ئوت ـ پىراقىڭىزدا كۆيۈپ يۈرگىنىمگە ئۈچ يىلدىن ئاشتى. بۈگۈن ئاران پۇرسەت تاپتىم، جېنىم، مېنى قوبۇل قىلىڭ، — دەپ شەمشىنۇرنى قۇچاقلاشقا ئۇرۇنۇپتۇ. شۇ زامان ۋەزىرنىڭ شۇم نىيىتىنى سەزگەن شەمشىنۇر:

— بەس سىز مېنىڭ ئاتامدەك ئادەم، بۇ نېمىدېگەن ئىپلاسلىق! — دەپ ۋارقىراپتۇ.

— ئۈنۈڭنى چىقارما! ياخشىلىقچە مەن نېمە دېسەم شۇنى قىل! — دەپ ھەيۋە قىپتۇ ۋەزىر قىلىچىنى يالىڭاچلاپ.

— ئۇنداق بولسا، ئالدى بىلەن بالامنى ئۆلتۈر، ئاندىن كېيىن مېنى...

شەمشىنۇر كۆڭلىدە: «ئۇ بالىغا قول تەگكۈزەلمەيدۇ، ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ بۇ يامان نىيىتىدىن يانىدۇ» دەپ ئويلىغانىكەن. ئەمما، ۋەزىر ھېچ ئويلانمايلا بالىنىڭ كاللىسىنى چېپىپ تاشلاپتۇ. چېدىرنىڭ ئىچى قانغا بويىلىپتۇ.

پادىچى بالا مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئۆزىچىلا ھېكايىسىنى توختىتىپ، يەرگە قارىغان پېتى جىم تۇرۇپ قاپتۇ. ئولتۇرغانلارنىڭ كۆپچىلىكى داڭقېتىپ بالىنىڭ ئاغزىغا قاراپلا قاپتۇ. سارايدا جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرۈپتۇ. بالا بېشىنى كۆتۈرۈپ، ساھىبخانىدىن بىر پىيالە سۇ سوراپتۇ. شۇ چاغدا خەلەپ پادىشاھنىڭ ئوغلى شاھزادە دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىدىكى پىيالىنى تۇتۇپتۇ. بالا ئورنىدىن تۇرۇپ، شاھزادىنىڭ قولىدىكى پىيالىنى ئېلىپ، دەم ئالماي ئىچىۋېتىپتۇ ۋە «ئۇھ...» دەپ چوڭقۇر بىر تىنىپتۇ ـ دە، پىيالىنى شاھزادىگە قايتۇرۇپ بېرىپتۇ. شاھزادىنىڭ كۆزىگە تىكىلىپ قاراپ، كۆزىدىن مۇنچاقتەك تۆكۈلۈۋاتقان يېشىنى پېشى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ، يەنە ھېكايىسىنى داۋام قىپتۇ:

— ۋەزىر شەمشنۇرنىڭ پەريادىدىن چۆچۈپ، قويۇندەك يۈگۈرۈپ ئۆز چېدىرىغا كىرىپ، ھېچنەرسە كۆرمىگەن ئادەم بولۇپ يېتىۋاپتۇ. شەمشنۇر ئوغلىنىڭ قانغا بويىلىپ ياتقانلىقىنى كۆرۈپ ھوشىدىن كېتىپتۇ. بىر ھازادىن كېيىن ئۇ ھوشىغا كېلىپ، دەررۇ كىيىنىپ، سىرتقا چىقىپتۇ ـ دە، ئوغلىنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈش بىلەن ئېگەرلەنگەن تۇلپارىنى مىنىپ، ھەممىنى تاشلاپ، يولغا راۋان بوپتۇ. ئۈچ كۈن يول يۈرۈپ، ئاتىسىنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. شەھەرنىڭ سىرتىدا كۈننى كەچ قىلىپ ئاندىن، قوي بېقىپ تۇرغان بىر قۇل بالىنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— ھەي بالا! مەن سېنى بۈگۈن ئازاد قىلغىلى كەلدىم، — دەپتۇ.

— ۋاھ! سىز مېنى نېمىدەپ ئازاد قىلىسىز؟ — دەپتۇ

پادىچى بالا.

— قولۇڭغا پۇل، ئۇستۇڭگە كىيىم، ئاستىڭغا ئات بېرىمەن— دە، سېنى يولغا سالىمەن. ئۆزۈم سېنىڭ ئورنۇڭدا قۇل بولۇپ ئىشلەيمەن، — دەپتۇ شەمشنۇر. قويچى بالا بۇ ئاللا تائالانىڭ ماڭا ئەۋەتكەن رەھمىتى بولسا كېرەك، دەپ ئويلاپ:

— ماقۇل، ئەگەر لايىق كۆرسىڭىز، — دەپتۇ.

شەمشنۇر ئۇستىدىكى كىيىم ـ كېچەكنى، ئاستىدىكى ئېتىنى، يېنىدىكى بار پۇلنى بېرىپ، ھېلىقى بالىنى ئازاد قىلىپ، ئۆزى ئۇنىڭ سىياقىدا ياسىنىپ، شۇ شەھەرنىڭ پادىشاھىنىڭ قويلىرىنى بېقىپ يۈرۈپتۇ. ئۇ كەچكىچە قوي بېقىپ، كېچىسى پادىشاھنىڭ ئوردىسىنى تازىلاپ، سۇ چېچىپ، كېچە ـ كۈندۈز تىنماي ئىشلەپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى بۇ ئىشلەمچان، چېۋەر قۇلنى پادىشاھ ئۆز ئوردىسىغا ئەمىر قىلىپ ئېلىپ كىرىپتۇ. ئۇ ئوردىغا كەلگەندىن كېيىن، پادىشاھنىڭ تامىقىنى ئېتىپ، سۈيىنى توشۇپ، كىيىمىنى يۇيۇپ، ھويلىسىنى سۈپۈرۈپ يۈرۈپ پادىشاھنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قاپتۇ. پادىشاھ بۇ قۇلنىڭ ئەقىللىقلىقىدىن، ئەر تۇرۇپ ئاياللارنىڭ ئىشىنى ئاياللاردىن ياخشى قىلىپ يۈرگىنىدىن ئەجەبلەنگەن بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزىنىڭ بالىسىدەك ياخشى كۆرۈپ، ياخشى كىيىندۈرۈپ، ياخشى كۈتۈپتۇ.

ئەمدى گەپنى خەلەپ پادىشاھدىن ئاڭلايلى: خەلەپ پادىشاھى كېلىنىنىڭ نېمە ۋەجىدىن بالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، قېچىپ كەتكەنلىكىنى ھېچ بىلمەي يۈرۈپتۇ. ئۇ ئۆز ئوغلىنىڭ نالىسىگە چىدالماي، نەچچە مىڭلاپ لەشكەر چىقىرىپ، ھېلىقى كېلىنىنى

ئىزدەپ بارمىغان جاڭگاللىرى، ئاختۇرمىغان سەھرالىرى ۋە كىرمىگەن غار ـ تاغلىرى قالماپتۇ، لېكىن ھېچ يەردىن كېلىننىڭ دېرىكىنى ئالالماپتۇ. يۈز مىڭ تۈرلۈك ئاماللارنى قىلىپمۇ ئوغلى شاھزادىنىڭ كۆڭلىنى ئاۋۇندۇرالماپتۇ. شاھزادە شەمشىنۇرنىڭ پىراقىدا كۆيۈپ كۆل بولۇپ، مەيدىسىنى سوغۇق يەرگە چاپلاپ يېتىپتۇ. ئۇنىڭ چىرايى كۈندىن ـ كۈنگە ساماندەك سارغىيىپ، پەيدەك توزۇشقا باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن خەلەپ پادىشاھى يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىغا مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ. ئوغلىغا ئوڭ قول ۋەزىرىنى قوشۇپ، كېلىننىڭ ئاتىسىنىڭ شەھىرىگە ئۇزىتىپتۇ. بۇ ئىككىسى ئاتا ـ ئانا، قوۋمى ـ قېرىنداشلىرى بىلەن قىيامەتلىك خوشلىشىپ يولغا چىقىپتۇ. نەچچە ئاي يول يۈرۈپ، كېلىننىڭ ئاتىسىنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ.

پادىشاھ ئۇلارغا كاتتا زىياپەت بېرىپ، يەتتە ئىقلىمنىڭ پادىشاھ، ۋەزىر، ئۆلىمالىرىنى قارشى ئاپتۇ...

ھېكايىچى بالا مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، تۆردە ئولتۇرغان خەلىپە، خەلەپ پادىشاھىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى خوجا ۋاپاغا تەرەپ ـ تەرەپتىن شىكايەت قىلىپ، بالىنى بۇ ئولتۇرۇشتىن چىقىرىۋېتىشكە ئۇرۇنۇپتۇ. لېكىن شۇ چاغدا خوجا ۋاپا دەرغەزەپ بىلەن:

— پادىشاھتىن ئەمىر، ئوغلۇم، ئەگەر ئېيتقانلىرىڭ راست، ھەقىقەت بولسا، سۆزلە! ئوچۇقراق ئېيت! — دەپتۇ تاقەتسىزلىك بىلەن.

خەلەپ پادىشاھىنىڭ ئوغلىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپ، ئۆزىنى تۇتالماي ۋارقىراپتۇ:

— ئېيت، ئايىماي ئېيت! كىملەر ئۇلار؟ ئوچۇق ئېيت!— دېگەندە، تۆۋەندە ئولتۇرغانلارمۇ ئۇنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەپتۇ.

بالا ھالسىرىغان، ھەسرەتلەنگەن ھالدا:

— ئوچۇقىنى ئېيتسام، بۇ ھەقىقىي بولغان ئىش. مانا بۇ كىشى بولسا، خوجا ۋاپانىڭ ئاتا ـ ئانىسىنى تەقىپ قىلىپ ئۆلتۈرۈپ، ئۇلارنىڭ ئۆي ـ زېمىنىنى مەجبۇرىي تارتىۋېلىپ، ئوردا قىلىۋالغان قەشقەرىيە مەملىكىتىنىڭ پادىشاھى بولىدۇ؛ مۇنۇ كىشى بولسا، مەلىكىگە خىيانەت قىلماقچى بولغان جانابى خەلىپە بولىدۇ؛ ئاۋۇ كىشى بولسا، نەۋرىسى شەمشىنۇرنى جاڭگالغا پالىغان بۇرۇنقى پادىشاھ گېردەنشاھ بولىدۇ؛ بۇ بولسا، خەلەپنىڭ كېلىنىنى ئاتىسىغا ئېلىپ كېلىۋېتىپ، چىنار تۈۋىدە بالىسىنى ئۆلتۈرۈپ، كېلىنىگە زورلۇق قىلىشقا ئۇرۇنغان خەلەپ پادىشاھىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى بولىدۇ؛ ئەمدى بۇ كىشى بولسا، چۆلگە پالانغان شەمشىنۇرنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرۇپ، چۆل ـ باياۋاندىن ئېلىپ كېتىپ، ياخشى كۈتۈپ ئۆز نىكاھىغا ئالغان ئۆمۈرلۈك يولدىشى بولىدۇ؛ ھە، بۇ كىشى بولسا، قىزى شەمشىنۇرنى يەتتە يېشىدا ئاۋۇ گېردەنشاھقا ئامانەت قويۇپ، ئۆز ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ يېنىغا سەپەر قىلغان قىزنىڭ ئاتىسى خوجا ۋاپا بولىدۇ.

مەن بولسام خوجا ۋاپانىڭ شەمشىنۇر دېگەن بىر تال ئارزۇلۇق قىزى بولىمەن!... دەپتۇ ـ دە، ئۈستىۋېشىدىكى ئوغۇلچە كىيىمىنى يېشىپ تاشلاپ، بۆگۆرگەن پېتى ئاتىسى خوجا ۋاپانىڭ بويىنىغا ئېسىلىپ، ھوشىدىن كېتىپتۇ. ئېرىمۇ ئۆزىنى يوقىتىپ قويۇپتۇ، بۇ ئەھۋالدىن خەۋەردار بولغان بارلىق خەلق

بىغلىپتۇ. غەزەپلىك سادالار ياڭراپتۇ...

پادىشاھ خوجا ۋاپا شۇ جايىنىڭ ئۆزىدىلا ئەمر قىلىپ، ئەلنى يىغىپ، يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىنىڭ ئالدىدا خەلىپە، گېردەنشاھ، قەشقەرىيە مەملىكىتى پادىشاھى ۋە خەلەپ پادىشاھىنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرىنىڭ كاللىسىنى ئېلىشقا بۇيرۇق بېرىپتۇ. شۇ يەردىلا ھۆكۈم ئىجرا بوپتۇ... يەتتە ئىقلىم پادىشاھلىرىمۇ بۇنى ھېكايە قىلىپ سۆزلىشىپ، ئۆز يۇرتلىرىغا مېڭىشىپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن، ئاتا - بالا، ئەر - خوتۇن يېڭىۋاشتىن كۆرۈشۈپ، يۇرت سائادىتىدە، مېھىر - شەپقەت ئىچىدە خۇشال-خۇرام كۈن ئۆتكۈزۈپتۇ①.

① («ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىنىڭ 3 - قىسمىدىن ئېلىندى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىل نەشرى)

چېچەن قىز چىمەنخان

بۇرۇنقى زاماندا بايمۇ ئەمەس، كەمبەغەلمۇ ئەمەس، ئوتتۇرا ھال بىر كىشى ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ چىمەنخان دېگەن بىر قىزى بولغانىكەن. ئۇ كىشى بىر ئاز ئوقۇمۇشلۇق بولغانلىقى ئۈچۈن، يۇرت ئەھلى ئۆزلىرى ھەل قىلالمىغان بىرەر مەسىلە بولسا، شۇ كىشىدىن مەسلىھەت سوراپ تۇرىدىكەن. ئۇنىڭ بەرگەن مەسلىھەتلىرى بىلەن قىلىنغان ئىشلار ھەر ۋاقىتتا توغرا ۋە ئوڭۇشلۇق چىقىدىكەن.

بىر كۈنى شۇ يۇرتنىڭ خانى ئۆز پۇقرالىرىنىڭ ئىچىدە مۇنداق ئوقۇمۇشلۇق كىشى بار ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرتىپتۇ.

خان بۇ كىشىنى سىناپ باقماقچى بولۇپ:

— مەن سېنى ئوقۇمۇشلۇق ئادەم، كىشىلەرگە مەسلىھەت بېرەلەيدۇ، دەپ ئاڭلىدىم. قېنى، ئەگەر سەن شۇنداق ئوقۇمۇشلۇق بولساڭ، مەن سەندىن تۆت سوئال سوراپ باقاي. ئۈچ كۈننىڭ ئىچىدە شۇ سوئاللىرىمغا جاۋاب تېپىپ كەلسەڭ، مېنىڭ سارىيىمدا مەسلىھەتچى بولۇپ ئىشلەيسەن، ئەگەر جاۋاب تېپىپ كېلەلمىسەڭ، كاللاڭنى ئالىمەن، — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا قۇلاق سال، — دەپتۇ خان، —

بىرىنچىدىن، دۇنيادا نېمە ئەڭ يۇگۇرۇك؟ ئىككىنچىدىن، نېمە ئەڭ ئاچچىق؟ ئۈچىنچىدىن، نېمە ئەڭ تاتلىق؟ تۆتىنچىدىن، نېمە ئەڭ قاتتىق؟

ئۇ كىشى ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ ئۆيىگە كەپتۇ ـ دە، بېشىنى ساڭگىلىتىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇيلاپ ـ ئويلاپ سوئاللارغا توغرا جاۋاب تاپالماپتۇ. ئەتىسى دوستلىرىنى مەسلىھەتكە چاقىرىپ:

— سىلەر مەسلىھەتكە موھتاج بولغاندا مەن سىلەرگە مەسلىھەت بەرگەنىدىم. مېنىڭ ھايات ـ ماماتىم سىلەرنىڭ مەسلىھەتىڭلارغا باغلىق، شۇنىڭ ئۈچۈن مەن سىلەرنى ھەم مەسلىھەت ئېلىش ئۈچۈن، ھەم خەيرلىشىش ئۈچۈن چاقىرغانىدىم، بەلكى سىلەر بىلەن باشقا دىدار كۆرۈشەلمەسمىز، — دەپتۇ ئۇ كىشى.

— خوپ دوستۇم، قانداق مەسىلە ئىدى؟ بىلگىنىمىزچە مەسلىھەت بېرەرمىز، ئېيت! — دەپتۇ دوستلىرى.

— تۈنۈگۈن مېنى خان ئۆز ھۇزۇرىغا چاقىرىپ ماڭا تۆت سوئال قويدى. ئەگەر شۇ سوئاللارغا ئۈچ كۈن ئىچىدە جاۋاب تېپىپ بېرەلمىسەم بېشىمنى ئالىدىغان بولدى، — دەپتۇ ئۇ كىشى.

— قېنى، قانداق سوئاللار ئىكەن؟ ئاڭلاپ كۆرەيلى. بەلكى ھەممىمىز بىرلىكتە توغرا جاۋابىنى تاپارمىز، — دەپتۇ ئۇنىڭ دوستلىرى.

— ئەمىسە ئېيتاي، قۇلاق سېلىڭلار، جاۋابىنى تېپىشقا ياردەم بېرىڭلار: دۇنيادا نېمە ئەڭ يۇگۇرۇك؟ نېمە ئەڭ ئاچچىق؟

نېمە ئەڭ تاتلىق، نېمە ئەڭ قاتتىق؟ — دەپتۇ ئۇ كىشى.

بۇنى ئاڭلىغان دوستلىرىنىڭ بەزىلىرى: «دۇنيادا ئەڭ يۇگۇرۇك نەرسە شامال» دەپتۇ. بەزىلىرى: «ياق، مىلتىقنىڭ ئوقىدىن يۇگۇرۇك نەرسە يوق، چۈنكى ئەڭ تېز ھەرىكەتنى ئوقتەك دەپ ئېيتىشىدۇ» دەپتۇ، بەزىلىرى: «دۇنيادا ئەڭ ئاچچىق نەرسە لازا» دەپتۇ، بەزىلىرى: «ياق، زەھەردىن ئاچچىق نەرسە يوق، چۈنكى جان ـ جانغا ئۆتۈپ كەتكەن سۆزنى زەھەردەك سانجىۋالدى دېيىشىدۇ» دەپتۇ، بەزىلىرى: «دۇنيادا ئەڭ تاتلىق نەرسە بال» دەپتۇ، بەزىلىرى «ياق، ناۋاتتىن تاتلىق نەرسە يوق. چۈنكى، ئەڭ تاتلىق نەرسە ناۋاتقا ئوخشىتىلىدۇ، شۇڭا لەۋلىرىڭ ناۋات يايرىم، دېگەن ناخشا بار» دەپتۇ. بەزىلىرى: «دۇنيادا ئەڭ قاتتىق نەرسە تۆمۈر» دەپتۇ. بەزىلىرى: «ياق، تاشتىن قاتتىق نەرسە يوق، چۈنكى كۆڭلى قاتتىق كىشىنى باغرىڭ تاشمىدى؟ دەپ ئېيتىشىدۇ» دەپتۇ.

بۇلارنىڭ بۇ سۆزلىرىگە ئۇزاقتىن بېرى قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغان چىمەنخان ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ ـ دە:

— توختاڭلار، ئاتىلار! بىر قارىماققا ھەممىڭلارنىڭ ئېيتقىنى توغرا. لېكىن مېنىڭچە، باشقىچىرەك بولسا كېرەك. ئويلىشىمچە، دۇنيادا ئەڭ يۇگۇرۇك نەرسە كۆڭۈل، ئەڭ ئاچچىق نەرسە دۈشمەن، ئەڭ تاتلىق نەرسە قېرىنداش، ئەڭ قاتتىق نەرسە يوقسۇزچىلىق، — دەپتۇ.

باشقىلار بۇ قىزنىڭ سۆزلىرىنىڭ ناھايىتى توغرىلىقىنى ھېس قىلىشىپتۇ، ئۇلارنىڭ ھەممىسى:

— مانا بۇ توغرا جاۋاب، خانغا شۇنداق جاۋاب بېرىش

كېرەك، — دېيىشىپتۇ.

چىمەنخاننىڭ ئاتىسى قىزىنىڭ تاپقان جاۋابىغا ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئەتىسى خاننىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ. خان:

— خوش، قېنى قانداق جاۋاب تېپىپ كەلدىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— خان ئالىيلىرى، جاۋابلىرىم سىلىنى قانائەتلەندۈرە-لەمدۇ- قانائەتلەندۈرەلمەمدۇ بىلمەيمەن، ھەر ھالدا سوئاللىرىغا تۆۋەندىكىچە جاۋاب تېپىپ كەلدىم: دۇنيادا ئەڭ يۇگۈرۈك نەرسە كۆڭۈل، ئەڭ ئاچچىق نەرسە دۈشمەن، ئەڭ تاتلىق نەرسە قېرىنداش، ئەڭ قاتتىق نەرسە يوقسۇزچىلىق، — دەپتۇ ئۇ كىشى.

خان بۇ جاۋابقا ھەيران قېلىپ:

— بۇنى سەن ئۆزۈڭ تاپتىڭمۇ ياكى باشقا بىرى ئېيتىپ بەردىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ئۇ كىشى يالغان ئېيتىپ ماختانغاندىن كۆرە راستىنى ئېيتىپ ئۆلۈشنى ئەۋزەل كۆرۈپ:

— بۇنى قىزىم ئېيتىپ بەردى، — دەپتۇ.

— سېنىڭ بىر قوشۇق قېنىڭدىن كەچتىم، لېكىن شۇ قىزىڭنى مېنىڭ ئالدىمغا ئەۋەتكىن. ئەگەر قىزىڭ تەختىمگە باستۇرۇپ كىرىسىمۇ بېشىنى ئالىمەن، كىرمەستىن تاشقىرىدا توختاپ قالسىمۇ بېشىنى ئالىمەن، — دەپتۇ خان.

ئۇ كىشى يەنە چوڭقۇر قايغۇغا چۆكۈپ ئۆيىگە كەپتۇ ـ دە:

— جېنىم قىزىم، ئۆزۈمنى ئۆلۈمدىن قۇتۇلدۇرىمەن، دەپ

سېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەردىم. ئۇنىڭدىن كۆرە ئۆزۈمنىڭ ئۆلگە-نى ياخشى ئەمەسمىدى، — دەپ قىزىنى قۇچاقلاپ يىغلاشقا باشلاپتۇ.

— نېمە بولدى، دادا؟ — دەپ سوراپتۇ.

— ۋاي، قىزىم، مەن خانغا سەن ئېيتىپ بەرگەن جاۋابنى ئېيتقاندىم، ئۆزۈڭ تاپتىڭمۇ ياكى باشقا بىرى ئېيتىپ بەردىمۇ دەپ سورىدى. مەن يالغان ئېيتىپ ماختىنىشنى نومۇس كۆرۈپ، قىزىم ئېيتىپ بەردى دېۋىدىم، قىزىڭنى مېنىڭ ئالدىمغا ئەۋەت-كىن، ئەگەر قىزىڭ تەختىمگە باستۇرۇپ كىرىسىمۇ بېشىنى ئال-مەن، كىرمەستىن تاشقىرىدا توختاپ قالسىمۇ بېشىنى ئالىمەن دەپ بۇيرۇدى. ئەمدى نېمە قىلىشىمنى بىلمەي قالدىم، — دەپ تېخىمۇ يىغلاپتۇ ئۇ كىشى. چىمەنخان:

— ۋاي دادا، شۇنىڭغىمۇ شۇنچە كۆز يېشى تۆكەمسىز؟ خانغا ئۆزۈم جاۋاب بېرىمەن، زادىلا قايغۇرماڭ، — دەپ خاننىڭ ئالدىغا كېتىپتۇ. نېمە بولاركىن دەپ دادىسىمۇ قىزىنىڭ كەينى-دىن مېڭىپتۇ.

چىمەنخان خاننىڭ ئوردىسىغا بېرىپ، ئىچكىرىمۇ كىرمەي، تاشقىرىدىمۇ قالماي، بوسۇغىنى دەسسەپ توختاپتۇ ـ دە، خانغا تەزىم قىلىپ:

— خان جانابلىرىنىڭ بۇيرۇقلىرىغا بىنائەن ھۇزۇرلىرىغا كەلدىم. جانابلىرىنىڭ ھەرقانداق بۇيرۇقلىرى بولسا بەجا كەلتۈ-رۈشكە جېنىم پىدا، — دەپتۇ.

خان بۇ قىزنىڭ بوسۇغىدا توختاپ قالغىنىنى كۆرۈپ ئۇنىڭدىن:

— نېمىشقا ئېچكىرى كىرمەي ياكى تاشقىرىدا تۇرماي بوسۇغىدا توختاپ قالدىڭ، — دەپ سوراپتۇ.

— جانابى ئالىيلىرى، مەرتىۋە ۋە بايلىقلىرىنىڭ زور ئىكەندىلىكىگە قارىماي قول ئاستىلىرىدىكى ھەممە پۇقرا بەش كۈن بولسىمۇ يورۇق دۇنيادا ياشاشنى خالايدۇ. مەنمۇ شۇ پۇقرالارنىڭ بىرى، ياشاشنى خالىغىنىم ئۈچۈن، بىر قوشۇق قېنىمدىن كېچەمدىكىن دەپ ئېچكىرى بىلەن تاشقىرىنىڭ خالىس ئوتتۇرىسى بولغان ۋە جانابلىرىنىڭ شەرتىدە تىلغا ئېلىنمىغان بوسۇغىدا توختاپ قالدىم، — دەپتۇ چىمەنخان.

كىچىككىنە قىزنىڭ ئاغزىدىن چىققان دانا سۆزلەرگە ھەيران قالغان خان:

— بولدى، بىر قوشۇق قېنىڭدىن كەچتىم. ئەمدى ئېچكىرى كىرىپ، ئاتاڭغا ئېيتىپ بەرگەن جاۋابلىرىڭنى قانداق بىلگەنلىكىڭنى سۆزلەپ بەرگىن، — دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن چىمەنخان ئېچكىرى كىرىپ يەنە بىر قېتىم تەزىم قىپتۇ - دە:

— مەن دۇنيادا ئەڭ يۈگۈرۈك نەرسىنىڭ كۆڭۈل ئىكەنلىكىنى شۇنىڭدىن بىلدىمكى، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ھەرقانداق كىشى كۆڭلىدە پۈتۈن ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى ئايلىنىپ چىقالايدۇ. دۇنيادا ئەڭ ئاچچىق نەرسە دۈشمەن ئىكەنلىكىنى شۇنىڭدىن بىلدىمكى، يېقىندا ئىككى كىشى بىر - بىرىنى پىچاقلاپ ئۆلتۈرۈشتى. سەۋەبىنى سورىسام، ئۇلار كۆپتىن بېرى بىر- بىرىگە دۈشمەنلىشىپ يۈرگەنىكەن. دۇنيادا ئەڭ تاتلىق نەرسىنىڭ قېرىنداش ئىكەنلىكىنى شۇنىڭدىن بىلدىمكى، بىر كۈنى مومامنىڭ ئىككى ئوغلى سوقۇشۇپ كىچىكىنىڭ قولى

چىقىپ كەتتى. ئەتىسى ئورنۇمدىن تۇرۇپ قارىسام، كىچىكىنىڭ قولى چوڭىنىڭ بويىنىدا، چوڭىنىڭ قولى كىچىكىنىڭ بويىنىدا بىر تاتلىق ئۇخلاۋېتىپتۇ. دۇنيادا ئەڭ قاتتىق نەرسە يوقسۇزچىلىق ئىكەنلىكىنى شۇنىڭدىن بىلدىمكى، بىر كۈنى دادام ئۆيدە يوق چاغدا بىزنىڭكىگە يىراقتىن مېھمانلار كېلىپ قالدى. ئۆيدە ھېچنېمە بولمىغاچقا مېھمانلارنىڭ ئالدىغا بىرەر چىنە چايمۇ قويالماي ناھايىتى خىجالەت بولغانىدۇق، — دەپتۇ. خان بۇ قىزنىڭ چېچەنلىكىگە قايىل بولۇپ، ئۇنىڭ ئاتىسىنى سارايغا مەسلىھەتچى قىلىپ ئاپتۇ[1].

① («ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىنىڭ 2 - قىسمىدىن ئېلىندى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1982 - يىل نەشرى)

تۈگمەس بايلىق

قەدىمكى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن. ئۇنىڭ دىلدار ئىسىملىك قىزىدىن باشقا مال – دۇنيا ھەم تەختكە ۋارىسلىق قىلغۇدەك بىرەرمۇ پەرزەنتى يوق ئىكەن. شۇڭا ئۇنىڭ كېچە – كۈندۈز ئويلايدىغىنى قىزىنى دۆلەت ئىشلىرىدىن خەۋىرى بار، ئۇقۇمۇشلۇق بىرەر كىشىگە ياتلىق قىلىپ، خاتىرجەم بولۇش ئىكەن. ئۇ ئەنە شۇنداق ئارزۇ – ئارمانلار بىلەن قىزى دىلدارنى كىچىكىدىنلا مەخسۇس مولىدا ئوقۇتۇپتۇ. دىلدار بويىغا يەتكەندە شۇنداق بىلىملىق قىز بولۇپتۇكى، ئۇنىڭ تېبابەت، جەمئىيەت ۋە سودا ئىشلىرىدىكى مول بىلىملىرى كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىكەن. ئۇنىڭ قولىدىن چىققان كۆركەم ھەم نەپىس ھۆسن خەتلىرى كىشىلەرنى ئاجايىپ بىر گۈزەللىك دۇنياسىغا ئېلىپ بارسا، شائىرانە ھېسسىياتلار بىلەن پۈتكەن نەزمىلەر كىشىنىڭ ئەس – ھوشىنى ئوغرىلاپ، تۈگمەس خىيال دۇنياسىغا تاشلايدىكەن. دىلدار شۇنداق چىرايلىق ھەم گۈزەل چوڭ بولۇپتۇكى، زىلۋا قەددىگە خويمۇ ياراشقان تال – تال چاچلىرى، كۈندىن – كۈنگە تولۇپ كېلىۋاتقان كۆكسى، كېچىسى ئاي، كۈندۈزى كۈنمۇ خىجىل بولىدىغان سۈزۈك نۇرانە جامالى، ئىنچىكە قوشۇما قېشى ئاستىدىكى مۇھەببەت ئوتى ئەمدىلا

يېنىشقا باشلىغان شەھلا كۆزلىرى ھەربىر ئەركەكنىڭ زوق – ھەۋىسىنى قوزغىماي قالمايدىكەن. دىلدارنىڭ نامى ئېغىزدىن – ئېغىزغا كۆچۈپ، نۇرغۇن شەھەرلەرگە بېرىپ يېتىپتۇ. نۇرغۇن شاھزادىلەر ئۇنىڭغا ئاشىقى بىقارار بوپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىر كۈنى ئۇنىڭغا كاتتا بىر مەملىكەت پادىشاھىنىڭ ئوغلىدىن ئەلچى كەپتۇ. پادىشاھ كەلگەن ئەلچىدىن ئەھۋالنى ئۇققاندىن كېيىن، ناھايىتى خۇشال بولۇپ، قىزى دىلدارنىڭ قېشىغا كىشى كىرگۈزۈپتۇ. دىلدار بۇ ئىشنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، كىرگەن كىشىدىن:

— مېنى ئالماقچى بولغان يىگىتنىڭ نېمە ھۈنىرى بار ئىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ. دىلدارنىڭ قېشىغا كىرگەن كىشى بۇ ئىشقا ھەيران بولۇپ:

— ھۆرمەتلىك مەلىكەم، سىلىگە ئەلچى ئەۋەتكەن يىگىت خۇددى دادىلىرىدىن قېلىشمايدىغان كاتتا بىر ئەلنىڭ پادىشاھىنىڭ شاھزادىسى، تەخت ۋارىسى دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان قىز ھېچبىر ئىككىلەنمەيلا:

— ئۇنداق بولسا سىز دادامغا ئېيتىڭ، ئۇ كىشى مېنىڭ لايىقىم ئەمەسكەن، — دەپ كىرگەن كىشىنى يولغا ساپتۇ. قىزدىن بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان پادىشاھ ئاچچىقلىنىپ يەنە بىرقانچە نۆۋەت كىشى كىرگۈزۈپتۇ. دىلدار قىز يەنىلا ماقۇل بولماپتۇ. ئانىسى كىرىپ ئەھۋالنى بىرمۇ بىر ئېيتقانىكەن. بۇنىڭغىمۇ ھېچ كۆنمەپتۇ. پادىشاھ ھېچبىر ئامال قىلالمىغاندىن كېيىن كەلگەن ئەلچىلەرنى قايتۇرۇۋېتىپتۇ.

ئارىدىن كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئايلار ئۆتۈپتۇ. دىلدار قىزنىڭ

الدىغا نى ـ نى شەھەرلەردىن ئەلچىلەر كەلسىمۇ، بىراق قىز يەنىلا «ھۈنىرى بارمىكەن؟» دېگەن سۆزنى تەكرارلاپ كەلگەندىلەرنى يولغا سېلىپتۇ، بىر كۈنى پادىشاھ ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتۇپ قىزىنىڭ قېشىغا كىرىپتۇ:

— ئەي قىزىم، — دەپتۇ پادىشاھ دىلدارغا قاراپ، ساڭا شۇنداق كاتتا، پۇل دېسە پۇلى، مال ـ دۇنيا دېسە مال ـ دۇنياسى بار ئېسىل يىگىتلەردىن ئەلچى كەلدى. سەن نېمىشقا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى «ھۈنىرى بارمىكەن؟» دەپ يولغا سالدىسەن؟ سېنىڭ ئىلىم ـ بىلىم، ئەقىل ـ ئىدراكتا پۈتۈن شەھەرلەرگە نامىڭ كەتتى، لېكىن سەن مۇشۇ ئۆمۈرلۈك ئىشىڭغا كەلگەندە نېمانچە ئەقىلسىزلىك قىلىدىغانسەن؟ دىلدار دادىسىنىڭ بۇ سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاقاقلاپ كۈلۈپ كېتىپتۇ ھەم دادىسىغا:

— ئى ھۆرمەتلىك شاھ ئاتا، سىز شانى شەۋكەتتە شۇنداق كاتتا، شۇنداقلا ماڭا ئاتا بولسىڭىزمۇ ئەقىل ـ پاراسەتتە تېخى نادان ئىكەنسىز. مەن سىزگە شۇنى ئېيتايكى، مال ـ دۇنيا، ۋەج ـ ئوقەت ۋاقىتلىق نەرسە، بەربىر تۈگەيدۇ. بىلىم، ھۈنەر ـ كەسىپ بولسا زامان ـ زامانلارغىچە ئۆز ئىگىسىگە ھەمراھدۇر. بەخت ـ سائادەت كەلتۈرگۈچى ئەڭ قىممەتلىك تۈگىمەس بايلىقتۇر. شۇڭا مەن ئۆز لايىقىمنى بىرەر ھۈنەرۋەن، كەسىپ ئىگىسىدىن تاللىماقچىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

پادىشاھ قىزىغا ھەرقانچە تەنبىھ قىلغان بىلەنمۇ قىزىنىڭ ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرىدىغانلىقىنى بىلگەچكە ئوردىدىكى بارلىق ئۆلىمالارنى يىغىپ ئۇلاردىن سوراپتۇ:

— ھۈنەر ـ كەسىپ ئىچىدە قايسى ھۈنەر ئەڭ چاكىنا ھەم ئەسكىدۇر؟

ئۆلىمالار بۇ سوئالدىن بىر ـ بىرىگە قارىشىپلا قاپتۇ. ئاخىرى بىرى بۇ ھۈنەرنى ئەڭ چاكىنا دېسە، بىرى ئۇ ھۈنەرنى مەينەت دەپ بىر پىكىرگە كېلەلمەپتۇ. شۇ چاغدا بىرى:

— ھۈنەر ئىچىدە ئۇچۇلۇقچىلىق (توقۇم تىكىش) ئەڭ چاكىنا ھەم پاسكىنا ھۈنەردۇر. چۈنكى ئۇچۇلۇقنى كونا كىگىز، پايتىما، كونا لاتا ـ پۇتىلاردىن تىكىدۇ. ئاخىرى ئېشەككە توقۇيدۇ، — دەپتۇ. پادىشاھ ئۆز كۆڭلىدە، بۇ ھۈنەرنى تاللاپتۇ ـ دە، ئۆلىمالارنى قايتۇرۇۋېتىپتۇ.

كەچتە نۆكەرلىرىدىن بىر قانچىنى چاقىرىپ، نەدىن بولمىسۇن بىر ئۇچۇلۇقچىنى تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇپتۇ. نۆكەرلەر پۈتۈن شەھەرنى ئاختۇرۇپ بىر كوچىدا ئۇچۇلۇق تىكىۋاتقان كىيىملىرى كونا، چىرايىنى تەمرەتكە بېسىپ كەتكەن، بىر كىشىنى ئېلىپ كەپتۇ. پادىشاھ قىزى دىلدارنىڭ يېڭى ھەشەمەتلىك كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، كونا كىيىملەرنى كىيدۈرۈپتۇ، قىزىدىن سۆز ئالمايلا:

— مەن سېنىڭ پىكرىڭ بويىچە بۇ ھۈنەرۋەن كىشىگە سېنى بەرمەكچى، ئەمدى ھازىردىن باشلاپ بۇ ئىككىڭلار بۇ شەھەردىن كېتىپ، ئۆز كۈنۈڭلارنى ئېلىڭلار. «ھۈنىرىڭلار»نىڭ قەدرىگە يېتىڭلار، مېنىڭ ئەمدى سەندەك قىزىم يوق، — دەپ ئىككىسىنى نىكاھ قىلىپ قويۇپ يولغا سېپتۇ.

دىلدار ئۇچۇلۇقچى بىلەن يىراق بىر يېزىغا بېرىپ، بىر كەپە ياساپ ئولتۇرۇپتۇ. ئېرى ئۇچۇلۇق تىكىپ سېتىپ تاپقان

پۇلغا ئاش ـ ئوزۇق، كىيىم ـ كېچەك ئېلىپ، خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىپتۇ. يىگىتنىڭ يۈزىدىكى تەمرەتكە يوقاپ، چىرايىغا قان يۈگۈرۈپ، بەستلىك بىر يىگىتكە ئايلىنىپتۇ. شۇنداق قىلىپ دىلدار بىلەن ئۇچۇلۇقچى بىر ـ بىرىگە ھەمراھ بولۇشۇپ، خاتىرجەم ياشاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى دىلدارنىڭ دادىسىنىڭ مەملىكىتىگە سىرتتىن يېغىلىق* كەپتۇ. جەڭدە قانچە ئېلىشسىمۇ پادىشاھنىڭ لەشكەرلىرى يېڭىلىپ قېلىپ، پادىشاھ جېنىنى ئارانلا ئېلىپ يىراق جاڭگاللىغا قېچىپ كېتىپتۇ. ئۇ قېچىپ يۈرۈپ جېنى تۇمشۇقىغا يەتكەندە باغۇ ـ بوستانلىق بىر قورۇغا يولۇقۇپتۇ. ئىشىك ئالدىغا كېلىپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي بىردەم تۇرۇپتۇ ـ دە، نائىلاج تەۋەككۇل دەپ ھويلىغا كىرىپتۇ. قارىسا بىر كىشى ئۇچۇلۇق (توقۇم) تىكىۋاتقۇدەك، يۈزىگە چۈمبەل ئورىۋالغان بىر مەزلۇم كىشى يىپ ئېشىۋاتقۇدەك، بۇ نەق مەلىكە دىلدار ۋە ئۇنىڭ ئۇچۇلۇقچى ئېرى ئىكەن.

پادىشاھ ئەيمەنگەن ھالدا ئۆزىنىڭ بىر يولۇچى ئىكەنلىكىنى، يەيدىغان ئوزۇقى تۈگەپ بۇ يەرگە پاناھ تىلەپ كىرگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. ئۇچۇلۇقچى يىگىت بىلەن دىلدار ئۇنى ئۆيىگە باشلاپ، ئالدىغا مەزە قويۇپ قورسىقىنى تويغۇزۇپتۇ. بۇ چاغدا دىلدار شاھ دادىسىنى تونۇپتۇ ھەم ئۇنى راست سۆزلەشكە ئۈندەپتۇ. پادىشاھ نائىلاج بولغان ئەھۋالنى بىر ـ بىرلەپ بايان قىلىپتۇ. ئاخىرىدا كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياشلار تۆكۈپ بۇ ئىككى ئەر ـ خوتۇنغا قاراپ:

— مېنىڭ دىلدار ئىسىملىك ناھايىتى ئەقىللىق بىر قىزىم بار ئىدى. بىرنەچچە يىل بۇرۇن مەن ئۇنى بىر ھۈنەرۋەنگە

بېرىپ شەھەردىن ھەيدىۋەتكەنىدىم. ئۇ دائىم: «پۇل، مال ـ دۇنيا دېگەن ھامان تۈگەيدۇ. مەڭگۈ تۈگىمەيدىغان بايلىق — بىلىم ھۈنەردۇر» دەيتتى. سىلەر ئەسلى بىر ھۈنەرۋەن ئىكەنسىلەر، بىر ئۇبدان روزىغارىڭلارنى كۆرۈپ قىزىمنىڭ ئاشۇ سۆزلىرىنى ئەسلەپ قالدىم، — دەپ يىغلاپ كېتىپتۇ. بۇ چاغدا دىلدار يۈزىدىكى چۈمبىلىنى ئۆرۈپ:

— دادا، قىزىڭىز دىلدار مەن بولىمەن، — دېگەنىكەن، پادىشاھ بۇ كۈتۈلمىگەن ئۇچرىشىشتىن تولىمۇ خۇرسەن بولۇپ، قىزى دىلدارنى باغرىغا بېسىپتۇ. ئۆزىنىڭ بۇرۇن ھەققەتەن خاتا قىلغانلىقىنى، ئەمدى «ھۈنەر تۈگىمەس بايلىق» دېگەن سۆزنىڭ ھەققەتلىكىنى چۈشەنگەنلىكىنى ئېيتىپتۇ. دىلدار بىلەن ئېرى شۇنىڭدىن كېيىن گۈلدەك ھۈنىرىنىڭ خاسىيىتى بىلەن قېرىپ، يېشى بىر يەرگە بېرىپ قالغان شاھ دادىسىنىڭ ھالىدىن ياخشى خەۋەر ئېلىپ، بىللە ھايات كەچۈرۈپتۇ①.

① («ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىنىڭ 12 ـ قىسمىدىن ئېلىندى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1999 ـ يىل نەشرى).

گۈزەللىك بۇلىقى

بۇرۇنسىدا ئاينۇر ئىسىملىك بىر قىز بولغانىكەن، ئۇ دائىم چىرايىنىڭ سەتلىكىدىن ئاغرىنىدىكەن. ئەينەككە قارىغانسېرى بەك ھەسرەتلىنىدىكەن.

بىر كۈنى ئەينەككە قاراۋېتىپ ئاھ ئۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ ئانىسى بۇنداق ھەسرەتلەنمەسلىكنى ئېيتىپتۇ. ئۇ ئانىسىنىڭ بويىنىغا ئېسىلىپ تۇرۇپ:

— قانداق قىلسام چىرايلىق بولارمەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

— مەن چىرايلىق بولۇشنىڭ بىر ياخشى چارىسىنى بىلىمەن، — دەپتۇ ئانىسى، — سەن ئۇنى ئۆگىنىۋالساڭ چوقۇم چىرايلىق بولۇپ كېتىسەن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئاينۇر بەك خۇشال بوپتۇ. ئۇ ئانىسىدىن بۇ ياخشى چارىنى چاپسانراق ئېيتىپ بېرىشنى ئۆتۈنۈپتۇ. ئانىسى ئالدى بىلەن مۇنداق بىر ھېكايىنى ئېيتىپ بېرىپتۇ:

··· بۇرۇن بىر قىز ئۆتكەنىكەن، ئۇ ئانچە چىرايلىق ئەمەس ئىكەن، بەك قەغىش ئىكەن، ئاتا - ئانىسىنى ۋە باشقىلارنى ھۆرمەتلەشنى بىلمەيدىكەن. ھە دېسىلا ئاتا - ئانىسى بىلەن تاكاللىشىدىكەن. قەغىشلىق قىلغان چاغدا ئۇنىڭ چىرايى تېخىمۇ سەتلىشىپ كېتىدىكەن.

ئۇنىڭ بىردىنبىر ئارزۇسى گۈزەل بولۇش ئىكەن. ئۇ خىلمۇ خىل ياسىنىپ بېقىپتۇ. ئەمما ئەينەككە قارىسا يەنىلا سەت تۇرغۇدەك. بىر كېچىسى ئۇ چۈش كۆرۈپتۇ. چۈشىدە بىر كىتابنى ئوقۇپتۇ. كىتابتا يېزىلىشىچە، «گۈزەللىك بۇلىقى» دەيدىغان بىر بۇلاق بولۇپ، ئۇنىڭغا چۆمۈلگەن قىز دۇنيا بويىچە ئەڭ چىرايلىق قىز بولۇپ قالارمىش. ئەتىسى ئۇ كىتابتا يېزىلغىنى بويىچە گۈزەللىك بۇلىقىنى ئىزدەپ يولغا چىقىپتۇ. ماڭا - ماڭا ئاخىرى بۇ بۇلاقنى تېپىپتۇ. ئۇ ناھايىتى خۇشال بولۇپ، ئۆزىنى بۇلاققا ئاتماقچى بوپتۇ.

تۇيۇقسىز بۇلاقتىن بىر كىچىك پەرىزات چىقىپتۇ - دە، قىزغا:

— كەچۈرۈڭ، ھازىرچە سىزنىڭ بۇلاققا چۆمۈلۈشىڭىزگە بولمايدۇ، — دەپتۇ.

— نېمىشقا؟ — دەپ سوراپتۇ قىز خاپا بولۇپ.

— سىز ئالدى بىلەن ئۆيىڭىزگە قايتىپ بىر ئايغىچە قەغىشلىق قىلماڭ. ياخشى ئىش قىلىڭ، شۇندىلا بۇ بۇلاققا چۆمۈلۈشىڭىزگە بولىدۇ، — دەپتۇ كىچىك پەرىزات.

قىز ئۈمىدسىزلەنگەن ھالدا ئۆيىگە قايتىپتۇ. بىراق، ئۇ ئىلگىرىكى قەغىشلىقىنى تاشلاپ، پەرىزات دېگەندەك قىلىشقا باشلاپتۇ. ئۇ، ئانىسىغا ياردەملىشىپتۇ. دادىسىنىمۇ ھۆرمەتلەيدىغان بوپتۇ. لېكىن ئۇ بۇ ئىشلارنى چىن كۆڭلىدىن قىلمىغاچقا، قىلغانلىرىمۇ يېتەرلىك بولماپتۇ.

ئارىدىن بىر ئاي ئۆتۈپتۇ. قىز تولۇپ - تاشقان ئىشەنچ بىلەن گۈزەللىك بۇلىقىغا كەپتۇ. ئۇ بۇلاققا ئەمدىلا سەكرەي

دەپ تۇرۇشىغا، كىچىك پەرىزات سۇ يۈزىدە پەيدا بوپتۇ ـ دە، ئۇنى توسۇۋاپتۇ.

— قىزچاق، — دەپتۇ ئۇ، سىزنىڭ قىلغانلىرىڭىز تېخى بېتەرلىك بولمىدى، قايتىپ بېرىپ ئۈچ ئايغىچە ئالدىنقىدىنمۇ ياخشى مىجەزلىك بولۇپ ئاندىن كېلىڭ.

قىز ئىنتايىن ئازابلىنىپ پەرىشانلىق ئىلكىدە ئۆيىگە قايتىپتۇ. بۇ قېتىم ئۇ ئۆزىدىكى كەمچىلىكلەرنى تۈزىتىشكە تىرىشىپ، كۆچى يەتكۈدەك ياخشى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى قىپتۇ. ئۈچ ئاي بولغاندا، ئۇ خۇشال ـ خۇرام ھالدا بۇلاققا كەپتۇ. يەنە پەرىزات پەيدا بوپتۇ ـ دە، ئۇنىڭغا قاراپ:

— يەنە ئالتە ئايدىن كېيىن كېلىڭ، ئاندىن تەلىپىڭىز ئورۇندىلىدۇ، — دەپتۇ. بۇ قېتىم قىز ئۆيىگە خۇشال ھالدا قايتىپتۇ. ئالتە ئاي ئىچىدە ئۇ ئىنتايىن مۇلايىم، ئەخلاق – پەزىلەتلىك، ئەمگەكچان، تىرىشچان بولۇپ قاپتۇ. قوشنىلارنىڭ ھەممىسى ئۇنى ماختايدىغان بوپتۇ. ھەش ـ پەش دېگۈچە ئالتە ئاي ئۆتۈپ كېتىپتۇ، قىز ناخشا ئېيتقان ھالدا گۈزەللىك بۇلىقىغا يېتىپ كەپتۇ. قىز خېلى ئۇزاققىچە پەرىزاتنى كۈتۈپتۇ. لېكىن پەرىزات چىقماپتۇ. بۇنىڭدىن ئۇ بەك ئەجەپلىنىپتۇ. تۇيۇقسىزلا ئۇ بۇلاق يۈزىدە چىرايلىق بىر قىزچاقنى كۆرۈپتۇ.

پاھ بۇ كىمدۇ؟! — دەپ تاشلاپتۇ ئۇ. شۇ چاغدا پەرىزات پەيدا بوپتۇ ـ دە:

— بۇ سىزنىڭ شولىڭىز، قاراڭ، چىرايىڭىز گۈزەل بولۇپ قالدى. ئەمدى گۈزەللىك بۇلىقىغا چۆمۈلۈشىڭىزنىڭ ھاجىتى يوق، — دەپتۇ.

قىز ھاياجانلانغانلىقىدىن يىغلاپ سايتۇ. چۈنكى ئۇ ئۆزىنىڭ قانداق قىلسا چىرايلىق بولىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشەنگەنىكەن...

ئاينۇرنىڭ ئانىسى ھېكايىسىنى ئېيتىپ بولۇپ:

— قېنى ئويلاپ كۆرگىن، قانداق قىلساڭ چىرايلىق بولالايدىكەنسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

چىرايلىق بولۇشنىڭ چارىسىنى بىلىۋالغان ئاينۇر خۇشاللىق بىلەن:

— چىرايلىق بولۇشنىڭ ئەڭ ياخشى چارىسى — ئەخلاقلىق، ئەمگەكچان بولۇش ئىكەن! — دەپتۇ[1].

① ئېيتىپ بەرگۈچى: خوتەن لايقا يېزىسىدىن ئابلا مەتتوختى («ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىنىڭ 9 ـ قىسمىدىن ئېلىندى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1987 ـ يىل نەشرى)

40 يالغان

زامانىنىڭ زامانىسىدا، بىر پادىشاھنىڭ يالغۇز قىزى بولغانىكەن، بۇ قىزنىڭ چىرايلىقلىقىغا ئايمۇ تەڭ كېلەلمەيدىكەن. قىز بويىغا يەتكەندە پادىشاھ:

— كىمكى 40 يالغان گەپ قىلىپ بەرسە كۈيئوغۇل قىلىپ، پادىشاھلىقىمنى بېرىمەن. 40 يالغاننىڭ بىرى راست چىقسا كاللىسىنى ئالىمەن، — دەپ جاكارلاپتۇ.

نۇرغۇن ئەزىمەت يىگىتلەر 40 يالغاننى دەپ بېرەلمەي كاللىسىدىن ئايرىلىپتۇ. بىر كۈنى 12 ياشلىق بىر تاز پادىشاھنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

— پادىشاھى ئالەم، مەن 40 يالغان گەپ قىلىپ بەرگىلى كەلدىم، — دەپتۇ.

— قېنى شۇمتەك، گېپىڭنى باشلا، — دەپتۇ پادىشاھ مەنستىمەسلىك بىلەن.

— تەقسىر گېپىمنىڭ ئىچىدە بىرەر راست گەپ بارمۇ - يوق ئوبدان ئاڭلىسىلا، — دەپتۇ بالا.

— قېنى باشلا، — دەپتۇ پادىشاھ تېرىكىپ.

بالا خوپ دەپ گېپىنى باشلاپتۇ:

— بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا مەن دادامنىڭ دادىسىنىڭ يىلقىسىنى باقىقان. ئالتىنچى ئاي تومۇز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە يىلقىلارنى كۆل بويىغا سۇغارغىلى بارسام، كۆلنىڭ سۈيى بىر يېرىم مېتىر مۇز توڭلاپ كېتىپتۇ. مۇزنى كۆرۈپ، يىلقىلارنى قانداق سۇغىرارمەن دەپ ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپ، ئاخىرى بېشىمنى يۇلۇپ ئېلىپ، ئىككى قولۇمدىن تۇتۇپ بېشىمنى ئېگىز كۆتۈرۈپ بىر ئۇرۇۋىدىم 1000 يىلقا سۇ ئىچكۈدەك كۆلچەك ئېچىلدى. يىلقىلارنى سۇغىرىپ بولۇپ، سانىماي قوتانغا سولاپتىمەن. بىر ۋاقىتتا يىلقىنى ساناپ باقاي دەپ قارىسام ئالتە غۇلاچلىق بىر ئالا بايتال يوق. ئالا بايتالنى ئىزدەش ئۈچۈن پىچاقنى يەرگە سانجىپ قويۇپ، ئۈستىگە دەسسەپ تۇرسام پىچاق ئېگىلىپ كەتتى، ئارقىدىنلا پىچاقنىڭ يۇقىرىقى ئۇچىغا غىلاپنى سانجىپ ئۈستىگە چىقسام غىلاپ ئېگىلمىدى، قارىسام ئالتە ئايلىق يىراق يولنىڭ چېتىدىكى ئۈنمىگەن چىغنىڭ تۈۋىدە ئالا بايتال قۇلۇنلاپ قويۇپتۇ. بۇنى ئەكىلىش ئۈچۈن كېتىۋاتسام ئالدىمغا بىر دەريا يولۇقۇپ قالدى. دەريادىن ئۆتۈش ئۈچۈن غىلاپنى قولۋاق قىلىۋىدىم، غىلاپ سۇغا چۆكمىدى، شۇنىڭ بىلەن دەريادىن ئۆتتۈم. مەن قىرغاققا چىقىپ، قۇلۇننى مىنىپ بايتالنى ئالدىمغا ئېلىۋىدىم چۆكمىدى، دەريادىن ئۆتۈپ شۇنداق قارىسام ئۈنمىگەن تېۋىلغىنىڭ تۈۋىدىن تۆرەلمىگەن بىر توشقان چىقىپ قاچتى. پۈتمىگەن چوماق بىلەن ئۇرۇۋىدىم كولمىغان ئورىغا چۈشتى. توشقاننى سويۇۋىدىم 80 پاتمان چاۋىسى، 70 پاتمان ماۋۇسى چىقتى. ئۇنىڭ مېيىنى ئېرىتەي دەپ، بايتالنى قوزۇققا

باغلاپ قويۇپ، تېزەك تېرىۋاتسام بىر كەمدە پالاق - پۇلۇق قىلدى، تېزەكنى تۆكۈۋېتىپ يۈگۈرۈپ بارسام ئاتنى قوزۇقا باغلىدىم دەپ، ئاققۇنىڭ بوينىغا باغلاپ قويۇپتىمەن. تېزەك تەردىم دەپ بۆدۈنە تېرىپتىمەن. ئىككى قازان تاپتىم، توشقان مېيىنى ساق قازاندا ئېرىتسەم ماي ئېقىپ كەتتى. تۆشۈك قازاندا ئېرىتسەم ئاقمىدى. توشقان مېيىنى ئېرىتىپ، بىرنەچچە ئېغىز ئۆيگە قاچىلىدىم. ئەمدى توشقان گۆشىدىن ئازراق يەي دېسەم بېشىم ھېلىقى مۇز چاققان يەردە قاپتۇ. شۇنداق قىلىپ كەچ كىردى، ئاخشىمى زېرىكىپ، ئۆتۈكۈمنى مايلىۋالاي دەپ، مايلىسام بىرنەچچە ئېغىز ئۆيدىكى ماي بىر پاي ئۆتۈكۈمگە ئاران يېتىپتۇ. بىر پاي ئۆتۈكنى مايلاپ بولۇپ ئۇخلاپ قاپتىمەن. بىر چاغدا ئويغىنىپ قارىسام «سېنىڭ يامانلىقىڭدىن مايلىمىدى» دەپ ئۆتۈكلەر راسا مۇشتلىشىۋېتىپتۇ. ئىككىسىنى ئىككى يامپېشىمغا بېسىپ يېتىۋالدىم، بۇ ئىككىسىنى ئاجرىتىمەن دەپ، ھېرىپ ئۇخلاپ قاپتىمەن. ئەتىسى ئويغىنىپ قارىسام مايلىمىغان ئۆتۈكۈم يامانلاپ كېتىپتۇ. قېچىپ كەتكەن ئۆتۈكۈمنى تېپىپ كېلىش ئۈچۈن مايلىغان بىر پاي ئۆتۈككە ئىككى پۇتۇمنى تىقىپ قوغلىدىم. قوغلا - قوغلا بىر مەھەللىگە بېرىپ قارىسام مايلىمىغان ئۆتۈكۈم بىرسىنىڭ تويىدا ئاش توشۇۋېتىپتۇ. مايلىمىغان ئۆتۈكۈم تىكىلمىگەن چېدىرغا مېنى باشلاپ كىرىپ «ئاخشام مېنىڭدىن بىر قوشۇق مېيىڭنى ئايىۋېدىڭ، ھېلىغۇ سەن ئىككەنسەن، پۈتۈن جامائەتكە يەتكۈدەك ماي تاپتىم» دەپ ئالدىمغا بىر تاۋاق پولۇ قويدى.

تاز بالا 40 يالغاننى دەپ تۈگىتىپتۇ. پادىشاھ بالىنىڭ 40 يالغان گېپىگە قايىل بوپتۇ، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ، پادىشاھلىقنى بېرىپتۇ ھەم ئايدەك گۈزەل قىزىنى تاز بالىغا بېرىپ، كۈيئوغۇل قىلىۋاپتۇ.①

① ئېيتىپ بەرگۈچى: جۇمەخۇن قاسىم، خاتىرىلىگۈچى: ھۆسەنجان ئۆمەر («غۇلجا خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىدىن ئېلىندى. «ئىلى گېزىتى» باسما زاۋۇتىدا بېسىلغان. 1989 - يىل نەشرى)

ئەمىن كىتابچىلىقى نەشرگە تەييارلىغان كىتابلار

ئەدەب ـ ئەخلاقتىن تەۋسىيەلەر	12(يۈەن)
ئەدەب ـ ئەخلاقتىن تەۋسىيەلەر(2)	12(يۈەن)
مەدەنىيىتىمىزگە تەسىر كۆرسەتكەن مەشھۇر شەخسلەر	25(يۈەن)
شاراب بالاسى	30(يۈەن)
مۇھەممەت ئەلەيھىسسالامنىڭ ھاياتى	34(يۈەن)
مۇسۇلمانلار دۇنياسى	19.8(يۈەن)
ئىسلامىيەتنىڭ ياشلىق دەۋرى (1)	22(يۈەن)
ئىسلامىيەتنىڭ ياشلىق دەۋرى (2)	22(يۈەن)
ئىسلامىيەتنىڭ ياشلىق دەۋرى (3)	22(يۈەن)
ئىسلامىيەتنىڭ قىران دەۋرى(1)	22(يۈەن)
ئىسلامىيەتنىڭ قىران دەۋرى(2)	22(يۈەن)
ئەتراپىمىزدىكى شىپالار	12 (يۈەن)
سەھىھ ھەدىسلەر	13.5(يۈەن)
ئىسلامىيەتنىڭ ئىقتىساد ئىدىيىسى	18(يۈەن)
تالانتلىق بالا مۇنداق تەربىيىلىنىدۇ	20(يۈەن)
بۇركۇت سايىسى	15(يۈەن)
ئۆمۈرلۈك دەسمايە	15(يۈەن)
سۆيگۈ ۋە قىساس	13(يۈەن)
ئارتىبالىق ھەققىدە قىسسە	18(يۈەن)
ئورۇقلاش جىبگى	19.8(يۈەن)
ۋىناسچە ئىستىراتېگىيە	13(يۈەن)
باشقىلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماڭ	13(يۈەن)
ئاياللار ئاجىزلىقى	16(يۈەن)
ئەرلەر داۋائىي غىزالىرى	12(يۈەن)
ئاياللار ۋە قان تىپى	7 (يۈەن)
ئەرلەرنىڭ ئاياللارغا بىلدۈرۈشنى خالىمايدىغان سىرلىرى	15(يۈەن)
ئەرلەر دەستۇرى	17.6(يۈەن)
سىز نېمە ئۈچۈن كەمبەغەل بولۇپ قالدىڭىز	10(يۈەن)
مەدەنىيەتلەرنىڭ بىللە مەۋجۇتلۇقى	20(يۈەن)
توزانلىق يوللار(پوۋېست)	10(يۈەن)
كارل ۋىتېرنىڭ پەرزەنت تەربىيىسى	16.8(يۈەن)

ئۇيغۇر تېبابىتىدە كۆز ئەتراپى قورۇقىنى يوقىتىش	10(يۈەن)
100 كېسەلگە 1000 رېتسېپ(1 ـ 2)	32(يۈەن)
ئاياللار بىلىشكە تېگىشلىك پەرھىزلەر(1،2،3،4)	40(يۈەن)
قىز ـ ئاياللار ئەخلاقى	16(يۈەن)
قىز ـ ئاياللار مەخپىيىتى	14(يۈەن)
مىڭ دەردلەر دەۋاسى	15(يۈەن)
لابى شاۋشىن (ياپونىيە باللار كارتون كىتابى) (32—1)	196(يۈەن)
ئۇۋۇلاپ كېسەل داۋالاش	16(يۈەن)
ساراڭ بولۇۋالغان ئوغرى	12(يۈەن)
ياقىدىغان ۋە ياقمايدىغان يېمەك ـ ئىچمەكلەر	12(يۈەن)
مائارىپ ۋە كەلگۈسىمىز	18(يۈەن)
قىزلىق دوقمۇشىدىن ئامانلىق سەپىرىگىچە	19(يۈەن)
ئۇيغۇر تېبابەت داۋالاش دەستۇرى	72(يۈەن)
پايدىلىق كۆرسەتمىلەر(1 ـ 2)	32(يۈەن)
سەرخىل ئەسەرلەردىن جەۋھەرلەر	42(يۈەن)
نەۋائىي دەۋرى تېبابىتى	18(يۈەن)
ئاياللارنىڭ 10 خىل تۇرمۇش ھەقىقىتى	18(يۈەن)
ئاياللار گۈزەللىك رېتسېپلىرى	16(يۈەن)
تېببىي ھېكايەتلەر	14(يۈەن)
تېببىي خۇلاسىلەر	16(يۈەن)
ئەجدادلاردىن قالغان مەخپىي رېتسېپلار	12(يۈەن)
تەربىيەتلىك بايانلار	14(يۈەن)
كىشىلىك ھاياتتىكى 120 ئاگاھلاندۇرۇش	18(يۈەن)
بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر	16(يۈەن)
باللار تەربىيىسىگە دائىر 1001 ھېكمەت	16(يۈەن)
مەن ۋە مېنىڭ خەلقىم	14(يۈەن)
ئىزگۈلۈك مالائىكىسى	14(يۈەن)
مەن ئۆزۈمنىڭ دوختۇرى	16(يۈەن)
ياش ـ ئۆسمۈرلەر بىلىشكە تېگىشلىك 100 ھەقىقەت	16(يۈەن)
ياشانغانلار ساغلاملىق يېمەكلىكلىرى	14 (يۈەن)
ئۇيغۇرلارنىڭ شىپالىق ئوماچلىرى	12 (يۈەن)

ئالاقىلەشكۈچى: ھەسەنجان 8218823—0991

بوۋام ئېيتقان ھېكمەتلەر

تۈزگۈچى: ئامىنە كىچىك تۇران، ئەزىز ئاتاۋۇللا سارتېكىن
مەسئۇل مۇھەررىرى: زۆھرە ئابدۇرېھىم
مەسئۇل كوررېكتورى: خاسىيەت ئىبراھىم
* * *
نەشر قىلغۇچى: شىنجاڭ خەلق سەھىيە نەشرىياتى
نەشرىيات ئادرېسى: ئۈرۈمچى بۇلاقبېشى كوچىسى 66 ـ قورۇ
پوچتا نومۇرى: 830004 تېلېفون نومۇرى: 2832440 (0991)
باسقۇچى: شىنجاڭ ئالتۇن يارۇق مەتبەئەچىلىك شىركىتىدە بېسىلدى
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
نەشرى ۋە بېسىلىشى: 2006 ـ يىل 3 ـ ئاي
ئۆلچىمى: 850×1168 مىللىمېتىر، 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى: 12.5
سانى: 0001—10000
* * *
ISBN 7—5372—4067—1
ئومۇمىي باھاسى : 32.00 يۈەن

1BUI00002180

松 江